

An Analytical Study of Buddhist Arts Relations
Towards Community in Khokaen Province

Mr. Adun Lanwong

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Doctor of Philosophy
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับดุษฎีนิพนธ์เรื่อง
“ศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของพุทธศิลป์ที่มีต่อชุมชนในจังหวัดขอนแก่น” เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษา ตามหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

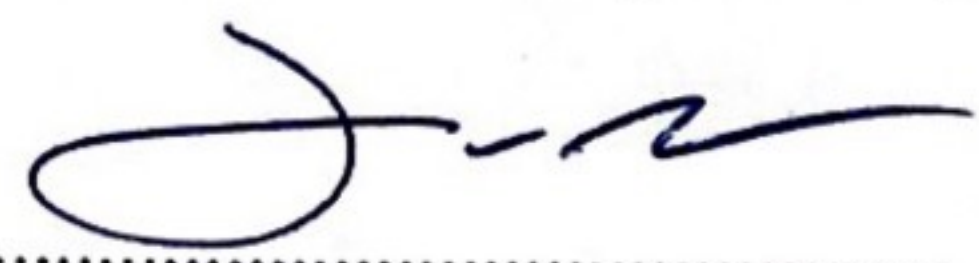
คณะกรรมการตรวจสอบดุษฎีนิพนธ์

(ศ. ดร. ประยงค์ แสนบุราณ) ประธานกรรมการ

(ผศ. ดร.ธีระพงษ์ มีไธสง) กรรมการ

(พระมหาดนัยพัชร คมภีรปญโญ, ดร.) กรรมการ

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ. ดร.) กรรมการ

(พระมหามิตร จิตปญโญ, รศ. ดร.) กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมดุษฎีนิพนธ์

พระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ. ดร. ประธานกรรมการ
พระมหามิตร จิตปญโญ, รศ. ดร. กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(นายอดุลย์ หลานวงศ์)

ชื่อคุณนิพนธ์ : ศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของพุทธศิลป์ที่มีต่อชุมชนในจังหวัดขอนแก่น
 ผู้วิจัย : นายอดุลย์ หลานวงศ์
 ปริญญา : พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
 คณะกรรมการควบคุมคุณนิพนธ์
 : พระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ. ดร., พธ.บ. (ศาสนา), ศษ.บ. (ประถมศึกษา),
 ศศ.ม. (ปรัชญา), Ph.D. (Buddhist Studies)
 : พระมหามิตร จิตปัญโญ, รศ. ดร., ป.ธ. ๔, พธ.บ. (รัฐศาสตร์),
 พธ.ม. (พระพุทธศาสนา), Ph.D. (Buddhist Studies)
 วันสำเร็จการศึกษา : ๘ มีนาคม ๒๕๖๒

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์ดังนี้ ๑) เพื่อศึกษาพุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในพุทธศิลป์จังหวัดขอนแก่น และ ๓) เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของพุทธศิลป์ที่มีผลต่อชุมชนในจังหวัดขอนแก่น

ผลการวิจัยพบว่า:

พุทธศิลป์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ปรากฏวิหาร เรือนมุงแถบเดียว เรือนชั้น เรือนโล้น ซึ่งหมตนี้ได้มีพัฒนาการจากวิหารเสนาสนะอันที่อยู่พระพุทธเจ้าและพระสาวก และถ้าที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาต ต่อมาปรากฏบทบัญญัติเกี่ยวกับพุทธศิลป์ประเภทสถาปัตยกรรมและจิตรกรรมฝาผนัง ตลอดจนรูปแบบ ลักษณะ และวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการก่อสร้าง

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในพุทธศิลป์ คือ สิมเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน เพราะสร้างขึ้นด้วยเลื่อมใสศรัทธาและความสามัคคีของคนในชุมชนจึงเป็นสถานที่เคารพสักการะของชาวบ้าน รวมถึงเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญสำหรับการศึกษาที่สามารถก่อให้เกิดปัญญาแก่ชุมชน นอกจากนั้น สิมสะท้อนให้เห็นถึงหลักโลกธรรม ๘ ที่มีอยู่คู่กับโลกได้เป็นอย่างดี

วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของพุทธศิลป์ที่มีต่อชุมชนในจังหวัดขอนแก่นมีความสัมพันธ์ของพุทธศิลป์ที่มีต่อชุมชนหลายด้าน เช่น ด้านการดำรงชีวิต ด้านเศรษฐกิจ ด้านชุมชน/สังคมด้านวัฒนธรรมประเพณี และด้านความเชื่อ จึงถือเป็นแหล่งโบราณสถานและแหล่งเรียนรู้ที่ทรงคุณค่าก่อให้เกิดความภาคภูมิใจของคนในชุมชน อีกทั้งเป็นศูนย์รวมและเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของชุมชน นอกจากนั้น ยังปรากฏการร่วมกันอนุรักษ์และพัฒนาให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นในชุมชนของตน อยู่แต่ภายในสืมนั้นสะท้อนถึงวิถีชีวิตของชาวบ้านในอดีตและแฝงไปด้วยคติธรรมคำสอน เพื่อให้ชาวบ้านได้ยึดถือประพฤติปฏิบัติตามและปรับประยุกต์ใช้ในชีวิตของตน

Dissertation Title : An Analytical Study of Buddhist Arts Relations
Towards Community in Khokaen Province

Researcher : Mr. Adun Lanwong

Degree : Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)

Dissertation Supervisory Committee

: Phra Soponphattanabundit, Assoc. Prof. Dr.,
B.A. (Religion), B.A. (Primary Education), M.A. (Philosophy),
Ph.D. (Buddhist Studies)

: Phramaha Mit Thitapanyo, Assoc. Prof. Dr., Pali IV,
B.A. (Political Science), M.A. (Buddhist Studies),
Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : March 8, 2019

Abstract

This research aims were (1) to study Buddhist Arts as appeared in Buddhist scriptures, (2) to study Buddhist doctrines as appeared in Buddhist Arts in KhonKaen province, (3) to analyze Buddhist Arts relations towards community in KhonKaen province. This research was qualitative by documentary analysis.

The results of study were found that Buddhist Arts in Buddhist scriptures i.e. Vihara, Single house, house with many floors, the house with dome. All houses were developed from Vihara which resided of Buddha and cave which Buddha permitted. Afterwards regulations appeared about Buddhist Arts on architecture, mural including model, look and building materials.

Buddhist doctrines as appeared in Buddhist Arts i.e. Sim (Uposatha hall) was a center of people in the community. It was shrine of people including main learning sources for education which it created wisdom to the community. Moreover, *Sim* (Uposatha hall) reflected to see the 8 worldly conditions clearly.

Analyze the relations of Buddhist Arts towards community in KhonKaen province. There were relations between Buddhist Arts and community for example, Life style, Economics, community/ social, culture/ tradition and belief aspects. Its were archaic place and valuable learning sources, its created proud of people in

the community. Its also were center and reminder of people in the community. Moreover, its appeared for participating preservation and development to be sight-seeing places in their community. Mural painting in the Sim reflected life style of villagers in the past and hidden with mural teachings for the villagers to hold and follow and applied in their life.

กิตติกรรมประกาศ

ดุขฎิณิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลงได้ด้วยดีก็ด้วยความเมตตาอนุเคราะห์ของหลายฝ่ายซึ่งผู้วิจัยขอระบุนามเพื่อเป็นการแสดงความขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

ความสำเร็จในงานวิจัยนี้ ด้วยอาศัยความเมตตาช่วยเหลือจากพระมหามิตร ฐิตปัญโญรศ. ดร.อาจารย์ที่ปรึกษา ที่ท่านได้สละเวลาอันมีค่าให้คำปรึกษาและตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ เพื่อเพิ่มคุณค่าต่องานวิจัยนี้จนมีความสมบูรณ์ ในทางวิชาการ ขอขอบพระคุณ พระเดชพระคุณ พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร. รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น พระครูสุนทรศีลธรรม และพระมหาเถระที่ทำให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสเข้าศึกษาปริญญาเอก อันเป็นความรู้ด้านวิชาการทางพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังได้รับการสนับสนุนทุนการศึกษาอย่างต่อเนื่องจากนางสาวสุนิตย์ นายดอกดิน ไชยปัด พี่สาว-พี่เขย ตลอดจนผู้มีพระคุณอุปการคุณทุกท่าน ที่สนับสนุนให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสทำงานวิจัยฉบับนี้

บุญกุศลทั้งหมดที่เกิดขึ้นข้าพเจ้าขอน้อมถวายบูชาแด่พระรัตนตรัย เจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ (เกี่ยว อุปเสณมหาเถร) อาจารย์ทุกท่าน คุณพ่อลุง คุณแม่น้อย หลานวงศ์ ผู้ก่อเกิดกำเนิดตัวข้าพเจ้า ตลอดจนผู้มีพระคุณทั้งหลาย ขอความเจริญรุ่งเรืองในธรรม สุขและสันติภาพจงพลันบังเกิดแก่มวลมนุษยโลก เทอญฯ

นายอดุลย์ หลานวงศ์

๘ มีนาคม ๒๕๖๒

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ซ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ คำถามในการวิจัย	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๗ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๗
บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพุทธศิลป์	๘
๒.๑ แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศิลป์	๘
๒.๑.๑ ความสำคัญของพุทธศิลป์	๘
๒.๑.๒ ประเภทของพุทธศิลป์	๑๑
๒.๑.๓ คุณค่าพุทธศิลป์	๑๔
๒.๒ แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๒๐
๒.๒.๑ ความสำคัญของพุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๒๐
๒.๒.๒ พุทธศิลป์สมัยพุทธกาล	๒๑
๒.๒.๓ พุทธศิลป์สมัยหลังพุทธกาล	๒๗
๒.๒.๔ ประเภทของพุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๔๐
๒.๒.๕ คุณค่าของพุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๔๒
๒.๓ แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศิลป์ในประเทศไทย	๔๓
๒.๓.๑ แนวคิดเกี่ยวกับพุทธศิลป์ในประเทศไทย	๔๓
๒.๓.๒ พุทธศิลป์สมัยประวัติศาสตร์ในประเทศไทย	๔๗

๒.๔ พุทธศิลป์ในอีสาน	๖๑
๒.๔.๑ สิมอีสาน	๖๔
๒.๔.๒ ฮูปแต้มอีสาน	๗๑
๒.๔.๓ พุทธศิลป์ในจังหวัดขอนแก่น	๗๖
๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๘๑
๒.๖ บริบททั่วไปของจังหวัดขอนแก่น	๘๙
๒.๗ กรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัย	๙๕
บทที่ ๓ วิธีการดำเนินการวิจัย	๙๖
๓.๑ รูปแบบการวิจัย	๙๖
๓.๒ ประชากรและกลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการวิจัย	๙๗
๓.๓ ขอบเขตพื้นที่ในการวิจัย	๙๗
๓.๔ การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	๙๗
๓.๕ การเก็บรวบรวมข้อมูล	๙๘
๓.๖ การวิเคราะห์ข้อมูล	๙๙
๓.๗ การนำเสนอผลการวิจัย	๙๙
บทที่ ๔ ผลการวิจัย	๑๐๐
๔.๑ พุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๑๐๐
๔.๒ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพุทธศิลป์จังหวัดขอนแก่น	๑๐๕
๔.๒.๑ หลักธรรมหมวด ๒	๑๐๕
๔.๒.๒ หลักธรรมหมวด ๓	๑๐๖
๔.๒.๓ หลักธรรมหมวด ๔	๑๐๗
๔.๒.๔ หลักธรรมหมวด ๘	๑๑๐
๔.๒.๕ หลักธรรมหมวด ๑๐	๑๑๑
๔.๓ วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของพุทธศิลป์ที่มีต่อชุมชนในจังหวัดขอนแก่น	๑๑๒
๔.๓.๑ ความสัมพันธ์ด้านการดำรงชีวิต	๑๑๒
๔.๓.๒ ความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจ	๑๒๗
๔.๓.๓ ความสัมพันธ์ด้านชุมชน/สังคม	๑๔๒
๔.๓.๔ ความสัมพันธ์ด้านวัฒนธรรมประเพณี	๑๕๓
๔.๓.๕ ความสัมพันธ์ด้านความเชื่อ	๑๖๖
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย ข้อเสนอแนะ และอภิปรายผล	๑๗๗
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๗๗
๕.๒ อภิปรายผล	๑๘๑
๕.๓ ข้อเสนอแนะ	๑๘๒

บรรณานุกรม	๑๘๔
ภาคผนวก	๑๙๑
ภาคผนวก ก. แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย	๑๙๒
ภาคผนวก ข. รายนามผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือ	๑๙๗
ภาคผนวก ค. ข้อมูลส่วนบุคคลและภาพประกอบกิจกรรมของผู้ให้สัมภาษณ์เชิงลึก	๒๐๓
ประวัติผู้วิจัย	๒๑๕

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

อักษรย่อในดัชนีฉบับนี้ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ เป็นหลัก โดยใช้คำย่อ ดังต่อไปนี้

๒. การระบุเลขหมายพระไตรปิฎก

ดัชนีฉบับนี้ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิง โดยระบุเล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.สี. (บาลี) ๙/๓/๓๖ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎก ภาษาบาลี เล่มที่ ๙ ข้อที่ ๓ หน้า ๓๖. ที.สี. (ไทย) ๙/๑๗๐/๕๖ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๙ ข้อที่ ๑๗๐ หน้า ๕๖.

พระวินัยปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๑-๒	วิ.มหา. (ไทย)	= วินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
๔	วิ.ม. (ไทย)	= วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๗	วิ.จุ. (ไทย)	= วินัยปิฎก จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๑๐	ที.ม. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกายมหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
๑๐	ที.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกายมหาวรรค	(ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกายปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
๒๐	อง.ทุก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกายทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๑	อง.จตุกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกายจตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๒	อง.ปญจก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกายปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๓	อง.อฏฐก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกายอฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๔	อง.ทสก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกายทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ธ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)
๓๓	ขุ.พุทธ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวงศ์	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

วัดเป็นศาสนสถานในพุทธศาสนาเริ่มมีขึ้นครั้งแรกในประเทศอินเดียเพื่อเป็นที่ประดิษฐานสถูปเจดีย์และเป็นที่พักของพระสงฆ์ เมื่อศาสนาพุทธได้แพร่เข้ามาในดินแดนไทยจึงได้มีการสร้างวัดขึ้นด้วยเช่นเดียวกันโดยปรับให้มีลักษณะที่เหมาะสมกับปัจจัยแวดล้อมและประโยชน์ใช้สอย^๒ ต่อมาพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นและการสร้างวัดได้กลายเป็นประเพณีนิยมที่กระทำสืบเนื่องกันมาทุกยุคทุกสมัยและกระจายอยู่ทั่วไปในทุกภูมิภาค

วัดเป็นสถาบันสำคัญทางศาสนาที่อยู่คู่กับสังคมไทยมาตั้งแต่โบราณกาลมีบทบาทสำคัญทั้งในด้านการสืบทอดพุทธศาสนาให้การศึกษาเป็นสถานสงเคราะห์ประเภทต่างๆรวมทั้งเป็นแหล่งรวมศิลปวัฒนธรรมและวิทยาการหลายแขนงประเพณีการสร้างและบูรณะวัดได้ปฏิบัติสืบทอดกันต่อมาวัดจึงแบ่งออกได้เป็น๒ประเภทได้แก่วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา คือวัดที่มีอุโบสถเป็นที่ทำสังฆกรรมได้วิสุงคามสีมา เขตที่แยกจากหมู่บ้าน แปลว่า เขตที่ได้รับพระราชแก่งสงฆ์เพื่อใช้เป็นที่สร้างอุโบสถเพื่อทำสังฆกรรม และสำนักก่งสงฆ์ หมายถึงวัดที่ยังไม่ได้รับวิสุงคามสีมาจึงไม่มีอุโบสถ^๓ โดยส่วนใหญ่ประชาชนเมื่อได้รวมกันตั้งถิ่นฐานเกิดเป็นชุมชนจะนิยมสร้างวัดขึ้นใกล้กับชุมชนของตนเพื่อให้สะดวกต่อการทำบุญและประกอบพิธีทางศาสนา

^๑ กรมศิลปากร, วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๒๕), อ้างใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทยและพระพุทธรูปสมัยต่างๆ ในประเทศไทย, (พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๔๙๙. พิมพ์ในการฉาบปกฉิม คุณนายสมเรือน การสมุทร ๒๔๙๙), หน้า ๑๑-๑๒.

^๒ กรมศิลปากร, วิวัฒนาการพุทธสถานไทย, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๓๓), หน้า ๒๒๙.

^๓ กระทรวงศึกษาธิการ, เลียบวัดใกล้วัง, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๒๐.

วัดในอดีตมิได้ทำหน้าที่เพียงเป็นศาสนสถานอันเป็นศูนย์รวมของศรัทธาและพิธีกรรมเท่านั้นแต่ยังได้ขยายบทบาทในการช่วยเหลือสังคมในด้านต่างๆ ดังนี้

๑. เป็นสถานศึกษาโดยพระสงฆ์เป็นผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม
๒. เป็นสถานพยาบาลด้วยการรักษาโรคทั้งทางกายและทางใจ
๓. เป็นที่พักแรมคนเดินทางสามารถใช้ศาลาวัดเป็นที่พักได้โดยไม่เสียค่าใช้จ่าย
๔. เป็นโรงศาลด้วยการช่วยตัดสินหรือไกล่เกลี่ยความขัดแย้งของชาวบ้าน
๕. เป็น฼าปนสถานรวมทั้งเป็นที่ทำบุญอุทิศกุศลให้ผู้เสียชีวิต
๖. เป็นที่พบปะสังสรรค์ของชุมชนรวมถึงที่ประชุมและที่แสดงมหรสพ
๗. เป็นแหล่งรวมศิลปวิทยาการเช่นสถาปัตยกรรมจิตรกรรมเป็นต้น^๔

ดังนั้น วัดกับชุมชนจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นแหล่งรวมศิลปะวิทยาการประกอบด้วยสถาปัตยกรรม จิตรกรรม และปติมากรรม รวมเรียกว่า พุทธศิลป์ ซึ่งงานพุทธศิลป์นั้นเป็นงานศิลปะที่สร้างขึ้นเพื่อรับใช้พระพุทธศาสนาโดยตรง และก่อให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ตลอดจนน้อมนำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประพฤติปฏิบัติ (ระดับปุถุชน) จนเข้าถึงจุดหมายปลายทางคือความหลุดพ้นจากความทุกข์ (ระดับอริยชน) และงานพุทธศิลป์เป็นงานศิลปะประเภททัศนศิลป์ ประกอบด้วยสถาปัตยกรรม จิตรกรรม ปติมากรรมและอาจมีชื่อเรียกเฉพาะเจาะจงตามประเภทของการสร้างสรรค์งานศิลปะ ได้แก่ พุทธสถาปัตยกรรม พุทธจิตรกรรม พุทธปติมากรรม เป็นต้น^๕ หรือบ่งบอกลักษณะเฉพาะของยุคสมัยและพื้นที่ของพุทธศิลป์ ในท้องถิ่นนั้นๆ ได้แก่ พุทธศิลป์ในจังหวัดนครราชสีมา พุทธศิลป์ในจังหวัดขอนแก่น เป็นต้น

ลักษณะเฉพาะของงานพุทธศิลป์ในแต่ละยุคสมัยและพื้นที่ย่อมแตกต่างกันออกไป พุทธศิลป์ในจังหวัดขอนแก่นเป็นงานพุทธศิลป์ที่มีเอกลักษณ์ตามลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น ในด้านสถาปัตยกรรม จิตรกรรมและปติมากรรมนั้นมีลักษณะรูปแบบของฝีมือช่างในท้องถิ่นและเน้นเรียบง่าย เกิดประโยชน์ใช้สอยของพื้นที่อย่างเต็มที่ ทั้งยังแสดงออกถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นของช่างพื้นบ้านคนในท้องถิ่น และแฝงด้วยปรัชญาธรรมทำให้เกิดคุณค่าด้านต่างๆ เช่น ด้านคุณธรรมจริยธรรม ด้านความกตัญญูตว่ผู้ที่มีพระคุณ เป็นต้น วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นมีความสัมพันธ์กับงานพุทธศิลป์ สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อความเลื่อมใสศรัทธาของคนในชุมชน ทำให้ปรากฏเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของงานพุทธศิลป์ที่มีความสำคัญของจังหวัดขอนแก่น

^๔ คุณ โทชน์, พระพุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๓), หน้า ๘๖-๘๗.

^๕ สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์รัตนโกสินทร์, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๖), หน้า ๑๒.

งานพุทธศิลป์ที่มีความโดดเด่นและเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของงานพุทธศิลป์ในจังหวัดขอนแก่นนั้น ส่วนใหญ่เป็นงานพุทธศิลป์ที่ปรากฏภายในวัด ซึ่งวัดในแต่ละชุมชนก็จะแตกต่างกันออกไป ไม่ว่าจะเป็นชนบทธรรมนิยมประเพณี ความเชื่อ ภูมิปัญญาท้องถิ่น สถาบันวัดจึงถือว่าเป็นศูนย์กลางของชุมชนแต่ละชุมชน งานพุทธศิลป์จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งเพราะเป็นงานที่สะท้อนเรื่องราวของชุมชนในอดีต แต่ในปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านงานพุทธศิลป์ ด้านการบูรณปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมและด้านการปลูกจิตสำนึกให้อนุรักษงานพุทธศิลป์ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาพุทธศิลป์ให้คงอยู่และการอนุรักษ์สร้างความตระหนักในคุณค่าของพุทธศิลป์อันเป็นมรดกที่สำคัญ และได้ส่งผลกระทบต่ออนุรักษแหล่งเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรม รวมทั้งความสัมพันธ์ของชุมชนกับงานพุทธศิลป์ในทิศทางที่เหมาะสม ซึ่งยังขาดการศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของชุมชนในมิติต่างๆ เช่น กระบวนการจัดการองค์ความรู้ใหม่และทิศทางการสืบทอดการอนุรักษงานพุทธศิลป์อันเป็นภูมิปัญญามรดกของท้องถิ่นอีสาน

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจอย่างยิ่งที่จะทำการศึกษาความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีต่องานพุทธศิลป์ในจังหวัดขอนแก่น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความสำคัญของพุทธศิลป์ในจังหวัดขอนแก่น เพื่อศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพุทธศิลป์ที่สำคัญในจังหวัดขอนแก่น เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของพุทธศิลป์ที่มีต่อชุมชนในจังหวัดขอนแก่น อันจะเกิดประโยชน์ต่อการสร้างความตระหนักถึงคุณค่าพุทธศิลป์ให้แก่พุทธศาสนิกชน เชื่อมโยงถึงการอนุรักษและหวงแหนไว้ให้เป็นสมบัติอันล้ำค่าของพระพุทธศาสนาและชาติไทยสืบไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาพุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในพุทธศิลป์ที่มีต่อชุมชนในจังหวัดขอนแก่น
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของพุทธศิลป์ที่มีผลต่อชุมชนในจังหวัดขอนแก่น

๑.๓ คำถามในการวิจัย

- ๑.๓.๑ พุทธศิลป์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีปรากฏอย่างไร แต่ละแห่งมีประวัติความเป็นมาและมีความสำคัญอย่างไร
- ๑.๓.๒ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในพุทธศิลป์ที่มีต่อชุมชนในจังหวัดขอนแก่นอย่างไร
- ๑.๓.๓ วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของพุทธศิลป์ที่มีผลต่อชุมชนในจังหวัดขอนแก่นว่าเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้วิธีการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) มุ่งศึกษาประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีต่อพุทธศิลป์ ในจังหวัดขอนแก่น ซึ่งผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์จากเอกสารต่อไปนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร

๑. เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับพุทธศิลป์ในจังหวัดขอนแก่น

๒. เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) คือ เอกสาร หรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้องและบทความต่างๆ ทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศในบางส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานพุทธศิลป์ เช่น หนังสืองานวิจัย บทความ และวิทยานิพนธ์ รวมทั้งเอกสารจากสื่ออินเทอร์เน็ต

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาความสำคัญของพุทธศิลป์ในจังหวัดขอนแก่น ได้แก่ สิม อีสานและฮูปแต้ม และหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาปรากฏอยู่ในพุทธศิลป์ ตลอดจนวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของพุทธศิลป์ที่มีต่อชุมชนในจังหวัดขอนแก่น ด้วยพรรณนาวิธี (Descriptive Method)

๑.๔.๓ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

สำหรับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลออกเป็น ๕ กลุ่ม ได้แก่

๑) พระสงฆ์	จำนวน ๕ รูป
๒) ปราชญ์ชาวบ้านหรือผู้นำทางพิธีกรรม	จำนวน ๕ คน
๓) นักวิชาการ	จำนวน ๒ รูป/คน
๔) ผู้นำชุมชน	จำนวน ๑๐ คน
๕) ประชาชนทั่วไปในชุมชน	จำนวน ๑๐ คน
	รวมทั้งสิ้น ๓๒ รูป/คน

๑.๔.๔ ขอบเขตด้านพื้นที่ที่ได้แก่ พื้นที่ในการศึกษาวิจัยเป็นที่ตั้งของพุทธศิลป์ในจังหวัดขอนแก่น ดังนี้

๑. สิมอีสานและฮูปแต้ม ประกอบด้วย

- ๑.๑ วัดไชยศรี บ้านสาวตี่ ต. สาวตี่ อ. เมือง
- ๑.๒ วัดสนวนวาริพัฒนาราม บ้านหัวหนอง ต. หัวหนอง อ. บ้านไผ่
- ๑.๓ วัดมณีมาวิยาราม บ้านลาน ต.บ้านลาน อ.บ้านไผ่

๑.๔ วัดสระบัวแก้ว บ้านสระวังคุณ ต.หนองเม็ก อ.หนองสองห้อง

๑.๕ วัดสระทอง บ้านบัว ต.กุดเค้า อ.มัญจาคีรี

โดยมีเกณฑ์ในการคัดเลือกพุทธศิลป์ ดังนี้

๑. เป็นพุทธศิลป์ที่มีความสำคัญและมีความเก่าแก่ในเขตพื้นที่จังหวัดขอนแก่น

๒. เป็นลัทธิศาสนาที่มีประวัติสร้างตามแบบพุทธศิลป์ในสมัยล้านช้าง

๓. เป็นรูปเคารพที่ยังสมบูรณ์ มีเรื่องราวเกี่ยวพุทธประวัติ ประเพณีพิธีกรรม วิถีชีวิตความเป็นอยู่และภูมิปัญญาของคนในอดีต

๔. เป็นรูปปั้นที่ปรากฏอยู่บนผนังสี มีเนื้อหาสอดแทรกแฝงด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

การศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีต่อพุทธศิลป์ในภาคอีสาน ในการวิจัยครั้งนี้ มีศัพท์ที่ใช้ในการวิจัยและนำมาจำกัดความดังนี้

พุทธศิลป์ หมายถึง งานศิลปะที่สร้างขึ้นด้วยความศรัทธาของชาวพุทธในชุมชนเพื่อเป็นพุทธบูชาและเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา พุทธศิลป์ในงานวิจัยนี้ ได้แก่ ลัทธิศาสนา รูปเคารพและรูปปั้นในจังหวัดขอนแก่น

ลัทธิศาสนา หมายถึง อาคารที่สงฆ์สมมติกำหนดเป็นเขตสำหรับประกอบสังฆกรรมในทางพระพุทธศาสนาของพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งในปัจจุบันเรียกอาคารนี้ว่า อุโบสถ ซึ่งลัทธิศาสนานั้น มาจากภาษาบาลีว่า สิม่า แปลว่า เขต หรือแดน ที่สงฆ์สมมติกำหนดให้เป็นที่ยรวมกันกระทำสังฆกรรม เช่น การสวดปาติโมกข์ พิธีอุปสมบท เป็นต้น ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ใช้คำว่า ลัทธิศาสนา แทนคำว่า อุโบสถ

รูปเคารพ หมายถึง จิตรกรรมฝาผนังซึ่งส่วนใหญ่ช่างแต้มหรือช่างวาด จะแต้มทั้งผนังภายในและภายนอกรอบตัวลัทธิศาสนา ซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของลัทธิศาสนาที่มีรูปเคารพทั้งภายนอกและภายใน

รูปปั้น หมายถึง ประติมากรรมปูนต้ำที่ปรากฏอยู่บนผนังสี มีเนื้อหาสอดแทรกแฝงด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

ความสัมพันธ์ หมายถึง พุทธศิลป์มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนจังหวัดขอนแก่น ๕ ด้าน ได้แก่ ๑) ด้านการดำเนินชีวิต ๒) ด้านเศรษฐกิจ ๓) ด้านชุมชน/สังคม ๔) ด้านวัฒนธรรม ประเพณี ๕) ด้านความเชื่อ

วิถีชีวิตของชุมชน หมายถึงการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนซึ่งในการศึกษาวิจัยครั้งนี้หมายถึงชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ศึกษาทั้ง ๕ แห่ง ได้แก่ ๑) บ้านสาวตี่ ตำบลสาวตี่ อำเภอเมือง ๒) บ้านหัวหนอง ตำบลหัวหนอง อำเภอบ้านไผ่ ๓) บ้านลาน ตำบลบ้านลาน อำเภอบ้านไผ่ ๔) บ้านสระวังคู ตำบลหนองเม็ก อำเภอหนองสองห้อง ๕) บ้านบัว ตำบลกุดเค้า อำเภอมัญจาคีรี

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากหนังสือ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีต่องานพุทธศิลป์ในจังหวัดขอนแก่น ดังนี้

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลของคุณค่าพุทธศิลป์ที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตของประชาชนในจังหวัดขอนแก่นผู้วิจัยได้ศึกษาและสืบค้นจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง มีดังนี้

พระราชวรมณี (ประยูร ปยุตโต) ได้อธิบายถึงพุทธศิลป์ไว้ว่า เจดียที่เคารพนับถือบุคคล สถานที่ หรือวัตถุที่เคารพบูชา เจดียเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า มี ๔ อย่าง คือ ๑. ธาตุเจดีย เจดียที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๒. บริโภคเจดีย สิ่งหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอย ๓. ธรรมเจดีย เจดียบรรจุพระธรรม คือ พระพุทธพจน์ ๔. อุทเทสิกเจดีย^๖

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ก็ทรงอธิบายถึงพุทธศิลป์ไว้ว่า ในสมัยนั้น (พุทธกาล) พุทธบริษัทนับถือพระไตรสรณคมน์ ไม่มีวัตถุอื่นเป็นเจดียในพระพุทธศาสนา พระไตรสรณคมน์จึงเป็นเจดียในพระพุทธศาสนา ต่อมาเจดียในพระพุทธศาสนาจึงมี ๔ ประเภท คือ ธาตุเจดีย บริโภคเจดีย ธรรมเจดีย และอุทเทสิกเจดียเกิดในภายหลัง^๗

อำนาจ เย็นสบาย ได้อธิบายถึงพุทธศิลป์ที่เกี่ยวกับพระพุทธรูปและพระเครื่อง ในหนังสือพระผู้ทรงเป็นปราชญ์แห่งพระพุทธศาสนาไว้ว่า

เมื่อพุทธศักราช ๒๕๐๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ได้ทรงสร้างพระเครื่องขึ้นพิมพ์หนึ่งเป็นการส่วนพระองค์ เรียกว่า “พระกำลังแผ่นดิน” หรือ “พระสมเด็จพระจักรลดา” พระองค์ทรงมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ

^๖ พระราชวรมณี (ประยูร ปยุตโต), ศิลปะศาสตร์เพื่อการศึกษาที่ยั่งยืน, เนื่องในวันสถาปนาคณะศิลปศาสตร์ ม.ธรรมศาสตร์ ครบ ๓๕ ปี ๑๕ สิงหาคม ๒๕๔๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๔๐).

^๗ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพุทธเจดีย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๗), หน้า ๕๓-๕๔.

๑. เพื่อพระราชทานแก่ผู้ทูลขอ หรือพระราชทานตามพระราชอัธยาศัยเป็นเครื่องเตือนใจให้ผู้ที่ได้รับพระราชทาน มีความประพฤติปฏิบัติดีสืบแก่ที่ได้รับพระราชทาน

๒. เพื่อเป็นกำลังของแผ่นดิน

๓. เพื่อให้เกิดความสามัคคีรวมกำลังกันรักษาแผ่นดินสืบไป

พระสมเด็จจิตรลดา^๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงดำริออกแบบและทรงสร้างขึ้นด้วยฝีพระหัตถ์ของพระองค์เองทุกองค์ มีพระรูปลักษณ์ด้านพุทธศิลป์สวยงาม^{๑๐}

สงวน รอดบุญ ได้อธิบายเกี่ยวกับพุทธศิลป์ไว้ว่า งานพุทธศิลป์เป็นงานที่สร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อเป็นการรับใช้พระพุทธศาสนาโดยตรง ทั้งในด้านจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม ในลัทธิมหายานและเถรวาท ก่อให้เกิดความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชนโดยองค์รวม และเป็นการสืบทอดอายุของพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนในกาลต่อไป^{๑๑}

จุลทรรศน์ พยัคฆรานนท์ ได้ให้ทัศคติในเรื่องของพุทธศิลป์อันเป็นงานศิลปะที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาได้อย่างน่าสนใจว่า ศิลปกรรมไทยนั้นเป็นที่รู้จักกันว่า มีการสร้างทำ และปรากฏอยู่เป็นส่วนมากในพระอารามต่างๆ ซึ่งเป็นวัดทางพระพุทธศาสนา เป็นต้นว่า โบสถ์ วิหาร พระสถูป พระปรางค์ เป็นงานด้านสถาปัตยกรรม พระพุทธรูป ลวดลายปูนปั้น งานสลักไม้ตกแต่งต่างๆ เป็นงานด้านประติมากรรม และมีรูปภาพไว้ตามฝาผนังภายในอุโบสถหรือศาลาการเปรียญเป็นงานด้านจิตรกรรม ศิลปกรรมที่สร้างทำขึ้น เพื่อประโยชน์ในทางพระพุทธศาสนา เหล่านี้เรียกว่า “งานพุทธศิลป์”^{๑๒}

๑.๗ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๗.๑ ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับความสำคัญของพุทธศิลป์ในจังหวัดขอนแก่น

๑.๗.๒ ได้องค์ความรู้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในพุทธศิลป์จังหวัดขอนแก่น

๑.๗.๓ ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของพุทธศิลป์ที่มีต่อชุมชนในจังหวัดขอนแก่น

^๙ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระผู้ทรงเป็นปราชญ์แห่งพระพุทธศาสนา, การถวายปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช วันที่ ๑๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐๐-๑๐๑.

^{๑๐} สงวน รอดบุญ, ศิลปกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๙), หน้า ๑๙๐.

^{๑๑} จุลทรรศน์ พยัคฆรานนท์, อ้างใน พุทธศิลป์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๓.

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพุทธศิลป์

ในบทนี้ ผู้วิจัยประสงค์จะนำเสนอเนื้อหาส่วนที่เกี่ยวข้องกับแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศิลป์ โดยแบ่งเนื้อหาเป็นแนวคิด ทฤษฎีเบื้องต้นของพุทธศิลป์ พุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา พุทธศิลป์ในประเทศไทยและในอีสาน โดยมีรายละเอียดของเนื้อหา ดังนี้

๒.๑ แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศิลป์

เมื่อจะศึกษาองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับพุทธศิลป์ในพระพุทธศาสนา มีจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับแนวคิด ทฤษฎีของศิลปะ ซึ่งมีรายละเอียดของเนื้อหา ดังนี้

๒.๑.๑ ความสำคัญของพุทธศิลป์

คำว่า พุทธศิลป์ มาจากคำว่า พุทธะ + ศิลปะ พุทธะ หมายถึง เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา

พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้คำจำกัดความไว้ว่า ศิลปะเป็นคำนาม หมายถึง ฝีมือ ฝีมือช่าง การแสดงซึ่งอารมณ์สะท้อนใจให้ประจักษ์ โดยเฉพาะหมายถึงจิตรศิลป์^๑

พจนานุกรมศัพท์ศิลปะ ได้ให้ความหมายไว้ว่า ศิลปะ หมายถึง ผลแห่งพลังความคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์ที่แสดงออกในรูปลักษณะต่างๆ ให้ปรากฏซึ่งสุนทรียภาพ ความประทับใจหรือความสะท้อนอารมณ์ ความอัจฉริยภาพ พุทธิปัญญา ประสบการณ์ ธรรมเนียมและทักษะของแต่ละคน เพื่อความพอใจ ความรื่นรมย์ ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณีหรือความเชื่อในลัทธิศาสนา^๒

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๐๑.

^๒ น. ฌ ปากน้ำ, พจนานุกรมศิลปะไทย, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทโรงพิมพ์กรุงเทพ, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕.

คำว่า ศิลปะ (Art) นี้ มาจากคำละตินว่า “Ars” แปลว่า ความชำนาญหรือทักษะ (Skill) ในสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาของอิตาลี คำว่า Arti หมายถึงอาศรมช่าง และคำว่า Arte หมายถึง ฝีมือช่าง ทักษะ และประดิษฐ์กรรมทางการช่าง^๓

เพลโต (Plato) ได้แสดงทัศนะว่า งานศิลปะ คือ การเลียนแบบสิ่งเฉพาะบนโลกแห่ง ผัสสะและการเลียนแบบของศิลปิน เป็นเพียงความคล้ายคลึงหรือเป็นเพียงบางส่วนของต้นแบบ^๔

อริสโตเติล (Aristotle) กล่าวว่า ศิลปะ คือ การเลียนแบบความจริง ซึ่งเป็นกระจกเงาสะท้อนธรรมชาติ ศิลปะไม่ใช่การถ่ายแบบรูปร่างภายนอกวัตถุ แต่เป็นการถ่ายแบบเนื้อแท้ภายใน^๕

สเปนเซอร์ (Herbert Spencer) กล่าวว่า ศิลปะ คือ ศิลปะเป็นการแสดงพลังส่วนเกินออกมา เช่นเดียวกับการเล่น ศิลปะเป็นการแสดงออกของอำนาจ และเสรีภาพตามธรรมชาติของมนุษย์ โดยไม่ได้คิดถึงผลในรสนิยมทางสุนทรียศาสตร์ คือทำให้เกิดระเบียบทางจินตนาการ^๖

โครเช (Benetto Croce) กล่าวว่า ศิลปะ คือ การแสดงสัญชาตญาณออกมา การสร้างศิลปะเป็นเรื่องของสัญชาตญาณล้วนๆ เป็นการสร้างรูปแบบที่สมบูรณ์จากสิ่งที่รับรู้เนื้อแท้ของศิลปะนั้น ไม่ได้อยู่ที่รูปร่างภายนอกของรูปแบบ อันเป็นเรื่องของเทคนิคและฝีมือสัญชาตญาณต่างหากที่เป็นการแสดงออกของศิลปะ การกระทำด้วยสัญชาตญาณ คือ อำนาจที่จะสร้างรูปแบบเพื่อแสดงสัญชาตญาณออกมา^๗

ลีโอ ตอลสตอย (Leo Tolstoy) กล่าวไว้ว่า ศิลปะ คือ กิจกรรมอย่างหนึ่งที่มนุษย์ทำขึ้นอย่างรู้ตัว โดยใช้สื่อที่สัมผัสได้ (เส้น สี เสียง คำพูด) เพื่อแสดงออก หรือสื่อสารความรู้สึกที่มีอยู่ภายในตัวเขาไปยังคนอื่นให้ได้รับรู้ และเกิดความรู้สึกเช่นเดียวกับตน^๘

สรุปได้ว่า จากทัศนะของนักวิชาการตะวันตกที่ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับศิลปะ จึงสามารถสรุปได้ว่า ศิลปะเป็นงานที่สร้างสรรค์ขึ้นจากความสามารถของมนุษย์ ซึ่งความสามารถในการสร้างสรรค์งานศิลปะนี้ ได้รับแรงดลใจจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ก่อให้เกิดความประทับใจ ความ

^๓ พ่วง มินอก, **สุนทรียศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๖), หน้า ๓๔๔.

^๔ จุฑา โกมุตรัตนานนท์, **สุนทรียศาสตร์**, (นนทบุรี: เอส อาร์ พรินติ้ง แมสโปรดักส์, ๒๕๓๙), หน้า ๒๕.

^๕ สุจิตรา อ่อนค้อม, **ปรัชญาเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อักษราพิพัฒน์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔๑.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๑.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๑.

^๘ จุฑา โกมุตรัตนานนท์, **สุนทรียศาสตร์**, หน้า ๔๗.

สะท้อนใจ แล้วถ่ายทอดออกมาเป็นงานทางศิลปะ เพื่อบอกกล่าวให้ผู้อื่นได้รับรู้หรือเข้าใจในความคิด และเพื่อเป็นสื่อความเข้าใจระหว่างมนุษย์ด้วยกัน รวมทั้งเพื่อช่วยผ่อนคลายความตึงเครียดทางอารมณ์ ศิลปะไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ถ้ามีมาเองไม่มีผู้ใดสร้างนั้น ไม่ถือว่าเป็นศิลปะ สิ่งต่างๆ ในธรรมชาติมีมากมายทั้งดงาม น่าทึ่งถ้ามีผู้สร้างขึ้นมา จึงจะถือว่าเป็นศิลปะ

ศิลปะนั้นได้มีนักปราชญ์ให้คำนิยามไว้มากมาย สามารถสรุปเป็นแนวทางในการศึกษางานศิลปะ^๙ ดังนี้

๑) ศิลปะคือการเลียนแบบธรรมชาติ ดังนั้น หน้าที่ของศิลปินจะต้องเข้าใจใน ธรรมชาติ รู้จักถ่ายทอดความรู้สึกที่เกิดจากธรรมชาติ ให้ปรากฏออกมาเป็นรูปธรรม มีรูปทรง มี เรื่องราวถูกต้องตามความเป็นจริงเท่าที่ความงามในธรรมชาตินั้นจะอำนวยให้

๒) ศิลปะคือการแสดงออกซึ่งความรู้สึก นั่นคือ ศิลปินต้องมีความสามารถในการแสดงออกซึ่งความรู้สึก หรือความเข้าใจต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ปรากฏออกมาภายนอกอย่างมีสติและ ใช้พิจารณาดีแล้ว โดยอาศัยประสบการณ์และความเข้าใจต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง และแสดงออกมาให้ คนอื่นเข้าใจและมีอารมณ์คล้อยตามด้วย

๓) ศิลปะคือการพัฒนาศีลธรรมในทางอ้อม เพราะการแสดงออกในทางรูปธรรมอันเป็นอุดมคติสูงสุดที่ถูกถ่ายทอดโดยศิลปิน จะต้องเพียบพร้อมด้วยความสงบเรียบร้อยทั้งร่างกาย และจิตใจ ศิลปะที่แสดงออกจึงจะประณีต สวยงาม ผู้เห็นหรือผู้ชมจึงคล้อยตาม เมื่อศิลปินเห็นคุณค่ามีสุนทรียธาดูอยู่ในจิตใจ จึงมีความรัก ความห่วงหา มีจิตใจใฝ่อนุรักษ์ศิลปะอย่างจริงจัง เกิดความรักและความห่วงหาในผลงานของตน จึงเป็นเหตุให้ผู้อื่นมีความรัก มีความห่วงหา ใครที่จะอนุรักษ์ภูมิใจในศิลปะหรือผลงานชิ้นนั้น ไม่อยากจะทำลาย ไม่ใส่ใจ - ใครที่จะไปทำให้ศิลปะนั้นได้รับความเสียหาย เลอะเลือน สกปรกเลอะเทอะให้ปรากฏ เพราะรู้ คุณค่าของศิลปะเหล่านั้นถึงแม้ศิลปะนั้นจะสามารถซ่อมแซม ปรับปรุงขึ้นมาใหม่ได้ แต่ต้องเสีย ค่าใช้จ่าย เสียค่าอนุรักษ์คุ้มครอง และคุณค่าของศิลปะที่ซ่อมแซมขึ้นมาใหม่อาจจะด้อยคุณค่า หรือหมดคุณค่าไปก็เป็นได้

๔) ศิลปะคือการแสดงรูปแบบที่มีนัยสำคัญแฝงอยู่ เนื่องจากจุดประสงค์ของศิลปะที่แท้จริงก็คือเพื่อศิลปะนั่นเอง มิใช่เพื่อชีวิต มิใช่เพื่อเศรษฐกิจ มิใช่เพื่อให้ได้รับการยกย่องสรรเสริญแต่อย่างใดเลย ด้วยเหตุนี้ศิลปินจึงจำเป็นต้องแสดงผลงานออกมาในรูปแบบมีปรัชญา ศิลป์หรือมีความงามเพื่อให้ผู้อื่นได้รับทราบและเห็นไปตามด้วย และสามารถปฏิบัติตามในรูปแบบที่ดี และเห็นคุณค่าโดยที่สำคัญที่สุดคือในเรื่องบุญ บาป การทำความดี หลีกหนีความชั่ว ตลอดถึงจุดหมายปลายทางของชีวิต

^๙ บุญมี แทนแก้ว, ผศ., พุทธปรัชญาเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๕), หน้า ๙๖-๙๗.

๕) ศิลปะคือการแสดงออกในทางภาษาเพราะภาษาเป็นสื่อความหมายหรืออธิบายบางอย่างให้เข้าใจได้ แต่ภาษาใบ้ ภาษามือ ภาษาเขียน ภาษาพูดในแต่ละชาติแต่ละสังคม หรือแต่ละประเทศย่อมจะแตกต่างกัน จึงทำให้เกิดความเข้าใจต่างกันจากจุดหมายของศิลปิน ผู้สร้างผลงานนั้นๆ ด้วยเหตุนี้เอง จึงเป็นเหตุให้ศิลปะของแต่ละกลุ่ม แต่ละชาติ แต่ละภาษาจึงแตกต่างกันไป แม้แต่ละกลุ่มของพระพุทธศาสนาเองก็แตกต่างกันในแต่ละนิกาย แต่ละท้องถิ่น แต่ละกลุ่มชนหรือแต่ละเผ่าพันธุ์

๖) ศิลปะคือการสร้างอุปกรณ์เพื่อให้เกิดความพึงพอใจ เนื่องจากศิลปะเป็นสิ่งที่มีคุณค่าอย่างหนึ่งของมนุษย์ ศิลปินจึงพยายามที่สร้างความพึงพอใจ ความซาบซึ้งหรือความสุข ให้แก่มนุษย์ นั่นคือจะต้องสร้างความพึงพอใจให้เกิดแก่ตนเองและผู้อื่นที่ได้ชื่นชมในผลงานหรือใน ศิลปะของตน

๗) ศิลปะคือการหาทางเข้าถึงความจริง เพราะความจริงของศิลปะคือความงาม ความประณีต ศิลปินจึงพยายามแสดงออกในด้านความจริงเช่นนั้น อันมีอยู่ภายในประสบการณ์ ของตนเองและของผู้อื่น เพราะความจริงเช่นนี้ ถ้าหากซาบซึ้งเข้าใจเฉพาะตนเอง แต่คนอื่นไม่ซาบซึ้ง ไม่เข้าใจ ความจริงเช่นนั้นก็ไม่นิรันดรไม่สากล

๒.๑.๒ ประเภทของพุทธศิลป์

พุทธศิลป์ก่อให้เกิดผลอันเป็นคุณค่าทางจิตใจ ให้เกิดความเกษมเบิกบานกลั่นเป็นความสุขและร่มเย็น จึงกล่าวได้ว่า พุทธศิลป์เป็นเสมือนสะพานบุญ หรือเป็นสื่อที่น้อมนำความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา พุทธศิลป์ปรากฏอยู่ทุกประเภท จึงเป็นประจักษ์พยานแห่งความศรัทธา นั้นๆ ของพุทธบริษัทต่อๆ กันมาทุกยุคทุกสมัย ที่ได้ปรากฏต่อสายตาจนมาถึงปัจจุบัน

งานศิลป์จะถือได้ว่าเป็นศิลปะนั้นจะต้องประกอบด้วย ๕ อย่าง คือ ๑) มนุษย์ ๒) ความคิด สติปัญญาของมนุษย์ ๓) การกระทำของมนุษย์ ๔) ความงามที่พึงพอใจ ๕) ความนิยมชมชอบ และสามารถแบ่งประเภทได้ ๒ ประเภท^{๑๐} ได้แก่

๑. วิจิตรศิลป์ (Fine Art) คือ ผลงานศิลปะที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยความรัก แสดงออกถึงคุณค่าทางสุนทรียภาพ และอารมณ์สะท้อนใจให้เกิดขึ้นแก่ผู้ดูเกิดความรู้สึกทางความงามบริสุทธิ์ และให้ข้อคิดอันเป็นประโยชน์แก่มนุษย์ และวิจิตรศิลป์ ถือว่าเป็นศิลปะบริสุทธิ์ เป็นการสร้างงานศิลปะเพื่อศิลปะโดยแท้จริง เป็นการสร้างงานศิลปะ เพื่อสนองความต้องการทางจิตใจและอารมณ์

^{๑๐} อภัย นาคคง, ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, (กรุงเทพมหานคร: ท.วัฒนาการพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๕.

เป็นสำคัญถือเอาความรู้สึกสะท้อนจากงานนั้นเป็นคุณค่า วิจิตรศิลป์สามารถแยกย่อยได้ ๕ ประเภท^{๑๑} ได้แก่

๑) จิตรกรรม (Painting) หมายถึง ภาพวาดด้วย สีหรือภาพวาดระบาย สี อาจจะเป็นสีเดียว สองสี หรือหลายสี ภาพที่วาดนั้นอาจจะเหมือนจริง ตามธรรมชาติหรือจิตรกรคิดประดิษฐ์สร้างสรรค์ขึ้นใหม่ อาจจะระบายสี ให้เหมือนจริงหรือกำหนด สีขึ้นใหม่ตามความรู้สึกนึกคิดและจินตนาการ ของผู้วาดหรือจิตรกร (Painter)

การวาดภาพระบายสี อาจจะวาดจำลองจากสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติให้เหมือนจริงหรือวาดจากความจำ ความประทับใจ เป็นรูปสัญลักษณ์ที่มีรูปร่าง สี สัน ตามวัตถุประสงค์ให้สอดคล้องกับความคิด อุดมคติหรือตรงตามความมุ่งหมาย ให้เหมาะสมกับสถานที่หรือความต้องการทางหนึ่งทางใดของจิตรกรผู้สร้างงานจิตรกรรมนั้น หรือจะวาดจากต้นแบบที่เป็นคน สิ่งของ ทิวทัศน์ให้มีรูปร่างและสีสันเหมือนต้นแบบหรือคล้ายกับสิ่งเหล่านั้น^{๑๒}

๒) ประติมากรรม หรือปฐุมิการกรรม (Sculpture) หมายถึง งานศิลปะที่สร้างขึ้นเป็นรูปสามมิติ (Three Dimensions) โดยการปั้น แกะสลัก หล่อ หรือวิธีการอื่นๆ โดยใช้ดินเหนียว ไม้ หิน ปูน โลหะ เป็นวัสดุ รูปที่สร้างขึ้นนั้นอาจมีรูปร่างเหมือนจริงตามธรรมชาติ หรือเป็นรูปร่าง ที่ประติมากรสร้างสรรค์ขึ้นใหม่

คำว่าประติมากรรมนั้นในภาษาไทยเดิมใช้กันอยู่ ๒ แบบ คือปฐุมิการหรือปฐุมิการกรรมซึ่งเป็นภาษาบาลี ส่วนอีกคำหนึ่ง คือประติมาหรือประติมากรรมเป็นคำในภาษาสันสกฤตทั้งสองคำมีความหมายเหมือนกัน คือหมายถึงรูปที่สร้างขึ้นหรือรูปจำลอง ปัจจุบันนิยมใช้คำว่าประติมากรรมมากกว่าคำว่าปฐุมิการกรรมแม้คำว่า ประติมากรรมจะยังใช้อยู่บ้าง ก็มักใช้เฉพาะพระพุทธรูปหรือรูปเคารพ เช่น พระพุทธรูปมักเรียกกันว่า พระพุทธรูปปฐุมิการ หรือเทวรูปซึ่งบางครั้งเรียกกันว่า รูปปฐุมิการหรือปฐุมิการกรรม

ประติมากรรมในภาษาอังกฤษใช้คำว่าSculptureหมายถึงศิลปะที่มีลักษณะเป็นสามมิติและกินเนื้อที่ในอากาศ ผลงานประติมากรรมอาจสร้างขึ้นโดยการปั้น แกะสลัก หล่อ หรือกรรมวิธีใดๆ ก็ได้ ผู้สร้างสรรค์งานประติมากรรมเรียกว่าประติมากรซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษว่าSculptor^{๑๓}

๓) สถาปัตยกรรม (Architecture) หมายถึง งานที่เกี่ยวกับการก่อสร้างต่างๆ ได้แก่ อาคาร บ้านเรือน โบสถ์ วิหาร สถูป เจดีย์ เป็นต้น สิ่งก่อสร้างเหล่านั้นจะมีรูปแบบและวัสดุแตกต่าง

^{๑๑} บุญเยี่ยม แยมเมือง, **สุนทรียภาพทัศนศิลป์**, (กรุงเทพมหานคร: โอ เอส พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๗), หน้า ๒๓๖-๒๓๙.

^{๑๒} วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, **ทัศนศิลป์ไทย**, (กรุงเทพมหานคร: ชมรมเด็ก, ๒๕๔๗), หน้า ๙-๑๑.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๙-๖๑.

กันไปตามการใช้สอยและขนบนิยมแต่ละท้องถิ่น ซึ่งสามารถแยกตามการสร้างเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยและวัตถุประสงค์อื่น เช่น ใช้เป็นอาคารสำหรับประกอบพิธีทางศาสนา ปราสาท อนุสรณ์สถาน ป้อมปราการ ซึ่งมีพัฒนาการจากวิธีการง่ายๆ ขึ้นมาเป็นลำดับ จนมีรูปทรงและโครงสร้างที่ซับซ้อน ใช้วัสดุแปลกใหม่ ใช้เทคโนโลยีสูง^{๑๔}

อีกประการหนึ่ง งานประติมากรรม งานสถาปัตยกรรม และงานจิตรกรรมจัดอยู่ในกลุ่มศิลปะที่เราสามารถสัมผัสความงามได้โดยทางประสาทตา จึงเรียกว่า ทัศนศิลป์

๔) วรรณกรรม (Literature) หมายถึง ศิลปะในการเรียบเรียง หรือประพันธ์ถ้อยคำมีทั้งร้อยแก้ว และร้อยกรอง โดยเฉพาะร้อยกรองนั้น มีการแยกประเภทต่าง ๆ ออกไป มีการเลือกใช้ถ้อยคำ มีสัมผัส มีจังหวะ ท่วงทำนอง ทำให้เกิดความไพเราะของถ้อยคำ

๕) นาฏศิลป์และดุริยางค์ศิลป์ (Drama & Music) หมายถึง การดนตรี ซึ่งเน้น การนำเอาเสียงมาเป็นสื่อแสดง ความรู้สึก โดยผ่านเครื่องมือที่ใช้ในการตี ตี เป่า ทำให้ผู้ทำและผู้ฟังเกิดอารมณ์ หรือ ความรู้สึกร่วม เพลิดเพลิน เป็นสุข รัก อาลัย เป็นต้น

วรรณกรรม และนาฏศิลป์และดุริยางค์ศิลป์ เป็นงานที่ใช้หูสัมผัสความไพเราะ จึงเรียกว่า โสตศิลป์ ถ้านำเอาศัตราคมไปรวมกับนาฏกรรม ซึ่งเป็นเรื่องของการฟ้อนรำ เต้นรำ โทรทัศน์ ภาพยนตร์ เราจึงเรียกศิลปะแบบนี้ว่า โสตทัศนศิลป์

๒. ประยุกต์ศิลป์ (Applied Art) ๆ ซึ่งเป็นงานศิลปะ ที่ไม่ได้เน้นแต่ทางด้าน สุนทรียภาพเท่านั้น แต่ได้นำมาเอาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น งานหัตถกรรม โภคภัณฑ์ อันเกี่ยวกับการแต่งกายของโขน ละคร ลิเก เป็นต้น ศิลปะสาขาประยุกต์ศิลป์^{๑๕}ได้แก่

๑) สถาปัตยกรรม คล้ายกับงานประติมากรรมนั้นถูกสร้างขึ้นเพื่อป้องกันมนุษย์จากสิ่งแวดล้อม ส่วนประติมากรรมสร้างขึ้น เพื่อเคารพบูชาสักการะและความสวยงาม

๒) ศิลปะอุตสาหกรรม เป็นศิลปะในการค้นคิดกรรมวิธี ที่จะทำให้มีผลผลิตเพื่อประโยชน์ใช้สอยเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก งานศิลปะอุตสาหกรรมนี้ ส่วนมากจะเกี่ยวข้องกับงานหัตถกรรม เช่น ทอผ้า ตัดเสื้อผ้า ทำเฟอร์นิเจอร์ ปัจจุบันศิลปะอุตสาหกรรมมีหลายแขนง เช่น งานตกแต่งภายใน งานออกแบบลวดลายผ้า งานออกแบบเสื้อผ้า งานไม้ งานโลหะ งาน ถ่ายภาพ ตลอดทั้งภาพยนตร์ โทรทัศน์ และอื่นๆ

๓) ศิลปะหัตถกรรม เป็นงานศิลปะที่ทำด้วยมือเป็นส่วนใหญ่ แบบที่ทำมักจะ ออกแบบตามใจของผู้ทำ เช่น การทำโต๊ะ เก้าอี้ การปั้นหม้อ ปั้นไห การทอผ้า และอื่นๆ ซึ่ง ปัจจุบันได้มีการนำเอาเครื่องจักร มาใช้แทนเพื่อเป็นเครื่องทุ่นแรง จึงกลายเป็นกึ่งอุตสาหกรรมไป (Semi Industrial)

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗-๑๐๘.

^{๑๕} บุญมี แทนแก้ว, ผศ., พุทธปรัชญาเถรวาท, หน้า ๑๐๐-๑๐๑.

เห็นได้ว่า พุทธศิลป์จัดอยู่ในศิลปะสาขาจิตรศิลป์ และจัดเข้าในทัศนศิลป์ เพราะเป็นศิลปะที่เราสามารถเสพสัมผัสความงามได้โดยทางประสาทตา พุทธศิลป์ ได้แก่ พระอุโบสถ พระวิหาร หรือศาลาการเปรียญ พระสถูป พระปราสาท จัดเป็นทัศนศิลป์ประเภทสถาปัตยกรรม พระพุทธรูปปฏิมา ในอิริยาบถหรือปางต่างๆ ลวดลายปูนปั้น งานแกะสลักไม้บานประตูตกแต่งต่างๆ จัดเป็นทัศนศิลป์ประเภทประติมากรรม รูปภาพฝาผนังตามสถานที่สำคัญต่างๆ จัดเป็นทัศนศิลป์ประเภทจิตรกรรม

๒.๑.๓ คุณค่าพุทธศิลป์

พุทธศิลป์ทั้ง ๓ ประเภท ได้แก่ จิตรกรรม ปติมากรรมและสถาปัตยกรรมนั้น เป็นศิลปะที่ช่างผู้มีความสามารถได้สร้างสรรค์ขึ้นด้วยความศรัทธาในพระพุทธศาสนา และอุทิศเป็นพุทธบูชา พุทธศิลป์นั้น ยังแฝงไปด้วยปรัชญาธรรมและคุณค่าด้านต่างๆ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑.๓.๑ จิตรกรรม คือ ภาพวาดฝาผนังสามารถบอกเรื่องราวต่างๆ ซึ่งประกอบด้วยคุณค่าและจุดมุ่งหมายของการสร้างภาพจิตรกรรมมีหลายประการ สามารถจำแนกได้ดังนี้^{๑๖}

๑) คุณค่าด้านเป็นจุดกำเนิดหรือมูลเหตุการสร้างที่เป็นเหตุเป็นผล สามารถแยกออกได้เป็น ๔ ประการ คือ

๑.๑) เป็นการยกย่องเชิดชูศาสนา วรรณคดี และเสริมบารมีพระมหากษัตริย์ที่เป็นการยกย่องเชิดชูศาสนานั้น เพราะส่วนใหญ่จะแสดงเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติหรือชาดก ส่วนวรรณคดีนั้นเลือกแสดงเฉพาะวรรณคดีที่มีชื่อเสียง เช่น สังข์ทอง สุวรรณหงส์ รามเกียรติ์ เสริมพระบารมีพระมหากษัตริย์ก็เป็นการแสดงเรื่องราวพงศาวดาร หรือภาพเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ คุณธรรมอย่างใหญ่หลวงที่มีต่อประเทศชาติ เช่น พระนเรศวรมหาราชและพระปิยมหาราช ล้นเกล้ารัชกาลที่ ๕ เป็นต้น

๑.๒) เพื่อประดับตกแต่งความสวยงามของอาคาร ภาพจิตรกรรมฝาผนังช่วยเพิ่มความสำคัญ ความสวยงามของอาคารหรือสถาปัตยกรรมนั้นให้มากยิ่งขึ้น การศึกษาในสมัยโบราณยังไม่มีระบบโรงเรียนสถาบันที่จะให้การศึกษาและความรู้แก่ประชาชนได้คือวัด วัดเป็นศูนย์กลางของวิชาการหลายแขนงมากมายเหลือคณานับ ผู้ถ่ายทอดวิชาการ คือพระสงฆ์ ธรรมเนียมไทยนิยมส่งลูกหลานเข้าไปศึกษาหาความรู้ในวัด โดยการส่งเข้าไปเป็นลูกศิษย์ปรนนิบัติพระอาจารย์ เมื่ออายุครบก็บรรพชาเป็นสามเณรและอุปสมบทเป็นภิกษุต่อไป การที่ลูกบุตรได้อยู่ในวัดเป็นเวลานานย่อมสัมพันธ์กับรูปแบบของสถาปัตยกรรมที่มีความโอ้อ่า ทั้งยังมีการประดับตกแต่งด้วยข้อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ย่อมทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาภายใต้จิตสำนึก เมื่อเข้าไปในพระอุโบสถ นอกจากจะพบพระ

^{๑๖} สมชาติ มณีโชติ, **จิตรกรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙), หน้า ๒๒-๒๕.

ประธานที่มีอาการสงบนิ่งแล้ว สิ่งที่ได้พบเห็นอีกอย่างหนึ่งก็คือ“ภาพ จิตรกรรมบนฝาผนัง” ที่มีทั้งเรื่องพุทธประวัติหรือชาดกก็ตามประดับไว้โดยรอบผนัง ก็ได้อาศัยภาพเหล่านี้ศึกษาหาความรู้ทำให้เกิดความเข้าใจในพุทธประวัติยิ่งขึ้น

๑.๓) จิตรกรรมฝาผนังนอกจากจะเสริมความงามของอาคารแล้ว ยังใช้เป็นสื่อในการประกอบคำสอนในพุทธศาสนาด้วย คือ เมื่อพุทธศาสนิกชนได้ฟังพระสงฆ์แสดงธรรมเทศนาเรื่องพุทธประวัติในอดีตแล้ว หันมาชมภาพจิตรกรรมฝาผนัง ที่เปรียบเสมือนอุปกรณ์การสอน ย่อมทำให้เกิดความซาบซึ้ง อันเป็นการน้อมนำไปประพฤติแต่สิ่งที่บุญกุศลยิ่งขึ้น

๑.๔) เป็นการแสดงออกซึ่งฝีมือและอารมณ์ของศิลปินโบราณ เพราะถ้าไม่มีการสร้างจิตรกรรมฝาผนัง ศิลปินก็ไม่โอกาสที่จะแสดงความคิดของตนเองออกมาจากจิตรกรรมฝาผนังจะเห็นได้ว่าศิลปินได้ถ่ายทอดสถานภาพของบุคคลระดับชั้นต่าง ๆ กัน ตั้งแต่พระมหากษัตริย์ลงมาจนถึงสามัญชน ศิลปินจะแสดงออกให้เห็นความแตกต่างกันทั้งสี การเน้นความสำคัญเครื่องแต่งกาย ถ้าเป็นพระมหากษัตริย์ก็จะใช้สีสดใสวาดอย่างประณีต มีการตกแต่งอาภรณ์อย่างตระการตา ถ้าเป็นบ่าวสามัญชนก็ใช้สีคล้ำลง เสื้อผ้าก็เป็นธรรมดา ตลอดจนการถ่ายทอดลักษณะของป่าเขา ลำเนาไพร บ้านเรือน ปราสาทพระราชวัง ล้วนแต่ถูกบันทึกอยู่ในจิตรกรรมฝาผนังทั้งสิ้น

๒) คุณค่าด้านการถ่ายทอดความศรัทธา ผู้เขียนจิตรกรรมฝาผนังทำขึ้นด้วยความศรัทธาในพุทธศาสนาอันสูงส่ง ดังนั้น เมื่อช่างเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติจึงทำด้วยใจศรัทธาโดยไม่หวังสินจ้าง รางวัลอะไรทั้งสิ้น โดยมีศรัทธาเป็นพื้นฐาน มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่หวังผลบุญกุศลเป็นสำคัญ ศิลปินจึงใช้สมาธิอย่างแรงกล้าในการสร้างจิตรกรรมฝาผนังเพื่ออุทิศเป็นบุญกุศล ภาพที่ออกมาจึงดูแน่นขนัดเรื่องราวไปทั้งอาคารนั้นหมายความว่า ในการเขียนภาพแต่ละครั้งศิลปินต้องรวบรวมสมาธิให้แน่วแน่ เพื่อที่จะให้ได้ภาพที่มีความงดงามเป็นพิเศษสุดยอด ดังนั้น ผลงานที่สำเร็จออกมาจึงเป็นการบรรยายบันทึกความจริงโดยไร้สิ่งอื่นใดเคลือบแฝง นั่นแสดงว่าหลักฐานจากจิตรกรรมฝาผนังเป็นความจริงที่เชื่อถือได้อีกประการหนึ่งด้วย

๓) คุณค่าด้านสื่อในการบันทึกเรื่องราวร่องรอยของอดีต การวาดภาพจิตรกรรมฝาผนังเป็นศิลปะอีกแบบหนึ่ง โดยธรรมชาติของศิลปะแล้ว ไม่ว่าศิลปินจะแสดงเรื่องราวอะไรเป็นจุดสำคัญที่แฝงอยู่ในผลงานอันเป็นประสบการณ์เดิมที่ถูกแสดงออกของเรื่องมีอยู่ ๒ ประการ คือ

๓.๑) การถ่ายทอดด้วยวิธีการสังเคราะห์ ซึ่งศิลปินจะนำสิ่งแวดล้อมที่อยู่ใกล้ตัวเองถ่ายทอดลงในภาพที่ตนสร้างขึ้น ด้วยเหตุนี้เราจะพบได้ว่าจะเป็นภาพพุทธประวัติหรือภาพชาดกก็ตาม ภาพจะแสดงเรื่องราวชีวิตประจำวันของชาวบ้านสามัญชนธรรมดาประกอบด้วย เช่น การทำมาหากิน การค้าขาย ซึ่งทำให้เราได้ศึกษารูปแบบของสังคมในอดีตได้

๓.๒) การถ่ายทอดลักษณะท้องถิ่นนิยมหรือชาตินิยม ในกรณีนี้เราจะทราบได้จากลักษณะของวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนได้ เพราะสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบ ๆ ตัวศิลปินจะเป็น ประสบ

การณ์เบื้องต้นที่ถูกบันทึกลงบนจิตรกรรมฝาผนังอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เช่น ตามพุทธประวัติ นั้นเป็นเรื่องราวที่เกิดในประเทศอินเดีย องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เป็นชาวอินเดียโดยเชื้อชาติและวัฒนธรรม แต่เมื่อพิจารณาจากจิตรกรรมฝาผนังของไทยแล้วเห็นได้ว่า ช่างได้เขียนพุทธประวัติ ให้มีลักษณะเป็นไทยทั้งการแต่งกาย รูปร่าง หน้าตา

๔) คุณค่าด้านใช้เป็นเครื่องล่อมเกลารจิตใจ ความสำคัญในประเด็นนี้อาจจะเป็นความหมายแฝงที่เป็นความสำคัญที่มีผลต่อจิตใจโดยตรง จิตรกรรมฝาผนังนั้นไม่ว่าจะแสดงเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนาหรือวรรณคดีชาดกก็ตาม ล้วนแต่เป็นเรื่องที่เกี่ยวพันกับพุทธศาสนาทั้งสิ้นเราถือว่าเรื่องราวเหล่านี้มีคุณค่าเป็นคติธรรม ที่เป็นข้อเตือนใจมนุษย์ให้ปฏิบัติในสิ่งที่เหมาะที่ควรจัดได้ว่าเป็นความสำคัญอีกประการหนึ่ง แยกได้ดังนี้

๔.๑) เรื่องราวจากจิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏอยู่ตามพุทธสถานโดยทั่วไป เป็นพุทธศิลปะที่สะท้อนเหตุการณ์ในอดีตและปัจจุบันได้อย่างมีเสื่อมคล้ายดูได้ทุกยุคทุกสมัยทุกกาลเวลาไม่มีอดีตไม่มีปัจจุบัน มุ่งสอนสั่งธรรมเป็นสำคัญ และแสดงให้เห็นว่าสั่งธรรมเป็นของคู่โลก

๔.๒) เรื่องราวจิตรกรรมฝาผนังแฝงไว้ด้วยคติธรรม อบรม แนะนำ โดยเฉพาะเรื่องชาดกนั้นเป็นการสอนหลักในมหาปทานสูตรที่ว่าด้วยความสุขของมนุษย์จะเกิดขึ้นได้นั้น อยู่ที่การกระทำของตัวบุคคลนั่นเอง คือ ไม่ทำความชั่ว ทำความดี ชำระจิตใจให้ผ่องแผ้ว โดยสรุปแล้วภาพชาดกจากจิตรกรรมฝาผนัง ต้องการสะท้อนเรื่องหลักของกรรมเป็นสำคัญ

๔.๓) จิตรกรรมฝาผนังหลาย ๆ ภาพชี้ให้เห็นผลของการเปลี่ยนแปลงทั้งผลดีและผลเสีย คือ เรื่องกฎแห่งกรรมนั่นเอง

๔.๔) ภาพจากจิตรกรรมฝาผนังเป็นเครื่องเตือนสติมนุษย์ เช่น ภาพนรกสวรรค์จากภาพไตรภูมิที่นิยมเขียนไว้หลังพระประธานเป็นเครื่องให้เห็นว่า ผู้ประพฤติชั่วย่อมมีนรกเป็น เครื่องรองรับ เท่ากับเป็นการเตือนให้คนดำรงชีพอย่างสุจริตชนนั่นเอง

๕) คุณค่าด้านเป็นเครื่องหมายแห่งความเจริญของประเทศชาติ จิตรกรรมฝาผนังเป็นร่องรอยของอดีต เป็นหลักฐานสำคัญในการบันทึกเหตุการณ์ ทางประวัติศาสตร์ และยังแสดงถึงความเจริญในการสืบทอดพุทธศาสนา ถือได้ว่าเป็นมรดกของมนุษยชาติขึ้นสำคัญที่ตกทอดมาเป็นสมบัติของชาวไทยทุกคน ทั้งยังเป็นมรดกที่มีความหมายต่อการศึกษาหาความรู้ของอนุชนรุ่นหลัง นอกจากนี้จิตรกรรมฝาผนังยังมีผลต่อความภาคภูมิใจอันผลทางจิตใจที่มีต่อจิตรกรรมฝาผนัง

คุณค่าของจิตรกรรมฝาผนังตามที่ได้กล่าวมานี้ อาจจะไม่ครอบคลุมไปทั้งหมดแต่คุณสมบัติของจิตรกรรมฝาผนังที่สำคัญนั้น อยู่ที่เป็นการจัดบันทึกความรู้สึก จิตใจ ปัญญาของมนุษย์ซึ่งมนุษย์เราถือว่าเป็นทรัพยากรทางธรรมชาติ ที่มีคุณค่าสูงส่งของประเทศไทย ฉะนั้น จิตรกรรมฝาผนังเป็นทรัพยากรของชาติไทยและอาจจะเป็นทรัพยากรของมนุษยชาติขึ้นสำคัญ ที่มีคุณประโยชน์ใน

การใช้เป็นข้อมูลในการศึกษาหาความรู้อย่างอเนก จึงควรที่จะได้มีการอนุรักษ์ให้อย่างจริงจัง เพื่อให้ อยู่ในสภาพที่พัฒนาการเป็นศักดิ์ศรีคู่กับประเทศไทยตราบนานเท่านาน

๖) คุณค่าด้านการรับใช้พระพุทธศาสนาในทางศิลปะ ความมุ่งหมายในการสร้างภาพ จิตรกรรมไทย จะว่าไปแล้วจิตรกรผู้วาดภาพจิตรกรรมแต่ก่อนมีศรัทธาปสาทะอย่างแรงกล้าในการ เขียนภาพ ซึ่งการทำเช่นนี้ก็เป็บบัญญัติอีกประการหนึ่ง ด้วยเหตุดังกล่าว ภาพที่เขียนจึงดูละมุนละไม เต็มไปด้วยชีวิตชีวาเต็มไปด้วยพลัง จึงทำให้ภาพจิตรกรรมไทยมีความงดงามมาก จิตรกรรมไทยเป็น แหล่งรวบรวมข้อมูลแบบสหวิทยาการ ถือได้ว่าเป็นชุมแห่งความรู้โดยเฉพาะการศึกษาหาความรู้ เรื่องราวจากอดีต เป็นความภาคภูมิใจและเป็นเครื่องแสดงถึง เรื่องราวในอดีตของบรรพบุรุษที่จะมี ผลต่อความเป็นอยู่ในยุคปัจจุบัน คำกล่าวที่ว่า “ชาติที่ไม่มีอดีต ย่อมไม่รู้จักอนาคต” น่าจะเป็นคำกล่า วที่เหมาะสมกับภาพจิตรกรรมไทย

เห็นได้ว่า จิตรกรรมไทยได้ก่อให้เกิดคุณค่าทางศิลปกรรมซึ่งเป็นประโยชน์โดยตรงแล้ว จิตรกรรมไทยยังมีประโยชน์ในทางอ้อม ซึ่งได้ทำให้ทราบถึงสภาพสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ศาสนา ประวัติศาสตร์ โบราณคดีและอื่นๆ ประโยชน์ทางอ้อมของภาพจิตรกรรมไทย มีรายละเอียดพอสังเขป ดังนี้

๑) ประโยชน์ในเชิงประวัติศาสตร์ เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่มีปรากฏอยู่ใน จิตรกรรมฝาผนังโดยทั่วไป เป็นการบันทึกเรื่องราวในอดีตไว้ในแง่มุมต่าง ๆ อย่างเหมาะสม ผู้ดูต้อง ดูอย่างพิจารณาและใช้วิจารณ์ญาณ ติความจึงจะเกิดสาระขึ้นได้

๒) ประโยชน์ในเรื่องของการแสดงเชื้อชาติ โดยปกติแล้วศิลปินย่อมจะถ่ายทอด ลักษณะท้องถิ่นนิยมหรือชาตินิยม (Nationalism) ของคนที่อยู่ในสังคมนั้น ๆ

๓) ประโยชน์ในเชิงโบราณคดี เรื่องราวโบราณคดีกับศิลปะนั้นครอบคลุมถึงซึ่งกันและ กัน เช่น จากจิตรกรรมก็สามารถศึกษาเรื่องราวของอดีตได้จากจิตรกรรมฝาผนังวัดราชสิทธิาราม ธนบุรี แสดงชาดกเรื่องพระเวสสันดร เราจะเห็นว่า อาศรมของพระเวสสันดรนั้น มีรูปทรงหลังคาแบบ จีนแสดงว่าสมัยนั้น (ร.๑) อิทธิพลของศิลปะจีนได้แพร่เข้ามาถึงประเทศไทยแล้ว

๔) ประโยชน์ในการศึกษาเรื่องราวทางประเพณี เรื่องราวเกี่ยวกับประเพณีสมัยเก่ามี ปรากฏอยู่ในจิตรกรรมฝาผนังหลายแห่ง เช่น ประเพณีการทำบุญ วันขึ้นปีใหม่ การเล่นรื่นเริง ฯลฯ

๕) ประโยชน์ในการบันทึกหรือเป็นตำราทางพุทธศาสนา จิตรกรรมฝาผนังของไทยนั้น นิยมเขียนแต่เรื่องราวที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาตามที่กล่าวมาแล้ว วิธีการนี้ถือได้ว่าเป็นการบันทึก เรื่องราวทางศาสนา และยืนยันได้ว่าทุกยุคทุกสมัยที่ผ่านมา ศาสนาพุทธไม่เคยเสื่อมความนิยมไปจาก ชาติไทยเลย และในเวลาเดียวกันก็ใช้เป็นเครื่องมือในการเผยแผ่พุทธศาสนาตามที่กล่าวมาแล้ว

๒.๑.๓.๒ ประติมากรรมคือ พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นเป็นองค์แทนพระพุทธรเจ้าเพื่อเคารพกราบไหว้บูชา และนอกจากจะเป็นสื่อถึงตัวแทนพระพุทธรเจ้าแล้ว ยังบ่งบอกคุณค่าและจุดมุ่งหมายของการสร้างประติมากรรมหลายประการ สามารถแบ่งออกเป็น ๕ ประการ^{๑๗} ดังนี้

๑) คุณค่าด้านศรัทธาความเชื่อ พระพุทธรูปเป็นรูปเคารพตัวแทนพระพุทธรเจ้า ดังนั้นการสร้างพระพุทธรูปจึงมีความเชื่อว่า การสร้างพระพุทธรูปนั้นเป็นสิบต่ออายุพระพุทธรศาสนาให้ยืนยาวไปตลอด ๕,๐๐๐ ปี และเชื่อเรื่องการสร้างพระพุทธรูปเพื่อการสร้างบารมี ดังจะเห็นได้จากพระราชพิธีสำคัญๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์จะมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นด้วย และมีความเชื่อในเรื่องการสร้างเพื่อบำเพ็ญกุศลหรืออุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ที่เป็นญาติ

๒) คุณค่าด้านความงามทางศิลปกรรมพระพุทธรูปสามารถบ่งบอกความงามของศิลปกรรมในสมัยนั้น ซึ่งมีรูปแบบศิลปกรรมมีการปรับเปลี่ยนตามยุคสมัย โดยมีอิทธิพลทางศิลปะที่มีการติดต่อ รับ แลกเปลี่ยนกับอาณาจักรอื่น รวมถึงรสนิยมของสกุลช่างในแต่ละท้องถิ่น จึงทำให้เกิดเป็นศิลปะสมัยต่างๆ สกุลช่างต่างๆ เช่น พระพุทธรูปชินราช เป็นพระพุทธรูปศิลปะสมัยสุโขทัยที่มีความงดงามที่สุดในประเทศไทย เป็นต้น

๓) คุณค่าด้านวัฒนธรรมประเพณีในแต่ละสมัยยังปรากฏการสร้างพระพุทธรูปเพื่อใช้ในการประกอบในพิธีกรรม เช่น การสร้างพระเจ้าทันใจให้เสร็จภายในวันเดียว ในภาคเหนือเพื่อเป็นที่เคารพสักการะบูชาให้สำเร็จสมความปรารถนาดังชื่อของพระพุทธรูป ในแถบภาคอีสานมีการอัญเชิญพระพุทธรูปแห่ในประเพณีสงกรานต์เพื่อให้ประชาชนได้สรงน้ำ อีกด้านหนึ่งก็มีความเชื่อว่าเป็นการขอฝนให้ตกตามฤดูกาล

๔) คุณค่าด้านความศักดิ์สิทธิ์เป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง เกิดจากประชาชนที่มีความเคารพศรัทธากราบไหว้ขอพร โดยมีความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ในองค์พระพุทธรูปจะดลบันดาลให้ประสบความสำเร็จสมดังความปรารถนา เช่น การอธิษฐานขอบุตร ขอให้ธุรกิจประสบความสำเร็จ เป็นต้น

๕) คุณค่าด้านการท่องเที่ยว เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นใหม่ โดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้นำการท่องเที่ยวไหว้พระพุทธรูปสำคัญ และเส้นทางการท่องเที่ยวเพื่อไหว้พระพุทธรูปสำคัญ ๙ วัด ซึ่งแพร่ไปยังจังหวัดต่างๆ ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทยซึ่งทำให้พุทธศาสนิกชนได้รู้จักและเรียนรู้ประวัติศาสตร์ศิลปกรรม อันเป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรมของชาวไทย

^{๑๗} ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ศาสตราจารย์ ดร., พระพุทธรูปในประเทศไทย : รูปแบบ พัฒนาการและความเชื่อของคนไทย, (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖), หน้า ๕๙๓-๖๑๗.

๒.๑.๓.๓ สถาปัตยกรรมคือ อาคารสถานที่ก่อสร้างต่างๆ ได้แก่ อาคาร บ้านเรือน โบสถ์ วิหาร สถูป เจดีย์ เป็นต้น สามารถบอกคุณค่าและจุดมุ่งหมายทางสถาปัตยกรรมหลายประการ สามารถแบ่งออกเป็น ๕ ประการ^{๑๘} ดังนี้

๑) คุณค่าด้านเอกลักษณ์ เป็นคุณค่าของโบราณสถานที่แสดงการรับรู้ หรือความเข้าใจถึงที่มา สถานที่ตั้ง ชนชาติ ความเชื่อ ศาสนา ขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมของชุมชนใดชุมชนหนึ่ง หรือประเทศใดประเทศหนึ่งโดยเฉพาะ เช่น การที่เราเรียนรู้โบราณสถานภาคตะวันออกนั้น ทำให้เราสามารถรู้ถึงที่มาและความเชื่อในการก่อสร้างและวัฒนธรรมที่ผ่านมาในสมัยก่อนได้

๒) คุณค่าด้านวิชาการ เป็นคุณค่าของโบราณสถานที่สะท้อนเรื่องราวในอดีตเป็นข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ซึ่งเป็นเครื่องแสดงประวัติความเป็นมาอันเก่าแก่ของชุมชนของชาติ รวมทั้งเป็นแหล่งศึกษาและเรียนรู้ตลอดชีวิต เช่น โบราณสถานทำให้เรารู้ถึงอายุในการก่อสร้างและประวัติในการสร้างสมัยก่อนได้ สามารถบอกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์จากลักษณะของวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมได้อีกด้วย

๓) คุณค่าด้านเศรษฐกิจ เป็นคุณค่าของโบราณสถานที่ก่อให้เกิดรายได้ของชุมชนและของประเทศทั้งทางตรงและทางอ้อมจากการที่เป็นสถานที่ท่องเที่ยว สร้างกิจกรรมต่างๆ อันสืบเนื่องจากการท่องเที่ยว พร้อมๆ กับการศึกษาหาความรู้

๔) คุณค่าด้านการใช้สอยเป็นคุณค่าของโบราณสถานที่สามารถนำมาใช้งานได้ในปัจจุบัน ซึ่งเป็นการใช้งานที่ไม่ก่อให้เกิดการเสื่อมสภาพการเปลี่ยนแปลงหรือการรื้อทำลายโบราณสถานนั้น เช่น โบราณสถานเมืองเพนียด จังหวัดจันทบุรีนั้นทำให้เรารู้ถึงร่องรอยการก่อสร้างรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ใช้ประโยชน์ในสมัยก่อนได้

๕) ด้านสังคม เป็นคุณค่าของโบราณสถานที่เกี่ยวข้องกับขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีเป็นความภาคภูมิใจของคนในสังคม เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในสังคม

๖) ด้านการเมือง เป็นคุณค่าของโบราณสถานที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ การกำหนดขอบเขตหรือการรักษาอธิปไตย และการสร้างความร่วมมือร่วมใจของคนทั้งชาติ

๗) ด้านสุนทรียภาพ เป็นคุณค่าความงามของศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม

^{๑๘} ประกิจ ลัคนผจง, “สถาปัตยกรรมไทย คุณค่าสู่สังคม”, จุลสารสถาบันศิลปะสถาปัตยกรรมไทย, (๒๕๕๓): ๑๙-๒๔.

๒.๒ แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

พุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา อาจกล่าวได้ว่า เป็นจุดกำเนิดพุทธศิลป์ประเภทต่างๆ โดยถือได้ว่าเป็นการศึกษาที่ควบคู่กับประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ทำให้ถึงสังคม เศรษฐกิจ การเมือง บริบทของสังคมในสมัยนั้น ผู้วิจัยได้แบ่งเนื้อหาของพุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังมีรายละเอียดดังนี้

๒.๒.๑ ความสำคัญของพุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

พุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลและหลังพุทธกาลนั้น มีพัฒนาการมาจากเสนาสนะป่า สถานที่ที่เกิดขึ้นจากได้รับแรงศรัทธาจากชาวพุทธ โดยมีพระมหากษัตริย์หรือพระเจ้าแผ่นดินเป็นองค์อุปถัมภ์หลักทรงให้การคุ้มครอง โดยมีการสร้างวัดถวายมากมาย^{๑๙} เช่น วัดเวฬุวัน (สวนไผ่) ที่พระเจ้าพิมพิสารกษัตริย์แห่งเมืองมคธทรงน้อมถวาย เพื่อใช้เป็นที่พักปฏิบัติธรรมของพระพุทธเจ้าและเหล่าพระสาวก ต่อมาพระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตเสนาสนะ ๕ ชนิด ได้แก่ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว เรือนชั้น เรือนโล้น ถ้ำ^{๒๐} และได้มีพัฒนาการพุทธศิลป์ประเภทต่างๆ ขึ้นตามลำดับ

พุทธศิลป์เป็นศิลปวัตถุที่สำคัญ มีความสำคัญด้านคุณค่า ประโยชน์อย่างยิ่ง โดยส่วนใหญ่ปรากฏในวัดทางพระพุทธศาสนา ซึ่งก่อสร้างเพื่อวัตถุประสงค์ที่ต่างกัน ได้แก่ อุโบสถ วิหาร เจดีย์ สถูป พระพุทธรูป ศาลาการเปรียญ และกุฏิ หรือสิ่งก่อสร้างอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนานั้น เพาะเป็นที่พักอาศัยของพระภิกษุ สามเณร เป็นศูนย์กลางทางสังคมของพุทธศาสนิกชน และเป็นสถานที่ประกอบกิจกรรมประเพณีในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เป็นอนุสรณ์ให้ระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย เป็นสถานที่เคารพกราบไหว้บูชา และร่วมกิจกรรมต่างๆ สร้างขึ้นเพื่อใช้ในการกิจการหรือเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ได้แก่ สำนักสงฆ์ วัดวา อาราม โบสถ์ วิหาร เจดีย์ และสถูป^{๒๑}

จึงกล่าวได้ว่า พุทธศิลป์นั้นมีความสำคัญและคุณค่าทางพระพุทธศาสนาซึ่งมีจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม เป็นแหล่งรวมของวัฒนธรรมทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เพียงแต่จะถ่ายทอดออกไป โดยวัดเป็นแหล่งรวมในด้านความสามัคคี มีบทบาทในด้านการพัฒนาจิตใจและพัฒนาสังคม นอกจากนั้น บทบาทของวัดยังมีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจและสังคมและ

^{๑๙} ปัญญา เทพสิงห์, ศิลปะเอเชีย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๒๐.

^{๒๐} วิ.จ. (ไทย) ๓/๒๕๔/๘๘-๙๒.

^{๒๑} วสันต์ ชีวะสาธน์, ศาสนสถานในพุทธศาสนา : แหล่งและบทบาท, (กรุงเทพมหานคร: อักษร ทศน์, ๒๕๕๒), หน้า ๔.

ด้านการหารายได้เข้ามาทำนุบำรุงวัด ทำนุบำรุงท้องถิ่น จังหวัดและประเทศโดยรวม^{๒๒} ซึ่งก็เป็นผลมาจากพุทธศิลป์ที่ปรากฏภายในวัดนั่นเอง ขณะเดียวกันวัดยังเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สามารถให้ความรู้ ความคิดที่กว้างขวางขึ้น ให้ความสงบ ความร่มเย็นกับผู้มาเยือน ทำให้ชาวพุทธได้เข้าใจหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้ดียิ่งขึ้น ทำให้เกิดวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงามขึ้นแก่ชุมชนและสังคม เป็นสังคมที่น่าอยู่ด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

๒.๒.๒ พุทธศิลป์สมัยพุทธกาล

หลังจากพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้้อนตรัสสมาธิโพธิญาณแล้ว ทรงแสดงธรรมโปรดปัญจวัคคีย์ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ในพรรษาแรกแล้ว จากนั้นพระพุทธเจ้าและพระภิกษุปัญจวัคคีย์ทรงจำพรรษาแรกที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ทรงแสดงธรรมโปรดยสกุลบุตรและบิดามารดาตลอดจนภรรยาของยสกุลบุตร ให้ได้บรรลุเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาแล้ว ต่อมาสหายนของพระยสะเมื่อทราบข่าวนั้น จึงเดินทางมาเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อฟังธรรม ท่านเหล่านั้นได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ หลังจากออกพรรษาแล้วพระพุทธองค์ทรงส่งพระสาวกจำนวน ๖๐ รูปเหล่านั้นไปประกาศพระศาสนา และตรัสสั่งภิกษุเหล่านั้นว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้เธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวงทั้งที่เป็นของทิพย์ทั้งที่เป็นของมนุษย์ พวกเธอจงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์และเพื่อความสุขแก่ชนเป็นจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงาม ในเบื้องต้นมีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิบริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีธุลีในตาน้อยมีอยู่ ย่อมเสื่อมใสเพราะไม่ได้ฟังธรรมจักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลายแม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม เพื่อแสดงธรรม^{๒๓}

ต่อมา ได้มีผู้มีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและเข้ามาขอบวชเป็นจำนวนมาก หลังจากพระองค์ทรงแสดงธรรมโปรดพระเจ้าพิมพิสารและข้าราชการบริพารประชาชนชาวมคธจนได้บรรลุธรรม ครั้นนั้นพระเจ้าพิมพิสารได้ถวายสวนไผ่ซึ่งเป็นพระราชอุทยานของพระองค์ให้เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวก ด้วยพระดำรัสว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญข้าพระองค์ขอถวายสวนเวฬุวันนั้นแด่พระสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขพระเจ้าข้าพระพุทธองค์ทรงรับอารามแล้วทรงแสดงพระธรรมเทศนาถวายพระเจ้าพิมพิสารแล้วทรงตรัสกับพระสาวกว่า“ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตอาราม”^{๒๔} หลังจากทีพระเจ้าพิมพิสารถวายสวนเวฬุวันให้เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า

^{๒๒} กนกวรรณ ดุงศรีแก้ว, “การพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว”, *จุลสารการท่องเที่ยว*, ปีที่ ๑๘ เล่มที่ ๔ (ตุลาคม-ธันวาคม, ๒๕๔๒): ๔๙.

^{๒๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๒๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๙/๗๑-๗๒.

าและภิกษุสงฆ์แล้ว ทรงพิจารณาเห็นว่าพระอารามแห่งนั้นไม่มีสิ่งก่อสร้างใดๆ เป็นพื้นที่ประกอบไปด้วยป่า ต้นไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าละเมาะและลอมฟาง พอเป็นสถานที่อยู่ประพฤติปฏิบัติพรหมจรรย์ของพระภิกษุสงฆ์

สมัยตอนต้นแห่งการตรัสรู้ นั้นพระภิกษุยังมีจำนวนไม่มาก พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ยังมิได้ทรงบัญญัติเสนาสนะแก่ภิกษุทั้งหลาย ต่อมาเศรษฐีชาวเมืองราชคฤห์ได้เดินทางไปสวนเวฬุวันแต่เช้าตรู่ ได้เห็นภิกษุเหล่านั้นเดินออกมาจากที่อยู่ของตน จึงเกิดความศรัทธาเลื่อมใสและเรียนถามว่าหากตนจะสร้างวิหารถวายให้เป็นที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์จะได้หรือไม่ พระภิกษุเหล่านั้นจึงแจ้งให้เศรษฐีผู้นั้นทราบว่าจะพุดเจ้ายังมิได้ทรงอนุญาตให้ภิกษุอยู่จำพรรษาในวิหาร พระภิกษุทั้งหลายจึงอยู่ตามป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎ ที่แจ้งหรือลอมฟาง เศรษฐีชาวเมืองราชคฤห์ผู้นี้จึงเดินทางไปเข้าเฝ้าพระพุทเจ้าและกราบทูลความประสงค์ของตนให้พระพุทเจ้าทรงทราบพระพุทเจ้าจึงทรงอนุญาตให้พระภิกษุสามารถอยู่จำพรรษาในเสนาสนะได้ ดังพระดำรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตเสนาสนะ ๕ ชนิด คือวิหาร เรือนมุงแถบเดียว เรือนชั้น เรือนโล้น และถ้ำ”^{๒๕}

ภายหลังจากที่พระพุทเจ้าทรงอนุญาตเสนาสนะ ๕ ชนิดให้เป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุแล้ว เศรษฐีชาวเมืองราชคฤห์จึงได้สร้างวิหารถวายแด่พระภิกษุสงฆ์อีกเป็นจำนวน ๖๐ หลังจึงนับได้ว่าวัดแห่งนี้เป็นต้นกำเนิดของพุทธศิลป์ในพระพุทธศาสนา ภายหลังจากที่พระพุทเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์อยู่วัดแล้ว ต่อมาจึงมีบุคคลอื่นๆ ที่มีความศรัทธาเลื่อมใสและเห็นความจำเป็นที่พระภิกษุจะต้องมีวัดเป็นที่อยู่จำพรรษา จึงมีการสร้างวัดถวายไว้ในพระพุทธศาสนา อีกหลายท่าน เช่น อนาถปิณฑิกเศรษฐีได้สร้างวัดพระเชตวันมหาวิหาร นางวิสาขาได้สร้างวัดบุพพารามในเมืองสาวัตถี หมอชีวกโกมารภัจจ์ได้สร้างวัดชีวกัมพวัน พระประยูรญาติชาวศากยวงศ์ได้สร้างวัดนิโครธาราม เป็นต้น

จากการศึกษาหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา คือพระไตรปิฎกนั้น วัดในสมัยที่พระพุทเจ้าเริ่มประกาศพระพุทธศาสนานั้นเป็นสถานที่สร้างเพื่อการใช้สอยซึ่งเป็นอำนวยความสะดวกในการปฏิบัติสมณธรรม ไม่มีความหรูหราหรือวิจิตรพิสดารแต่อย่างใดเป็นสถานที่สร้างด้วยความสะดวกสบาย มุ่งประโยชน์ในการใช้สอยเป็นสำคัญ ดังพระดำรัสที่พระพุทเจ้าพระองค์ได้ตรัสไว้ว่า วิหารย่อมป้องกันความหนาว ความร้อนจากลม ฝน และแสงแดดตลอดจนสัตว์ร้าย นอกจากนั้นยังป้องกันงู ยุงและฝนในคราวหนาวเย็น นอกจากนั้น ยังป้องกัน ลมและแดดอันร้อนจัดที่เกิดขึ้น การถวายวิหารแก่สงฆ์ เพื่อหลีกเร้นอยู่ เพื่อความสุข เพื่อเพ่งพินิจ และเพื่อเห็นแจ้ง พระพุทเจ้าทั้งหลายทรงสรรเสริญว่าเป็นทานอันเลิศ^{๒๖} มนุษย์และสัตว์จำต้องการที่อยู่อาศัย การสร้างที่อยู่อาศัย และการ

^{๒๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๔/๘๙-๙๒.

^{๒๖} วิ.จ. (บาลี) ๗/๒๐๒/๕๖.

สร้างศาสนสถานในรูปแบบของตน จึงกลายมาเป็นสถาปัตยกรรมในรูปแบบต่างๆ แต่การสร้างในที่มีมักจะมีส่วนประกอบด้วยดิน ดินนับว่าเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าและมีประโยชน์ต่อมนุษย์และสิ่งมีชีวิตในโลก...^{๒๗}

ต่อมาพระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติสิกขาบทเกี่ยวข้องกับรูปแบบและลักษณะ อันเป็นพัฒนาการของพุทธศิลป์ประเภทสถาปัตยกรรม ดังปรากฏหลักฐานว่า ภิกษุชาวเมืองอาฬวีสร้างกุฏิเป็นของส่วนตัวไม่จำกัดขนาด ออกปากขออุปกรณ์ก่อสร้างต่างๆ และคนงานก่อสร้าง พวกชาวบ้านพากันหวาดเสียดังกลัวหลบหนีบ้าง เมินหน้าหนีบ้าง ปิดประตูบ้านบ้าง พอท่านพระมหากัสสปเถระเดินทางมาถึงเมืองอาฬวี ตอนเช้าเข้าไปบิณฑบาตในเมือง ก็เห็นพวกชาวบ้านแสดงอาการอย่างนั้น หลังจากฉันอาหารเสร็จก็เรียกพวกภิกษุมาถาม พอทราบความนั้นแล้วก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงทราบ พระองค์ทรงตำหนิพวกภิกษุชาวเมืองอาฬวีโดยประการต่างๆ และทรงมีรับสั่งว่า ก็ภิกษุผู้จะสร้างกุฏิที่ไม่มีเจ้าของสร้างถวาย สร้างเป็นของส่วนตัวด้วยการขอเอาเอง พึงสร้างให้ได้ขนาดขนาดในการสร้างนั้น ดังนี้ ยาว ๑๒ คืบ กว้าง ๗ คืบพระสุคต ต้องพาภิกษุทั้งหลายไปแสดงที่ให้ ภิกษุเหล่านั้นพึงแสดงพื้นที่ไม่มีอันตราย เป็นพื้นที่มีบริเวณโดยรอบ ถ้าภิกษุสร้างกุฏิด้วยการขอเอาเอง ในที่มีอันตราย เป็นพื้นที่ไม่มีบริเวณโดยรอบ ไม่พาภิกษุทั้งหลายไปเพื่อแสดงพื้นที่ให้ หรือสร้างให้เกินขนาด เป็นสังฆาติเสส^{๒๘}

การก่อสร้างพุทธศิลป์ประเภทสถาปัตยกรรมวิหารปรากฏในสิกขาบทที่ ๖ แห่งสังฆาติเสสว่า ก็ ภิกษุจะสร้างวิหารใหญ่ที่มีเจ้าของสร้างถวาย สร้างเป็นของส่วนตัวต้องพาภิกษุทั้งหลายไปแสดงพื้นที่ให้ ภิกษุเหล่านั้นพึงแสดงพื้นที่ให้ เป็นพื้นที่ไม่มีอันตราย เป็นพื้นที่มีบริเวณโดยรอบ ถ้าภิกษุให้สร้างวิหารใหญ่ เป็นพื้นที่อันตราย เป็นพื้นที่ไม่มีบริเวณโดยรอบ หรือไม่พาภิกษุทั้งหลายไปแสดงพื้นที่ให้เป็นสังฆาติเสส^{๒๙} ซึ่งการที่ทรงกำหนดไว้เช่นนี้เพื่อเป็นการป้องกันมิให้ภิกษุสร้างเกินขนาด และเพื่อการสร้างที่มีแบบแปลนทรงเดียวกันในกาลข้างหน้า

ส่วนในสิกขาบทที่ ๗ แห่งสังฆาติเสส มีเนื้อความที่เกี่ยวข้องถึงเศรษฐกิจฐานะพระฉันนะ ปวารณาจะสร้างวิหารถวาย ต่อมาท่านพระฉันนะให้แผ้วถางสถานที่สร้างวิหาร ใช้คนตัดต้นไม้รุกขเจดีย์ที่ชาวเมืองเคราพบุชา พวกชาวบ้านจึงพากันตำหนิประณามโพนทนา พระพุทธเจ้าทรงตำหนิพระฉันนะแล้วรับสั่งว่า ก็ ภิกษุจะสร้างวิหารใหญ่ที่มีเจ้าของสร้างถวาย สร้างเป็นของส่วนตัว ต้องพาภิกษุ

^{๒๗} พระมหาสมิต ฐิตปัญโญ, ผศ.ดร., “การศึกษาวิเคราะห์แนวทางการป้องกันและแก้ปัญหาภาวะมลพิษตามแนวทางพระพุทธศาสนา”, รายงานวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๕๑.

^{๒๘} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๔๒-๓๔๘/๓๗๘-๓๘๓.

^{๒๙} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๖๖/๔๐๓.

ทั้งหลายไปแสดงพื้นที่ให้ ภิกษุเหล่านั้นพึงแสดงพื้นที่ให้ เป็นพื้นที่ไม่มีอันตราย เป็นพื้นที่มีบริเวณโดยรอบ ถ้าภิกษุให้สร้างวิหารใหญ่ เป็นพื้นที่มีอันตราย เป็นพื้นที่ไม่มีบริเวณโดยรอบ หรือไม่พาภิกษุทั้งหลายไปแสดงพื้นที่ให้ เป็นสังฆาทิเสส^{๓๐}

และสิกขาบทที่ ๙ แห่งปาจิตติย มีเนื้อหาเกี่ยวกับการโบกหลังคากุฎีที่ต้องทำให้มาตรฐาน ห้ามเกินประมาณ ปรากฏในกฎคามวรรคว่า ก็ ภิกษุจะสร้างวิหารหลังใหญ่จะติดตั้งบานประตู ใกล้เคียงกลบประตูและตกแต่งบานหน้าต่าง ควรยืนในที่ที่ปราศจากของเขี้ยวดำเนินการมุงหลังคาได้ ๒-๓ ชั้น ถ้าเธอดำเนินการเกินกว่านั้น แม้จะยืนในที่ที่ปราศจากของเขี้ยว ต้องปาจิตติย^{๓๑} ซึ่งการบัญญัติสิกขาบทนั้น พระพุทธเจ้าพระองค์ทรงมุ่งที่จะสอนให้พระสาวกรู้จักมองเห็นคุณค่าในทางประโยชน์ใช้สอยมากกว่าอย่างอื่น และมุ่งถึงการใช้สอยเพื่อพัฒนาตนเอง เพื่อขจัดอัตตา (Ego) ด้วยการทำงานร่วมกับคนอื่น และใช้สอยเพื่อการประพฤติปฏิบัติธรรมอันจำเป็นต่อการดำรงชีวิต^{๓๒}

ต่อมา พระพุทธเจ้าได้ทรงอนุญาตให้พระภิกษุประชุมตามคำทูลขอของพระเจ้าพิมพิสาร และทรงบัญญัติให้ทำสังฆกรรมโดยยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงในเขตสีมาที่สงฆ์สมมติขึ้น โดยมีขนาดใหญ่ที่สุดประมาณ ๓ โยชน์ จึงทรงมีรับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย ไม่พึงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงตามบริเวณวิหาร โดยไม่กำหนดที่ รูปโดยยกขึ้นแสดง ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สมมติวิหาร เรือนมุง แถบเดี่ยว ปราสาท เรือนโล้น หรือถ้ำ ที่สงฆ์ต้องการให้เป็นโรงอุโบสถแล้วจึงทำอุโบสถ^{๓๓} ซึ่งนับได้ว่าเป็นจุดกำเนิดของพุทธศิลป์ประเภทสถาปัตยกรรมอุโบสถในพระพุทธศาสนา และได้มีพัฒนาการต่อมาจนปรากฏในปัจจุบัน

พุทธศิลป์ประเภทจิตรกรรมฝาผนัง ได้มีปรากฏเป็นหลักฐานว่า “.....ในสมัยหนึ่ง พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ให้ช่างเขียนภาพจิตรกรรม คือ ภาพสตรี ภาพบุรุษไว้ในวิหาร คนทั้งหลายเดินเที่ยวชมเห็นจึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “เหมือนคฤหัสถ์ผู้บริโภคมาม” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงให้ช่างเขียนภาพจิตรกรรมคือ ภาพสตรี ภาพบุรุษ รูปใดให้เขียน ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้เขียนภาพลวดลายดอกไม้ ภาพลวดลายเถาวัลย์ ภาพลวดลายพุ่มมั่งกร ภาพลวดลายดอกจอก...”^{๓๔}

^{๓๐} วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๓๖๕-๓๖๖/๔๐๒-๔๐๓.

^{๓๑} วิ.ม.หา. (ไทย) ๒/๑๓๕/๓๑๐.

^{๓๒} สนิท ศรีสำแดง, **พระพุทธศาสนา : กระบวนทัศน์ใหม่**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑๗-๑๑๘.

^{๓๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๒-๑๔๑/๒๐๗-๒๑๗.

^{๓๔} วิ.จุ. (ไทย) ๗/๒๙๙/๑๐๒.

นอกจากนั้น พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่นั้น ยังมีหลักฐานที่แสดงว่าสถาปत्यกรรมประเภทพระสอุปหรือเจดีย์เกิดขึ้นแล้ว ซึ่งปรากฏในเหตุการณ์ของพระพาหิยะทาร์จิริยะได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าขณะที่พระองค์กำลังเสด็จบิณฑบาตอยู่จนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ พระพาหิยะทาร์จิริยะได้ทูลขอการอุปสมบทกับพระพุทธเจ้าพระองค์ทรงตรัสให้หาบาตรและจีวรให้ครบเสียก่อนพระองค์จึงจะประทานการอุปสมบท ขณะที่ท่านกำลังแสวงหาบาตรและจีวรอยู่นั้นเองท่านถูกวัววิดเป็นเหตุให้ท่านต้องปรินิพพาน ครั้งแรกไม่มีใครทราบท่านเป็นพระอรหันต์ แต่หลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่หมู่พระภิกษุที่ทูลถามถึงคติภพที่เกิดของท่านว่าพระพาหิยะทาร์จิริยะเป็นพระอรหันต์หลังจากที่ทำการฌาปนกิจศพของท่านเรียบร้อยแล้ว พระพุทธเจ้าทรงรับสั่งให้สร้างสอุปหรือเจดีย์เพื่อบรรจุอัฐิของท่านไว้ที่ทางสี่แพร่ง เพื่อให้พุทธบริษัทได้สักการบูชา^{๓๕} และปรากฏในคราวที่พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ พระอัครสาวกเบื้องขวาพระอัครสาวกเบื้องซ้าย เมื่อรู้ว่าจะต้องนิพพานก็มากราบทูลลาพระพุทธเจ้า ภายหลังการนิพพานและฌาปนกิจศพเรียบร้อยแล้วพระพุทธเจ้าทรงรับสั่งให้นำอัฐิธาตุของพุทธสาวกทั้งสองบรรจุไว้ในเจดีย์ที่ขุมประตูประเซตวัน มหาวิหาร^{๓๖}

หลักฐานสำคัญที่ปรากฏต่อมา คือ ก่อนที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานระหว่างต้นสาละ ณ สาลวันเมืองกุสินารา หมู่เทวดาและมนุษย์ต่างพร้อมใจกันบูชาพระพุทธองค์ด้วยเครื่องสักการะต่างๆ เพราะคิดว่านับแต่บัดนี้ต่อไปจะไม่ได้เห็นพระพุทธเจ้าอีกต่อไปพระอานนท์ได้กราบทูลถึงความรู้สึกเช่นนี้ของหมู่เทวดาและมนุษย์ให้พระองค์ทรงทราบ พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่าสังเวชนียสถาน ๔ แห่ง คือ ๑) สถานที่พระตถาคตประสูติ ๒) สถานที่ทรงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ๓) สถานที่ทรงแสดงธรรมจกกับปวตีสถูร ๔) สถานที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน เป็นสถานที่ที่พุทธบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ควรไปสักการบูชา^{๓๗}

หลังจากสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสถึงสถานที่อันเป็นสังเวชนียสถานทั้ง ๔ แก่พระอานนท์แล้ว พระเถระได้กราบทูลถามถึงเรื่องพิธีการถวายเพลิงพระบรมศพและจุดมุ่งหมายของการสร้างสอุป พระพุทธเจ้าตรัสว่า “พวกเขาใช้ผ้าไหมห่อพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิเสร็จแล้วจึงห่อผ้าด้วยสำลีบริสุทธิ์แล้วจึงห่อด้วยผ้าไหมอีกชั้นหนึ่ง ทำโดยวิธีนี้จนห่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้าและสำลีได้ ๑,๐๐๐ ชั้นแล้วอัญเชิญพระบรมศพลงในรางเหล็กที่เต็มไปด้วยน้ำมันครอบด้วยรางเหล็กอื่นอีก ทำจิตกาธานด้วยไม้หอมล้วน แล้วถวายเพลิงพระบรมศพ สร้างสอุปไว้ที่หนทางสี่แพร่งพวกเขาพึงปฏิบัติพระบรมศพตถาคตเหมือนที่เขาปฏิบัติพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิ

^{๓๕} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๗-๕๐/๕๗-๖๐.

^{๓๖} พระพิมลธรรม (ชอบ อนุจารี) ราชบัณฑิต, พุทธประวัติทัศนศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: กรีนพรีนท์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๖๐ และ ๑๖๗-๑๖๘.

^{๓๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๒/๑๕๐-๑๕๑.

ชนเหล่าใดจักยกมลายของหอมหรือจุนขึ้นอภิวาท หรือทำจิตให้เลื่อมใสในพระสฤปนั้น การกระทำเช่นนั้นจักเป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเหล่านั้นสิ้นกาลนาน”^{๓๘}

ลำดับต่อมาพระพุทธองค์ได้ตรัสถึงการสร้างพระสฤปถวายแก่บุคคล ๔ จำพวกว่า อานนท์ ญปรหบุคคล คือผู้ควรสร้างสฤปถวาย ๔ จำพวก คือ ๑) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นญปรหบุคคล ๒) พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นญปรหบุคคล ๓) พระสาวกของพระตถาคตเป็นญปรหบุคคล ๔) พระเจ้าจักรพรรดิเป็นญปรหบุคคล^{๓๙} บุคคลดังกล่าวนี้เป็นบุคคลพิเศษสมควรแก่การสร้างพระสฤปบรรจุอัฐิธาตุไว้สำหรับการสักการบูชากราบไหว้ของผู้มีจิตศรัทธาเลื่อมใส เพราะเป็นมูลเหตุทำให้เกิดในสุคติภพได้ ดังที่ตรัสว่า ชนเป็นอันมากทำจิตให้เลื่อมใส ด้วยคิดว่า นี่เป็นสฤปของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น... นี่เป็นสฤปของพระปัจเจกสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น... นี่ เป็นสฤปของพระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น พวกเขาทำจิตให้เลื่อมใสในพระสฤปนั้น หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์...^{๔๐}

หลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ ๗ วัน พวกมัลลกะษัตริย์ได้ทำพิธีถวายเพลิงพระบรมศพของพระองค์จนสำเร็จเรียบร้อย ระหว่างการฉลองพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าอยู่นั้น ชาวการปรินิพพานและการถวายเพลิงพระบรมศพของพระพุทธเจ้าได้แพร่ไปยังบรรดาเมืองต่างๆ อันประกอบด้วย ๑) กรุงราชคฤห์ ซึ่งมีพระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร เป็นกษัตริย์ ๒) เมืองเวสาลี มีกษัตริย์ลิฉณวีปครอง ๓) เมืองกบิลพัสดุ์ มีกษัตริย์ศากยวงศ์ปกครองอยู่พร้อมทั้งพระประยูรญาติ ๔) เมืองอัลลกะปิยะ มีเจ้าอุลลิกปกครอง ๕) เมืองรามคาม มีกษัตริย์โกลิยะปกครอง ๖) เมืองเวฐฐทีปกะ มีพราหมณ์เวฐฐทีปกะปกครอง ๗) เมืองปาวา มีมัลลกะษัตริย์ปกครองเมืองเหล่านี้ต่างส่งทูตและกองทัพไปยังเมืองกุสินาราเพื่อขอพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าโดยกล่าวเป็นทำนองเดียวกันว่า พวกตนต้องการพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า เพื่อจะได้สร้างพระสฤปบรรจุและทำการฉลอง พวกเจ้ามัลละเมืองกุสินาราได้ตรัสตอบทูตเหล่านั้นว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานในเขตบ้านเมืองของตน พวกตนจะไม่แบ่งพระบรมสารีริกธาตุให้แก่ผู้อื่น เมื่อพวกเจ้ามัลละตรัสตอบแก่ทูตเมืองต่างๆ เช่นนี้แล้ว ทำให้ทูตต่างเมืองเหล่านั้นเกิดความไม่พอใจ โทณพราหมณ์เห็นเหตุการณ์ซึ่งส่อเค้าจะเกิดความไม่สงบขึ้นจึงกล่าวกับคณะทูตเหล่านั้นว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย โปรดฟังคำชี้แจงของข้าพเจ้าหน่อยหนึ่งเถิด พระพุทธเจ้าของพวกเราทรงถือหลักขันติธรรม ไม่ควรที่จะประหัตประหารกัน เพราะส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าผู้เป็นอุดมบุคคล ขอให้

^{๓๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๕/๑๕๒.

^{๓๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๖/๑๕๓.

^{๔๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๖/๑๕๓-๑๕๔.

ทุกฝ่ายพร้อมใจกันแบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วน พระสถูปจะได้กระจายไปยังทิศต่างๆ มีประชาชนจำนวนมากผู้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าผู้มีจักขุ^{๔๑}

คณะทูตต่างๆ เมื่อได้ฟังคำของโศภนพราหมณ์เช่นนี้แล้ว จึงตกลงให้โศภนพราหมณ์เป็นผู้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วนเท่าๆ กัน และได้ขอทานานที่ตวงพระบรมสารีริกธาตุนั้นเพื่อจะนำไปบรรจุในพระสถูปสำหรับสักการบูชา ภายหลังเจ้าโมริยะแห่งเมืองปิพลีวันส่งทูตมาขอแบ่งส่วนพระบรมสารีริกธาตุบ้าง แต่เมื่อมาถึงการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุได้เสร็จสิ้นไปแล้วเจ้ามัลละเมืองกุสินาราจึงมอบพระอังคาร (เถ้าถ่าน) ให้ไป เจ้าโมริยะจึงนำไปสร้างไว้สำหรับสักการบูชาที่เมืองของตน^{๔๒}

จากการศึกษาพุทธศิลป์สมัยพุทธกาลนั้นจะเห็นได้ว่า พุทธศิลป์ได้มีพัฒนาการจากวิหารที่อยู่สำหรับพระเจ้าและพระสาวก เสนาสนะ ๕ ประเภท ได้แก่ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว เรือนชั้น เรือนโล้น และถ้ำที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาต ต่อมาปรากฏบทบัญญัติเกี่ยวกับพุทธศิลป์ประเภทสถาปัตยกรรม ได้แก่ กุฏิ วิหารและโรงอุโบสถ ซึ่งปรากฏเป็นรูปแบบและลักษณะตลอดถึงวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการก่อสร้าง บทบัญญัติเกี่ยวข้องกับพุทธศิลป์ประเภทจิตรกรรมฝาผนัง ต่อมาพุทธศิลป์ในรูปแบบสถูปหรือพระเจดีย์ก็ได้ปรากฏขึ้น และนิยมสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุและพระธาตุ จึงทำให้ทราบได้ว่า พุทธศิลป์ในสมัยพุทธกาลนั้นมีปรากฏขึ้นเพื่อประโยชน์แก่การใช้สอยเป็นหลัก ไม่เน้นไปที่การสร้างเพื่อเสพสุนทรีย์ทางศิลปะ และสร้างเพื่อเป็นสถานที่เคารพกราบไหว้สักการบูชา จึงทำให้พุทธศิลป์ได้มีพัฒนาการต่อเนื่องไปสู่ยุคสมัยต่อมา

๒.๒.๓ พุทธศิลป์สมัยหลังพุทธกาล

หลังจากพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ๓ เดือนพระสาวกทั้งหลายได้ประชุมทำสังคายนาพระธรรมวินัยแล้วท่องสาธยายจนขึ้นใจจึงแยกย้ายกันไปสั่งสอนเผยแผ่พระพุทธศาสนาและอุปสมบทแก่ผู้ศรัทธาชาวชนเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาสืบมา ในสมัยนั้นพระพุทธศาสนาดังมั่นอยู่ที่เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธมีพระเจ้าพิมพิสารปกครองแคว้นแคว้นน้อยใหญ่เชื้อพระวงศ์ของพระเจ้าพิมพิสารปกครองต่อมาอีก ๓ พระองค์ก็ถูกพวกสกุลราชวงศ์นั้นทะชิงราชสมบัติและย้ายราชธานีไปตั้งเมืองใหม่ที่เมืองปาฏลิบุตรแคว้นไวสาลีกษัตริย์ราชวงศ์นั้นทในยุคลังๆ อ่อนแอลงทำให้อินเดียแบ่งแยกแบ่งแยกออกเป็นหลายแคว้น ต่อมากษัตริย์อินเดียพระนามว่าจันทรคุปต์ ประสูติในตระกูลโมริยะเป็นผู้มีปัญญาความสามารถรวบรวมดินแดนต่างๆ ไว้เป็นปึกแผ่นและชิงราชสมบัติจากราชวงศ์นั้นทะแล้วได้ราชาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ทรงพระนามว่าพระเจ้าจันทรคุปต์

^{๔๑} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๕๘/๑๓๒.

^{๔๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๘/๑๗๘-๑๗๙.

สกุลช่างศิลปะเมารยะกษัตริย์องค์ที่ ๓ แห่งราชวงศ์โมริยะทรงพระนามว่าพระเจ้าอโศกมหาราช (พ.ศ. ๒๗๓-๓๑๑) ขึ้นครองราชย์แล้วได้ทำการรบพุ่งรวบรวมและขยายดินแดนแว่นแคว้นออกไปอย่างกว้างใหญ่ไพศาลการรบราฆ่าฟันเพื่อการขยายดินแดนนี้เองเป็นเหตุให้พระเจ้าอโศกทรงเกิดความสลดสังเวชพระทัยที่ทหารและประชาชนต้องล้มตายลงเป็นจำนวนมากจึงทรงพิจารณาหลักธรรมของลัทธิต่างๆในเวลานั้นทรงเห็นว่าธรรมะของพระพุทธศาสนาจะนำพาให้ผู้ประพฤติปฏิบัติมีความสุขสันติได้มรรคผลอย่างแท้จริงจึงหันมานับถือพระพุทธศาสนา และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยประการต่างๆ^{๔๓}

ข้อสำคัญอันเป็นคุณค่าต่อพระพุทธศาสนาซึ่งพระเจ้าอโศกได้ทรงอุปถัมภ์บำรุงนั้น ถ้าว่าโดยลักษณะการสามารถแบ่งออกเป็น ๓ อย่างคือ

๑. การสร้างพระพุทธรูปเจดีย์สถาน
๒. การสังคายนาพระธรรมวินัย
๓. การสอนพระพุทธศาสนาให้แพร่หลายไปนานาประเทศ

พระเจ้าอโศกมหาราชทรงทำนุบำรุงพระราชอาณาจักรโดยธรรมจนได้พระนามปรากฏว่าพระเจ้าศรีธรรมโศกราช^{๔๔}

พระเจ้าอโศกทรงประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังแว่นแคว้นต่างๆด้วยการทรงนำเอาเสาโอศกไปประดิษฐานไว้ยังดินแดนนั้นๆเพื่อเป็นเครื่องหมายว่าดินแดนพระพุทธศาสนาได้เจริญและแผ่ขยายมาถึงดินแดนเหล่านี้แล้วทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองสูงสุดและเป็นประธานของประเทศอินเดียตั้งแต่สมัยนั้นเป็นต้นมาทรงอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาทรงสนับสนุนการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ ๓ แล้วทรงให้จารึกเป็นตัวอักษรภาษามคธสร้างพุทธเจดีย์สถาน และส่งพระสงฆ์ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนายังประเทศต่างๆ ถึง ๙ สายรวมทั้งส่งสายพระสมณทูตสายที่ ๘ คือ พระโสณเถระและพระอุตตรเถระมายังดินแดนสุวรรณภูมิมีหลักฐานปรากฏในหนังสือมทรวงศ์และในศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกในการทรงอาราธนาให้พระสงฆ์และราชทูตไปเที่ยวสอนและเผยแผ่พระพุทธศาสนายังนานาประเทศ^{๔๕}

ในส่วนของศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกกล่าวว่าได้ให้ราชทูตเชิญพระธรรมไปแสดงถึงนานาประเทศบอกนามไว้ตรงกับประเทศกรีซโปรตุเกสอินเดียกรีซและมาซิโดเนียในยุโรป เหตุที่หนังสือมทรวงศ์กับคำจารึกของพระเจ้าอโศกกล่าวแตกต่างกันนี้สันนิษฐานว่าเห็นจะเป็นเพราะท่านผู้แต่ง

^{๔๓} อภัย นาคคง, ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, หน้า ๕๒.

^{๔๔} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพุทธเจดีย์, หน้า ๔๓.

^{๔๕} อภัย นาคคง, ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, หน้า ๕๒.

หนังสือมหาวงศ์ ประสงค์จะแสดงแต่ส่วนที่เกี่ยวข้องด้วยพระภิกษุสงฆ์ส่วนฝ่ายการจาริกศิลาประสงค์จะแสดงพระเกียรติแก่มหาชนในพระราชอาณาจักรจึงตัดเอาแต่เรื่องซึ่งแต่งราชทูตไปแสดงคุณพระพุทธานุยังนานาประเทศมาประกาศ^{๔๖} เมื่อครั้งพระเจ้าอโศกเริ่มทรงอุปถัมภ์พระพุทธานุ พระภิกษุในอินเดียยังต่างกันเป็น ๒ นิกายคือเป็นพวกถือลัทธิเถรวาทนิกายและลัทธิอาเจริยวาทนิกาย จึงเป็นสาเหตุให้เกิดการสังคายนาครั้งที่ ๒

ในสมัยนี้สิ่งก่อสร้างที่สำคัญคือสาญจิสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุพระเจ้าอโศกทรงให้สร้างพระสถูปด้วยศิลาก่อด้วยอีกอย่างมั่นคงลักษณะพระสถูปที่สร้างทำองค์พระสถูปเป็นรูปทรงเหมือนโอคว่ำ ข้างบนทำเป็นพุทธอาสน์สี่เหลี่ยมตั้งไว้แล้วมีฉัตรปักบนนั้นเป็นยอดได้ตัวพระสถูปทำเป็นฐานรองรอบฐานทำเป็นที่สำหรับเดินประทักษิณแล้วมีรั้วล้อมรอบภายนอกรั้วทำด้วยศิลาแต่ยังทำเป็นเขื่อนเหมือนกับทำด้วยไม้ มีภาพพุทธประวัติในหินสลักที่สาญจิ เป็นภาพพระพุทธรูปองค์ในลักษณะที่เป็นสัญลักษณ์อย่างแท้จริงและถูกต้องถึงที่สุดจริงๆด้วยศิลปินมีความเห็นว่าไม่มีสัญลักษณ์ใดๆ ที่เหมาะสมคู่ควรสำหรับพระพุทธรูปนอกจากสัญลักษณ์แห่งความว่างจึงแสดงภาพแทนพระองค์เป็นภาพบัลลังก์ว่างเปล่าหรือรูปตันโพธิ์ก็บอญ์เหนือพระแท่นว่างเปล่า^{๔๗}

พระสถูปใหญ่ที่สารนาถเมืองพาราณสีสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกมีรูปร่างเหมือนสถูปสาญจิ มีชื่อว่าธรรมเมกขสถูปเป็นสถูปที่มีรูปร่างกลมมียอดก่อด้วยอิฐสูงขึ้นไปมีทางเดินประทักษิณรอบองค์ได้มีการขุดค้นพบพระบรมสารีริกธาตุภายในสถูปองค์นี้บรรจุอยู่ในหีบหินอ่อนสี่เหลี่ยมทองเหลืองเขียนจันได้บันทึกไว้ว่า สถูปองค์นี้สูง ๑๐๐ ฟุต มีพระพุทธรูป ๔ องค์ประดับตามทิศเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงอริยสัจ ๔ และหลวงจีนได้พรรณนาไว้ว่าพระพุทธรูปนี้คงทำขึ้นในสมัยหลังด้วยสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชนั้นยังไม่มีคตินิยมสร้างพระพุทธรูป^{๔๘}

ภายหลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูปไว้บูชา เนื่องจากชาวอินเดียโบราณมีความเชื่อว่าจะไม่ควรสร้างรูปบุคคลไว้บูชาดังนั้นจึงใช้สัญลักษณ์แทนรูปเคารพเช่น

สถานที่ประสูติ	ใช้ดอกบัวหรือรอยพระบาท
สถานที่ตรัสรู้	ใช้รูปบัลลังก์ใต้ต้นโพธิ์
สถานที่แสดงปฐมเทศนา	ใช้ธรรมจักรกับกวางหมอบ

^{๔๖} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานพุทธเจดีย์*, หน้า ๕๐-๕๑.

^{๔๗} พุทธศาสนิก, *พุทธประวัติจากหินสลัก*, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๔๙.

^{๔๘} น. ณ ปากน้ำ, *ขมศิลป์ในอินเดีย*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส พี เอฟ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๑๔๗.

สถานที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน ใช้พระสญูป

มีการแกะสลักลวดลายภาพพุทธประวัติภาพชาดกทางพระพุทธรูปประดับตกแต่งไว้ ชุ่มประติมากรรมและฐานสญูป ภาพคนและลวดลายมีลักษณะเป็นภาพธรรมชาติและมีสัตว์สำคัญ ๔ ประเภทที่เกี่ยวข้องกับประวัติพระพุทธร่องค์คือช้างหมายถึงการประสูติ วัวหมายถึงพระบารมีที่สร้างสมมามา หมายถึงการออกมหาภิเนษกรรมณ์ สิ่งหมายถึงพระพุทธร่องค์ผู้มีพระสุรเสียงในการประกาศธรรมที่แผ่ไพศาลออกไปอย่างกว้างขวางและสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์ประจำพระพุทธร่องค์ รูปสัญลักษณ์ต่างๆเช่น รอยพระพุทธรบาทและแท่นวาง หมายถึง พระพุทธรเจ้า รูปธรรมจักรคือการประกาศธรรม ศรีวัตรสะ รูปร่างเหมือนตาลปัตร ๕ แฉก เป็นเครื่องหมายของความเป็นบุคคลสูงสุด ดอกบัวแทนการประสูติ จำนวนสิ่ง ๘ ตัว หมายถึง อริยมรรคมีองค์ ๘ หม้อปูลงหม้อเป็นสัญลักษณ์แห่งการประสูติ ต้นโพธิ์ แทนการตรัสรู้ วงล้อแสดงการแสดงธรรม เครื่องหมายสัตว์คชหมายถึงการหมุนเวียนหมุนไปโดยแรง หมายถึงล้อธรรมจักรที่กำลังหมุนไปเพื่อการเผยแผ่ธรรม กอบัวหมายถึงการเกิดของพระพุทธรเจ้า สิ่งที่เป็นสัตว์สัญลักษณ์ประจำพระพุทธร่องค์ ฉัตรเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธรเจ้าหมายถึงการกัณฐรมให้พระพุทธร่องค์อย่างเดียว^{๔๙}

ความว่างบนบัลลังก์เป็นสัญลักษณ์ ภาพบนหินสลักที่การหุดและสาญจิ โดยช่างมีความรู้ความเข้าใจจึงทำให้สัญลักษณ์ของพระพุทธร่องค์เป็นบัลลังก์ว่างเปล่า บางครั้งทำเป็นต้นโพธิ์หรือต้นไม้อื่นปกอยู่เหนือพระแท่น หมายความว่าภายใต้ร่มไม้ที่พระพุทธรเจ้าพระองค์ประทับอยู่ มีสัญลักษณ์พิเศษอีกชิ้นหนึ่งเป็นรูปตรีรัตน์วางอยู่บนแท่น มีสัญลักษณ์เป็นดอกบัวบานอยู่ในวงกลม คือความว่าง และมีเปลวแสงสว่างพุ่งออกมา ๓ ยอด จากวงกลมนั้นเป็นสัญลักษณ์ที่ดีเป็นพิเศษ จนกลายเป็นเครื่องหมายศักดิ์สิทธิ์ แสดงความหมายทางคุณธรรมหรือจิตโดยตรงอย่างสูงสุด ทำนองว่าการตรัสรู้ของพระพุทธรเจ้าทำให้รัตนทั้ง ๓ เกิดขึ้นในโลก ต้นสาละหรือต้นรังคู้ เป็นสัญลักษณ์ หมายถึงการปรินิพพาน และลายก้านขดเก๋เกี้ยวที่สุดในโลก ได้แก่ลายที่สาญจิซึ่งมีอายุสองพันปีเศษ^{๕๐}

นอกจากนี้ยังมีสัญลักษณ์พิเศษ ซึ่งบางทีทำว่างไว้บนพระแท่นคือภาพตรีรัตน์ คือลักษณะเป็นดอกบัวบานในวงกลมคือความว่างและมีเปลวแสงสว่างพุ่งขึ้นไป ๓ ยอด ทำให้เกิดรัตนสามประการขึ้นในโลก คือ พระพุทธร พระธรรม พระสงฆ์ สัญลักษณ์นี้หมายถึงการประสูติของพระพุทธรเจ้า ซึ่งทั้งหมดนั้นมุ่งแสดงธรรมทางนามธรรม ไม่ใช่ทางวัตถุหรือกาย ภาพเหล่านี้นางามและศักดิ์สิทธิ์ ทำให้เพิ่มความรักศรัทธาเลื่อมใส ในพระพุทธร่องค์ ยิ่งกว่าดูพระพุทธรูปหลายแบบ เพราะทำให้ซาบซึ้งในคุณธรรมของพระองค์ลึกซึ้งกว่ากันมาก ทั้งนี้เพราะเมื่อเรายังไม่เคยเห็นพระองค์ท่าน ทำ

^{๔๙} อภัย นาคคง, ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, หน้า ๕๓.

^{๕๐} พุทธศาสนิก, พุทธประวัติจากหินสลัก, หน้า ๒๖๔.

ให้รับหัวใจของท่าน พอเราเห็นพระพุทธรูปของท่านเราจะติดเปลือกของท่าน ย่อมหมายถึงเรายังไม่มีจิตใจที่สูงพอที่จะแห่ทะเลเปลือกนั้นเข้าไป จึงทำให้สูญเสียกลิ่นหอมในหัวใจของพระองค์ท่าน^{๕๑}

สกุลศิลปะคันธารราชฤๅณ ดินแดนทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือแถบแคว้นแคชเมียร์ ในครั้งพุทธกาลมีอาณาจักรหนึ่งเรียกว่า คันธาระ มีเมืองดักศิลาเป็นเมืองสำคัญ เป็นแหล่งที่อุดมไปด้วยศิลปะวิทยาการแขนงต่างๆ และเป็นแคว้นที่พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชได้กรีธาทัพเข้ามาในอินเดียตรงบริเวณช่องเขาโคเบอร์ และขยายอำนาจในการปกครอง มีชาวกรีกได้ตั้งรกรากอยู่ ปะปนกับชาวพื้นเมืองเดิมเป็นจำนวนมาก พระพุทธศาสนาเข้ามาในแคว้นนี้ในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช ทรงส่งพระสมณทูตคือพระมัชฌันติกเถระเข้ามาประกาศพระพุทธศาสนาพร้อมด้วยพระสงฆ์ ๕ รูป ชาวคันธาระจึงเป็นพุทธศาสนิกชนตั้งแต่นั้นมาเมื่อสิ้นสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งราชวงศ์เมารยะแล้ว อินเดียตกอยู่ใต้การปกครองของกษัตริย์เชื้อสายกรีกหลายพระองค์ จนมาถึงสมัยที่พระพุทธศาสนารุ่งเรืองอีกครั้งในยุคของพระเจ้าเมนันเดอร์ หรือพระเจ้ามิลินท์ ผู้ได้สนทนารธรรมกับพระนาคเสนเถระ และได้เกิดการสร้างพระพุทธรูปขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยนี้^{๕๒}

พระเจ้ามิลินท์ทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภก และต่อจากนั้นชาวกรีกที่อยู่ทางทิศเหนือของอินเดียก็ได้นับถือพุทธศาสนากันไป และได้ทำกุศลสร้างปูชนียสถานและสร้างพระพุทธรูปขึ้นบูชา จนปรากฏเป็นพุทธศิลป์ตระกูลหนึ่งเรียกว่าตระกูลคันธารราชฤๅณ พุทธเจดีย์ที่สร้างขึ้นในคันธารราชฤๅณ ครั้งพระเจ้ามิลินท์นั้นเอาแบบไปจากมัชฌิมประเทศ แต่พวกโยนก (กรีก) เป็นชาวต่างประเทศไม่เคยถือข้อห้ามการทำรูปเคารพ ซ้ำคติศาสนาเดิมของพวกโยนกก็เลื่อมใสในการสร้างเทวรูปสำหรับสักการบูชาด้วย เพราะเหตุนี้พวกโยนกไม่ชอบแบบของชาวอินเดียที่ทำรูปสิ่งอื่นสมมติแทนพระพุทธรูป จึงคิดทำพระพุทธรูปขึ้นเป็นเครื่องประดับเจดีย์สถาน พระพุทธรูปจึงมีขึ้นในคันธารราชฤๅณเป็นปฐม (พ.ศ. ๓๖๕-๓๘๓)^{๕๓}

พระเจ้านิษกะทรงเป็นพระราชองค์แรกที่โปรดให้พิมพ์พระพุทธรูปขึ้น บนด้านหลังของเงินเหรียญของพระองค์ด้วย สิ่งนี้อาจทำให้เห็นได้ว่า พระพุทธรูปคงสร้างขึ้นเป็นครั้งแรกในรัชกาลพระเจ้านิษกะอีกด้วยพระพุทธรูปที่เก่าแก่ที่สุดสร้างขึ้นในสมัยของราชวงศ์กุษาณะ และสร้างโดยสกุลช่างคันธารราชฤๅณและสกุลช่างมถุรา นักปราชญ์หลายท่านได้พยายามที่จะจัดลำดับว่า สกุลช่างคันธารราชฤๅณหรือสกุลช่างมถุราสร้างพระพุทธรูปขึ้นก่อนกัน มีหลายความเห็นที่เอนเอียงไปทางสกุลคันธารราชฤๅณ เนื่องจากพระพุทธรูปที่เก่าแก่ที่สุดเป็นฝีมือช่างคันธารราชฤๅณ และมีข้อสนับสนุนที่ว่า

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๖.

^{๕๒} อภัย นาคคง, *ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ*, หน้า ๕๔-๕๕.

^{๕๓} สุภัทรดิศ ดิสกุล, *ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทยใกล้เคียง*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๕), หน้า ๑๖.

พวกกรีกไม่เคยถือข้อห้ามการทำรูปเคารพ และเดิมพวกนี้ก็เลื่อมใสในการสร้างเทวรูปสำหรับสักการบูชาอยู่แล้ว เมื่อมานับถือพระพุทธศาสนาจึงคิดทำพระพุทธรูปขึ้นไว้^{๕๔}

นอกจากนี้ พระเจ้ากนิษกะทรงทำสังคายนาพระธรรมวินัยขึ้นอีกครั้ง อันเป็นเหตุให้พระพุทธ ศาสนาแยกออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ หินยานทางฝ่ายใต้และมหายานทางฝ่ายเหนือ พระพุทธศาสนาฝ่ายหินยานได้แพร่หลายลงมาทางตอนใต้ตลอดดินแดนอินเดีย ลังกา พม่า ไทย ส่วนมหายานก็แพร่หลายไปทางเหนือถึงเนปาล ทิเบต จีน เกาหลี และญี่ปุ่นในที่สุด^{๕๕}

สถูปที่สร้างในสมัยนี้ ส่วนใหญ่สร้างตามแบบสกุลศิลปะเมารยะ แต่ได้มีการตกแต่งให้มีทรงสูงขึ้น สถูปบางองค์มีการสร้างซุ้มจระนำ ๔ ทิศ ติดกับองค์พระสถูปไว้สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปประดับอยู่รายรอบฐาน สลักกันกับภาพจำหลักเล่าเรื่องพุทธประวัติ หรือภาพชาดกทางพระพุทธศาสนาและมีภาพแกะสลักประดับฐานสถูปและรูปเคารพอื่นๆ และที่สำคัญที่สุดคือได้มีการสร้างพระพุทธรูป ในสมัยศิลปะคันธารราชูร์ขึ้นเป็นครั้งแรกในโลก เพราะชาวคันธาระเชื้อสายกรีกไม่มีข้อห้ามในการทำรูปเคารพเป็นรูปบุคคล อีกทั้งคติเดิมของกรีกนิยมทำรูปเคารพอยู่ก่อนแล้ว ภาพปั้นสลักและพระพุทธรูปที่สร้าง ในสมัยนี้มีคติความงามแบบกรีกอย่างเห็นได้ชัด คือ พระพักตร์ของพระพุทธรูปแบบหน้าเทวรูปกรีก ซึ่งถือคติเหมือนจริงตามธรรมชาติ^{๕๖}

พระพุทธรูปที่สร้างในสมัยคันธารราชูร์มีฝีมือและความคิดอย่างดีเยี่ยม เห็นได้จากคติแบบพระพุทธรูปให้งดงามน่าเลื่อมใส ผู้คนพบเห็นจะรู้ทันทีว่าเป็นรูปเคารพของพระพุทธเจ้า เพราะในเวลาที่เราเริ่มสร้างพระพุทธรูปนั้น พระพุทธรูปองค์ได้เสด็จดับขันธปรินิพพานนานถึง ๔๐๐ ปีเศษ จะมีผู้ใดจดจำรูปพรรณของพระพุทธรูปองค์หาได้ไม่ ช่างได้สร้างรูปพระพุทธรูปขึ้นตามคัมภีร์มหาปุริสลักษณะของพราหมณ์ คือ ลักษณะของมหาบุรุษผู้ประเสริฐ ๓๒ ประการลักษณะของพระพุทธรูปสมัยคันธารราชูร์ พระเศียรของพระพุทธรูปเหมือนพระเศียรของกษัตริย์ คือ กระหม่อมมุ่นพระเมาลีไว้เหนือพระเศียร พระเกศาหยักโคกคล้ายสตรีแต่ไม่มีเครื่องประดับ พระพักตร์อย่างเทพเจ้ากรีก อพอลโล พระรัศมีทำอย่างประภาณทลเป็นวงกลมอยู่ข้างหลัง พระพุทธรูปตามแบบรัศมีของภาพกรีก บางรูปมีพระมัสสุ พระวรกายผึ่งผายสง่างาม ครองจีวรเป็นริ้วตามธรรมชาติ สัดส่วนร่างกายเหมือนมนุษย์ทั่วไป^{๕๗}

^{๕๔} สมเด็จพระยาจารย์ราชานุภาพ, *ตำนานพุทธเจดีย์*, หน้า ๘๘.

^{๕๕} อภัย นาคคง, *ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ*, หน้า ๕๔.

^{๕๖} สมเด็จพระยาจารย์ราชานุภาพ, *ตำนานพุทธเจดีย์*, หน้า ๗๐.

^{๕๗} คึกฤทธิ์ ปราโมท, ศ., พล.ต., ม.ร.ว., *ธรรมแห่งอริยะ*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยามรัฐ, ๒๕๓๗), หน้า ๔๕๕.

แต่มีความงามที่สมบูรณ์หาไม่พบในวัฒนธรรมทั่วไปได้ครบ ส่วนใหญ่จะแกะสลักจากหินสีเทาเขียวแบบนูนสูง แต่ต่อมาระยะหลัง ค.ศ. ๕-๗ จึงแกะสลักแบบลอยตัวและมีพระพักตร์กลมงามขึ้น แสดงการผสมผสานระหว่างใบหน้าแบบชาวกรีกกับชาวอินเดีย เมื่อสลักภาพพระพุทธรองค์ในหมู่พระสงฆ์ จึงทำให้สังเกตเห็นได้ทันทีถึงความแตกต่าง ความคิดอย่างนี้ช่างในสมัยต่อมาไม่สามารถคิดแก้ไขให้เป็นอย่างอื่นได้ พระพุทธรูปจึงมีพระเกตุมาลาแต่นั้นมา^{๕๘} ส่วนทางฝ่ายมหายานได้คิดทำรูปพระโพธิสัตว์และรูปเคารพอื่นขึ้นบูชา ภาพภาพปั้นสลักเหล่านั้นมีฝีมือและความงามใกล้เคียงกัน ศิลปะสมัยคันธารราชูร์นี้ส่งอิทธิพลให้แก่ศิลปะมถุราและศิลปะอมราวดีในสมัยต่อมา^{๕๙}

สกุลศิลปะมถุรา ศิลปะมถุรา มีอายุใกล้เคียงกับศิลปะคันธารราชูร์ แต่มีอายุยาวนานกว่า พระพุทธรูปมถุราในชั้นเดิม ไม่ได้รับอิทธิพลศิลปะคันธารราชูร์เลย แต่เป็นแบบอินเดียแท้สันนิษฐานว่าช่างอินเดียคงจะได้ทราบข่าวว่าช่างคันธารราชูร์คิดทำพระพุทธรูปเป็นรูปมนุษย์ขึ้น จึงคิดทำขึ้นบ้าง ศิลปะพระพุทธรูปของอินเดียในยุคแรกๆ แบ่งออกเป็น ๒ สมัย^{๖๐} คือ ศิลปะสมัยแรกเป็นศิลปะที่มีลักษณะค่อนข้างหยาบ หนัก มีลักษณะบึกบึนแข็งแรง ส่วนศิลปะสมัยหลังเป็นศิลปะที่เริ่มสร้างพระพุทธรูปตรงกับสมัยคันธารราชูร์และตามมาติดๆ ประติมากรรมจะมีความอ่อนช้อยกว่าสมัยแรก และมองเห็นลักษณะเชื่อว่า เป็นศิลปะอินเดียเหนืออย่างชัดเจนอิทธิพลของศิลปะมถุรากระจายไปยังแคว้นต่างๆ ทางภาคตะวันออกและภาคใต้ พบศิลปะมถุราเป็นพระพุทธรูปจำนวนมากที่สารนาถและเมืองอมราวดี^{๖๑}

สกุลศิลปะอันทรา-อมราวดี เป็นสกุลศิลปะที่เกิดทางตอนใต้ของอินเดีย ที่เมืองอมราวดีอยู่ใต้การปกครองของกษัตริย์ราชวงศ์อันทรา ศิลปะอันทราเริ่มตั้งแต่ ๓๐๐ ปีก่อนคริสตกาล ถึง ค.ศ. ๑ เป็นศิลปะยุคต้นของอินเดียที่ไม่มีศิลปะชาติอื่นมาเจือปน เป็นศิลปะเนื่องในศาสนาพราหมณ์ งานประติมากรรมหรือสถาปัตยกรรม จึงเป็นงานที่ตอบสนองเพื่อลัทธิโดยเฉพาะ เช่น สลักรูปเทพเจ้าต่างๆ ถึงแม้ศิลปะอันทราไม่ได้สร้างพระพุทธรูป แต่ก็เป็อิทธิพลส่งผลให้กับงานศิลปะอมราวดีในยุคต่อมา ศิลปะอมราวดีเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๕๙๓-๘๖๓ เป็นศิลปะท้องถิ่นที่ผสมผสานศิลปะมถุราและศิลปะคันธารราชูร์เข้าด้วยกัน ศิลปะอมราวดีนับเป็นศิลปะที่มีความสำคัญของอินเดีย เพราะได้สร้างงานศิลปะที่มีฝีมือและมีความรู้ลึกสูงส่งทรงคุณค่าทางความงาม แม้ว่าจะได้รับอิทธิพลจากสกุลศิลปะคันธารราชูร์มาด้วย แต่ก็เป็ลักษณะของอิทธิพลที่มองไม่เห็น ศิลปะแบบอมราวดีสละสลวยกว่า

^{๕๘} อภัย นาคคง, ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, หน้า ๕๕.

^{๕๙} สุภัทรดิศ ดิสกุล, ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทยใกล้เคียง, หน้า ๑๗.

^{๖๐} จิตร บัวบุศย์, ประวัติย่อพระพิมพ์ในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อัมพลพิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๗๒.

^{๖๑} สุภัทรดิศ ดิสกุล, ศิลปะอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร: องค์การการค้าคุรุสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๘๕.

แบบสามัญ และสมัสดส่วนกว่าการหุด แต่การหุดก็มีอะโรงดงามตามแบบการหุดอย่างเท่าเทียมกัน ในทางศิลปะของไทยได้แบบมาจากกลุ่มอมราวดีเป็นอย่างมาก^{๖๒}

พระพุทธรูปสมัยอมราวดีมีลักษณะและคติความงามเป็นของอินเดียโดยแท้ โดยเฉพาะลักษณะของพระพุทธรูป จะเห็นเป็นลักษณะของชาวอินเดียในแคว้นนั้นโดยตรงทั้งพระพักตร์ทั้งดงาม แม้พระวรกายจะเหลืออิทธิพลของกรีกที่แผ่อยู่ ก็เป็นแต่เพียงผ้าครองจีวรที่ยังเป็นริ้ว พอจะให้ทราบ ว่า มีต้นกำเนิดการสร้างมาจากแคว้นคันธาราฐฝ่ายเหนือ ช่วงประติมากรรมได้ดัดแปลงการครองจีวร ของพระพุทธรูปเสียใหม่ จากวิธีห่มคลุมคือห่มทั้งองค์ มาเป็นห่มเฉียงปล่อยพระพาหาเบื้องขวาไว้ ยิ่งกว่านั้นลักษณะของพระพุทธรูปยังห่างต่อความเป็นธรรมชาติยิ่งขึ้น แต่จะเป็นแนวจิตนิยมหรืออุดม คติ ทำเป็นปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ และปางปฐมเทศนา สถานที่พบศิลปกรรม คือเมืองอมราวดี นครขุนโดโกณฑะและพิโคลิสฏูปอมราวดีที่เหลือให้เป็นหลักฐานอยู่ตามถ้ำและศาสนสถาน^{๖๓}

เห็นได้ว่าได้มีการประดิษฐ์ตกแต่งเพิ่มเติมรายละเอียดทั้งที่ตัวสฐูปและฐานสฐูป อย่างไรก็ ตามรูปร่างสฐูปมีลักษณะใกล้เคียงกับสฐูปศิลปะเมารยะอยู่นั่นเอง ระยะเวลาที่สกุลศิลปะอันทรา-อมราวดี รุ่งเรืองอยู่ในอินเดียตอนใต้ เป็นระยะที่ชาวอินเดียได้เดินทางติดต่อค้าขายกับชาติต่างๆ ในเอเชีย โดยเฉพาะจะไปทางน้ำ ชาวอินเดียเหล่านี้นำเอาศิลปวัฒนธรรมไปเผยแพร่ด้วย จึงปรากฏหลักฐาน ศิลปวัตถุของสกุลนี้ในประเทศแถบริมทะเล เช่น ลังกา พม่า ไทย และประเทศในแหลม อินโดจีน โดยทั่วไป

สกุลศิลปะคุปตะนับแต่พระเจ้ามหาราชสิ้นพระชนม์แล้ว ศูนย์กลางวัฒนธรรมของอินเดีย ได้เสื่อมความสำคัญลงเป็นลำดับ จนราว พ.ศ. ๘๓๓ จึงได้กลับมีความสำคัญขึ้นมาใหม่ ได้มีกษัตริย์ เชื้อสายกรุงราชคฤห์ ทรงพระนามว่า ศรีคุปตะ ตั้งตัวเข้มแข็งขึ้น ราชวงศ์คุปตะนี้ค่อยๆ ขยายอำนาจ ขยายอาณาเขตและอิทธิพลกว้างขวางขึ้นโดยลำดับ ในราชวงศ์คุปตะมีกษัตริย์ผู้มีปรีชาสามารถหลาย พระองค์ ราชวงศ์นี้ได้ย้ายเมืองหลวงอยู่หลายครั้ง ได้แก่ ครั้งแรกได้ตั้งเมืองหลวงที่ปาฏลีบุตร ต่อมา ย้ายไปราชคฤห์ โกสัมพี พาราณสี อุชเชธานี เจตีย์ และสาณูจิ ราชวงศ์นี้เจริญรุ่งเรืองถึงจุดสูงสุดใน สมัยพระเจ้ากุมารคุปต์ ต่อจากนั้นก็เสื่อมอำนาจลง

กษัตริย์ในราชวงศ์คุปตะนับถือและทำนุบำรุงทั้งพระพุทธศาสนาและพราหมณ์ สกุลศิลปะ คุปตะเป็นที่ยอมรับกันว่า เป็นสกุลศิลปะที่มีความงามสูงสุด (Classic Art) เป็นเลิศกว่าศิลปะใดๆ ที่ เจริญอยู่ในอินเดียเป็นงานของช่างศิลปะอินเดีย โดยตรงที่อุดมไปด้วยความงดงามทางศิลปะ และใน แ่งของเชื้อชาติจะเห็นได้ในศิลปะทุกสาขา ศิลปะคุปตะแพร่หลายไปทั้งอินเดียและประเทศใกล้เคียง

^{๖๒} พุทธศาสนิกขุ, พุทธประวัติจากหินสลัก, หน้า ๒๔๑.

^{๖๓} สุภัทรดิศ ดิสกุล, ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศใกล้เคียง, หน้า ๒๒.

รวมทั้งดินแดนสุวรรณภูมิด้วย ศิลปวัตถุที่ได้รับอิทธิพลจากสกุลศิลปะนี้แพร่หลายอยู่ตามชายเมืองเก่าแทบทุกแห่งในเอเชีย และมีการสร้างสถูป เจดีย์ และอาคารทางพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้นอีกหลายแบบ ความมุ่งหมายในการสร้างสถูปผุดผ่องออกไปจากเดิมบ้าง คือเดิมสร้างสถูปเพื่อบรรจุพระธาตุเพียงอย่างเดียว แต่สมัยนี้มีการสร้างสถูปเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปอีกด้วย เพราะสมัยนี้มีการสร้างพระพุทธรูปกันอย่างแพร่หลาย องค์พระสถูปมีการประดิษฐานมากขึ้น ทำซุ้มไว้พระพุทธรูปประจำทิศ สถูปบางองค์ทำซุ้มไว้พระพุทธรูปซ้อนกันขึ้นไปหลายๆ ชั้น ทำเป็นหลายเหลี่ยมหลายมุม และมีการตกแต่งส่วนละเอียดอย่างสลับซับซ้อน^{๖๔}

สถูปโดยทั่วไปสืบทอดมาจากศิลปะคันธารราชูร์ ใช้อิฐและปูนปั้นเป็นเครื่องตกแต่งองค์สถูปแบบนี้จะยืดยาวขึ้น ฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสขยายใหญ่ยิ่งขึ้น องค์สถูปทรงมนาวัดมีขนาดเล็กและสอบขึ้นด้านบนคล้ายทรงกระบอก มีหรรมิกา (บัลลังก์) ผายขึ้นข้างบน บางครั้งทำซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปหรือพระโพธิสัตว์และอาจมีลายกรอบโค้งแบบกุชชียูอยู่ข้างบน และมีการสร้างอาคารทางพระพุทธศาสนาอย่างอื่น ได้แก่ วิหาร มณฑปและปราสาท อาคารเหล่านี้สร้างขึ้นเพื่อประกอบพิธีทางศาสนาและเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป มณฑปเกิดจากการรวมวิหารและสถูปเข้าด้วยกัน คือตอนล่างทำเป็นวิหาร ตอนบนทำเป็นสถูป จนกลายเป็นสถาปัตยกรรมแบบใหม่ขึ้น เสา ประตู เพดาน ผนังถ้า วิหารมีการแกะสลักลวดลายและภาพบุคคลอย่างสลับซับซ้อน บัวหัวเสาหรือยอดสถูปทำเป็นรูปคล้ายผ้าโพกหัวของชาวอินเดียซึ่งมีส่วนกลมกลืนและมีความงามอย่างยิ่ง และยังมีการแกะสลักตกแต่งภายในถ้า สถูป เจดีย์ ซึ่งเป็นศาสนสถานและมีการสร้างพระพุทธรูปปางต่างๆ อย่างแพร่หลายในยุคนี้ ลักษณะของพระพุทธรูปมีความงามโดดเด่นอย่างอินเดียแท้ๆ โดยผ่านการวิวัฒนาการทางศิลปะอย่างค่อยเป็นค่อยไปด้วยระยะเวลาอันเนิ่นนาน จนประกอบขึ้นเป็นศิลปะแบบอุดมคติ (Idealistic Art) อย่างสมบูรณ์^{๖๕}

ยังมีปรากฏว่ามีการเขียนภาพพุทธประวัติและภาพชาดกทางพระพุทธศาสนาในคูหาภายในสถูป และในฝาผนังเพดานถ้ำต่างๆ ที่ปรากฏชื่อเสียงมากที่สุดคือ ภาพเขียนในถ้ำอชันดา ภายในถ้ำมีภาพเขียนประดับเรียงรายอย่างมีระเบียบเป็นภาพแสดงเรื่องราวที่ปรากฏทางพระพุทธศาสนา ลักษณะของภาพเป็นภาพเขียนสีฝุ่นสีแบนๆ ตัดเส้นอย่างประณีต มีองค์ประกอบภาพอย่างสมบูรณ์ วาดติดต่อกันไปโดยไม่มีสิ่งใดแบ่งแยก^{๖๖} เห็นได้ว่าภาพเขียนภายในถ้ำนี้เอง มีอิทธิพลต่อการเขียนภาพผนังของชาติต่างๆ ที่รับอิทธิพลทางศิลปะจากอินเดียในการนับถือพระพุทธศาสนาโดยทั่วไป

^{๖๔} อภัย นาคคง, ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, หน้า ๕๖-๕๗.

^{๖๕} สุภัทรดิศ ดิสกุล, ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทยใกล้เคียง, หน้า ๒๓.

^{๖๖} อภัย นาคคง, ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, หน้า ๕๘.

สกุลศิลปะปาละ พระพุทธศาสนาในราชวงศ์ปาละ ก็คือ พุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งกลายมาจากลัทธิมหายาน คือมีการผสมความเชื่อในศาสนาฮินดูหลายชนิดเข้ามาในพระพุทธศาสนา มีความเคารพนับถือชายาของพระโพธิสัตว์ มีการใช้เวทมนต์คาถาต่างๆ การนับพระอาทิพระพุทธรูปเจ้าคือ พระพุทธเจ้าผู้สร้างโลก สร้างเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่อง ศิลปะแบบนี้ทั้งประติมากรรมและสถาปัตยกรรมก็สืบต่อจากศิลปะแบบคุปตะและหลังคุปตะลงมา สำหรับสถาปัตยกรรมอาจกล่าวได้ถึงมหาวิทยาลัยนาลันทา ซึ่งเป็นศูนย์กลางใหญ่สอนพุทธศาสนาเถรวาทอยู่ในขณะนั้น

ศิลปะปาละเริ่มต้นตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ ๘-๑๓ สืบต่อจากศิลปะคุปตะ แต่จะผสมผสานคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ด้วย ทำให้พระพุทธรูปมีความงามที่แตกต่างจากศิลปะคุปตะ โดยนิยมตกแต่งจนเกินงามขาดจิตวิญญาณและไม่มีชีวิตชีวา พระพุทธรูปจะมีรูปภายนอกคล้ายศิลปะคุปตะ แต่จะครองจีวรแนบเนื้อยิ่งขึ้น ท่าทางการเคลื่อนไหวอยู่ภายในกรอบของกฎเกณฑ์มากขึ้น มีพระพักตร์คม พระขนงคมชัดพระเนตรแหลมต่ำแสดงอาการภาวนา พระนาสิกโด่งจุ่ม พระโอษฐ์ ยกขอบคมชัด ศิลปะปาละเจริญสูงสุดระหว่าง ค.ศ. ๑๐-๑๓ ส่งอิทธิพลทางศิลปะให้แก่ทิเบต เนปาล พม่า และสุวรรณภูมิ

สกุลศิลปะปาละในช่วงเวลาที่ราชวงศ์คุปตะเจริญรุ่งเรืองอยู่ทางตอนเหนือ อาณาเขตทางใต้ของอินเดียอยู่ภายใต้การปกครองของกษัตริย์ราชวงศ์ปาละ ก็มีความเจริญมากับทางเหนือ และศิลปกรรมก็เจริญสูงสุดในยุคของปาละเช่นเดียวกัน สมณทูตเหียนจั่งหรือยวนฉางแห่งประเทศจีนได้เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในอินเดียระหว่าง พ.ศ. ๑๑๔๙-๑๑๘๙ ได้เดินทางมาถึงแคว้นปาละด้วย และได้บรรยายไว้ในจดหมายเหตุว่า แคว้นปาละอุดมสมบูรณ์ ทำการเพาะปลูกได้ผลดี ประชาชนกล้าหาญซื่อสัตย์สุจริตโอบอ้อมอารี และรักการศึกษาเล่าเรียนทั่วดินแดนปาละมีสถูปเจดีย์และพระพุทธรูปสำคัญอยู่มากมาย

สถาปัตยกรรม ชากวัฒนธรรมของปาละแสดงให้เห็นว่า ราชวงศ์นี้นับถือทั้งพระพุทธศาสนาและพราหมณ์ ศิลปวัตถุที่ปรากฏเห็นได้ชัดว่าพัฒนาไปจากสกุลศิลปะคุปตะ แต่ได้เปลี่ยนแปลงให้มีรูปทรงแปลกออกไป สถาปัตยกรรมมีการตกแต่งมากขึ้น โดยเฉพาะปราสาทได้ประดิษฐ์มาจากปราสาทของฮินดูทำเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ปราสาทของสกุลศิลปะปาละมีลักษณะเป็นศิลปะแบบเริ่มแรก

ประติมากรรม มีการสร้างพระพุทธรูปทั้งงดงามและอ่อนช้อย พระพักตร์เป็นรูปไข่กลมต่ง พระหูสองของพระวรกายเพิ่มเส้นรอบนอกมีส่วนโค้งด้านหน้าและด้านข้างอย่างชัดเจน จึงเป็นครั้งแรกในประวัติการสร้างพระพุทธรูปที่มีความอ่อนช้อยละมุนละไม

กษัตริย์ราชวงศ์ปาลวะมีอำนาจอย่างกว้างขวางทั้งทางทหาร ทางทะเลและทางการค้า ปรากฏว่าชาวอินเดียในยุคนี้ได้เดินทางไปค้าขายและอพยพไปสู่ดินแดนอื่นเพื่อไปตั้งอาณานิคม ดังนั้น อิทธิพลของศิลปะสกุลปาลวะจึงแผ่จากอินเดียตอนใต้ ไปยังดินแดนต่างๆ ที่อยู่ทางใต้คือ ลังกา ชวา มลายู และสุวรรณภูมิ มีศิลปวัตถุของสกุลศิลปะนี้อยู่มากมาย ตั้งแต่เหนือจรดใต้มีทั้งพระพุทธรูป และสถูปเจดีย์

สกุลศิลปะปาละ-เสนะกษัตริย์ราชวงศ์ปาละครอบครองแคว้นเบงกอล ซึ่งอยู่ตอนเหนือของอินเดียทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ และต่อมาราชวงศ์เสนะได้ครอบครองในระยะหลัง ศิลปะที่สร้างในระหว่างสองราชวงศ์นี้มีลักษณะใกล้เคียงกันมากแทบจะแยกกันไม่ออก จึงรวมเรียกว่า ศิลปะแบบปาละ-เสนะ

เมื่อพุทธกาลล่วงไป ๑,๐๐๐ ปีเศษ การนับถือพระพุทธศาสนาในอินเดียผันแปร ไปด้วย เนื่องจากการแข่งขันกันสั่งสอนทั้งศาสนาพุทธและพราหมณ์ ในแต่ละสมัยถ้ากษัตริย์องค์ใดนับถือพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาก็จะเจริญรุ่งเรืองในสมัยนั้น แต่ถ้ากษัตริย์นับถือศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพราหมณ์ก็จะขึ้นมาแทนที่ศาสนาพุทธ เป็นอย่างนี้ตลอดมาจนชาวอินเดียนับถือทั้ง ๒ ศาสนานี้ปนกันไป ทั้งในยุคนี้ได้เกิดลัทธิใหม่ขึ้นอีกลัทธิหนึ่งคือ ลัทธิตันตระเป็นลัทธิที่เกิดจากพระพุทธศาสนามหายานเจือด้วยลัทธิฮินดู มีการนับถือพระโพธิสัตว์และชายาเพื่อเสริมศักดิ์คือฤทธิ์เดชและพลังให้มากขึ้น มีการใช้เวทมนต์คาถาและนับถือพระอาทิพุทธเจ้า

ศิลปะที่สร้างในระยะนี้ทั้งประติมากรรม และสถาปัตยกรรมทำสืบต่อจากสกุลศิลปะคุปตะ แต่เนื่องด้วยมีการเจือปนกันระหว่างลัทธิมหายานและฮินดู จึงนิยมตกแต่งจนอลังการทำให้เสียความสมดุล ความประสานกลมกลืนทางความงามและรูปทรงจนแลดูรุงรังเกินไป

สถาปัตยกรรม สถูปเจดีย์และปราสาทนิยมทำเป็นหลายๆยอด ทำฐานสูงและย่อมุมสลัซบซ้อน ตลอดจนตกแต่งลวดลายประดับเจดีย์มากขึ้น องค์มหาเจดีย์พุทธคยาเป็นเจดีย์องค์ใหญ่ มีช่องคูหาด้านหน้านำไปสู่ห้องโถงใหญ่ของเจดีย์ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสมัยปาละ และยังมีพระพุทธรูปยืนแบบปาละทำด้วยศิลาดำ ประดิษฐานอยู่ตามช่องคูหาภายใน ตามปีกของเจดีย์ตรงมุมซ้าย-ขวาของห้องโถง มีบันไดขึ้นไปสู่ชั้นบน พระพุทธรูปทั้งหมดเป็นศิลปะแบบปาละทั้งสิ้น แสดงว่าในปาละได้ทำการปฏิสังขรณ์ใหญ่ที่พุทธคยาแห่งนี้

ประติมากรรม นิยมสร้างพระพุทธรูปพระโพธิสัตว์ประดิษฐานไว้ในซุ้มเรือนแก้ว แวดล้อมด้วยรูปสาวกรูปเทวดาและรูปสถูปเจดีย์ องค์พระพุทธรูปมีส่วนโค้งอ่อนไหวมากขึ้น เส้นพระพักตร์ พระนาสิก พระขนง พระโอษฐ์เด่นชัดและคมขึ้นกว่าแบบใดๆ พระพุทธรูปปาละ-เสนะกับพระพุทธรูปปาละ ถ้าเปรียบเทียบกันแล้วจะเห็นว่า สกุลศิลปะปาละ-เสนะพัฒนาดกแต่งมากกว่า แม้ว่าจะได้รับอิทธิพลจากศิลปะคุปตะมาด้วยกันก็จริง

พระพุทธรูปของสกุลช่างปาละ-เสนะ จะมองดูคล้ายกับศิลปะแบบคุปตะมาก แต่จะมีข้อสังเกตคือการแก้ไขเพิ่มเติมในลักษณะแต่เดิมองค์ประติมากรรมให้เน้นความคมชัดทุกส่วนมากยิ่งขึ้น รวมทั้งมีส่วนประกอบของส่วนฐานที่รองรับพระพุทธรูป ซึ่งมีความอลังการทั้งส่วนฐานและซุ้มเรือนแก้ว จนดูมากเกินไปจนทำให้บดบังความสำคัญขององค์พระพุทธรูปลงไป เอกลักษณ์ที่สำคัญอีกประการคือคงมีส่วนอุณาโลมอยู่ จำเป็นจุดกลมเล็กๆ อยู่ระหว่างพระขนง

วงพระพักตร์เสี้ยมยาว เดินเส้นเน้นส่วนต่างๆ บนใบหน้าทำให้ดูนูนและคมชัด โดยเฉพาะขอบพระขนง มีเปลือกพระเนตรหนาและแสดงอาการภาวนาโดยเห็นลูกนัยน์ตาอย่างชัดเจนพระนาสิกโด่งยาว พระโอษฐ์คมชัดเป็นสองชั้น ริมฝีปากด้านล่างจะหนากว่าด้านบนมาก ทรงจีวรห่มคลุมและห่มเฉียง หากเป็นแบบทรงประทับนั่งและมีชายสังฆาฏีสั้นๆ พาดอยู่เหนือพระอังสานิยมแสดงปางประทานพร ส่งอิทธิพลต่อพระพุทธรูปของไทยทางภาคเหนือสมัยเชียงแสน เป็นอย่างมาก และมีอิทธิพลต่อพระพุทธรูปแบบทรงเครื่องของอาณาจักรศรีวิชัยอีกด้วย

ในระยะนั้นทางมหาวิทยาลัยนาลันทา รุ่งเรืองมากทางศิลปะวิทยาการเป็นศูนย์กลางในการสอนพระพุทธศาสนาและวิชาการแทบทุกสาขา คณะสงฆ์และนักศึกษาจากทั่วสารทิศรวมทั้งในเอเชียพากันหลั่งไหลมาศึกษาหาความรู้จากสำนักนี้ กิตติศัพท์ในแบบอย่างศิลปะสกุลปาละ-เสนะก็พลอยแพร่หลายกระจายออกไปด้วย ประกอบกับโลกเจริญมากขึ้น การคมนาคมติดต่อกันสะดวกทั้งทางน้ำและทางบก ศิลปะปาละ-เสนะจึงแพร่หลายไปอย่างกว้างขวาง ทางเหนือไปเนปาล ทิเบต จีน เกาหลีและไปสุดที่ญี่ปุ่น ทางใต้และตะวันออกไปยังลังกา ชวาสุมาตรา มลายูและสุวรรณภูมิ ดังปรากฏหลักฐานทางศิลปวัตถุอยู่จนปัจจุบันนี้

สกุลศิลปะโจฬะ ศิลปะโจฬะเป็นศิลปะที่เกิดในดินแดนทางตอนใต้ของอินเดียรวมไปถึงเกาะลังกา ดินแดนทางฝ่ายใต้นับถือพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคงยาวนานมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระพุทธศาสนาที่รุ่งเรืองอยู่ในแถบนี้ เป็นพระพุทธศาสนานิกายหินยานหรือเถรวาท ซึ่งมั่นคงในธรรมวินัยแบบที่พระพุทธองค์ได้ทรงสั่งสอนไว้ อาณาจักรโจฬะเป็นดินแดนของชนชาติทมิฬ ซึ่งนับถือศาสนาฮินดู ในปี พ.ศ. ๑๓๐๘ กองทัพทมิฬมีชัยชนะเหนือกษัตริย์ปาลวะข้ามไปรุกรานลังกา สงครามระหว่างโจฬะและลังกาจึงยืดเยื้อมาเป็นเวลายาวนาน คราวใดที่โจฬะชนะลังกา สกุลช่างโจฬะเหล่านี้ก็พากันสร้างงานศิลปะทางฝ่ายพุทธให้กษัตริย์ลังกา เป็นเช่นนี้อยู่หลายครั้งหลายคราว สกุลศิลปะโจฬะจึงสร้างงานแพร่หลายยิ่งขึ้น กลายเป็นแบบที่นิยมยกย่องกันทั่วไป ในระยะนั้น งานศิลปะโจฬะเป็นงานที่สอດใส่และแสดงออกทางความรู้สึกในด้านเชื้อชาติทมิฬโดยตรง งานศิลปกรรมโจฬะจึงเป็นงานที่แสดงความ เป็นเชื้อชาติอย่างชัดเจน จะเห็นได้ในศิลปะทุกแขนง

สถาปัตยกรรม ในงานศิลปกรรมสถาปัตยกรรม เจดีย์และมณฑป สกulptศิลปะโจพะได้พัฒนามาจากสถาปัตยกรรมศิลปะเมอเรยะ แต่ได้แก้ไขสถาปัตยกรรมให้มาเป็นทรงระฆัง และยังคงรักษาสวนต่างๆ ของสถาปัตยกรรมอันเป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาไว้ได้อย่างดี คือ ตัวสถาปัตยกรรมเดิมซึ่งมีที่มาจากกองกระดูกหรือเถาถ่านประดิษฐ์ให้สูงขึ้นเป็นทรงระฆัง บรรลักรักเป็นเครื่องแสดงเกียรติยศของพระพุทธเจ้ายังคงรักษาไว้ ประดิษฐ์รูปหรือฉัตรให้เป็นแท่งยาวปักไว้บนบรรลักรักทำให้กลายเป็นส่วนยอดของสถาปัตยกรรม ที่สำคัญๆ จะมีการตกแต่งด้วยภาพแกะสลักเรื่องราวทางพุทธประวัติและทำรูปช้างไว้รายรอบฐาน ซึ่งมีอิทธิพลให้เกิดการสร้างสถาปัตยกรรมแบบช้างล้อมขึ้นในประเทศต่างๆ ด้วย เช่น เจดีย์ช้างล้อมที่ศรีสัชนาลัยจังหวัดสุโขทัย

ประติมากรรมพระพุทธรูป ภาพคน และรูปเคารพในศาสนาพราหมณ์และลวดลายตกแต่งอื่นๆ มีลักษณะที่สังเกตได้ชัด คือ มีพระวรกายลำสันบึกบึนกลมแน่น พระอุระนูนเป็นพิเศษแสดงความกล้าหาญ ตั้งแต่ปลายพระรัศมีจรดพระปลายพระบาท พระพักตร์กลมอูม พระเนตร พระนาสิก ค่อยข้างใหญ่ พระโอษฐ์หนา ถ้าเป็นรูปเคารพในศาสนาพราหมณ์ก็จะเห็นความเคลื่อนไหวแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ต่างๆ เช่น ศิวนาฏ ถ้าเป็นพระพุทธรูปหรือรูปพระโพธิสัตว์ก็จะเห็นความสงบและความเคร่งขรึม ซึ่งเป็นคุณสมบัติในทางพระพุทธศาสนา ส่วนลวดลายตกแต่งจะมีลักษณะเป็นภาพประดิษฐ์มากขึ้น มีทั้งภาพสัตว์และเถาไม้ สัตว์ในอุดมคติที่นิยมทำกันแพร่หลายคือตัวมังกร ซึ่งทำปะปนอยู่ในลวดลายตกแต่งแทบทุกอย่าง

ในระยะเวลาที่สกulptศิลปะปาละ-เสนะ และสกulptศิลปะโจพะรุ่งเรืองในอินเดียมีนักศึกษาและคณะสงฆ์จากประเทศต่างๆ ในเอเชียใต้หลังไหลเข้ามาศึกษาศิลปวิทยาแทบทุกแขนง กิตติศัพท์และแบบอย่างของศิลปะก็แพร่หลายออกไปจากอินเดียอย่างรวดเร็ว ทางอินเดียได้มีการติดต่อค้าขายและเผยแพร่พระพุทธศาสนา รวมทั้งการกระจายอิทธิพลของศิลปะแบบปาละ-เสนะ และโจพะออกไปอย่างแพร่หลายยังดินแดนต่างๆ ทั่วไปหมด ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เป็นต้นมา พวกมุสลิมแผ่อำนาจเข้ามาในอินเดียไปยังดินแดนต่างๆ อย่างรวดเร็ว นโยบายการแผ่อำนาจที่สำคัญคือการทำลายล้างศาสนาอื่นด้วยอาวุธและสงคราม เป็นเหตุให้เกิดการอพยพหนีภัยสงครามไปยังดินแดนอื่น และนำแบบอย่างของศิลปกรรมในยุคนี้ออกไปยังดินแดนอื่นครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่งคือครั้งเดียว

นับแต่นั้นมาพระพุทธศาสนาในอินเดียก็ร่วงโรยลงเป็นลำดับ ไม่มีการสร้างศิลปวัตถุทางพระพุทธศาสนาในอินเดียอีก สถาปัตยกรรม เจดีย์ พระพุทธรูป ตลอดจนศาสนสถานหรือแม้แต่มหาวิทยาลัยนาลันทาทางตอนเหนือก็ถูกทำลายลงอย่างย่อยยับ ศิลปะและวิทยาการในเชิงพุทธก็ถึงกาลอวสาน แต่กลับไปรุ่งเรืองอยู่ในประเทศอื่นๆ ที่รับเอาพระพุทธศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรมไปจากอินเดียอีกต่อหนึ่ง ในประเทศอื่นๆ ได้มีการสร้างสรรค์ศิลปะที่มาจากอินเดียอย่างต่อเนื่องในประเทศของตนมาเป็นลำดับ จนในที่สุดก็กลายเป็นศิลปะประจำชาติขึ้นๆ ไปอย่างที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

จากการศึกษาพุทธศิลป์สมัยหลังพุทธกาลนั้น จะเห็นได้ว่าพุทธศิลป์ประเภทต่างๆ นั้น มีพัฒนาการด้านรูปแบบและลักษณะต่อเนื่องสมัยพุทธกาล เช่น รูปแบบการสร้างศาลาโฆฏุมุขในสมัยของพระเจ้าอู่เทน จนถึงสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่ได้ให้ความอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาหลายด้าน ในด้านการสร้างพุทธศิลป์นั้นพระองค์ได้สร้างวัดโศการาม และพระสถูปสาญจี อันเป็นต้นแบบเจดีย์ในสมัยต่อมา ไม่ว่าจะเป็นการขุดเจาะภูเขาสร้างเป็นถ้ำพระวิหาร ที่อยู่ของพระสงฆ์ เป็นต้น ต่อมาในสมัยของพระเจ้ามลิทได้ปรากฏหลักฐานทางด้านพุทธศิลป์ว่า พระองค์ได้ทรงสร้างอุโบสถพระวิหารมากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศิลป์ประเภทประติมากรรมที่เป็นพระพุทธรูป โดยสร้างตามรูปเคารพของเทพเจ้ากรีกเป็นแบบ ได้เกิดขึ้นในสมัยของพระองค์เป็นครั้งแรก และเป็นต้นแบบของพุทธศิลป์ประเภทนี้ต่อมาจนถึงปัจจุบัน

๒.๒.๔ ประเภทของพุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

เมื่อศึกษาพุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาแล้ว ก็จะทำให้ทราบถึงประเภทของพุทธศิลป์ โดยมีรายละเอียดของแต่ละประเภท ดังต่อไปนี้

ในพระวินัยปิฎก ปรากฏเสนาสนะ ๕ ประเภท^{๖๗} แต่ละประเภทมีรายละเอียด ดังนี้

๑. วิหาร (วิหาร) หมายถึงเรือนที่มีหลังคามุงธรรมดา ได้แก่ ที่อยู่อาศัยอันพ้นจากเรือนมุงแถบเดียว สำหรับวิหารเริ่มมีปรากฏในเสนาสนชั้นธกะ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเสนาสนะ ๕ อย่าง มีเศรษฐีศรัทธาในอาภักดิ์ของภิกษุสงฆ์ในพระเวฬุวัน ได้ทูลขออนุญาตสร้างวิหารถวายพระพุทธเจ้า และพระสาวก^{๖๘} ต่อมาได้ถูกบัญญัติให้เป็นประเภทหนึ่งของอาคารที่ใช้เป็นสถานที่ทำสังฆกรรมภายหลังพุทธกาลในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชประมาณราวพุทธศักราช ๒๘๑-๒๘๗ นิยมเจาะภูเขาแกะสลักเป็นถ้ำขนาดใหญ่ซึ่งเรียกว่า ถ้ำวิหาร เช่น ถ้ำภาชา ถ้ำอชันตา ถ้ำเอลลูรา เป็นต้น^{๖๙}

๒) เรือนมุงแถบเดียว (อพตโยค) ได้แก่เรือนที่มุงเพียงข้างเดียว คือเรือนที่โค้งดั่งปีกครุฑหรือเรียกว่าเพิงมีลักษณะเป็นอาคารหลังใหญ่กว่าวิหารขนาดกลาง แต่เล็กกว่าปราสาทหรือวิหาร ซึ่งช่างในอินเดียโบราณได้ให้ข้อคำนวณเวลาในการสร้างจะใช้เวลา ๗-๘ ปี

๓) เรือนชั้น (ปราสาท) ได้แก่เรือนที่พักอาศัยของคฤหบดีในอินเดีย นิยมสร้างเป็นตึกสูงตั้งแต่ ๒ ชั้นขึ้นไป บางแห่งสูงถึง ๙ ชั้นจัดตกแต่งสวยงามน่ารื่นรมย์ คือปราสาทยาวเรือนยอด^{๗๐} เช่น

^{๖๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔๑/๒๑๗., วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๔/๘๙-๙๒.

^{๖๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๙/๗๑-๗๒.

^{๖๙} ธีรภัทร จันทวิช. “ความเป็นมาของพุทธสถาน”. วิวัฒนาการพุทธสถานไทย กรมศิลปากร. (กรกฎาคม-๓๐ กันยายน ๒๕๓๓): ๖.

^{๗๐} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๐/๘๔.

ปราสาทที่นางวิสาขามหาอุบาสิกาขายเครื่องประดับช้อมหาดาประสาธน์เป็นเงิน๙โกฏิสร้างวัดถวายแก่พระสงฆ์ได้จำพรรษา มีลักษณะเป็นปราสาท ๒ ชั้น ๑,๐๐๐ ห้อง ยอดปราสาททำด้วยทองคำมีชื่อว่า มิครามาศปราสาท^{๗๑} บางทีก็เป็นปราสาทมีลักษณะรูปทรงพีรามิดซ้อนเป็นลดหลั่นกัน เป็นลักษณะของสถาปัตยกรรมอินเดียได้^{๗๒} คำว่า ปราสาท ไม่น่าจะหมายถึงปราสาทเพราะปราสาทมักมีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ในศรีลังกาปราสาท (Pasada) หมายถึงที่อยู่อาศัยที่มีรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า ซึ่งเป็นลักษณะที่อยู่อาศัยทั่วไปของคนสิงหล ปราสาทก็คือวิหารขนาดใหญ่นั่นเอง

๔) เรือนโล้น (หมมีย) ได้แก่ปราหรือเรือนที่สร้างขึ้นแล้วทำเป็นหลังคาตัด เป็นดาดฟ้า มีลานที่แสงจันทร์ส่องลงมาได้^{๗๓} และมีลักษณะเป็นอาคาร ๒ ชั้น ชั้นบนมีกุฎาคารและห้องคล้ายกับปราสาท แต่ปราสาทมักสร้างมากกว่า ๒ ชั้น และลักษณะอีกอย่างหนึ่งของเรือนโล้นมักจะสร้างบันไดอยู่ด้านนอกเพื่อขึ้นชั้นบนของตัวเรือน^{๗๔}

๕) ถ้ำ (คูหา) ได้แก่ถ้ำอิฐถ้ำศิลาถ้ำไม้ถ้ำดิน^{๗๕} ดังเช่นถ้ำมีขนาดใหญ่สามารถใช้ประโยชน์ได้ถ้ำที่มีชื่อเสียงเช่นถ้ำดงคสิริเป็นที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาหรือทรงทดลองการปฏิบัติธรรมซึ่งโยคีทั้งหลายนิยมปฏิบัติกันในยุคนั้นถ้ำสุกษราตาสถานที่บำเพ็ญเพียรจนได้บรรลุคุณธรรมชั้นสูงคืออรหัตผลของพระสารีบุตรเถรอัครสาวกเบื้องขวาของพระผู้มีพระภาคเจ้าอชันตะ (Ajanta) มีลักษณะการสร้างโดยสกัดหินตามหน้าผาเป็นเสาค้ำผนังเพดานสลับหรือพระพุทธรูปใช้เป็นที่พักและจำพรรษาของพระสงฆ์ได้อีกด้วยแม้ในสมัยพุทธกาลมีการสร้างถ้ำขึ้นในรัชกาลของพระมหากษัตริย์ที่เป็นพุทธมามกะเช่นพระเจ้าอชาตศัตรูทรงอนุญาตให้พระภิกษุสงฆ์จำนวน ๕๐๐ รูปใช้ถ้ำสถิตบรรณคูหาเพื่อทำปฐมสังคายนาพระพุทธศาสนาขึ้นเป็นครั้งแรก^{๗๖} รูปแบบที่มีความเก่าแก่ก็คือถ้ำที่มีลักษณะคล้ายวิหารมุงด้วยหญ้าคา ซึ่งในพุทธประวัติพระพุทธเจ้าก็เคยประทับค้างในถ้ำ

^{๗๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, (ชำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่๑) พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๓๘๑.

^{๗๒} สงวน รอดบุญ, ศิลปกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๙), หน้า ๑๘๘.

^{๗๓} วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๙๔/๓๑๙.

^{๗๔} ญัญญภัทร จันทวิช. “ความเป็นมาของพุทธสถาน”. วิวัฒนาการพุทธสถานไทย กรมศิลปากร. (กรกฎาคม-๓๐ กันยายน ๒๕๓๓): ๖.

^{๗๕} พระพุทธโฆษาจารย์, จตุตถสมันตปาสาทิกาอรรถกถาพระวินัยจุลวรรควรรณา, ทรงแปลโดย สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราช (จวนอุฎฺฐายีมหาเถร ป.ธ. ๙), พิมพ์ครั้งที่๑๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๕๑.

^{๗๖} ปญญา เทพสิงห์, ศิลปะเอเชีย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๒๐.

สัตตบรรณคูหาเมืองราชคฤห์ ซึ่งเรียกว่า คฤหฺรกุฏะ (gridhrakuta) ความหมายของศัพท์นี้หมายถึง กระโจมที่สร้างด้วยอิฐ หรือชุดเข้าไปในถ้ำและรวมไปถึงที่สร้างด้วยไม้^{๗๗}

ในพระวินัยปิฎกยังปรากฏภาพจิตรกรรมฝาผนัง ได้แก่ ภาพบุรุษ ภาพสตรี ภาพลวดลาย ดอกไม้ ภาพลวดลายเถาวัลย์ ภาพลวดลายพันมังกร ภาพลวดลายดอกจอก^{๗๘} และหลังพุทธกาลมีการ เขียนภาพพุทธประวัติ และภาพชาดกทางพระพุทธศาสนาในสกุลศิลปะคุปตะ ปรากฏในคูหาสถูป และในฝาผนังเพดานถ้ำต่างๆ ที่ปรากฏชื่อเสียงมากที่สุดคือ ภาพเขียนในถ้ำอชันดา ภายในถ้ำ มี ภาพเขียนประดับเรียงรายอย่างมีระเบียบ เป็นภาพแสดงเรื่องราวที่ปรากฏทางพระพุทธศาสนา ลักษณะของภาพเป็นภาพเขียนสีฝุ่นสีแบนๆ โดยมีองค์ประกอบภาพอย่างสมบูรณ์ วาดติดต่อกันไป โดยไม่มีสิ่งใดแบ่งแยก^{๗๙}

สถูปหรือเจดีย์ ได้แก่ สถานที่บรรจุอัฐิของเหล่าสาวกและอุปัชฌาย์^{๘๐} โดยเฉพาะ ยิ่งเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า และเป็นที่บรรจุพระธรรมคำสอนทาง พระพุทธศาสนาที่จารึกในรูปแบบภาษาต่างๆ เช่น สถูปสาญจีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุสร้างด้วยศิลา ก่อด้วยอิฐอย่างมั่นคงลักษณะพระสถูปที่สร้างทำองค์พระสถูปเป็นรูปทรงเหมือนโอคว่ำ ข้างบนทำ เป็นพุทธอาสน์สี่เหลี่ยมตั้งไว้แล้วมีฉัตรปักบนนั้นเป็นยอดได้ตัวพระสถูปทำเป็นฐานรองรับฐานทำ เป็นที่สำหรับเดินประทักษิณแล้วมีรั้วล้อมรอบภายนอกรั้วทำด้วยศิลาแต่ยังทำเป็นเขื่อนเหมือนกับทำ ด้วยไม้ สร้างในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช^{๘๑}

พระพุทธรูป ได้แก่ รูปเคารพที่สร้างขึ้นเป็นองค์แทนพระพุทธเจ้า โดยสร้างขึ้นในสมัยพระ เจ้ากนิชกะเป็นครั้งแรก ซึ่งช่างผู้สร้างสร้างขึ้นตามลักษณะของมหาบุรุษ ๓๒ ประการ^{๘๒} และยังปรากฏ ว่ามีการสร้างพระพุทธรูปเพื่อประดิษฐานบนสถูปเป็นเครื่องประดับในสกุลศิลปะคันธารราษฎร์^{๘๓}

๒.๒.๕ คุณค่าของพุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

พุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนานั้น สะท้อนถึงวัฒนธรรม ประเพณี สังคม ในสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก พระพุทธศาสนาจึง

^{๗๗} ญัตติภัทร จันทวิช, ความเป็นมาของพุทธสถาน, ในหนังสือวิวัฒนาการพุทธสถานไทย, หน้า ๖.

^{๗๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๙/๑๐๒.

^{๗๙} อภัย นาคคง, ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, หน้า ๕๘.

^{๘๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๖/๑๕๓.

^{๘๑} พุทธศาสนิกชน, พุทธประวัติจากหินสลัก, หน้า ๔๙.

^{๘๒} ศิกฤทธิ ปราโมท, ศ., พล.ต., ม.ร.ว., ธรรมแห่งอริยะ, หน้า ๔๕๕.

^{๘๓} อภัย นาคคง, ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, หน้า ๕๔-๕๕.

เจริญรุ่งเรืองตลอดมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ซึ่งนับว่าทรงคุณค่าในด้านต่างๆ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. คุณค่าด้านกายภาพ พุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนานั้น ในสมัยพุทธกาลพระพุทธเจ้าพระองค์ทรงเน้นไปที่การสร้างเสนาสนะสำหรับเป็นที่พักอาศัย โดยเน้นการใช้สอยเพื่อเป็นสถานที่เพื่อปฏิบัติฝึกจิต เพื่อพัฒนาจิตใจจัดกิเลสเท่านั้น โดยจะเห็นได้จากการบัญญัติสิกขาบทในสังฆาติเสสนั้นพระพุทธเจ้าทรงสอนไม่ให้พุ่มเพียดด้วยเสนาสนะที่อยู่

๒. คุณค่าด้านสังคม โดยเฉพาะสังคมสงฆ์นั้นจะต้องปฏิบัติตามบทบัญญัติสิกขาบทที่เกี่ยวข้องกับพุทธศิลป์ เพื่อให้ถูกต้องและไม่ขัดต่อบทบัญญัติสิกขาบทนั้น เป็นการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา โดยเป็นไปเพื่อความเป็นอยู่ผาสุกแห่งสงฆ์ สำหรับสังคมบ้านเมืองมีส่วนสืบทอดพุทธศิลป์ เช่น มีคนพบเห็นภาพจิตรกรรมฝาผนังบุรุษสตรีแล้วดำหนิตีเยน พระพุทธเจ้าก็ทรงมีรับสั่งให้วาดให้เหมาะสม เป็นต้น จึงถือได้ว่า สังคมได้สร้างพุทธศิลป์และรักษาให้ถูกต้อง ตลอดถึงเป็นเครื่องสอนธรรมะทางพระพุทธศาสนาให้แก่ผู้คนทั่วไป

๓. คุณค่าด้านวัฒนธรรม ในสังคมอินเดียนั้นมีวัฒนธรรมเกี่ยวกับการสร้างรูปเคารพอยู่มาก ในสมัยพุทธกาลจึงไม่ปรากฏว่ามีการสร้างพระพุทธรูป เป็นแต่เพียงสร้างสิ่งอื่นที่เป็นสัญลักษณ์แทน ต่อมาภายหลังจึงมีการสร้างขึ้น แต่ก็มีพัฒนาการเป็นไปตามลำดับไม่รีบร้อนและเร่งด่วน จนเป็นเอกลักษณ์พุทธศิลป์เฉพาะอินเดียในสกุลศิลปะต่างๆ โดยจะมีสถาบันพระมหากษัตริย์เข้ามาเกี่ยวข้องในการสร้างหรืออุปถัมภ์ในการสร้าง ดังจะเห็นได้จากวัฒนธรรมการขุดเจาะภูเขาเป็นถ้ำ ถ้ำวิหาร จนทำให้เป็นการสนับสนุนให้มีการท่องเที่ยวในสมัยต่อมา

๔. คุณค่าประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์นั้นหากศึกษาโดยอาศัยสถานที่ เหตุการณ์ เรื่องราวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาแล้ว ก็จะทำให้ทราบประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรมประเพณีของประเทศอินเดียที่ถือได้ว่าเป็นจุดกำเนิดของพุทธศิลป์

๒.๓ แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศิลป์ในประเทศไทย

ในการศึกษาแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศิลป์ในประเทศไทยนั้น ผู้วิจัยได้นำเสนอแนวคิดของนักวิชาการก่อน เพื่อทราบทัศนะเกี่ยวกับพุทธศิลป์ของนักวิชาการเหล่านั้น และเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาพุทธศิลป์ในมุมมองต่างๆ โดยมีรายละเอียดดังนี้

๒.๓.๑ แนวคิดเกี่ยวกับพุทธศิลป์ในประเทศไทย

พุทธทาสภิกขุ ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับความหมายของพุทธศิลป์ไว้ว่า ยอดของศิลปะนั้นเป็นเรื่องดำรงชีวิตจิตใจให้อยู่เหนือความทุกข์ นี่เป็นศิลปะสูงสุดในพระพุทธศาสนา เรียกว่า เป็นศิลปะของชาวพุทธ ในการที่ช่วยกันปลดปล่อยความทุกข์ในทางจิตใจหรือปัญหาสังคม ในปัจจุบันเปลี่ยนไปเป็นเรื่องทางวัตถุ ศิลปะของชาวพุทธเลยกลายเป็นเรื่อง โบสถ์เจดีย์และพระพุทธรูปสวยๆ

และศิลปะและสุนทรียภาพทางจิตวิญญาณแบ่งเป็นสองพวก คือ พุทธศิลป์ของปุถุชนคนธรรมดา และพุทธศิลป์ของอริยสาวก ปุถุชนก็มีพุทธศิลป์อย่างหนึ่งอริยสาวกก็มีพุทธศิลป์อีกอย่างหนึ่ง อยู่ร่วมศาสนากันได้ พุทธศิลป์ของอริยสาวกคือวิธีการเอาชนะความทุกข์ วิธีที่เอาชนะความทุกข์ในจิตใจ ในบุคคลหรือในสังคมนั้นได้ คือ พุทธศิลป์^{๘๔}

พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต) ได้อธิบายถึงพุทธศิลป์ไว้ว่า เจดียที่เคารพนับถือ บุคคลสถานที่ หรือวัตถุที่เคารพบูชา เจดียเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า มี ๔ อย่าง คือ ๑. ธาตุเจดีย์ เจดียที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๒. บริโภคเจดีย์ สิ่งหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอย ๓. ธรรมเจดีย์ เจดีย์บรรจุพระธรรม คือ พระพุทธพจน์ ๔. อุทเทสิกเจดีย์ พระพุทธรูป : ในทางศิลปกรรมไทย หมายถึง สิ่งที่เป็นยอดแหลมเป็นที่บรรจุสิ่งที่เคารพนับถือ เช่น พระธาตุ และอัฐิบรรพบุรุษ เป็นต้น^{๘๕}

สงวน รอดบุญ ได้กล่าวถึงความหมายของพุทธศิลป์ไว้ว่า พุทธศิลป์ หมายถึง งานศิลปะที่สร้างขึ้นเพื่อรับใช้พระพุทธศาสนาโดยตรง และก่อให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ตลอดจนน้อมนำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประพฤติปฏิบัติ จนเข้าถึงจุดหมายปลายทางคือความหลุดพ้นจากความทุกข์นั่นเอง อีกประเภทหนึ่ง หมายถึงงานศิลปะประเภททัศนศิลป์ ประกอบด้วยจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม หรือบ่งถึงประเภทของการสร้างสรรค์งานศิลปะหรือบ่งถึงลักษณะเฉพาะของยุคสมัยในประเทศไทย^{๘๖}

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ก็ทรงอธิบายถึงพุทธศิลป์ไว้ว่า ในสมัยนั้น (พุทธกาล) พุทธบริษัทนับถือพระไตรสรณคมน์ ไม่มีวัตถุอื่นเป็นเจดียในพระพุทธศาสนา พระไตรสรณคมนั้นจึงเป็นเจดียในพระพุทธศาสนา ต่อมาเจดียในพระพุทธศาสนาจึงมี ๔ ประเภท คือ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ และอุทเทสิกเจดีย์เกิดในภายหลัง^{๘๗}

อำนาจ เย็นสบาย ได้อธิบายถึงพุทธศิลป์ที่เกี่ยวกับพระพุทธรูปและพระเครื่อง ในหนังสือ พระผู้ทรงเป็นปราชญ์แห่งพระพุทธศาสนาไว้ว่า เมื่อพุทธศักราช ๒๕๐๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ได้ทรงสร้างพระเครื่องขึ้นพิมพ์หนึ่งเป็นการส่วนพระองค์ เรียกว่า พระกำลังแผ่นดิน หรือ พระสมเด็จจิตรลดา พระองค์ทรงมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ

^{๘๔} พุทธทาสภิกขุ, สารนิพนธ์พุทธทาสภิกขุ ว่าด้วยศิลปะและสุนทรียภาพทางจิตวิญญาณ, (ไผยา: สวนโมกข์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔๓.

^{๘๕} พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต), ศิลปะศาสตร์เพื่อการศึกษาที่ยั่งยืน, เนื่องในวันสถาปนาคณะศิลปศาสตร์ ม.ธรรมศาสตร์ ครบ ๓๕ ปี ๑๕ สิงหาคม ๒๕๔๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๔๐).

^{๘๖} สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์สู่โขทัย, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พรินติ้งเฮ้าส์), หน้า ๑๒-๑๕.

^{๘๗} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพุทธเจดีย, หน้า ๕๓-๕๔.

๑. เพื่อพระราชทานแก่ผู้ทูลขอ หรือพระราชทานตามพระราชอัธยาศัยเป็นเครื่องเตือนใจให้ผู้ที่ได้รับพระราชทาน มีความประพฤติปฏิบัติดีสืบกับที่ได้รับพระราชทาน

๒. เพื่อเป็นกำลังของแผ่นดิน

๓. เพื่อให้เกิดความสามัคคีรวมกำลังกันรักษาแผ่นดินสืบไป

พระสมเด็จจิตรลดา^{๘๘} พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงดำริออกแบบและทรงสร้างขึ้นด้วยฝีพระหัตถ์ของพระองค์เองทุกองค์ มีพระรูปลักษณะด้านพุทธศิลป์สวยงาม^{๘๘}

จุลทรรศน์ พยาฆรานนท์ ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับพุทธศิลป์อันเป็นงานศิลปะที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาได้อย่างน่าสนใจว่า ศิลปกรรมไทยนั้นเป็นที่รู้จักกันว่า มีการสร้างทำ และปรากฏอยู่เป็นส่วนมากในพระอารามต่างๆ ซึ่งเป็นวัดทางพระพุทธศาสนา เป็นต้นว่า โบสถ์ วิหาร พระสถูป พระปรางค์ เป็นงานด้านสถาปัตยกรรม พระพุทธรูป ลวดลายปูนปั้น งานสลักไม้ตกแต่งต่างๆ เป็นงานด้านปติมากรรม และมีรูปภาพไว้ตามฝาผนังภายในอุโบสถหรือศาลาการเปรียญเป็นงานด้านจิตรกรรม ศิลปกรรมที่สร้างทำขึ้น เพื่อประโยชน์ในทางพระพุทธศาสนา เหล่านี้เรียกว่า งานพุทธศิลป์^{๘๙}

จารุวรรณ พึ่งเทียร ได้กล่าวถึงพุทธศิลป์ว่า พุทธศิลป์ หมายถึง สิ่งที่มีมนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นเป็นความงามเพื่อความพอใจที่แฝงไว้ด้วยปรัชญาธรรมทางวัตถุกลายเป็นพุทธบูชาในพระพุทธศาสนา^{๙๐}

เห็นได้ว่า พุทธศิลป์มีนักวิชาการกล่าวถึงอย่างกว้างขวาง โดยได้กล่าวถึงพุทธศิลป์ว่า หมายถึง งานศิลปะได้แก่ สถาปัตยกรรม ปติมากรรมและจิตรกรรมที่สร้างขึ้นด้วยความเคารพศรัทธาในพระพุทธศาสนา สื่อถึงปรัชญาธรรมภายในอันจะนำไปสู่การพัฒนาตนเองและผู้อื่น อันจะก่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่ชุมชนและสังคม

ซึ่งศิลปะที่โดดเด่นโดยทั่วไปได้รับอิทธิพลของศาสนา ศิลปะจึงทรงคุณค่าด้านศาสนาอย่างยิ่ง ผลงานด้านศิลปะไม่ว่าจะเป็นพระพุทธรูป จิตรกรรมฝาผนัง พระพิมพ์ เทวรูปหรืออื่นๆ ที่พบอยู่หลายแห่งในประเทศไทย พม่า อินเดีย อินโดเนเซีย ทิเบต ล้วนเป็นเครื่องแสดงออกถึงความศรัทธาในศาสนา แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลการเผยแพร่ทางศาสนา การเชื่อมโยงและการถ่ายทอดรูปแบบระหว่าง

^{๘๘} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พระผู้ทรงเป็นปราชญ์แห่งพระพุทธศาสนา**, การถวายปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช วันที่ ๑๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐๐-๑๐๑.

^{๘๙} จุลทรรศน์ พยาฆรานนท์, อ้างใน จารุวรรณ พึ่งเทียร, **พุทธศิลป์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๓.

^{๙๐} จารุวรรณ พึ่งเทียร, **พุทธศิลป์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๓.

ภูมิภาคต่างๆ ด้วยเหตุนี้มรดกทางศิลปะจึงเป็นหลักฐานที่นำมาใช้ศึกษาพฤติกรรมและคติความเชื่อทางศาสนาของมนุษย์ในอดีตที่ง่ายและมองเห็นได้ชัดเจนที่สุด

พระพุทธศาสนาจะมีคุณค่าเพียงใดยังต้องอาศัยองค์ประกอบทางศิลปะ พระพุทธศาสนาเจริญที่ใดพุทธศิลป์ก็เจริญที่นั่น แม้ผู้คนส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญกับพระพุทธศาสนามากกว่าพุทธศิลป์ แต่ถ้าไม่ใช่พุทธศิลป์เป็นสิ่งโน้มนำพระพุทธศาสนาก็มีเพียงลายสัญลักษณ์อักษร ขาดสีสันแรงสะกดหมดความสง่างามของศาสนสถาน ซึ่งจะส่งผลต่อความซาบซึ้งในพระพุทธศาสนาในที่สุด^{๑๑}

ดังนั้น พุทธศิลป์จึงมีสำคัญสำหรับมนุษย์เพราะเท่ากับเป็นอาหารใจ มนุษย์ทุกเผ่าพันธุ์ล้วนสร้างพุทธศิลป์ขึ้นเพื่อสนองความต้องการของตนเองทั้งสิ้น โดยอาจจะสรุปความสำคัญของพุทธศิลป์เป็น ๓ ประการ^{๑๒} ดังนี้

๑. ความจำเป็นทางกาย เพื่อประโยชน์ใช้สอย อำนวยความสะดวกให้กับร่างกาย คือ การสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ เพื่อประโยชน์ใช้สอย อำนวยความสะดวกสบายให้กับร่างกาย เช่น เครื่องนุ่งห่มสร้างที่อยู่อาศัย เป็นต้น มนุษย์รู้จักการสร้างและการปรับเปลี่ยนให้ดีขึ้นตามลำดับ พร้อมทั้งแฝงศิลปะไว้

๒. ความจำเป็นทางจิตใจ เพื่อความเพลิดเพลินพอใจ จรรโลงจิตใจให้ผ่อนคลายเบาสบาย คือ การประดิษฐ์สร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ให้มีความสวยงาม ความไพเราะ มีระเบียบประสานกลมกลืน เป็นการตอบสนองความพอใจ อันเป็นธรรมชาติอย่างต่อเนื่องของมนุษย์ เช่น การตกแต่งร่างกาย ตกแต่งบ้านเรือนที่อยู่อาศัย เครื่องใช้ไม้สอย หรือเป็นการประทับความตราตรึงในความงาม อันสุนทรีย์ลงในงานภาพเขียน งานปั้น จนถึงความซาบซึ้งประทับใจสรรพคุณดี ความไพเราะสวยงามในงานดุริยางคศิลป์ และนาฏศิลป์ งานที่ตอบสนองความยินดีความรู้สึกทางใจนี้ เป็นต้นกำเนิด ของงานทางจิตรศิลป์

๓. ความจำเป็นทางการเชื่อถือในลัทธิศาสนา คือ การสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ขึ้นเพื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวของจิตใจ มนุษย์ต้องการสิ่งยึดเหนี่ยวยึดถือหรือสิ่งแวดล้อมทางวิญญาณอีกด้วย เพราะมนุษย์มีความกลัวเป็นธรรมชาติ จึงเป็นที่มาของลัทธิความเชื่อถือหรือศาสนาเกิดขึ้น อย่างมากมาย มนุษย์เชื่อว่าสิ่งลี้ลับคอยบันดาล ภัยธรรมชาติจึงต้องเอาอกเอาใจเคารพบนอบ ในสิ่งลี้ลับ ด้วยการปฏิบัติพิธีกรรมและสร้างรูปเคารพ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ขึ้นบูชา และลัทธิความเชื่อต่างๆ ก็มีวิวัฒนาการมาเป็นศาสนา เกิดการก่อสร้างสิ่งต่างๆ ขึ้นเพื่อเป็นการก่อศรัทธาย้ำคำสอน ให้เด่นชัดขึ้น ความผูกพันในศาสนาอย่างแน่นแฟ้นทำให้คนเราหันมาสร้างศิลปะทางความเชื่อมากยิ่งขึ้น และประณีตบรรจงกว่าศิลปะแขนงอื่นๆ อันเป็นที่มาของงานศิลปะทางศาสนา

^{๑๑} ปัญญา เทพสิงห์, ศิลปะเอเชีย, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท แอคทิฟพริ้นท์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๒๘๘.

^{๑๒} อภัย นาคคง, ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, หน้า ๑๕-๑๖.

มีนักวิชาการได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับความสำคัญของพุทธศิลป์ไว้ว่า ศิลปกรรมไทยนั้นเป็นที่รู้จักกันว่า มีการสร้างทำและปรากฏอยู่เป็นส่วนมากในพระอารามต่างๆ ซึ่งทางพระพุทธศาสนา เช่น โบสถ์ วิหาร พระสถูป พระปราสาท เป็นงานด้านสถาปัตยกรรม พระพุทธรูป ลวดลายปูนปั้น งานสลักไม้ตกแต่งต่างๆ เป็นงานด้านประติมากรรม และมีรูปภาพไว้ตามฝาผนังภายในอุโบสถหรือศาลาการเปรียญ เป็นงานด้านจิตรกรรม ศิลปกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ในทางพระพุทธศาสนาเหล่านี้ เรียกว่า พุทธศิลป์

ช่างศิลปะซึ่งได้เป็นผู้ออกความคิดเห็นและอำนวยความสะดวกงานศิลปะต่างๆ นั้นส่วนใหญ่นั้น คือ พระสงฆ์ที่เป็นช่าง สามารถทำการช่างได้ เมื่อสมัยแรกๆ ที่พระสมณทูตนำพระพุทธศาสนาจากประเทศอินเดียเดินทางเข้ามาเผยแผ่ในประเทศไทยเวลานี้ พระสมณทูตย่อมจะนำเอาศิลปวัตถุเป็นต้นว่า พระพุทธรูป พระพุทธรูปพิมพ์และพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถทำงานการช่างศิลปะต่างๆ ได้ตามเข้ามาด้วย เพื่อประโยชน์แก่การเผยแผ่พระพุทธศาสนา ด้วยการก่อสร้างปูชนียสถานบ้าง ปูชนียวัตถุบ้าง ให้ปรากฏแก่ชนทั้งหลายให้เป็นเครื่องเจริญศรัทธา ยังให้เกิดความยินดีและน้อมนำชนทั้งหลายให้ฝักใฝ่สนใจในพระพุทธศาสนาที่สุด^{๔๓}

จะเห็นได้ว่า พุทธศิลป์เป็นงานศิลปะที่สำคัญ เพราะว่าเป็นงานที่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศเป็นพุทธบูชา และเป็นศูนย์รวมแห่งการสื่อทางวัฒนธรรมประเพณี ของแต่ละชุมชน ท้องที่ ภูมิภาคพุทธศิลป์จะมีอัตลักษณ์และเอกลักษณ์ที่แตกต่างกันไป ก่อให้เกิดความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแก่พุทธศาสนิกชน และเป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืน ต่อไป

๒.๓.๒ พุทธศิลป์สมัยประวัติศาสตร์ในประเทศไทย

ชนชาติไทยตั้งอยู่ในดินแดนที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา มีการรวมตัวกันหลายกลุ่มชนต่างก็จัดตั้งเป็นอาณาจักรต่างๆ มีการปกครองตนเอง แต่มีสิ่งหนึ่งที่เป็นศูนย์รวมทางความเชื่อทางสังคมและวัฒนธรรมคือ พระพุทธศาสนา เมื่อพระพุทธศาสนาเป็นวัฒนธรรมหลักของชนชาติไทยจึงเป็นแบบแผนหรือเป็นวิถีชีวิตของคนไทยด้วย จนสามารถสร้างสรรค์ศาสนสถานและศาสนวัตถุที่เป็นหลักฐานของพระพุทธศาสนาด้วยฝีมือช่างของไทย จึงปรากฏเป็นงานพุทธศิลป์อันทรงคุณค่าของชนชาติไทย

การศึกษาถึงพัฒนาการพุทธศิลป์ในเมืองไทยนั้น พึงศึกษาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจากอินเดียเข้ามาสู่ชนชาติไทย พระพุทธศาสนาเข้าสู่ไทย พระพุทธศาสนาเข้าสู่เมืองไทยเมื่อไรและเข้ามาอย่างไร ยังเป็นปัญหาข้อถกเถียงกันอยู่ การศึกษาก็พึงอาศัยหลักฐานและสิ่งแวดล้อมหลายๆ ส่วน

^{๔๓} จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, ร้อยคำร้อยความ, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓),

เข้าประกอบกัน ปรากฏการณ์สังคมอยู่อย่างหนึ่งนั่นก็คือการอพยพเคลื่อนย้ายทางสังคมหรือทางภูมิชาติพันธุ์ต่างๆ รวมทั้งกลุ่มชนชาวอินเดียด้วย สังคมอินเดียโบราณก็มีการอพยพเคลื่อนย้ายไปยังถิ่นฐานต่างๆ เป็นจำนวนมากเช่นกัน สาเหตุของการอพยพของอินเดียนั้น สรุปได้เป็น ๔ ประการ^{๔๔} คือ

๑. ถูกบีบคั้นทางศาสนา
๒. ไปเพื่อการประกาศศาสนา
๓. ไปเพื่อค้าขาย
๔. ไปเสี่ยงโชคทางการเมือง หรือการประกอบอาชีพ

อนึ่งปรากฏหลักฐานว่า สมัยพระเจ้าอโศกยกกองทัพไปตีเมืองกาลิงคะ ราวพุทธศักราช ๒๘๒ นั้น ประชาชนเมืองกาลิงคะตายไปเป็นจำนวนมากกว่าแสนคน ถูกจับเป็นอีกจำนวนแสนห้าหมื่นคนและลงเรือหลบหนีอีกเป็นจำนวนมากเช่นกัน เข้าใจว่าการอพยพครั้งนั้นชาวอินเดียกระจัดกระจายกันออกไป และปรากฏเส้นทางโบราณทางตะวันออกของอินเดีย มีเส้นทางการอพยพเคลื่อนย้ายและการคมนาคมติดต่อกันอยู่ ๓ ทาง คือ

๑. ทางบก เดินผ่านมาทางแคว้นเบงกอล(ประเทศบังกลาเทศ) แคว้นอัสมัมข้ามเทือกเขาปาดไก้เข้าสู่ตอนเหนือของพม่าแล้วต่อมาถึงประเทศไทยตอนบน
๒. ทางเรือ คือลงเรือที่อ่าวเบงกอลมาขึ้นที่เมืองมะตะมะหรือเมืองท่ามะริด ตะนาวศรี แล้วเดินทางบกสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างคือ แถบเมืองอ่างทอง สุพรรณบุรี นครปฐม
๓. ทางเรืออีกทางหนึ่ง คือลงเรือจากอินเดียใต้ผ่านมหาสมุทรอินเดีย เข้าสู่ช่องแคบมะละกาขึ้นบกที่แหลมมลายู หรือต่อไปฟูนาน จำปาและจีน

การอพยพของชนชาติอินเดียโบราณที่เข้ามาสู่ประเทศไทยและประเทศเอเชียอาคเนย์มีชนชาติอินเดียและจีน^{๔๕} และจะเป็นชนชาติอินเดียมากที่สุดโดยเฉพาะมาจากกลุ่มพ่อค้านับได้กว่า ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว พ่อค้าเหล่านี้เดินทางมาโดยทางเรือเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็มีบางกลุ่มที่เดินทางบกโดยผ่านดินแดนทางตอนเหนือของพม่า ขณะเดียวกันพวกพ่อค้าอินเดียและชาวจีนที่เดินทางมานั้นชนพื้นเมืองในแถบนี้ก็เดินทางไปอินเดียและจีนเช่นกัน ความสัมพันธ์ทางการค้านี้เองที่ส่งผลต่อความเจริญในด้านต่างๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมถึงประเทศไทยด้วยเช่น ภาษา วรรณกรรม ปรัชญา ศาสนา วัฒนธรรม และศิลปะ จนสามารถสรรค์สร้างศาสนาสถาน ศาสนวัตถุให้ออกมาเป็นรูปธรรม ปรากฏออกมาเป็นมรดกของชาติไทยในปัจจุบัน

^{๔๔} สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๗.

^{๔๕} เสนอ นิลเดช, ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๓๗.

การอพยพของชาวอินเดียสิ่งหนึ่งที่ชาวอินเดียนำเข้ามาก็คือศาสนาที่กลุ่มพ่อค้าชาวอินเดียนำเข้ามาพร้อมกับการค้าขายมีพระพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูหรือพราหมณ์ วัฒนธรรมทางศาสนาเหล่านี้เป็นที่นิยมและแพร่หลายออกไป ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของ พระพุทธศาสนาที่การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้ามายังดินแดนเอเชียอาคเนย์คือสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช (พุทธศักราช ๒๗๐) ภายหลังเมื่อพระองค์ทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนา ทรงทำนุบำรุง พระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์การทำสังคายนาครั้งที่ ๓ นอกจากนี้สิ่งที่พระองค์ทรงจารึกเป็นประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนา คือ การส่งพระสมณทูต ออกเผยแผ่พระพุทธศาสนา ๙ สาย สายที่ ๘ มีพระโสณะและพระอุตตระเดินทางมาเผยแผ่ พระพุทธศาสนายังดินแดน “สุวรรณภูมิ”

สมัยสุวรรณภูมิ คำว่า สุวรรณภูมิ ปรากฏหลักฐานจากประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา สมัยพระเจ้าอโศกทรงร่วมกับสังฆมณฑล จัดส่งพระธรรมทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนต่างๆ และในพระธรรมทูตสายที่ ๘ กล่าวถึงพระโสณะและพระอุตตระเดินทางมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่สุวรรณภูมิ ปรากฏในคัมภีร์สมันตปาสาทิกาวา

สุวรรณภูมิ คจณตวาน โสณุตตรา มหิทธิกา

ปิสางเจ นิทรมิตวาน พรหมชาล อเทสิสุ

แปลว่า พระโสณะและพระอุตระผู้มีฤทธิ์มาก ไปสู่สุวรรณภูมิ ปราบปราม

พวกปีศาจแล้ว ได้แสดงพรหมชาลสูตร^{๙๖}

คณะพระโสณะพระอุตระ ทรงเป็นพระภิกษุภิกษุณีภิกษุณีเถรวาท ปรากฏหลักฐานคือการใช้ภาษาคือนิกายเถรวาทใช้ภาษาบาลี มหายานใช้ภาษาสันสกฤต ในการจดบันทึกและจารึกพระไตรปิฎกคำว่า สุวรรณภูมิ แปลว่าดินแดนทอง หรือแผ่นดินทองคำ นักประวัติศาสตร์ศาสนายังหาข้อสรุปไม่ได้ว่าศูนย์กลางของสุวรรณภูมิอยู่ที่ไหน นักโบราณคดีก็มีทัศนะต่างๆ เช่น กลุ่มอินเดียส่วนใหญ่เชื่อว่าสุวรรณภูมิคือแหลมมลายู กลุ่มอินเดียส่วนน้อยเชื่อว่าคือรัฐโอริสสา กลุ่มพม่าเชื่อว่าบริเวณตอนกลางและตอนใต้ คือเมืองสะเทิม และกลุ่มคนไทยเชื่อว่า สุวรรณภูมิ คือบริเวณนครปฐม

ดังที่นักวิชาการได้ให้ทัศนะว่า สุวรรณภูมิน่าเชื่อว่าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือพม่า มลายู ไทย และเขมร เพราะในย่านแหลมทองนี้มีชื่อว่า สุวรรณภูมิทั้งหมด^{๙๗}

^{๙๖} สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, หน้า ๒๑.

^{๙๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

สุวรรณภูมิคงจะเป็นที่รู้จักแพร่หลายของผู้คนในขณะนั้น เพราะเป็นแหล่งที่แสวงหาทองของพ่อค้าอินเดียมานานแล้ว ดังนั้นคนอินเดียและวัฒนธรรมสังคมอินเดีย ก็คงมีอยู่ก่อนที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงจัดส่งพระธรรมทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในบริเวณที่เรียกว่าสุวรรณภูมิแห่งนี้

การเข้ามาของพระพุทธศาสนา คงเป็นช่วงเริ่มต้นของการหยั่งรากของพระพุทธศาสนา เพราะยังไม่สามารถหาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ระบุเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศิลป์ นอกจากพบเสาเสมาธรรมจักรที่จารึกไว้ว่า เย ธมมา เหตุปภวา..... เอว วาที มหาสมโณทำด้วยศิลาแผ่นใหญ่ที่นครปฐม^{๙๘} แต่น่าเชื่อว่าเป็นคติธรรมและเป็นรากฐานในการดำรงชีวิตของกลุ่มชนสมัยสุวรรณภูมิขณะนั้นแล้วและการสืบทอดพุทธศิลป์คงยังไม่ชัดเจนนัก เพราะเป็นช่วงต้นของพระพุทธศาสนาการสรรค์สร้างงานพุทธศิลป์คงไม่เป็นที่นิยม

สมัยทวารวดี รุ่งเรืองราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๘ หมายถึงดินแดนภาคกลางของประเทศไทย คำว่า ทวารวดีคงจะตรงกับคำว่า โตโลโปติ (Tolopoti) ของท่านสมณะเฮียนจิงหรือเหียนจิง (พุทธศตวรรษที่ ๑๒) ท่านอ้างว่าอยู่ทางตะวันตกของพูนาน (อยู่ระหว่างขอมและพุกาม)^{๙๙} และมีปรากฏอยู่ในบาลีหลายคัมภีร์ เช่น ฆตปิณฑิตชาดก และคัมภีร์อุทาน เป็นต้น อาณาจักรทวารวดีมีขอบเขตทางเหนือสุดจรดจังหวัดพิจิตร ทางใต้สุดจรดจังหวัดเพชรบุรีชนชาติที่ครอบครองอาณาจักรทวารวดีคงจะเป็นพวกมอญ เพราะปรากฏจารึกภาษามอญที่ลพบุรี จารึกด้วยอักษรที่เก่าประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ และนายยอร์ช เซเดส์ ได้อ่านจารึกที่พบวัดโพธิ์นครปฐม เมื่อพุทธศักราช ๒๔๙๕ ก็สนับสนุนทวารวดีเป็นอาณาจักรของมอญ ทั้งนี้ปรากฏหลักฐานจากพระนางจามเทวีย้ายจากลพบุรีไปครองเมืองหริภุญชัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๓) ทรงเป็นเจ้าหญิงมอญ

ดังนั้นน่าจะเชื่อว่าชนชาติที่ปกครองทวารวดี คือ ชนชาติมอญ พัฒนาการพุทธศิลป์ทวารวดีได้รับอิทธิพลจากอินเดียโดยตรงพร้อมพระพุทธศาสนา ในจังหวัดนครปฐมได้พบพระพุทธรูปศิลาขาวเชื่อว่าเป็นพุทธศิลป์ทวารวดี มีอยู่ ๔ องค์ คือที่นครปฐม ๓ องค์และที่อยุธยา ๑ องค์ มีลักษณะคือนั่งห้อยพระบาททั้งสองลงที่ฐานรองฐานนี้ ทำเป็นกลีบบัวบานรองรับพระหัตถ์ซ้ายวางหงายเหนือพระเพลา พระหัตถ์ขวายกขึ้นเสมอพระอุระ หันฝ่าพระหัตถ์ออกด้านหน้า พระอังคฺฐกับพระดรรชนีทำเป็นวงกลม เป็นปางปฐมเทศนา นอกจากนี้ยังพบวัดโบราณหลายวัด เช่น วัดพระงาม วัดพระเมรุ วัดพระประโทน วัดธรรมศาลาและที่สำคัญคือองค์พระปฐมเจดีย์ พุทธศิลป์ทวารวดีได้รับอิทธิพลจากพุทธศิลป์สมัยคุปตะและหลังคุปตะ แบ่งได้เป็น ๓ รุ่น^{๑๐๐} คือ

^{๙๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

^{๙๙} เสนอ นิลเดช, ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย, หน้า ๔๑.

^{๑๐๐} สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙),

๑. รุ่งแรกระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๓ส่วนมากสร้างด้วยหินมีลักษณะเป็นพุทธศิลป์สมัยคุปตะ รวมทั้งพุทธศิลป์อมราวดี นิยมใช้หินปูนในการสลักพระพุทธรูป

๒. รุ่งกลางระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๖ ประติมากรรมสร้างด้วยหิน ดินเผา ปูนปั้น สำริด ลักษณะคลี่คลายจากสมัยคุปตะค่อยๆ เปลี่ยนลักษณะเป็นพื้นบ้าน

๓. รุ่งปลายระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘ ลักษณะพุทธศิลป์เป็นแบบผสมคือ ผสมพุทธศิลป์ศรีวิชัยและพุทธศิลป์อู๋ทอง เช่น ประติมากรรมแบบทวารวดีทางภาคเหนือคือพุทธศิลป์ที่เมืองลำพูน

สถาปัตยกรรมที่เหลือในปัจจุบัน จะคงแต่แนวกำแพงคันคูดิน คูเมือง ฐานรากเจดีย์ ของอาคารบางหลัง การก่อสร้างมีทั้งใช้ศิลาแลงและอิฐ โดยอาศัยยางเหนียว (ยางจากต้นไม้) เป็นน้ำยาประสาน การประดับตกแต่งใช้ปูนประดับและรูปปั้นดินเผาไฟ รวมทั้งการปั้นลวดลาย ลักษณะสถาปัตยกรรมสมัยทวารวดีเป็นเช่นไร อาจสันนิษฐานได้จากรูปทรงบนพระพิมพ์และอาคาร ลักษณะเป็นเจดีย์ทรงกลม ยอดแหลม มีฐานสูง โดยรอบฐานมีเจดีย์เล็ก ๔ องค์อยู่ตรงมุม และมีภาพปูนปั้นประดับอยู่โดยรอบ นอกจากนี้ยังมีเจดีย์อีกแบบหนึ่งที่ประดับตกแต่งมาก เป็นเจดีย์เหลี่ยมแบบ ๔ เหลี่ยมซ้อนเป็นชั้นๆ จำนวน ๕ ชั้น แต่ละด้านมีพระพุทธรูปประดับ นับรวมได้ทั้งหมดถึง ๖๐ องค์ เจดีย์แบบนี้พบที่วัดกู่กุด จังหวัดลำพูน

สถาปัตยกรรมที่ถูกสร้างจะมีรูปร่างขนาดใหญ่คือสถูป ณ วัดพระเมรุ จังหวัดนครปฐม เป็นนักษัตร ๔ ห้อง ภายในคูหาประดิษฐานพระพุทธรูปปางประทานพรอยู่ ๔ องค์ๆ ละซุ้ม สถูปนี้มีระเบียงคดล้อมรอบลักษณะเป็นแบบเดียวกับอานันทเจดีย์ที่เมืองพุกาม ประเทศพม่า พุทธศิลป์อีกอย่างหนึ่งของสมัยทวารวดีคือธรรมจักรศิลา พบมากที่จังหวัดนครปฐม เมืองอู๋ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี นอกจากนี้ยังมีคำจารึกบนเหรียญเงินว่า ศรีทวารวดี ศวรบุญยะ แปลว่า บุญของพระราชาแห่งศรีทวารวดี^{๑๑๑} แสดงว่าอาณาจักรทวารวดีมีการปกครองเป็นปึกแผ่น ส่วนการสิ้นสุดของอาณาจักร มีการสันนิษฐานกันหลายทาง เช่น พระเจ้านุรุธมหาราชแห่งพุกามยกทัพมาตีนครปฐมราชธานีของทวารวดี อีกทางหนึ่งเชื่อว่าขอมมีอำนาจมากขึ้นทางตะวันออกเฉียงเหนือ อำนาจของทวารวดีก็สิ้นสุดลงในพุทธศตวรรษที่ ๑๖

พุทธศิลป์สมัยทวารวดีมีอิทธิพลต่องานพุทธศิลป์ในอาณาจักรต่างๆ ที่อยู่ใกล้เคียงนั้น ทั้งนี้สมัยทวารวดีอยู่บริเวณราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และคงเป็นศูนย์กลางติดต่อสินค้าทางน้ำและทางบก ดังนั้นการสืบทอดพุทธศิลป์จึงเป็นแบบเอาอย่างตามความสัมพันธ์ทางการค้าขาย เช่น พบเจดีย์ลักษณะเดียวกันที่วัดกู่กุด ลำพูน หรือ อานันทเจดีย์ที่เมืองพุกาม ประเทศพม่า

^{๑๑๑} เสนอ นิลเดช, ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย, หน้า ๔๓.

สมัยศรีวิชัย อาณาจักรศรีวิชัย เจริญขึ้นทางปลายแหลมมลายู ศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่ราบสูง ศรีวิชัยเดิมปกครองโดยชาวพื้นเมืองราชวงศ์สัณชัย^{๑๐๒} ต่อมาราชวงศ์ไศเลนทร์จากฟูนานแพ้สงครามพวกเจนละจึงอพยพเข้าหา เมื่อมีโอกาสจึงยึดอำนาจราชวงศ์สัณชัยแล้วจึงตั้งต้นเป็นใหญ่ในย่านทะเลใต้ชื่อไศเลนทร์แปลว่า เจ้าแห่งภูเขา ตามความหมายเดิมของฟูนานราชวงศ์สัณชัยเดิมนับถือศาสนาพราหมณ์ ส่วนราชวงศ์ไศเลนทร์นับถือพระพุทธศาสนาหายาน พบหลักฐาน จารึกภาษาสันสกฤตที่วัดเสมาเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ความว่า ..พระเจ้ากรุงศรีวิชัย ผู้เป็นใหญ่แห่งราชาทั้งหลายในโลกทั้งปวง ได้ทรงปราสาทอิฐทั้ง ๓ นี้ เป็นที่บูชาพระโพธิสัตว์เจ้าผู้ถือดอกบัว(ปัทมปาณี คือ พระอวโลกิเตศวร) และพระโพธิสัตว์เจ้าผู้ถือวัชระ (วัชระปาณี คือ พระอินทร์) ...^{๑๐๓}

ต่อมาศรีวิชัยได้แผ่อำนาจคลุมขวาและแหลมมลายูด้วยพัฒนาการพุทธศิลป์ พระพุทธรูปที่พบเป็นพุทธศิลป์ศรีวิชัย มีลักษณะพระองค์อวบอ้วน ประทับปางขัดสมาธิ บั้วรองฐานเป็นกลีบใหญ่ กลีบบัวเป็นสันที่ริม พระพักตร์กลม พระเมาฬีเป็นต่อมกลม เม็ดพระศกใหญ่ พระหนุหยิก ขอบสร้างมีประภาณชล จีวรคลุมพระองค์บางแนบเนื้อ ชายสังฆาฏิสั้น พุทธศิลป์ศรีวิชัยได้รับอิทธิพลจากพุทธศิลป์ก่อนสมัยคุปตะ หลังคุปตะและปาละโดยลำดับ^{๑๐๔}

ประติมากรรมของศรีวิชัยนิยมตามคติศาสนาหายานคือรูปเคารพพระโพธิสัตว์เช่น รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริด ๒ องค์ พบที่วัดมหาธาตุไชยา เป็นลักษณะเกล้าผมแบบปล่อยชาย และประป่าทางด้านพระปฤษฎางค์ ความงามของประติมากรรมสำริดบ่งบอกถึงความชำนาญในทางเชิงช่าง และแทรกอารมณ์ของผู้สร้างเป็นอย่างดี ลักษณะเจดีย์ศรีวิชัยคือ เจดีย์ทรงกลม ระฆังเอนคอด ตั้งอยู่บริเวณภายในระเบียงคตของพระบรมธาตุไชยาทางด้านหลังพระอุโบสถ มีลักษณะฐานแบบบัว ลูกแก้วคันรับองค์เจดีย์ ระฆังเป็นแบบระฆังเอนคอดต่อด้วยยอดแบบปล้องไฉน เจดีย์ทรงกลมก่อด้วยศิลาแลง องค์ระฆังเอนคอดตั้งอยู่บนฐานสูง นอกจากนี้ยังมีเจดีย์ชนิดมีเรือนธาตุประดับด้วยจรรยาเป็นนเจดีย์ชนิด ๕ ยอด ณ วัดเจดีย์เจ็ดแถว เมืองศรีสัชนาลัย ก็ได้รับอิทธิพลจากพุทธศิลปะสมัยศรีวิชัย พระพุทธศาสนาสมัยศรีวิชัยเชื่อว่าจะเป็นพระพุทธศาสนาหายาน และเจริญรุ่งเรืองอย่างมาก เพราะศรีวิชัยเป็นแหล่งการศึกษามหายานที่สำคัญเช่นกัน พุทธศิลป์ศรีวิชัยได้รับอิทธิพลจากก่อนคุปตะ หลังคุปตะและปาละ ทั้งความนึกคิด รูปแบบและพื้นฐานทางความเชื่อทางวัฒนธรรมเป็นลักษณะของอินเดีย

^{๑๐๒} สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, หน้า ๒๕.

^{๑๐๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖.

^{๑๐๔} สันติ เล็กสุขุม, ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย การเริ่มต้นและการสืบเนื่องงานช่างในศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: ด้านสหภาพการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๕๕.

พุทธศิลป์ศรีวิชัยได้รับอิทธิพลจากพุทธศิลปะสมัยก่อนคุปตะ หลังคุปตะและแบบปาละในอินเดีย และได้เป็นต้นแบบให้กับพุทธศิลป์ในอาณาจักรต่างๆ เช่น สุโขทัย และขอมพุทธศิลป์ก็ยังเป็นความเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ทางการค้า และการแผ่อำนาจทางการเมือง แต่พุทธศิลป์ศรีวิชัยเป็นแบบมหายาน เห็นได้จากรูปเคารพพระโพธิสัตว์ เช่น พระศรีเมตไตรยโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และพบพระพิมพ์ดินดิบตามถ้ำต่าง ๆ

สมัยลพบุรีอาณาจักรลพบุรีเป็นการปกครองช่วงสั้นๆ ขณะนั้นราชวงศ์สุริยวรมันแห่งกัมพูชา กำลังรุ่งเรือง ทางภาคกลาง ภาคตะวันออก และภาคตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศไทย ศิลปะกรรมประติมากรรม และสถาปัตยกรรมคล้ายกับศิลปะของขอม ศูนย์กลางที่สำคัญคือเมืองลพบุรีหรือเมืองละโว้ มีหลักฐานจารึกว่า ประมาณพุทธศักราช ๑๕๕๐ กษัตริย์เชื้อสายศรีวิชัยองค์หนึ่งจากนครศรีธรรมราชมาครองเมืองลพบุรี และโอรสของพระองค์ได้ไปครองกัมพูชา ดังนั้น ศิลปะวัฒนธรรมและศาสนาแบบขอมจึงเข้ามามีอิทธิพลต่อศิลปะของไทย ทั้งนี้ขอมนับถือ พระพุทธศาสนามหายานเช่นเดียวกับศรีวิชัย และนับถือพราหมณ์ด้วย ปรากฏในจารึกหลักที่ ๑๙ ว่า..เมืองลพบุรีมีพระสองนิกายคือ สถวีระ และมหายาน^{๑๐๕}

พุทธศิลป์สมัยลพบุรีหรืออาจเรียกว่า ศิลปะขอมในประเทศไทย โดยมากเป็นภาพจำหลักด้วยศิลาและสำริด เฉพาะการปั้นหล่อสำริดมีความเจริญมาก ท่วงท่าทำนองในการปั้นหุ่นมีความชำนาญยิ่ง ทำให้การทำทางเป็นแบบแข็งกว่าแบบศิลปะขอม ถ้าหากสร้างพระพุทธรูปจะเป็นลักษณะแบบทรงเครื่องจะสร้างมณฑลแบบฝาชี เรียกว่า ทรงจีโบ^{๑๐๖}

สมัยเชียงแสน อาณาจักรเชียงแสนนั้นศักราชยังไม่แน่ชัดนัก แต่พุทธศิลป์เชียงแสนนั้นเป็นศิลปะแบบตัวเอง คือเป็นแบบของชาวพื้นเมืองเชียงแสน ถึงแม้บางครั้งเชียงแสนจะเคยตกไปอยู่ภายใต้อำนาจของพม่าบ้าง ตามพงศาวดารเหนือ กล่าวถึงพระยาลาวจักราช มีเชื้อสายสืบราชสมบัติต่อมาถึงพญามังราย ก่อนย้ายราชธานีจากเวียงหิรัญนครเงินยางมาตั้งที่เมืองเชียงราย พุทธศิลป์เชียงแสนมีมาก่อนพญามังรายสร้างเมืองเชียงแสน การกำหนดศิลปะคงมาจากการตั้งเมืองเชียงแสนเป็นตัวกำหนด อาณาจักรเชียงแสนน่าเชื่อว่าเป็นอาณาจักรที่รุ่งเรือง เป็นศูนย์กลางแห่งความรุ่งเรือง ด้านศิลปะและวัฒนธรรมในเขตภาคเหนือของไทย^{๑๐๗} ดังปรากฏว่าพบวัดโบราณถึง ๑๔๑ วัด^{๑๐๘}

^{๑๐๕} สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, หน้า ๒๗.

^{๑๐๖} สันติ เล็กสุขุม, ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย การเริ่มต้นและการสืบเนื่องงานช่างในศาสนา, หน้า ๖๓.

^{๑๐๗} สุภัทรทิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, หน้า ๒๒.

^{๑๐๘} ฉลอง ปรีดาบุญ, ใต้ร่มพุทธศิลปะ, (กรุงเทพมหานคร: อนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพ, ๒๕๓๔), หน้า ๘๕.

พุทธศิลป์เชียงแสนเป็นศิลปะแบบเถรวาทที่รู้จักกัน คือพระพุทธรูปกำหนดกันว่า พระสิ่งที่มีลักษณะคล้ายแบบคุปตะของอินเดีย^{๑๐๙} และยอมรับกันว่าเป็นพุทธศิลป์ของไทยแท้ๆ เป็นแบบแรก มีลักษณะเป็นของตัวเอง ถึงแม้จะได้รับอิทธิพลศิลปะคุปตะ โดยเฉพาะพระสิงห์หนึ่ง มีลักษณะพระอุระงามดังราชสิงห์ พระวรกายอวบอ้วน พระนาภีเป็นลอน พระเศียรกลม พระเนตรต่ำไม่เบิกโพลง พระนาสิกงุ้ม พระหนุเป็นรอยแบบหยิก ที่เรียกกันว่า คางหยิก เม็ดพระศกทำเป็นกันหอยใหญ่ ยอดศรีมีเป็นดอกบัวตูม ชายสังฆาฏิที่พาดลงนั้นอยู่เหนือพระถัน เรียกว่า พระสิงห์หนึ่งถ้าเป็นพระสิงห์สองจะอยู่ระหว่างพระถันและพระนาภี ถ้าอยู่จรดพระนาภีก็เรียกว่า พระสิงห์สาม เฉพาะพระสิงห์สามเป็นแบบพุทธศิลป์เชียงใหม่ ที่ได้รับอิทธิพลจากสุโขทัย^{๑๑๐} มีลักษณะพระศรีมีเป็นรูปดอกบัวตูมที่สูงขึ้น หรือเป็นรูปเปลวไฟ นั่งขัดสมาธิราบแล เห็นพระบาทข้างเดียว

สถาปัตยกรรมแบบเชียงแสน ก่อนหน้านั้นขึ้นไปไม่พบหลักฐาน พบแต่สมัยพญามังรายลงมาเป็นสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา คือการก่อสร้างโบสถ์วิหารและเจดีย์ สร้างด้วยไม้ เสาใช้เสาไม้เป็นส่วนมากผนังกันเป็นฝาไม้ บริเวณช่องที่ประดิษฐานพระพุทธรูปฝาทำเป็นแบบฝามุงหลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผาหรือกระเบื้องไม้ (ภาษาล้านนาเรียกว่า ไม้แป้นเกร็ด) ไม่นิยมตีฝาเพดาน มีทางขึ้นทางด้านหน้าและลงทางด้านข้าง

สมัยสุโขทัย อาณาจักรสุโขทัย เริ่มต้นสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ประกาศตั้งกรุงสุโขทัยเป็นนราชาธานีเมื่อพุทธศักราช ๑๘๐๐ พุทธศิลป์สมัยสุโขทัยจัดได้ว่าเป็นศิลปะที่งดงามที่สุด และมีความเป็นตัวของตัวเองมากที่สุดเช่นกัน เริ่มต้นกรุงสุโขทัยคงมีหลายศาสนาด้วยกันไม่ว่าจะเป็นพราหมณ์ มหายาน เถรวาทจากมอญทวารวดีและลพบุรี^{๑๑๑} ต่อมาสุโขทัยนับถือศาสนาพุทธแบบเถรวาทนิกายลังกาวงศ์ ด้วยเหตุนี้เองอิทธิพลของพุทธศิลป์ลังกา จึงมีอยู่ในงานพุทธศิลป์ของสุโขทัยไม่น้อย โดยเฉพาะงานสถาปัตยกรรม ส่วนประติมากรรมและจิตรกรรม โดยเฉพาะการปั้น พระพุทธรูป สถาปัตยกรรมสุโขทัยมีได้รับอิทธิพลจากลังกาเพียงแห่งเดียว แต่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศิลป์ใกล้เคียงด้วยไม่ว่าจะเป็นศรีวิชัย ล้านนา และพุกาม

พุทธศิลป์สมัยสุโขทัยได้มีความนิยมคณะสงฆ์จากลังกาวงศ์ และพุทธศิลป์ต่างๆ ของลังกาเข้าสู่สุโขทัยเป็นจำนวนมากเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรมและจิตรกรรม สถาปัตยกรรมสุโขทัยมีอาคารที่เป็นโบสถ์ วิหาร อาคารทรงมณฑป และอาคารทรงเจดีย์ สถาปัตยกรรมสุโขทัยมีได้รับอิทธิพลจากลังกาเพียงแห่งเดียว แต่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะใกล้เคียงด้วย คือศิลปะ

^{๑๐๙} เสนอ นิลเดช, ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย, หน้า ๕๘.

^{๑๑๐} สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, หน้า ๒๒.

^{๑๑๑} สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติศาสนาพุทธศาสนาในประเทศไทย, หน้า ๒๙.

สมัยศรีวิชัย ล้านนา และพุกาม โดยเฉพาะการสร้างเจดีย์^{๑๑๒} พุทธศิลป์สุโขทัยเป็นศิลปะที่ลงตัวและมีความเป็นตัวเองมากที่สุด ไม่ว่าจะเป็นโบสถ์วิหาร มณฑป เจดีย์และโดยเฉพาะพระพุทธรูปที่ยอมรับมีความสวยงามเช่นกัน โบสถ์และวิหารนิยมสร้างเป็นอาคารโถง วิหารมีลักษณะใหญ่กว่าโบสถ์เพราะใช้เป็นที่พักประชุมธรรม เสากลมหลังคาซ้อนกันหลายชั้นใช้กระเบื้องเคลือบแบบสังคโลกข้อฟ้าเป็นแบบชนิดบ้านลม ส่วนเจดีย์แบ่งออกได้ ๓ แบบ คือ

๑. เจดีย์แบบสุโขทัยแท้ เรียกว่า เจดีย์ทรงพุ่มบดินท์ หรือทรงดอกบัว มีฐาน ๔ เหลี่ยม ๓ ชั้น องค์เจดีย์ย่อเหลี่ยมไม้ยี่สิบ ยอดทำเป็นดอกบัวตูม เจดีย์ชนิดนี้สร้างเป็นประธานของวัดที่สำคัญ เช่น วัดมหาธาตุเมืองสุโขทัยและเมืองศรีสัชนาลัย

๒. เจดีย์แบบทรงลังกา โดยการนำแบบมาจากลังกา แต่สมัยสุโขทัยได้เปลี่ยนให้สูงขึ้น องค์ระฆังไม่ตั้งตรงอย่างลังกา กลับทำเส้นรอบนอกองค์ระฆังให้ชะลูดขึ้น เจดีย์แบบนี้ใช้สร้างเป็นหลักประธานของวัดเช่น วัดช้างล้อมเมืองสุโขทัยและเมืองศรีสัชนาลัย

๓. เจดีย์แบบศรีวิชัยผสมลังกา เป็นเจดีย์แบบฐานสูง เป็นฐาน ๔ เหลี่ยมมีซุ้มจรนำที่ยอดเป็นเจดีย์ทรงกลมแบบลังกา และที่มุมมีเจดีย์เล็กๆ หรือบางแบบมีเจดีย์ครึ่งวงกลมซ้อนกันเป็นชั้นๆ เช่น เจดีย์รายวัด เจดีย์เจ็ดแถว เมืองศรีสัชนาลัย

นอกจากนี้ ยังมีพุทธศิลป์วัตถุที่เกิดขึ้นในสมัยสุโขทัย คือ รอยพระพุทธรูป ปรากฏตามจารึกว่าสร้างในพุทธศักราช ๑๙๑๒ มีอยู่ ๔ รอย แล้วนำไปประดิษฐานไว้ตามเขาในเมืองต่างๆ คือ ที่เขาสุมณภูมิ กรุงสุโขทัย (ปัจจุบันอยู่ที่วัดตระพังทอง) ที่ยอดเขาเมืองศรีสัชนาลัย ที่ยอดเขานางทอง เมืองบางบาน (เขตเมืองเก่ากำแพงเพชร) และยอดเขาปากพระบาง นครสวรรค์

งานปั้นสุโขทัยนิยมปั้นลวดลายประดับอาคาร โดยเฉพาะการปั้นปูนมีฝีมืองามมาก การปั้นเป็นชนิดรูปนูนสูง มีลีลาในการวางภาพที่ได้จังหวะ เช่น ภาพปูนปั้นที่วัดตะพังทองกลาง เป็นภาพปางเสด็จจากดาวดึงส์ หรือภาพตอนทรมานช้างนาฬาคีรี หรือภาพพระอานนท์กระดกถอย นิดๆ ภาพเหล่านี้แสดงถึงอารมณ์ของช่างที่ประดิษฐ์ผลงานออกมาภาพปูนปั้นส่วนมากเป็นภาพปั้นที่นุ่งผ้ายาวๆ ผ่าด้านหน้าผูกเป็นเงื่อนแบบเขี้ยวตะขาบ เป็นลักษณะคล้ายกับภาพปูนปั้นสมัย เชียงแสน อาณาจักรสุโขทัยเริ่มเสื่อมอำนาจลง เมื่ออาณาจักรทางตอนใต้ คือ ราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาเริ่มก่อตัวเป็นปึกแผ่นขึ้น ที่สุดแล้วอาณาจักรสุโขทัยก็ตกอยู่ภายใต้อำนาจของอาณาจักรใหม่ ที่ชื่อว่า ราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาในเวลาต่อมา

^{๑๑๒} เสนอ นิลเดช, ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย, หน้า ๖๓.

พุทธศิลป์สุโขทัย ถือได้ว่าเป็นศิลปะที่มีความเป็นตัวเองเช่นกัน ถึงแม้จะได้รับอิทธิพลจากลังกาหรือเชียงแสนบ้าง และมีความโดดเด่น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะสกุลช่างสุโขทัยได้ครูชาวอินเดียที่มีฝีมือสูงมาทำการสอน^{๑๓๓} พุทธศิลป์สุโขทัยต่างก็ได้รับอิทธิพลจากลังกาและเชียงแสน ทำให้ช่างสุโขทัยได้พัฒนาสร้างมาเป็นรูปแบบของพุทธศิลป์สุโขทัยโดยตรง และพุทธศิลป์สุโขทัยเองก็เป็นต้นแบบให้กับอาณาจักรอื่นๆ อีก เช่น อโยธยา ล้านนา (เชียงใหม่) ดังนั้นลักษณะการสืบทอดพุทธศิลป์เป็นแบบคติความนิยม

สมัยอุทองพุทธศิลป์สมัยอุทองเกิดขึ้นทางภาคกลางของประเทศไทย ในระยะเวลาไล่เลี่ยกับศิลปะสมัยเชียงแสน สุโขทัย ที่เรียกว่า อุทอง เพราะแต่เดิมถือว่าศูนย์กลางอาณาจักรอุทองอยู่ที่อำเภอยุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ที่รู้จักและขนานนามกันมากที่สุดก็คือพระพุทธรูปโดยกำหนดเอาพระพุทธรูปแบบหนึ่ง ได้รับอิทธิพลของศิลปะสมัยทวารวดี ลพบุรี และสุโขทัย แต่ช่างที่ทำคงเป็นช่างคนไทย^{๑๓๔} รวมกันเรียกว่า พุทธศิลป์แบบอุทอง

พุทธศิลป์สถาปัตยกรรมอุทอง เป็นพุทธศิลป์ที่เกี่ยวกับพระพุทธรูปศาสนาแบบเถรวาท ดังนั้นการก่อสร้างถึงเกี่ยวกับคติทางพระพุทธรูปศาสนาโดยตรง และสืบเนื่องกับสมัยทวารวดีมีการสร้างโบสถ์ วิหาร และเจดีย์ต่างๆ ลักษณะโบสถ์และวิหารจะไม่เจาะหน้าต่าง แต่สร้างเป็นทรงยาวหลังคาเตี้ย ลักษณะเจดีย์ที่พบ ณ วัดพระบรมธาตุ จังหวัดชัยนาท เป็นเจดีย์แบบอุทองที่ได้รับอิทธิพลศิลปะศรีวิชัย และมีเจดีย์ลักษณะฐาน ๔ เหลี่ยม เรือนธาตุ ๘ เหลี่ยม มีซุ้มจระนำรับฐานบัวลูกแก้วและองค์ระฆัง เจดีย์ลักษณะนี้เป็นแบบเฉพาะของพุทธศิลป์อุทอง พบตามวัดต่างๆ เช่น เมืองสรรค์บุรี จังหวัดชัยนาท หรือบางวัดในเขตจังหวัดสุพรรณบุรี ประติมากรรมหล่อสำริดสมัยอุทอง จัดว่าหล่อได้อย่างประณีตและมีความบางชนิดที่เรียกว่า บางอย่างเปลือกไข^{๑๓๕} ถือว่าเป็นศิลปะแบบยอดเยี่ยม พบที่เมืองสรรค์บุรี ลักษณะของพุทธศิลป์สืบต่อจากสมัยทวารวดี ระยะเวลาได้พัฒนามาเป็นพุทธศิลป์ผสมของสุโขทัย

อาณาจักรอุทองหรืออโยธยาลิ้นสุดด้วยการสลายตัวไปโดยการเจริญขึ้นของอาณาจักรอโยธยาในเวลาต่อมา พุทธศิลป์อุทองเป็นพุทธศิลป์สืบต่อจากพุทธศิลป์ทวารวดี แต่ก็ได้รับอิทธิพลจากทวารวดีและผสมผสานกัน และผสมผสานกับลพบุรี ระยะเวลาต่อมาได้ผสมเข้ากับสุโขทัย และสุดท้ายก็คลี่คลายเป็นพุทธศิลป์อยุธยาตอนต้น พุทธศิลป์อุทองไม่เป็นที่รู้จักมากนัก เพราะเป็นช่วงสั้นๆ เท่านั้น ดังนั้นการสืบทอดพุทธศิลป์จึงเป็นแบบเอาอย่างจากสมัยทวารวดี ศรีวิชัย ก่อนที่จะมา เป็นพุทธศิลป์อยุธยาตอนต้น

^{๑๓๓} สงวน รอดสุข, พุทธศิลป์สุโขทัย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๓), หน้า ๒๓.

^{๑๓๔} สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, หน้า ๓๐.

^{๑๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑.

สมัยอยุธยา เริ่มตั้งแต่พระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา พุทธศักราช ๑๘๙๓ จนถึงเสียกรุงครั้งที่ ๒ พุทธศักราช ๒๓๑๐ พุทธศิลป์กรุงศรีอยุธยาโดยเฉพาะพระพุทธรูปแบ่งออกได้เป็น ๒ ระยะ คือ ยุคแรก ทำตามอย่างฝีมือช่างอู่ทองแบบที่ ๒ เพราะพุทธศิลป์อู่ทองเจริญขึ้นก่อนการตั้งกรุงศรีอยุธยา^{๑๑๖} ยุคที่สองช่วงแรกนิยมสุโขทัย ช่วงหลังจึงเกิดมีประติมากรรมแบบอยุธยาแท้จริง สมัยพระเจ้าปราสาทหินนิยมใช้ศิลปะสกุลพระพุทธรูป มักมีพระเนตรและพระโอษฐ์ ๒ ชั้น ในตอนปลายกรุงศรีอยุธยานิยมพระพุทธรูปทรงเครื่อง มี ๒ แบบคือ แบบทรงเครื่องใหญ่และแบบทรงน้อยสถาปัตยกรรมกรุงศรีอยุธยา สามารถแบ่งออกได้ ๔ ระยะ ระยะที่ ๑ นับตั้งแต่พระเจ้าอู่ทองทรงสร้างกรุงศรีอยุธยา ระหว่างพุทธศักราช ๑๘๙๓-๑๙๙๑รวมระยะเวลาประมาณ ๙๘ ปี เมื่อทรงจัดบ้านเมืองให้ใช้ารุปรอยได้แล้ว พระองค์ทรงเอาใจใส่พระพุทธศาสนาทั้งที่และทางสร้างวัดขึ้น ๒ วัด คือ วัดพุทไธศวรรย์ พุทธศักราช ๑๘๙๖ สร้างบริเวณตำบลเวียงเหล็ก เคยเป็นที่ตั้งพลับพลา ก่อนสร้างกรุงเพื่อเป็นอนุสรณ์ในการย้ายมาสร้างนครศรีอยุธยาสิ่งที่ปรากฏคือ พระปรางค์องค์ใหญ่ พระวิหารพระพุทธรูป วัดพุทไธศวรรย์นี้ถือว่าเป็นวัดแรกของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาและวัดใหญ่ชัยมงคล พุทธศักราช ๑๙๐๐ สร้างนอกเมืองทิศตะวันออกเฉียงใต้

พัฒนาการพุทธศิลป์อยุธยายุคที่ ๑ พุทธศิลป์ยุคนี้นิยมศิลปะแบบลพบุรี จะเห็นได้จากสถาปัตยกรรมโดยเฉพาะการสร้างวัด นิยมการสร้างปรางค์เป็นหลักประธานของวัดมีวิหารอยู่หน้าปรางค์ มีระเบียงคดล้อมรอบปรางค์ ได้จากการถ่ายทอดสถาปัตยกรรมลพบุรีมาใช้ในสถาปัตยกรรมอยุธยา สถาปัตยกรรมยุคนี้นี้จึงไม่มีหน้าต่างจะมีแต่ช่องลมแบบซี่ลูกกรง เรียกว่าแบบเสมะหวดหรือบางแห่งทำเป็นแบบสันเหลี่ยมมีอกเลา วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างส่วนใหญ่เป็นอิฐ

สถาปัตยกรรมนั้นตกแต่งด้วยลายปูนปั้น เป็นลายแบบเครื่องเคลือบตามธรรมชาติและลายประดิษฐ์ การตกแต่งภาพใช้การเขียนภาพประดับ ภาพประดับพุทธศิลป์อยุธยานิยมเขียนเป็นรูปพระพุทธเจ้าประทับนั่งเรียงเป็นแถว มีเรือนแก้วและต้นโพธิ์ ส่วนการหล่อสำริดปรากฏในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ ทรงหล่อพระโพธิสัตว์ ๕๐๐ ขาดิ การแกะไม้จำหลัก มีลักษณะเรียบๆ แบบสุโขทัย ลายหุข้าง ลายดาว เพดานต่างๆ ลักษณะลีลาในการจำหลักยังไม่สละสลวยเท่าที่อยุธยาตอนปลาย รูปประติมากรรมมีทั้งพระพุทธรูปและรูปเทพเจ้า ลักษณะส่วนใหญ่เข้มแข็ง บึกบึนมีลักษณะผสมทั้งลพบุรี อู่ทองและสุโขทัย ถือกันว่าศิลปะอยุธยายุคต้นนี้สืบต่อจากอู่ทองตอนปลาย

ระยะที่ ๒ สมัยพระบรมไตรโลกนาถ พุทธศักราช ๑๙๙๑ ถึงสมัยพระเจ้าทรงธรรม พุทธศักราช ๒๑๓๑ ยุคนี้นิยมพุทธศิลป์แบบสุโขทัย สมัยพระบรมไตรโลกนาถ พระองค์ทรงถวายวังให้เป็นวัด เดิมเรียกว่า พุทธาวาส เพราะไม่มีพระสงฆ์ ต่อมาเรียกว่า วัดพระศรีสรรเพชญ์ สมัยพระ

^{๑๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

รามาศิขิที่ ๒ ได้ทรงสร้างวิหารใหญ่แล้วหล่อพระพุทธรูปยืนสูงใหญ่ คือ พระศรีสรรเพชญ์ ทรงสร้างวัดจุฬามณี ที่เมืองพิษณุโลก พร้อมทั้งบูรณะวัดต่างๆ ด้วย เช่น วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองสุพรรณบุรีวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพิษณุโลกจากนั้นทรงหล่อรูปพระโพธิสัตว์ ๕๐๐ ขาดิหลังจากพระองค์ทรงสร้างวัดจุฬามณีพุทธศักราช ๒๐๐๘ พระองค์ทรงออกผนวชในวัดจุฬามณีเป็นเวลา ๘ เดือน ๑๕ วัน ครั้งนั้นมีพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการออกบวชจำนวน ๒,๓๘๘ รูป

พัฒนาการพุทธศิลป์อยุธยายุคที่ ๒ นิยมสร้างสถาปัตยกรรมแบบสุโขทัย โดยเฉพาะการสร้างเจดีย์ทรงกลม ถือว่าเป็นการพัฒนาพุทธศิลป์ตามแบบขอมมาเป็นแบบสุโขทัย เรียกกันว่า ทรงลังกาการสร้างอาคารโดยเฉพาะโบสถ์ วิหาร มีลักษณะแนวนบิกบิน กว้างใหญ่ ลักษณะอาคารโบสถ์หรือวิหารก็จะมีลักษณะยกฐานสูง นิยมมีพะไลด้านข้าง เช่นวัดหน้าพระเมรุ วัดมเหยงค์ ประติมากรรมเป็นลักษณะที่ต่อเนื่องกับศิลปะอยุธยาตอนต้น โดยเฉพาะพระพุทธรูป มีลักษณะอ่อนโยนไม่แข็งกร้าวเหมือนยุคแรกๆ นิยมเรียกว่า แบบหน้านางประณีตศิลป์มีการแกะสลักไม้และเครื่องทองที่แสดงถึงความอลังการ

พัฒนาการพุทธศิลป์อยุธยายุคที่ ๓ ศิลปกรรมอยุธยาการก่อสร้างเริ่มมีหน้าต่างเปิดปิดได้ ดังจะเห็นได้จากการก่อสร้างอาคารบางหลังในลพบุรี ที่สร้างสมัยพระนารายณ์อิทธิพลทางสถาปัตยกรรมแบบยุโรปได้ เริ่มแผ่เข้ามาอิทธิพลอยู่ในสถาปัตยกรรมไทยตั้งแต่นั้นมา การก่อสร้างซุ้มประตูหน้าต่างโค้งแหลม ก็เริ่มมีอิทธิพลในยุคนี้เช่นกัน เช่น ซุ้มประตูทางเข้าพระบรมมหาราชวังที่ลพบุรีและวัดกุฎีดาว สถาปัตยกรรมโดยเฉพาะอาคารต่างๆ เริ่มนิยมทำเป็นเส้นโค้งที่ฐานและหลังคา ลักษณะเส้นโค้งในสถาปัตยกรรมอยุธยานี้ เป็นลักษณะสืบเนื่องมาแต่ครั้งพุทธศิลป์สมัยสุโขทัย โดยเฉพาะชายคาชั้นปีกนกนั้น พุทธศิลป์อยุธยาไม่นิยมสร้างยื่นออกมามาก การมุงหลังคานิยมใช้กระเบื้องชนิดหางตัดและกระเบื้องชนิดกาบ มีกระเบื้องเชิงชายประกอบพุทธศิลป์อยุธยาที่สามนี้ยังมีลักษณะเจดีย์ที่เป็นแบบฉบับอีกลักษณะหนึ่งคือเจดีย์ย่อเหลี่ยมไม้สิบสอง สร้างในสมัยพระเจ้าปราสาททอง เช่น วัดชุมพลนิกายาราม จังหวัดอยุธยา

พัฒนาการพุทธศิลป์อยุธยายุคที่ ๔ พุทธศิลป์ที่เกิดขึ้น ส่วนใหญ่เป็นการบูรณะปฏิสังขรณ์มากกว่าการสร้างขึ้นมาใหม่ พุทธศิลป์ที่สร้างขึ้นมาก็คือ บานประตูมุก ธรรมมาสน์เทศน์ในวิหารพระพุทธชินราชที่พิษณุโลก สถาปัตยกรรมยุคนี้นิยมเส้นฐานและเส้นหลังคาอ่อนโค้งเป็นแนวนาน ประณีตศิลป์ที่เกิดขึ้นคือเครื่องเบญจรงค์ โดยช่างไทยเป็นผู้ให้แบบอย่างสั่งทำจากเมืองจีน จิตรกรรมของศิลปะอยุธยานี้ โดยเปลี่ยนคติจากภาพเขียนที่นิยมแบบขุ่มเรือนแก้วเปลี่ยนเป็นภาพเล่าเรื่องที่เกี่ยวกับพุทธประวัติหรือชาดกเป็นส่วนใหญ่ สีก้เพิ่มให้เข้มข้นและภาพที่ประกอบขึ้นมีความสัมพันธ์กับสัดส่วนเป็นจริงมากขึ้น

พุทธศิลป์สมัยอยุธยา ถือได้ว่ามีความหลากหลาย ตามคติความนิยม เช่น ยุคที่หนึ่งนิยมพุทธศิลป์ลพบุรี พระพุทธรูปสมกันทั้งลพบุรี อุทองและสุโขทัย ยุคที่สองนิยมแบบสุโขทัยยุคที่สามนิยมแบบขอม อนึ่งสถาปัตยกรรมนิยมแบบยุโรป ทั้งนี้อยุธยามีความสัมพันธ์กับชาวต่างชาติ เช่น วัฏฏิกาว และยุคที่สี่เป็นยุคแห่งการปฏิสังขรณ์ ดังนั้นการสืบทอดจึงเป็นแบบเอออย่างและตามความนิยมจากพุทธศิลป์สมัยต่างๆ

สมัยรัตนโกสินทร์ลักษณะของการสร้างพุทธรูปในสมัยนี้ส่วนใหญ่รับอิทธิพลมาจากศิลปะสุโขทัยและศิลปะอยุธยาจากนอกนั้นแล้วสมัยนี้ก็มีการรับเอาศิลปะจากต่างชาติเข้ามามากช่วงต้นราชสมัยมีการรับเอาศิลปะแบบจีนเข้ามาแต่ก็ไม่มีผลมาสู่การสร้างพระพุทธรูปส่วนใหญ่เน้นไปที่องค์ประกอบต่างๆทางด้านอื่นที่เกี่ยวกับพระพุทธรูปเช่นรูปปั้นยักษ์ก็มีการนำเอาศิลปะของจีนมาตกแต่งประดับประดาผสมกับศิลปะไทยด้วยพระปรารักษ์ก็ผสมผสานกันระหว่างศิลปะไทยกับจีนเป็นต้นต่อมาในช่วงปลายสมัยรัตนโกสินทร์ก็ได้รับอิทธิพลศิลปะตะวันตกเข้ามาเนื่องจากชาวตะวันตกเข้ามาเมืองไทยมากขึ้นก็นำเอาศิลปะของตนเข้ามาด้วยส่วนใหญ่แล้วศิลปะตะวันตกมักจะมีอิทธิพลต่อศิลปะไทยในด้านสถาปัตยกรรมเสียส่วนใหญ่เช่นพระอุโบสถพระวิหารเมรุกุฎีศาลาการเปรียญเป็นต้นหลังคาเป็นทรงไทยแต่ตัวอาคารเป็นทรงตะวันตกหรือทรงตะวันตกล้วนๆเช่นตึกพาณิชย์เป็นต้น^{๑๑๗}

ในขณะที่เดียวกันสถาปัตยกรรมทางภาคอีสานมักจะเกิดจากภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นงานสร้างสรรค์และสอดแทรกวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งบางครั้งอาจถูกมองว่า ขาดความงามด้วยสุนทรียภาพเมื่อเทียบกับพุทธศิลป์ของช่างหลวงที่มีรูปแบบ ความงดงามตามระเบียบแบบแผน แต่กระนั้นงานสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมของชาวอีสาน ก็มีความงดงามตามแบบฉบับของตนเอง ตามลักษณะของพุทธศิลป์พื้นบ้าน (Folk arts) ซึ่งไม่อาจนำมาเปรียบเทียบกับได้ด้วยคุณค่าคนละแบบกัน

จิตรกรรม เนื่องจากสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีการบูรณะและสร้างวัดวาอารามขึ้นใหม่เป็นจำนวนมาก ทำให้ช่างเขียนมีโอกาสดำเนินการจิตรกรรมตามผนัง พระอุโบสถ วิหาร ที่บูรณปฏิสังขรณ์และสร้างขึ้นใหม่ ทำให้งานจิตรกรรมไทยพัฒนาก้าวหน้าไปอย่างมากจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ปรากฏอยู่บนผนัง โบสถ์ วิหาร และพระที่นั่งต่างๆ แบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่ม^{๑๑๘} คือ จิตรกรรม ฝาผนังแบบประเพณีไทย และจิตรกรรมฝาผนังแบบศิลปะจีน

^{๑๑๗} พระพิมลธรรม (ชอบ อนุจารี), *ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ*, (กรุงเทพมหานคร: โครงการมูลนิธิ, ๒๕๓๓), หน้า ๒.

^{๑๑๘} วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, *ทัศนศิลป์ไทย*, หน้า ๒๔-๒๕.

จิตรกรรมฝาผนังแบบประเพณีไทย คือ งานจิตรกรรมฝาผนังที่วาดตามแบบแผนที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ จนมีแบบแผนเฉพาะปรากฏชัดเจนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เช่น จิตรกรรมฝาผนังในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพมหานคร จิตรกรรมฝาผนังในวิหารหลวงวัดสุทัศนเทพวราราม จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดสุวรรณารามเขตบางกอกน้อย จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดดุสิตาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร และจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดใหญ่อินทาราม อำเภอเมืองชลบุรี จังหวัดชลบุรี

จิตรกรรมฝาผนังแบบศิลปะจีน เป็นจิตรกรรมฝาผนังแบบใหม่ที่เกิดขึ้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ปรับปรุงรูปแบบของโบสถ์วิหารที่สร้างขึ้นใหม่เป็นแบบพระราชนิยมคือ ไม่มีช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ เปลี่ยนเป็นเสาเหลี่ยม ไม่มีบัวปลายเสา และโปรดให้วาดภาพจิตรกรรมฝาผนังเป็นแบบศิลปะจีน โดยวาดเป็นภาพเครื่องโต๊ะ เครื่องบูชาแบบจิตรกรรมจีน หรือวาดภาพ เทพเจ้า นักรบจีน บันบันหน้าต่างและบานประตูด้านใน ภาพจิตรกรรมฝาผนังลักษณะนี้ปรากฏอยู่ที่จิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดนางนอง พระอุโบสถวัดราชโอรส เขตบางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร พระอุโบสถวัดกนิษฐาราม วัดมหรณพาราม กรุงเทพมหานคร เป็นต้น

นอกจากภาพจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่มีรูปแบบดังกล่าวแล้ว ยังมีงานจิตรกรรมฝาผนังที่มีรูปแบบเฉพาะถิ่นปรากฏอยู่ตามวัดวาอารามต่างๆ ในกรุงเทพมหานครและปริมณฑลที่มีแบบแผนตามกรอบ ประเพณีนิยมสืบทอดกันมาดังกล่าวแล้ว หัวเมืองต่างๆ ยังมีงานจิตรกรรม ที่เป็นฝีมือของช่างท้องถิ่นปรากฏอยู่ทั่วไป เช่น จิตรกรรมฝาผนังโบสถ์ และวิหารในภาคเหนือ จิตรกรรมบนผนังสิมหรือโบสถ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จิตรกรรมฝาผนังตามโบสถ์และกุฏิสงฆ์ในภาคใต้ ผลงาน จิตรกรรมเหล่านี้จะมีรูปแบบและลักษณะเฉพาะถิ่นที่ต่างกันไป เช่น จิตรกรรมฝาผนังในภาคอีสานนิยมวาดไว้บนผนังสิมด้านนอกหรือแผ่นไม้ คอสองของหอแจกหรือศาลาการเปรียญ จิตรกรรมฝาผนังในภาคใต้นิยมวาดไว้ตามผนังโบสถ์ ฝากุฏิสงฆ์ เป็นต้น จิตรกรรมพื้นบ้านเหล่านี้ไม่มีแบบแผนตายตัวขึ้นอยู่กับความพอใจของช่างหรือนิยมของกลุ่มช่างในแต่ละท้องถิ่น^{๑๑๙}

จากการศึกษาความเป็นมาของพุทธศิลป์ในประเทศไทย จะเห็นได้ว่า พุทธศิลป์ในประเทศไทยที่เกิดขึ้นในต่างๆ ได้แก่ สมัยสุวรรณภูมิ ทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี เชียงแสน สุโขทัย อุทอง อโยธยา และรัตนโกสินทร์ ต่างก็ได้รับอิทธิพลการสืบทอดมาจากพุทธศิลป์อินเดียทั้ง ๒ สมัย ซึ่งเกิดจากความสัมพันธ์ทางการค้าและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเช่นกัน โดยประวัติศาสตร์ระบุว่า พระโสมณะและ

^{๑๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖-๓๗.

พระอุตรตระนำพุทธศาสนาเข้ามาในสมัยสุวรรณภูมิเป็นพุทธศาสนาเถรวาท ดังนั้นพุทธศิลป์ที่พบโดยมากจึงเป็นพุทธศิลป์ที่มีคติความนิยมทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

นอกจากนี้พุทธศิลป์ของไทยจะได้รับการอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์อย่างใกล้ชิด ทำให้พุทธศิลป์ในประเทศไทยเจริญรุ่งเรืองมาเป็นลำดับ แต่ลักษณะพุทธศิลป์จะมีความแตกต่างกันบ้างตามคติความนิยม เช่น เชียงแสนนิยมพระพุทธรูปที่มีพระเมาฬีเป็นดอกบัวตูม สุโขทัยนิยมพระพุทธรูปที่มีพระเมาฬีเป็นยอดแหลม พระเจดีย์นิยมแบบทรงกลม โบสถ์และวิหารนิยมสร้างเป็นอาคารโถง เพราะใช้เป็นที่ประชุมธรรม อยุธยาตอนปลายและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนิยมพระเจดีย์แบบเหลี่ยม และวิหาร โบสถ์นิยมสร้างแบบยุโรปและรัตนโกสินทร์นิยมสร้างหลังคาเป็นทรงไทย แต่ตัวอาคารเป็นทรงตะวันตก หรือทรงตะวันตกล้วนๆ เป็นต้น

๒.๔ พุทธศิลป์ในอีสาน

พุทธศิลป์ในอีสานเนื่องจากไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร จึงอาศัยหลักฐานทางโบราณคดีอันประกอบด้วยโบราณวัตถุและโบราณสถานที่ได้ขุดค้นพบและหลงเหลือตกค้างกระจัดกระจายอยู่บริเวณต่างๆ ไปในภาคอีสาน พอที่จะสรุปได้ว่า บริเวณแผ่นดินอีสานนี้แต่เดิมมาได้ปรากฏถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาในลัทธิเถรวาท จากหลักฐานทางโบราณคดีในสมัยทวารวดี อันสืบเนื่องอยู่ในยุคสมัยราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๕ โดยประมาณ ดังมีหลักฐานทางศิลปวัตถุในทางพุทธศิลป์และแหล่งโบราณคดีที่สามารถจะยืนยันได้จนทราบทุกวันนี้^{๑๒๐} คือ

- พระพุทธรูปไสยาสน์จำหลัก ณ หน้าผา อำเภอกุเวียง จังหวัดขอนแก่น
- กลุ่มเสมาหินจำหลักเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา ณ อำเภอกอนสวรรค์ และ ณ บ้านกุดโง้ง จังหวัดชัยภูมิ
- เมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์
- พระพุทธรูปไสยาสน์ ณ ภูพระ อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์
- บ้านดอนเมืองเตย อำเภอดำเนินแก้ว จังหวัดยโสธร
- พระพุทธรูปหินทรายประทับยืน วัดเวฬุวัน บ้านไผ่ใหญ่ อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี
- กลุ่มเสมาหิน วัดโพธิ์ศรี บ้านทุ่งใหญ่ อำเภอเชียงยืน จังหวัดอุบลราชธานี
- บ้านท่าวัด อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร
- โบราณสถานบ้านคันธาระ อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม

^{๑๒๐} วิโรฒ ศรีสุโร, “อีสาน”, รายงานวิจัย, (คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๐), หน้า ๑๙.

- กลุ่มเสมานิน วัดพระพุทธรูปบาทบัวบาน และบริเวณภูพระบาท อำเภอบ้านฝ้อ จังหวัดอุดรธานี

จากหลักฐานต่างๆ ดังกล่าวเหล่านี้ นับเป็นการยืนยันถึงการเผยแพร่ของพระพุทธศาสนา ฝ่ายเถรวาทเข้ามาสู่อีสาน และพร้อมๆ กันนี้ในช่วงปลายของสมัยทวารวดี อิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์ก็กระจายเข้าสู่อีสานทางแหลมอินโดจีน ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๘ ซึ่งในช่วงต้นๆ นั้น ปรากฏหลักฐานทางศิลปวัตถุอยู่ในรูปแบบสมัยต้นของศิลปขอม ซึ่งยังอยู่ในอิทธิพลอาณาจักรเจนละดังเช่น

- ทับหลังหินทราย ณ วัดสระแก้ว อำเภอพิบูลย์มังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี
- ทับหลังหินทราย หน้าพระอุโบสถวัดสุปฏิหาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
- ชิ้นส่วนสถาปัตยกรรมโสมสูตรและเสาประดับกรอบประตู ณ โบราณสถานในวัดแก่งคอย ตำบลท่าเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี

- ภาพจำหลักศิลาวงกรอบประตูโบราณสถานดอนเมืองเตย บ้านสงเปือย อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร

จากหลักฐานเหล่านี้ จะเห็นอิทธิพลในระยะต้นของศาสนาพราหมณ์ได้แผ่เข้าสู่อีสาน ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่า ศาสนาพราหมณ์เป็นที่ยอมรับนับถือกันแต่เฉพาะชนชั้นปกครองเท่านั้น ประชาชนยังนิยมนับถือพระพุทธศาสนาอยู่ ซึ่งยังเป็นอิทธิพลเดิมมาตั้งแต่สมัยทวารวดีดังกล่าวแล้ว^{๑๒๑}

อนึ่ง สมัยอาณาจักรขอมในระยะต่อมา มา ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๘ ปรากฏหลักฐานทางโบราณสถานอันเกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์กระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในอีสาน ตลอดไปถึงอีสานเหนือกลาง ได้แก่ เช่น

- ปราสาทดุม และปราสาทนารายณ์เจงเวง อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร
- ปราสาทบ้านเบญและปราสาทหนองทองหลาง อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี
- ปราสาทหินกู่สันตรัตน์ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม
- ปราสาทกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด
- ปราสาทสระกำแพงใหญ่ อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ
- ปราสาทบ้านพลวง อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์
- ปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา
- ปราสาทกู่เปือยน้อย อำเภอเปือยน้อย จังหวัดขอนแก่น

^{๑๒๑} ไพโรจน์ สโมสร, **จิตรกรรมฝาผนังอีสาน**, (กรุงเทพมหานคร: อัมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๒), หน้า

จากหลักฐานสถาปัตยกรรมหินเหล่านี้ ได้ค้นพบทั้งจารึกและศิลปวัตถุอันมีรูปเคารพในศาสนาพราหมณ์ ลัทธิต่างๆ เช่น พบศิวลึงค์ในลัทธิไศวนิกาย พบรูปพระนารายณ์ในลัทธิไวษณพนิกาย ตลอดจนรูปพระพรหม เป็นต้น จึงสามารถสรุปได้ว่า ศาสนาพราหมณ์ได้แผ่กระจายเข้ามาสู่ดินแดนอีสาน พร้อมกับการปกครองของชนชั้นสูงที่มีอิทธิพลมาจากราชสำนักขอมโบราณ ในดินแดนกัมพูชาในปัจจุบัน ซึ่งมีเมืองหลวงอยู่ที่นครวัดและนครธม ประชาชนนิยมเคารพบูชาเทวรูป ซึ่งถือว่าเป็นอวตารของเทพเจ้าศักดิ์สิทธิ์ ตลอดจนนับถือคติเทวราช โดยถือว่าองค์พระมหากษัตริย์เป็นสมมติเทพที่ควรแก่การกระทำบูชาและนับถืออย่างสูงสุด

อย่างไรก็ตามในห้วงเวลาเดียวกันนั้น พระพุทธศาสนาลัทธิมหายานก็ได้แผ่ขยายขึ้นมาจากอีสานใต้ โดนแทรกเข้ามากับลัทธิความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ เพราะเนื่องจากพระมหากษัตริย์บางพระองค์ได้หันมานับถือพระพุทธศาสนาลัทธิมหายาน เช่น พระเจ้าไชยวรมันที่ ๗ เป็นต้น เทวสถานหลายแห่งได้ถูกดัดแปลงต่อเติมไปใช้สอยในทางพระพุทธศาสนา เช่น ปราสาทหินพิมาย ซึ่งมีหลักฐานจารึกไว้อย่างชัดเจน ถึงการประดิษฐานองค์พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรไว้ ณ ปราสาทประธานนั้นนอกจากนี้ยังได้ขุดพบหลักฐานทางศิลปวัตถุอีกมากมายแถบบริเวณบ้านเมืองฝ้าย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ บ้านบึงและบ้านโตนด อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น ซึ่งรูปพระโพธิสัตว์ทั้งที่หล่อสำริดและศิลาทราย ตลอดจนเป็นพระพิมพ์ดินเผาอีกมากมาย

ฉะนั้น ดินแดนอีสานในสมัยโบราณ จึงคละเคล้าไปด้วยผู้คนที่นับถือทั้งพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทและมหายาน ตลอดจนศาสนาพราหมณ์ ทั้งไศวนิกายและไวษณพนิกายควบคู่กันไป จนกระทั่งล่วงมาในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๓-๒๔ ก็ได้มีการอพยพเคลื่อนย้ายประชาชนมาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมาสร้างบ้านแปงเมือง จนกลายเป็นดินแดนของผู้คนในกลุ่มสายวัฒนธรรมไท-อีสาน ในที่สุด^{๑๒๒}

จากการศึกษาพุทธศิลป์อีสาน จะเห็นว่า พุทธศิลป์สมัยทวารวดี ประเภทพระพุทธรูปหินทราย พระพุทธรูปจำหลักตามเพิงผา ใบเสมาหิน เริ่มมีปรากฏเป็นหลักฐานในทำให้ทราบถึงประวัติความเป็นมาของพุทธศิลป์ในอีสานชัดเจนยิ่งขึ้น ซึ่งในงานวิจัยศึกษาเฉพาะสถาปัตยกรรมอันหมายถึงสิมอีสาน และจิตรกรรมหรือสอปแต้มอีสานที่ปรากฏบนผนังสิมอีสานในจังหวัดขอนแก่นทั้ง ๕ แห่ง ในแต่ละอย่างมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

^{๑๒๒} วิโรฒ ศรีสุโร, “สิมอีสาน”, รายงานวิจัย, (คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๐), หน้า ๒๐-๒๒.

๒.๔.๑ สิมอีสาน

พุทธศิลป์ประเภทสถาปัตยกรรมแบบพื้นถิ่นในอีสาน อาจแบ่งได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ ได้แก่ สถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับที่พักอาศัย และสถาปัตยกรรมตามความเชื่อทางศาสนา ซึ่งส่วนใหญ่ก็หมายถึง อาคารภายในวัดนั่นเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งโบสถ์ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าสิม นั้น นับว่าเป็นอาคารที่สำคัญภายในวัดรองลงมาจากพระธาตุ ซึ่งจะเห็นว่า ชาวบ้านในแต่ละชุมชนได้ร่วมแรงร่วมใจรวบรวมกำลังศรัทธาและทุนทรัพย์ร่วมกันสร้างสรรค์ไว้^{๑๒๓}

สำหรับสิมพื้นบ้านของอีสานนั้น เป็นสถาปัตยกรรมที่สามารถเชื่อมโยงปัจจุบันกับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ได้อย่างเป็นรูปธรรม สะท้อนให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงของคนกลุ่มต่างๆ หรือเกี่ยวเนื่องกับเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ของชุมชนและท้องถิ่น หรือบุคคลในอดีต มีลักษณะที่สะท้อนเรื่องราว ความเป็นมาของกลุ่มชน และการตั้งถิ่นฐาน รูปแบบสถาปัตยกรรมประเภทนี้จึงมีความสำคัญเหมือนบันทึกของยุคสมัย อิทธิพลทางวัฒนธรรมที่ปรากฏในท้องถิ่น รวมทั้งการตกแต่งลวดลายอาคาร การแกะสลักและจิตรกรรมบางแห่งถ่ายทอดเล่าเรื่องราวเหตุการณ์ในอดีตวิถีชีวิตของผู้คนในสมัยก่อน ลักษณะการแต่งกายและความเชื่อที่ปรากฏในงานศิลปกรรม เช่น จิตรกรรมวัดสระบัวแก้ว จังหวัดขอนแก่น เป็นต้น ที่สามารถนำมาเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เชื่อมโยงอดีตกับปัจจุบันได้ นับได้ว่าสิมพื้นบ้านมีคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นที่ควรแก่การอนุรักษ์ เพื่อดำรงและสืบทอดต่อไปสู่ชนรุ่นหลัง^{๑๒๔}

สิมพื้นบ้านเป็นงานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่เกิดจากภูมิปัญญาชาวบ้าน ซึ่งเป็นงานที่มีคุณค่าอันประเมินมิได้ เป็นความภาคภูมิใจให้กับชาวอีสาน การอนุรักษ์สิมพื้นบ้านจึงต้องคำนึงถึงคุณค่าทั้งทางด้านกายภาพและสังคม เพื่อการรักษาและส่งเสริมให้คงอยู่สืบไป^{๑๒๕} สถาปัตยกรรมอีสานจึงมีความสำคัญทั้งทางประวัติและวัฒนธรรมเพื่อให้ชนรุ่นหลังได้ทำการศึกษา เนื่องมาจากอาคารนั้นยังคงสภาพเดิมอยู่ตลอดมา ตั้งแต่เริ่มสร้างยังคงสภาพเดิมของวัสดุก่อสร้าง องค์ประกอบอาคาร ประโยชน์ใช้สอยและการตกแต่งต่างๆ ซึ่งทำให้อาคารนั้นมีลักษณะพิเศษและเป็นอาคารที่หายาก แต่แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงในช่วงอายุการใช้งานของมัน การเปลี่ยนแปลงนั้นก็ทำให้ความรู้แก่เราในด้าน

^{๑๒๓} เรื่องเดียวกัน, บทคัดย่อ.

^{๑๒๔} อรศิริ ปาณินท์, เรือนพื้นถิ่นระแวกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๕๖.

^{๑๒๕} สิริภรณ์ สีนันทวงศ์, “คุณค่าของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอีสานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”, วารสารอีสาน-สถาปัตย์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น (๒๕๔๓): ๒๔.

ใดด้านหนึ่ง ซึ่งคงความเป็นของแท้ดั้งเดิมในเรื่องของที่ตั้ง เทคโนโลยีและรูปแบบ^{๑๒๖} ซึ่งหากพบว่า ยังไม่รู้ทั้งอยู่ในสภาพของแท้แต่ดั้งเดิม อาจเรียกได้ว่าเป็นโชคดีที่เศรษฐกิจชาวอีสานมิได้มั่งคั่ง ร่ำรวย ทำให้บางแห่งซ่อมแซมเพื่อคงสภาพที่ยังสามารถใช้สอยได้หรืออนุรักษ์ให้คงไว้

ลิมมี ๓ ชนิด ลิมที่ทำในบ้านเรียกว่า คามสีมา ลิมที่ทำในป่าเรียกว่า อัมภันตรสีมา ลิมที่ทำในน้ำเรียกว่า อุทกสีมา ลิมทั้ง ๓ ชนิดนี้ ถ้าสงฆ์ยังไม่ได้ผูกเรียกว่า อพัทธสีมา ถ้าผูกแล้วเรียกว่า พัทธสีมา ส่วนวิสุงคามสีมานั้น ก็คือคามสีมา ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงยกที่ดินที่จะสร้างลิมให้ แต่สีมาจะเป็นชนิดใดก็ตาม หากยังมีได้ผูกก็ยังไม่มั่นคงถาวร เพราะผู้ให้อาจจะเพิกถอนเมื่อใดก็ได้ ท่านว่าถ้าได้ผูกสีมาแล้ว รากลิมก็จะหยั่งลงไปถึงน้ำหนุ่นแผ่นดิน ดังนั้นเมื่อมีการสร้างลิมแล้วจึงนิยมผูกลิมทุกคราวไป

การผูกลิม จำเป็นต้องมีการฝังลูกนิมิตเป็นเครื่องหมาย ในปัจจุบันนิยมใช้ศิลาหรือหิน มีตั้งแต่ ๓ ถึง ๘ ลูก (คงหมายถึง ๘ ทิศ) ควรฝังห่างจากตัวลิมประมาณ ๑ วา หลักหมายที่ทำให้เห็นได้ชัดเจนบนลูกนิมิตเหล่านั้น เรียกว่า ใบเสมา นิยมใช้แผ่นหินรูปปลายแหลมคล้ายปีกกา แกะสลักลวดลายสวยงามแตกต่างกันไป ยังมีลูกนิมิตที่แยกไปจากลูกอื่นอีก ๑ ลูก เรียกว่า ปือลิม ซึ่งจะฝังไว้ตรงกลางของลิมโดยขุดหลุม ๔ เหลี่ยม กว้าง ๑ เมตร ยาว ๑ เมตร ลึก ๑ เมตร มีผู้ศรัทธานำเครื่องค้ำของคุณ เช่น แก้วแหวนเงินทอง และของมีค่าอื่นๆ ใส่ไว้ในหลุมนั้นเมื่อพระสงฆ์สวดผูกลิมเสร็จแล้วจะปิดหลุมให้มิดชิดและแข็งแรงถาวรเพื่อป้องกันโจรผู้ร้ายมาลักขุดเอาของมีค่าในปือลิม

ลิมในภาคอีสานนั้น ปรากฏเห็นเป็นส่วนใหญ่อยู่มากเพียง ๒ ชนิด คือ คามสีมา ที่ชาวอีสานมักเรียกว่า ลิมบก และอุทกสีมา ที่เรียกกันว่า ลิมน้ำ เท่านั้น ในส่วนของลิมน้ำ^{๑๒๗} ในอีสานมีน้อยมาก สาเหตุที่เกิดขึ้นก็เพราะความจำเป็นเร่งด่วนในการประกอบสังฆกรรมในภูมิประเทศชนบทห่างไกลทุรกันดาร ซึ่งยังไม่มีวัดหรือมีก็เป็นแต่เพียงสำนักสงฆ์ที่ยังขาดลิม อันได้ผูกพัทธสีมาถูกต้องตามพระวินัยบัญญัติ รากฐานของลิมน้ำในระยะแรกนี้มักใช้เรือหรือแพผูกมัดเข้าหากันแล้วปูพื้นกระดานทำเป็นเรือนโรงแบบง่ายๆ มิได้คำนึงถึงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเพื่อความสวยงามแต่ประการใด ลิมน้ำนิยมแพร่หลายในช่วงการเผยแพร่พระพุทธศาสนา ธรรมยุติกนิกาย ดังปรากฏถึงการใช้ลิมน้ำในหนังสือ “ภาพชีวิตประวัติและปฏิปทา ของพระอาจารย์ฝั้น อาจาโร” ว่า

^{๑๒๖} ปิ่นรัชฎ์ กาญจนนัฐติ, รายงานการสำรวจศึกษา รวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลด้านโบราณสถาน การอนุรักษ์ ในโครงการอนุรักษ์และพัฒนามรดกประวัติศาสตร์ พระนครศรีอยุธยา ระยะที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๒๐.

^{๑๒๗} วิโรฒ ศรีสุโร, “ลิมอีสาน”, รายงานวิจัย, (คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๐), หน้า ๕๐.

“...พอเดือน ๗ ปี ๒๔๖๙ พระอาจารย์ฟั่นได้เข้าร่วมทำญัตติกรรม พระอาจารย์เก็ง อธิมุตตโกและพระอาจารย์สีลา อิสสโร พร้อมทั้งพระภิกษุที่เป็นศิษย์ของท่านทั้งสองอีกประมาณ ๒๐ องค์อีกด้วย ในจำนวนพระภิกษุที่มาทำการญัตติมีพระอาจารย์สมพุทธานาโร ซึ่งครั้งนั้นยังเป็นสามเณรรวมอยู่ด้วยรูปหนึ่งที่อุทกเขปสีมา(โบสถ์น้ำ) หนองสามผง (หมู่บ้านหนองสามผง ต.สามผง อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม) สำหรับโบสถ์น้ำ

ที่ท่านจัดสร้างขึ้นนี้ ใช้เรือ ๒ ลำลอยเป็นโป๊ะ เอาไม้พินปูเป็นแพแต่ไม่มีหลังคา เหตุที่สร้างโบสถ์น้ำทำสังฆกรรมคราวนี้ ก็เพราะในป่าจะหาโบสถ์ให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัยไม่ได้...”^{๑๒๘}

๒.๔.๑.๑ ประเภทและลักษณะของสิมอีสาน

สิมอีสานมีเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมเป็นรูปแบบของตนเอง ได้ปรากฏหลักฐานอยู่ในพื้นที่ภาคอีสาน สามารถแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ สิมน้ำและสิมบก^{๑๒๙} โดยมีรายละเอียดลักษณะของแต่ละประเภทดังนี้

๑) สิมน้ำ ในที่นี้หมายถึงเอา โบสถ์ลอยน้ำหลักฐานที่ปรากฏอยู่ที่วัดกัลยาณีประเทศศรีลังกาในประเทศไทย โบสถ์น้ำที่ตั้งอยู่ในน้ำอย่างแท้จริงทั้งหลัง สุธมฺมชย ฌณฺญายากล่าวว่ามีที่วัดพุทธรังษีอำเภอแม่แจ่มจังหวัดเชียงใหม่ และอาจดูได้ที่วัดตระพังเงินและวัดสระสี่มุมโขทัย “...โบสถ์ทั้งสองแห่งนี้สร้างอยู่บนเกาะเล็กนิดเดียวขนาดพอที่จะรองรับฐานบพไว้ได้เท่านั้นและตั้งอยู่กลางสระน้ำขนาดใหญ่ในฤดูฝนเมื่อน้ำปริ่มขอบสระจะแลเห็นเหมือนกับว่า โบสถ์ลอยอยู่ในน้ำแต่ไกลใกล้ๆ กันมีสะพานไปเชื่อมกับตัวโบสถ์แล้วเหมือนกับแพซึ่งลากจูงกันอยู่กลางสระน้ำทีเดียว...”^{๑๓๐}

คตินิยมดังกล่าวปรากฏในประวัติของพระครูโพนเสม็ดหรือพระครูชีนอมที่อุปสมบทบนแพโบสถ์น้ำ^{๑๓๑} ลักษณะของสิมน้ำมีทั้งกั้นฝารอบและที่เปิดโล่งคล้ายศาลากลางน้ำ ส่วนใหญ่ไม่นิยมตีฝาหากมีกั้นฝาจะใช้ไม้ตีซ้อนกันเป็นเกล็ดคล้ายกับฝาเรือนไม้กระดาน หลังคาแต่เดิมใช้กระเบื้องหรือที่เรียกว่าแป้นไม้สิมน้ำที่มีรูปลักษณะคล้ายกับกุฏิหรือศาลากลางน้ำอย่างเช่น สิมที่วัดเทพนิตดาบ้านนาหนาดอำเภอธาตุพนมจังหวัดนครพนมแต่เดิมสิมน้ำหลังนี้มุงหลังคาแป้นไม้ แต่

^{๑๒๘} วิโรฒ ศรีสุโร, สิมอีสาน: ภาพชีวิตประวัติและปฏิปทา ของพระอาจารย์ฟั่น อาจาโร, (กรุงเทพมหานคร: หจก.การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๑), หน้า ๗๑.

^{๑๒๙} วิโรฒ ศรีสุโร, “สิมอีสาน”, รายงานวิจัย, (คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๐), หน้า ๗๑-๗๔.

^{๑๓๐} สุธมฺม ชย ฌณฺญายา, น้ำ : บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๙), หน้า ๑๒๖.

^{๑๓๑} องค์การค้าของคุรุสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๓ “เรื่องเมืองนครจำปาศักดิ์”, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๒), หน้า ๑๖๓-๑๖๔.

ปัจจุบันเป็นสังกะสีสีหน้าหรือหน้าบันแกะไม้ประดับเป็นรูปพระอาทิตย์มีประกายรัศมีมีความงามอย่างเรียบง่ายสมกับเป็นอาคารที่เกิดจากน้ำพักน้ำแรงของชาวบ้านที่เข้าใจในภูมิปัญญา^{๑๓๒}

๒) สิมบก ส่วนลักษณะในทางสถาปัตยกรรมของสิมบก มีอยู่ ๒ ชนิด^{๑๓๓} คือ ๑) สิมโปรงหรือสิมโง๒) สิมทีบซึ่งสิมบกทั้ง ๒ ชนิดนี้ก็จัดอยู่ใน ๔ ลักษณะ ก็สามารถแยกย่อยออกเป็นประเภทต่างๆ ได้ดังนี้

(๑) สิมโปรง หรือสิมโงคำว่า สิมโปรงหรือสิมโง หมายถึง สิมที่ไม่ทำผนังปิดมิดชิด นิยมปิดทึบเฉพาะด้านหลังพระประธาน แพลนรูป ๔ เหลี่ยมผืนผ้า ด้านยาวขนาด ๒-๔ ช่วงเสาผนังอีก ๓ ด้านเปิดโล่ง ส่วนด้านข้างช่วงประดิษฐานพระประธานมักนิยมก่ออิฐสูงเป็นคอกเพื่อบังองค์พระเท่านั้น ข้างจะก่อผนังเป็นลักษณะขึ้นบันไดขึ้นไป ด้านทางเข้าไม่ทำกรอบประตูเพียงแต่เจาะช่องจากกำแพงระเบียง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของฐานแอวขันที่ก่อสูงขึ้นมากเป็นพิเศษ หลังคาเป็นจั่วชั้นเดียวหรือสองชั้นมักทำปีกยื่นแทนกันสาดตลอดทั้ง ๔ ด้าน เครื่องมุงมักใช้แป้นเกล็ดในตอนแรก แต่ต่อมาถูกเปลี่ยนเป็นสังกะสี

อย่างไรก็ตาม สิมโปรงนั้นนับเป็นตัวแทนของสิมอีสาน ที่บ่งบอกเอกลักษณ์ในสถาปัตยกรรมพื้นบ้านอันบริสุทธิ์ได้เป็นอย่างดี มีความเรียบง่าย ขนาดเล็ก ตอบสนองเพียงประโยชน์ใช้สอยรู้จัก รู้อยู่-รู้มี-รู้ดี-รู้พอ สมตามครรลองในวิถีชีวิตของผู้คนในชนบทอีสาน และถูกต้องตามพุทธปรัชญาที่บ่งเน้นให้สมณะทั้งหลายรู้จักใช้ชีวิตอย่างสมถะและละวาง จึงสมควรเรียกสิมโปรงหรือสิมโงชนิดนี้ได้อีกนัยหนึ่งว่า เป็นสิมอีสานที่แสดงถึงสมณะสถาปัตยกรรมอย่างแท้จริง

เป็นลักษณะสิมโปรง ฝีมือไท-อีสานพื้นบ้านแท้ๆ แพลนรูป ๔ เหลี่ยมผืนผ้า ยาว ๓ ช่วงเสา หลังคาทรงจั่วชั้นเดียวมุงแป้นเกล็ด ซึ่งเมื่อถูกแดดฝนจนเก่าได้ที่แล้วจะดูสีสนิมกลมกลืนมีความขลังเพราะกาลเวลา มีบันไดขึ้นด้านหน้าด้านเดียว แอวขันและผนังก่ออิฐฉาบด้วยชะไทย(ปูนขาวผสมทรายและน้ำหนังยางแบบพื้นเมือง) มักก่อผนังเตี้ยทำโปรงเฉพาะที่พระสงฆ์นั่ง แต่จะก่อสูงขึ้นในช่วงเสาที่ประดิษฐานพระพุทธรูป มักไม่ใช้ฐานชุกชีแต่นิยมก่ออิฐเป็นแท่นยาวไปตลอด ความกว้างของสิมชิดผนังด้านหลัง บริเวณฐานปากพานของแอวขันนิยมทำโบกคว่ำ-โบกหงาย และท้องกระดานมีลวดบัว แฉกไปตามรสชาติของช่างพื้นเมือง เกิดสัดส่วนและจังหวะที่ไม่เหมือนใคร เป็นเอกลักษณ์เด่นชัดของช่างอีสานโดยตรง หน้าบันด้านหลังปิดทึบไม่มีชานจั่วยื่นออกไปคลุมบันได มีไม้ค้ำยันออกับตรงกับเสาทั้ง ๒ ด้าน โครงหลังคาใช้ไม้เนื้อแข็ง ไม่ปิดฝ้าเพดาน ส่วนแป้นลมเป็นแบบเรียบง่ายไม่มีโหง่และหางหงส์

^{๑๓๒} ไพโรจน์ สโมสร, จิตรกรรมฝาผนังอีสาน, หน้า ๒๗-๒๘.

^{๑๓๓} วิโรฒ ศรีสุโร, “สิมอีสาน”, รายงานวิจัย, (คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๐), หน้า ๙๗.

(๒) สิมทึบ หมายถึง สิมที่ทำผนังปิดทึบทั้ง ๔ ด้านยกเว้นช่วงประตูและหน้าต่าง จะเป็นผนังไม้หรือก่ออิฐก็ถือเป็นสิมทึบทั้งสิ้น มีประตูเข้าเฉพาะด้านหน้า (นิยมเรียก สิมมหาอุด) แปลนเป็นรูปสี่เหลี่ยม หลังคาทำทรงจั่วที่ตั้งแต่ระดับเดียวถึงสามตับ หรือไม้ก็ยื่นเป็นปีกนกมีเสารับตลอดโดยรอบ มักมุงหลังคาด้วยแป้นเกล็ด เช่นเดียวกับสิมโปรง ในสมัยแรกๆ ส่วนประดับสิมชนิดนี้จะมีมากกว่าเป็นพิเศษ นอกจากโหง่, ซ่อฟ้า, หางหงส์และฮ้างผึ่งแล้ว อาจใส่คันทวยยันผนังกับเต้าไม้รับชายคาปีกนกด้านข้างทั้ง ๒ ด้าน ฐานแอ่นชันมักก่ออิฐที่สร้างขึ้นมาก่อนแล้วฉาบด้วยปูนชะทลายพื้นเมืองมีการก่อย่อแอ่นเป็นโอบคว่ำ-โอบหงายอย่างเดียวกับสิมทั่วไป แต่ช่างจะวางจังหวะให้มีรสชาติแบบพื้นบ้านอีสานอย่างเห็นได้ชัด

สิมทึบในระยะแรกนั้นมีขนาดใหญ่โตนักพอๆ กับขนาดของสิมโปรง มีการออกแบบที่ดูเรียบง่ายและบึกบึนมีพลัง สะท้อนให้เห็นถึงอุปนิสัยของชาวไท-อีสานได้เป็นอย่างดี ในช่วงต่อมา ช่างฉนวนได้มีบทบาทในงานก่อสร้างและออกแบบสิมทึบของอีสาน โดยที่ถนัดในงานปูนเป็นพิเศษ จึงรับงานสร้างสิมด้วยวิธีก่ออิฐฉาบปูนและทำซุ้มโค้งครึ่งวงกลมเป็นซุ้มประตูและหน้าต่างตลอดถึงบันลวดลายประดับเข้าไปด้วย จึงเกิดรูปแบบสิมทึบสกุลช่างฉนวนขึ้นมากมาย โดยเฉพาะทางแถบอีสานเหนือ

๑. สิมทึบพื้นบ้านบริสุทธิ์

ก. สร้างด้วยไม้เป็นสิมทึบที่นิยมก่อฐานแอ่นชันด้วยอิฐขึ้นรับผนังไม้ ซึ่งใช้เสาไม้เหลี่ยมหน้า ๖-๘ นิ้ว เป็นส่วนใหญ่ ทั้งคร่าฝาและผนังใช้ไม้กระดานทางนอนทับแนวประตูหน้าต่างมักเป็นบานปิดเปิดสองบานโครงหลังคาเป็นสร้างไม้ทั้งหมด ระบบช่อตั้งรับโครงหลังคาทรงจั่ว ๓ เหลี่ยมและมีช่อรับปีกนกหากหลังคามีปีกนกยื่นโดยรอบ เครื่องมุงครั้งแรกคงใช้แป้นเกล็ดแต่พอชำรุด ต่อมาก็หันมาใช้มุงด้วยสังกะสี ชั้นลดหลังคามีตั้งแต่ ๑-๓ ตับ ประตูเข้าเฉพาะด้านหน้ามีบันไดก่ออิฐเข้าตัวสิม โดยไม่นิยมมีมุขหน้า สิมลักษณะนี้พบที่อำเภอสรีบุญเรือง จังหวัดหนองบัวลำภู

ข. สร้างด้วยอิฐถือปูน

(๑) แบบไม่มีเสารับปีกนก เป็นสิมที่มีขนาดค่อนข้างเล็ก แปลนรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านหน้าไม่นิยมทำมุขยื่น แต่อาจเป็นระเบียงหรือเป็นเพิงกันฝน ความยาวส่วนใหญ่ไม่เกิน ๓ ช่วงเสาโครงหลังคามักเป็นจั่วตั้งแต่ ๑-๓ ตับ เครื่องบนเป็นไม้มุงแป้นเกล็ด มีการตกแต่งส่วนประดับด้วยไม้แกะสลัก เช่น สีหน้า, โหง่, หางหงส์, ฮ้างผึ่ง, บานประตูและทวยนาคน เป็นต้น ส่วนฐานแอ่นชันและผนังใช้ก่ออิฐฉาบปูนพื้นบ้านทำฐานค่อนข้างสูง ช่องหน้าต่างมักเจาะเล็ก สิมแบบนี้ไม่นิยมเขียนลวดลายตามผนังนอก เพราะไม่มีปีกนกยื่นมากพอที่จะป้องกันฝนสาดได้ อย่างไรก็ตาม สิมประเภทนี้ยังมีความแตกต่างอยู่อีกเล็กน้อย คือ แบบไม่มีมุขหน้า พบที่วัดสระทอง บ้านบัว อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น และแบบมีมุขหน้า พบที่วัดจักรวาลภูมิพิณี บ้านหนองหมื่นถ่าน อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดร้อยเอ็ด

(๒) แบบมีเสารับปีกนก สิมทึบประเภทนี้มีรูปแบบใกล้เคียงกับประเภท (๑) คือ มีแปลนสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีทั้งมุขหน้าและไม่มีมุขหน้าเช่นเดียวกัน หลังคามักเป็นจั่วชั้นเดียวแต่มีเพิงปีกนกยื่นยาวโดยรอบ ดังนั้นจึงต้องมีเสานางเรียงรับปีกนกตลอด ซึ่งนับลักษณะพิเศษของสิมประเภทนี้ ด้วยเหตุผลดังกล่าวช่างจึงสามารถเขียนรูปแต้มไว้ที่ผนังด้านนอกได้ เพราะหลังคาปีกนกป้องกันฝนสาดได้เป็นอย่างดี สิมทึบที่มีเสารับปีกนกประเภทนี้มักนิยมสร้างในแถบอีสานกลาง โดยเฉพาะจังหวัดขอนแก่นจะปรากฏอยู่หลายหลัง

๒. สิมทึบพื้นบ้านประยุกต์โดยช่างพื้นบ้าน (รุ่นหลัง)

ก. ใช้ช่างพื้นบ้าน ไท-อีสาน สิมทึบลักษณะนี้มีรูปแบบเช่นเดียวกับสิมทึบที่สร้างด้วยอิฐถือปูน แบบไม่มีเสารับปีกนก แต่ช่างพื้นบ้านได้ประยุกต์ต่อเติมกันเองในเวลาต่อมา จะโดยต้องการพื้นที่เพิ่มขึ้นหรือคิดว่าจะทำให้ดูดีขึ้นกว่าเก่าหรือไม่ก็ตาม นับได้ว่าก่อให้เกิดรูปแบบของสิมอีสานเพิ่มขึ้นอีกจนต้องแยกไว้อีกประเภทหนึ่งต่างหาก พบที่วัดบ้านแจ้งโพธิ์ อำเภอค้อวัง จังหวัดยโสธร

ข. ใช้ช่างญวนหรือได้รับอิทธิพลช่างญวน ในแถบถิ่นดินแดนอีสานนั้นได้มีความเกี่ยวพันกับประเทศเพื่อนบ้านทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมาตลอดกาลเวลาอันยาวนาน โดยเฉพาะแถบอีสานเหนือนั้นประชาชนทั้งสองฝั่งได้ไปมาหาสู่กันเสมอมาประดุจดั่งญาติสนิทมิตรสหายการที่มีศาสนาและวัฒนธรรมใกล้เคียงกันเป็นมูลเหตุให้คบหากันได้อย่างสนิทสนม อย่างเช่นประชาชนทางฝั่งลาว เป็นต้น อย่างไรก็ดี เมื่อมีการอพยพของชาวญวนเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารตั้งหลักแหล่งทำมาหากินอยู่ในแผ่นดินอีสานของไทย นับเนื่องมานานพอสมควร ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๐ โดยผ่านมาทางลาวตั้งถิ่นฐานอยู่แถวสกลนคร, นครพนม, หนองคายและมุกดาหาร มีฝีมือทางช่างไม้ ช่างก่อสร้างและค้าขาย ก็ทำให้เกิดการผสมผสานกันขึ้นระหว่างช่างพื้นบ้านกับช่างญวน ช่างไท-ลาว ซึ่งเป็นชาวพื้นบ้านแต่เดิมมักถนัดในทางงานไม้ ซึ่งเป็นวัสดุที่เคยชินและหาง่ายในพื้นที่ ช่างญวนมักถนัดทางงานปูน นิยมก่ออิฐถือปูนโบกแต่งปั้นปูนเป็นลวดลายต่างๆ โดยได้รับอิทธิพลมาจากฝรั่งเศสอีกทอดหนึ่ง

(๑) แบบไม่มีมุขหน้า ส่วนใหญ่จะเป็นสิม ๓ ห้อง คือ ๓ ช่วงเสา มักทำผนังทึบแล้วเจาะช่องหน้าต่าง มีประตูเข้าเพียงประตูทางด้านหน้า หลังคาทรงจั่วชั้นเดียว บางครั้งก็ลดปีกนกทางด้านข้าง ด้านหน้ามักเป็นจั่วเปิดนิยมทำอาร์โค้งเหนือประตูและหน้าต่าง พบที่วัดโพธิ์ชัย บ้านหนองห้าง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ และวัดสนวนวาริรัตนาราม บ้านหัวหนอง อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น

(๒) แบบมีมุขหน้า ส่วนใหญ่จะเป็นสิม ๓ ห้องเช่นเดียวกัน ด้านหลังก่อทึบ ด้านหน้าทำมุขเพิ่มอีก ๑ ห้อง ชู่มุขหน้าก่อโค้งใหญ่เป็นทางเข้า ๑ โค้ง และขนานด้วยซุ้มโค้งขนาดย่อมลงมาอีกข้างละ ๑ โค้ง บันไดมีทางขึ้นตรงด้านหน้า ๑ บันได, ขึ้นข้าง ๒ บันได และขึ้นทั้งด้านหน้าและด้านข้าง รวมเป็น ๓ บันได หลังทรงจั่วชั้นเดียวก็มี ลดหลังคาเป็นปีกนกด้านข้างก็มี ด้านหน้านิยม

ทำจั่วเปิดปั้นบัวหัวเสา และตกแต่งปูนปั้นเป็นลวดลายบนหน้าบัน พบที่วัดกลาง อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

(๓) แบบมีมุขหน้าและมุขหลัง รูปแบบสิมประเภทนี้ค่อนข้างจะหาดูได้ยาก พบที่วัดเกษมาคม อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นสิมยาว ๓ ห้อง บวกมุขหน้า-มุขหลังอีกข้างละ ๑ ห้อง ก่อซุ้มโค้งเท่ากันถึง ๓ ซุ้ม ตกแต่งบัวหัวเสา ๔ เหลี่ยมตามปกติทั่วไป ลูกกรงแปลงจากช่องมนเป็นช่อง ๔ เหลี่ยมปลายตัด เหนือหัวเสาส่วนที่เป็นเชิงหน้าบันปั้นปูนเป็นลวดลายเครือเถาประกอบเทพพนม สีนํ้าปนเป็นพานรัฐธรรมนูญซ้อนกัน เป็นที่น่าสังเกตว่าลายองค์เป็นนาคสะดุ้งแบบภาคกลาง แต่ตัวโหง่แกะสลักไม้เป็นรูปพญานาคมีหงอนงองอนสวยงามมาก น่าจะเป็นช่างไท-อีสานพื้นบ้านมากกว่าจะได้รับอิทธิพลจากช่างญวนเหมือนเช่นรูปแบบของตัวสิม

(๔) แบบมีระเบียงรอบ รูปแบบสิมประเภทนี้มักจะมีขนาดใหญ่โตกว่ารูปแบบอื่น เพราะมีระเบียงทางเดินได้โดยรอบ ผังแปลนค่อนข้างซับซ้อนเนื่องจากต้องซ้อนกัน ๒ ชั้น ฐานแอ่วชั้นก็ต้องทำ ๒ ชั้น จึงดูสูงกว่าสิมแบบปกติธรรมดาทั่วไป พบที่วัดโพธิ์ศรี บ้านเชียงเหียน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

๓. สิมที่ที่บ้านผสมเมืองหลวงรูปแบบสิมประเภทนี้ มักเป็นสิมที่แบบพื้นบ้านเดิมที่มีสภาพมั่นคง วัสดุยังทนทานใช้สอยได้อีกนานปี ทางวัดและชาวบ้านจึงได้คิดบูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นโดยนำคติทางการตกแต่งแบบเมืองหลวงเข้ามาใช้ อาทิเช่น เปลี่ยนทรงหลังคาบ้าง เปลี่ยนเครื่องประดับสีหน้า คือ โหง่ ลายองค์ หางหงส์ ให้เป็นอย่างกรุงเทพฯ นิยมบ้าง ดัดแปลงซุ้มประตูหน้าต่างบ้าง ฯลฯ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม เมื่อเราพิจารณารูปแบบแล้วก็สามารถตัดสินได้ว่า เป็นรูปแบบผสมผสานระหว่างสองวัฒนธรรมระหว่างลุ่มน้ำเจ้าพระยากับลุ่มน้ำมูล หรือชี หรือน้ำโขง บางที่ก็ผสมได้กลมกลืนไม่ขัดแย้ง บางที่ก็ดูแล้วเก๋ไก๋กันไปด้วยกันไม่ได้เลย เปรียบประดุจคนไท-อีสานกินข้าวเจ้าราดน้ำปลาร้ายังไฉ่ยังงั้น

๔. สิมที่บล็อกเลียนเมืองหลวง ลักษณะรูปแบบของสิมอีสานที่เริ่มลอกเลียนแบบอย่างโบสถ์ภาคกลาง มักมีอายุอยู่ในช่วงไม่เกิน ๕๐ ปี ส่วนใหญ่ยังมีรูปแบบอย่างพื้นเมืองประยุกต์ทรวดทรงและสัดส่วนตลอดถึงหลังคาที่เริ่มดัดแปลงแก้ไขมาบ้างแล้ว ที่ยังคงไว้ก็คือไม่นิยมลดมุขหน้ามุขหลัง ต่อเมื่อมีการบูรณปฏิสังขรณ์ในช่วงต่อมาทางวัดได้ช่างรุ่นใหม่ จึงมีการเปลี่ยนแปลงหลังคาและส่วนประกอบของการตกแต่ง

จะเห็นได้ว่า สิมอีสานมีลักษณะที่บ่งบอกเอกลักษณ์ในสถาปัตยกรรมพื้นบ้านอันบริสุทธิ์ได้เป็นอย่างดี มีความเรียบง่าย ขนาดเล็ก ตอบสนองเพียงประโยชน์ใช้สอยรู้จัก รู้อยู่-รู้มี-รู้ดี-รู้พอเหมาะสมตามครรลองในวิถีชีวิตของผู้คนในชนบทอีสาน และถูกต้องตามพุทธปรัชญาที่บ่งเน้นให้สมณะทั้งหลายรู้จักใช้ชีวิตอย่างสมถะและละวาง อีสานที่แสดงถึงสมณะสถาปัตยกรรมอย่างแท้จริง

เป็นเอกลักษณ์เฉพาะทางสถาปัตยกรรมท้องถิ่นที่สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นอยู่ วิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณีของสังคมอีสาน ซึ่งจะเห็นจากสิมอีสานบางแห่งได้สอดแทรกวิถีชีวิต และกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาผ่านรูปแต้มที่ปรากฏบนผนังสิมอีสานทั้งด้านนอกและด้านใน โดยสื่อถึงวิถีชีวิตชุมชน ขนบธรรมเนียมประเพณีและแรงศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา

๒.๔.๒ รูปแต้มอีสาน

รูปแต้มอีสานเริ่มปรากฏมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยมีฝีมือของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ที่เขียนไว้ตามเพิงเขาหรือตามผนังของเทือกเขาต่างๆ เกือบทั่วภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีอายุอยู่ในราว ๕,๐๐๐–๖,๐๐๐ ปี ศิลปะบนผนังถ้ำหรือภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์โดยเฉพาะที่ค้นพบในภาคอีสานจุดที่สำคัญได้แก่ ภาพเขียนสีบริเวณภูพระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ส่วนภาพเขียนสีที่ใหญ่ที่สุดเท่าที่ค้นพบในประเทศไทยก็อยู่ในภาคอีสาน นั่นคือ ภาพเขียนสีบริเวณผาแต้ม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ภาพเขียนหรือภาพแต้มจะปรากฏให้เห็นอยู่บริเวณหน้าผาสูงชันของเทือกเขาเหนือลำน้ำโขง ปริมาณของเนื้อที่ที่เขียนภาพมีความยาวกว่า ๒๐๐ เมตร^{๑๓๔} บรรดาภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ค้นพบเป็นจำนวนมากเหล่านี้ล้วนสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่า ความสำคัญทางศิลปะอันเป็นพฤติกรรมของมนุษย์ และเป็นร่องรอยของอารยธรรมอันรุ่งเรืองของมนุษยชาติแต่อดีตในภูมิภาคนี้ด้วย

จึงเห็นได้ว่าเนื้อหาสาระที่ปรากฏบนภาพเขียนสีผนังถ้ำเหล่านั้นได้บรรยายถึงเรื่องราวแห่งชีวิตของผู้คนที่อยู่ร่วมกันในสังคมสมัยนั้นๆ ได้เป็นอย่างดี ช่างแต้มเขียนเป็นภาพคนภาพสัตว์ นานาชนิด และภาพสัญลักษณ์เหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงภาพของสังคม เป็นวิถีชีวิตของผู้คนในสมัยอดีตที่ก่อให้เกิดการเขียนภาพบนผนังถ้ำ เนื้อหาสาระที่ปรากฏเป็นรูปธรรมต่างมีความผูกพันแนบแน่นกับผู้คนในสมัยนั้น

นอกจากภาพเขียนสีบนเพิงผาหลักฐานที่ค้นพบในยุคก่อนประวัติศาสตร์แล้ว ภาคอีสานยังปรากฏรูปแต้มบนฝาผนังสิม วิหาร หอแจก (ศาลาการเปรียญ) ซึ่งเป็นงานจิตรกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อรับใช้ศาสนา เนื้อหาของรูปแต้มเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ที่พบกันเป็นส่วนมากทางภาคอีสานมักเขียนอยู่ด้านในและด้านนอกของสิม การที่ช่างแต้มวาดบนผนังด้านนอกน่าจะเป็นด้วยเหตุผล ๒ ประการ^{๑๓๕} ได้แก่

^{๑๓๔} ไพโรจน์ สโมสร, จิตรกรรมฝาผนังอีสาน, หน้า ๒๕.

^{๑๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

ประการแรก สิมอีสานสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยทางพิธีกรรม ของสงฆ์ พระภิกษุที่ประกอบพิธีกรรมมีจำนวนไม่เกิน ๑๐ รูป สิมจึงมีขนาดเล็กมุมมองภาพจำกัด แสงสว่างภายในก็น้อย

ประการที่ ๒ สิมเป็นเขตสังฆาวาส ผู้ที่จะเข้าภายในสิมได้เป็นเพียงพระภิกษุ ในปัจจุบัน บางแห่งห้ามสตรีเข้าโดยเด็ดขาด ดังนั้นถ้าจะเขียนภาพเฉพาะภายในคนทั่วไปก็มิอาจแลเห็น บางท้องถิ่นนิยมเขียนไว้ที่ด้านนอกทั้ง ๔ ผนัง โดยเฉพาะภาพไตรภูมิซึ่งเป็นภาพที่เตือนสติคนให้คำนึงถึงบาปกรรม ช่างแต้มนิยมวาดบนผนังด้านหน้าสิมซึ่งเป็นผนังที่เด่น

๒.๔.๒.๑ องค์ประกอบศิลป์ในรูปแต้ม

รูปแบบและกรรมวิธีการจัดองค์ประกอบศิลป์ในรูปแต้มอีสานนั้น ไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัว ช่างแต้มมีความอิสระเสรีในการแสดงออกอย่างเต็มที่ ช่างแต้มคนเดียวกันหากไปเขียนภาพ ณ สถานที่ที่ต่างกัน รูปลักษณ์ขององค์ประกอบศิลป์รวมทั้งรายละเอียดก็จะแตกต่างกันออกไป ช่างแต้มจะเลือกสรรเรื่องราวจากพุทธประวัติหรือจากวรรณกรรมพื้นบ้านเฉพาะส่วนหรือตอนที่ช่างแต้มประทับใจนำมาพรรณนาด้วยเส้นสี และองค์ประกอบภาพที่ต่อเนื่องกันไป จากภาพหนึ่งเชื่อมต่อกับอีกภาพหนึ่ง เพื่อสื่อสารความคิดให้ผู้ชมเกิดจินตนาการ มองเห็นความงามทางสุนทรียศาสตร์และคุณค่าทางคุณธรรมที่แฝงอยู่ในปฐมาตฤทัศน์ศิลป์ เนื้อหาของภาพแต่ละตอนจะจบในตัวของมันเอง

องค์ประกอบภาพส่วนรวมในรูปแต้มอีสานคล้ายกับการแสดงหนังตะลุง ผืนผนังภายในและภาพนอกสิมคือ จอหนัง ตัวละครที่กำลังแสดงอิริยาบถต่างๆ ตามท้องเรื่อง คือตัวหนังตะลุงที่ช่างแต้มนำมาประดับบนผืนผนัง จากตอนหนึ่งเชื่อมต่อกันอีกตอนหนึ่งใกล้ๆ กับเนื้อเรื่อง แต่ละตอนจะมีคำบรรยายภาพด้วยตัวอักษรกำกับไว้ด้วย ช่างแต้มจะใช้เส้นแถบเป็นเส้นแทนการค้นเรื่องแต่ละตอนหรือไม่ก็ปล่อยช่องว่างรอบองค์ประกอบภาพ เพื่อมิให้เกิดความสับสนระหว่างเนื้อหาแต่ละตอน ช่องว่างจะเกิดคุณค่าคล้ายกับที่พักสายตาคล้ายกับการเว้นวรรคของประโยค หรือการขึ้นบรรทัดใหม่ ของคอลัมน์ในการเขียนหนังสือ ผืนผนังหรือฉากหลังไม่มีการล้วงขึ้นด้วยสีหนัก จะรองพื้นด้วยสีขาวล้วนหรือขาวนวล ช่างแต้มจะร่างรูปทรงของตัวละครต่างๆ ลงบนผืนผนังสีขาวนั้น มีการลงสีตกแต่งเครื่องประดับตัดเส้นลงรายละเอียดในแง่มุมบางส่วนเฉพาะส่วนที่เป็นรูปทรงของตัวละคร จุดเด่นขององค์ประกอบภาพจึงอยู่ที่ตัวละคร บรรยายภาพของภาพก็ดูสว่างสดใส รูปแต้มลักษณะเช่นนี้พบมากในบริเวณแถบจังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม อันเป็นจังหวัดในกลุ่มอีสานกลาง สิมบางหลังช่างแต้มจะระบายสีบางๆ มีน้ำหนักอ่อนๆ บริเวณใกล้เคียงกับตัวภาพหรือตัวละคร ทำให้เกิดความเด่นชัดมากขึ้น มีคุณค่าทางสุนทรียภาพ เกิดความรู้สึกนุ่มนวลมากกว่าที่เป็นสีขาวโดดๆ^{๑๓๖}

^{๑๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖-๓๗.

กรรมวิธีการเขียนภาพบนพื้นผนังที่ใช้สีขาวนวลเป็นสีพื้นเช่นนี้เป็นเทคนิค เคยใช้ใน ศิลปกรรมสมัยอยุธยา ที่มีชื่อเสียงและมีลักษณะเด่นมากก็คือ ภาพเขียนที่ตำหนักพระพุทโธมหาราชารักษ์ วัดพุทไธยสวรรค์ อำเภอเมือง จังหวัดอยุธยา ภาพเขียนจากวัดเกาะแก้วสุทธาราม อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี และวัดช่องนนทรี เขตยานนาวา กรุงเทพมหานคร หรือเป็นแนวเดียวกับการเขียน ภาพในสมุดข่อย ซึ่งต่างไปจากการเขียนภาพในสมัยรัตนโกสินทร์ ที่มักจะรองพื้นฉากหลังด้วยสี คล้ำเข้มในเบื้องต้น แล้วจึงเขียนภาพตัวละครซ้อนทับลงไป ทำให้ภาพของตัวละครลอยเด่นออกมา จากฉากหลัง เกิดน้ำหนัก (value) อ่อนแก่ชัดเจน เทคนิคลักษณะนี้เหมาะสมกับอาคารที่มีฝาผนัง กว้างขวาง มีหน้าต่างพอให้แสงสว่างเข้าได้มากกว่าอาคารขนาดเล็ก ซึ่งแทบจะไม่มีหน้าต่างที่ให้แสง ผ่านเข้าภายในตัวอาคารได้สะดวก ช่างแต้มอีสานได้ตระหนักถึงเหตุผลที่ว่าต้องพยายามสร้าง บรรยากาศภายในตัวอาคารให้เกิดความสว่างให้มากที่สุด โดยให้พื้นผนังมีสีขาวนวล แล้วเขียนภาพตัว ตัวละครซ้อนทับลงไป

๒.๔.๒.๒ สีที่ใช้ในฮูปแต้ม

สีที่ช่างแต้มชาวอีสานใช้เป็นสีธรรมชาติและสีเคมี สีธรรมชาติ ได้แก่สีครามจากต้นคราม สีเหลืองจากยางต้นรง สีแดง, สีน้ำตาลแดงจากดินแดงประสานกับยางบง^{๑๓๗} สีเขียวเป็นสีผสม ระหว่างสีครามและสีเหลือง

สีดำจากเขม่าไฟนำมาบดปูนให้ละเอียดหรือหมึกแท่งจากจีน

สีขาวจากการฝนหอยกี้ (หอยชนิดหนึ่งในแม่น้ำโขง)

สีเคมี ได้แก่ สีบรรจุของตราสแตงค์แดง

ตัวเชื่อมหรือตัวประสานระหว่างสีกับผนัง ช่างแต้มจะใช้ยางบงหรือยางมะตูมผสมน้ำ แล้วนำมาผสมกับสีฝุ่นที่บดละเอียดแล้ว บางครั้งก็ใช้ไข่สัตว์ พูกันใช้รากดอกเกด (ดอกลำเจียก) ทูบ ปลาย

๒.๔.๒.๓ ช่างแต้มหรือจิตรกรผู้วาดฮูปแต้ม

ช่างแต้มในงานฮูปแต้มอีสานเป็นทั้งฆราวาสและพระภิกษุผู้ซึ่งใช้ชีวิตความเป็นอยู่ผูกพัน กับธรรมชาติในสังคมชนบทช่างแต้มมีความเชื่อว่าจะเป็นบุญกุศลหากได้ถ่ายทอดคุณธรรมที่แฝงอยู่ใน พุทธประวัติและวรรณกรรมพื้นบ้านอันเป็นที่นิยมของชาวบ้านไว้ในฮูปแต้มฮูปแต้มจึงเปรียบได้กับสื่อ อันสำคัญที่จะเป็นตัวเชื่อมโยง โนม่นาวาจิตใจผู้คนที่ยกย่องให้เกิดอารมณ์ความรู้สึก เกิดรสของความ

^{๑๓๗} ยางบง ได้มาจากเปลือกบงซึ่งเป็นต้นไม้ขนาดใหญ่ นำมาบดให้ละเอียดแล้วตากให้แห้ง ผสมกับผง ปูน ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า ขึ้นกอนหรือที่เผาไฟให้สุกแล้วนำมาบดให้ละเอียด ผสมน้ำจนเหนียว ใช้ยัดก้อนอิฐหรือฉาบ ผนัง

สนุกสนาน และเข้าถึงสาระแห่งคุณธรรมที่อ่านได้จากเส้นและสี ช่างแต้มจึงเป็นผู้ที่มีความเข้าใจในคุณลักษณะของความงามที่เกิดจากความเรียบง่ายอันเป็นคุณสมบัติของศิลปะพื้นบ้าน ทั้งนี้อาจจะเกิดจากมูลเหตุและข้อจำกัดบางประการ ประกอบกับวัสดุอุปกรณ์และความชำนาญที่ต้องสร้างสมด้วยตนเอง จึงมีผลให้เกิดเป็นรูปแบบ ๔ ประการที่ปรากฏในรูปแต้มอีสาน^{๑๓๘} ได้แก่

ประการแรก พื้นที่ที่ใช้ในการแต้มภาพมีขนาดย่อมทำให้เกิดมุมมองภาพที่จำกัด ซึ่งสืบเนื่องมาจากขนาดของลิ่มที่มีขนาดเล็ก

ประการที่ ๒ วัสดุอุปกรณ์ซึ่งประกอบด้วยสี ตัวประสาน พู่กัน ส่วนใหญ่แล้วล้วนเป็นสิ่งที่ได้มาจากการเสาะหามาด้วยตนเอง และเป็นวัสดุพื้นบ้านที่ได้มาจากธรรมชาติ

ประการที่ ๓ เทคนิควิธีการ ช่างแต้มส่วนใหญ่ได้รับการถ่ายทอดกันในหมู่เครือญาติจากพ่อมายังลูก ลูกมายังหลาน เป็นต้น

ประการที่ ๔ ช่างแต้มลิ่มหลังหนึ่งๆ มีจำนวนหลายคน มักจะมีช่างแต้มผู้มีฝีมือเพียงคนเดียว เป็นหัวหน้างาน นอกนั้นเป็นลูกมือ ดังนั้นภาพแต้มจึงมีฝีมือไม่สม่ำเสมอทุกผนัง ลิ่มหลังหนึ่งอาจมีภาพเด่นเพียง ๒ ด้านหรือด้านเดียวเท่านั้น ตัวอย่างเช่น รูปแต้มที่วัดสระบัวแก้ว อำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น เป็นต้น

ช่างแต้มจึงเปรียบได้กับสื่ออันสำคัญที่จะเป็นตัวเชื่อมโยง โนม่น้ำวจิตใจผู้คนที่พบเห็นเกิดอารมณ์ความรู้สึก เกิดรสของความสนุกสนาน และเข้าถึงสาระแห่งคุณธรรมที่อ่านได้จากเส้นและสี ช่างแต้มมีความเข้าใจในคุณลักษณะของความงามที่เกิดจากความเรียบง่ายอันเป็นคุณสมบัติของศิลปะพื้นบ้าน ทั้งนี้อาจจะเกิดจากมูลเหตุและข้อจำกัดบางประการ ประกอบด้วยวัสดุอุปกรณ์และความชำนาญ ที่ต้องสร้างสมด้วยตนเองซึ่งมีผลให้เกิดเป็นรูปแบบรูปแต้มอีสาน

ช่างแต้มหรือจิตรกรสามารถจำแนกตามลักษณะของงานได้แบ่งเป็น ๓ กลุ่ม^{๑๓๙} คือ

กลุ่มที่ ๑ กลุ่มช่างพื้นบ้านแท้

กลุ่มที่ ๒ กลุ่มที่ได้รับอิทธิพลจากช่างหลวงกรุงเทพมหานคร

กลุ่มที่ ๓ กลุ่มที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมผสมล้านช้าง-กรุงเทพมหานคร

กลุ่มที่ ๑ กลุ่มช่างพื้นบ้านแท้ๆ ได้แก่ ช่างที่ถ่ายทอดและฝึกฝนกันอยู่ในท้องถิ่น ลักษณะงานจึงเป็นศิลปะพื้นบ้านแท้ๆ กลุ่มนี้ได้แก่ ช่างแต้มในเขตจังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม และจังหวัดร้อยเอ็ด

^{๑๓๘} ไพโรจน์ สโมสร, จิตรกรรมฝาผนังอีสาน, หน้า ๓๗-๓๘.

^{๑๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘-๓๙.

กลุ่มที่ ๒ กลุ่มที่ได้รับอิทธิพลจากช่างหลวงกรุงเทพมหานคร คือ ช่างที่เคยไปอาศัยอยู่ใน กรุงเทพมหานคร อาจเป็นช่างหลวงหรือได้รับการฝึกฝนจากช่างหลวง ลักษณะของภาพ จึงเป็น ลักษณะคล้ายภาพจิตรกรรมฝาผนังแบบประเพณีนิยม ผสมผสานกับเนื้อหาสาระและเทคนิควิธีการ ของชาวบ้าน กลุ่มนี้ ได้แก่ ช่างแต้มผู้วาดภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดหน้าพระธาตุ อำเภอปรางค์ชัย จังหวัดนครราชสีมา

กลุ่มที่ ๓ กลุ่มที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมผสมล้านช้าง-กรุงเทพมหานคร กลุ่มนี้ ส่วนใหญ่ เป็นช่างแถบลุ่มน้ำโขง ลักษณะของกลุ่มนี้บางภาพได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมหลวงกรุงเทพมหานคร เช่น ภาพรามเกียรติ์ที่วัดหัวเวียงรังสี อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม ภาพที่วิหารวัดทุ่งศรีเมือง อำเภอ เมือง จังหวัดอุบลราชธานี ช่างกลุ่มนี้เป็นช่างท้องถิ่น สืบทอดวัฒนธรรมเดิม ของตนและเรียนรู้รับการ ถ่ายทอดลักษณะการเขียนภาพแบบอย่างกรุงเทพมหานครไว้ด้วย นอกจากนี้แล้วภาพปรากฏตามสิม แถบฝั่งขวาแม่น้ำโขง

เรื่องที่ปรากฏในรูปแต้มอีสานส่วนมาก จะนิยมเขียนผสมระหว่างเรื่องราวพุทธประวัติ วรรณกรรมพื้นบ้านกับชาดกในพระพุทธศาสนา เช่น สังข์สินไชย เวสสันดรชาดก และไตรภูมิต่างๆ ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่ชาวอีสานนิยมในท้องถิ่น เช่น รูปแต้มเรื่องสังข์สินไชยผนังสิมวัดไชยศรี บ้านสาวตึ อำเภอมือง จังหวัดขอนแก่น รูปแต้มเรื่องพระลักพระรามผนังสิมวัดสระบัวแก้ว บ้านวังคู อำเภอนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น เป็นต้น รูปแต้มจะแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่มีอิทธิพลต่อกัน ทั้ง ในด้านจุดมุ่งหมายในการสร้าง ระเบียบวิธีการสร้างตลอดจนรูปแบบและเนื้อหา เป็นรูปแต้มที่แสดง ถึงความรู้ ความคิด จินตนาการ บันเทิงออกมาด้วยอารมณ์ และความรู้สึกที่ประสบจากสิ่งแวดล้อม เพื่อตอบสนองความต้องการของตนถ่ายทอดปรากฏสู่สังคม^{๑๔๐}

จึงเห็นได้ว่า รูปแต้มอีสานมีพัฒนาการมาจากรูปแต้มบนเพิงผาไปสู่การเขียนภาพบน ผนังสิม นอกจากนั้น ยังมีจุดกำเนิดจากการวาดภาพบนแผ่นผ้าที่ใช้แหในงานประเพณีบุญผะเหวด หรือบุญเดือน ๔ ซึ่งมีรูปแบบและกรรมวิธีการเขียนที่ไม่มีหลักเกณฑ์ตายตัว แต่จะเป็นตามความ เหมาะสมของผนังและขนาดของสิม ตลอดถึงความพอใจของช่างเขียนเป็นสำคัญ จุดประสงค์ของการ เขียนรูปแต้มคงเพื่อสอนศีลธรรม สอนธรรมะและเล่าเรื่องนิทานพื้นบ้านประจำถิ่นไว้ให้คนรุ่นหลังได้ดู เป็นสำคัญ วิธีการเขียนรูปแต้มและจัดองค์ประกอบ ช่างจะเขียนรูปแต้มไปตามธรรมชาติหรือสำนึก ในเรื่องความงามแฝงอยู่ แสดงออกมาเรียบง่ายตามความเข้าใจของผู้เขียน ซึ่งถือว่าเป็นคุณค่าที่แฝง เร้นอยู่ในรูปแต้มอีสาน เรื่องราวก็มุ่งสอนธรรมะ และบันทึกเรื่องราวต่างๆ ไม่คำนึงถึงกฎเกณฑ์ ศิลปะ ภาพจึงแสดงออกอย่างอิสระเป็นแบบพื้นบ้านโดยแท้จริง

^{๑๔๐} สงวน รอดบุญ, ศิลปกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๙), หน้า ๔๐.

๒.๔.๓ พุทธศิลป์ในจังหวัดขอนแก่น

พุทธศิลป์ถือว่าเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตรง เพราะเป็นสิ่งที่แสดงออกถึง ศิลปผสมผสานเข้ากับพระพุทธศาสนา สะท้อนออกมาเป็นสิ่งก่อสร้าง ทั้งในรูปแบบจิตรกรรม ประติมากรรมและสถาปัตยกรรม ซึ่งในปัจจุบันนั้นจะเห็นได้ชัดเจนมากกว่าพุทธศิลป์นั้นได้แสดง ออกมาในรูปแบบสิ่งปลูกสร้างภายในวัด เช่น อุโบสถ วิหาร เจดีย์ กุฏิ ศาลา เป็นต้น พุทธศิลป์ที่สร้าง ขึ้นจึงสำคัญและทรงคุณค่า เพราะปรากฏหลักฐานทางพระพุทธศาสนาอยู่ภายใน ทำให้คนในชุมชน นำไปประยุกต์ใช้ในวิถีชีวิต ซึ่งในงานวิจัยนี้ได้ศึกษาถึงหลักฐานที่ปรากฏในพุทธศิลป์ที่มีต่อชุมชนใน จังหวัดขอนแก่น จำนวน ๕ พื้นที่ โดยมีรายละเอียดดังนี้

๒.๔.๓.๑ พุทธศิลป์วัดไชยศรี บ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง

วัดไชยศรี ตั้งอยู่ที่บ้านสาวะถี หมู่ที่ ๘ ตำบลสาวะถี อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัด ขอนแก่น ระยะทางห่างจากตัวจังหวัดประมาณ ๒๑กิโลเมตร วัดนี้ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๘โดยมี ทำเนียบเจ้าอาวาส ดังนี้

รูปที่ ๑ หลวงปู่อ่อนสา ก่อนปี พ.ศ.๒๔๙๒

รูปที่ ๒ หลวงปู่เปลี่ยน จากปี พ.ศ.๒๔๙๒-๒๕๐๓ ช่วงปี พ.ศ. ๒๕๐๓-๒๕๓๑เป็นช่วงที่มี พระเข้ามาปกครองดูแลวัดเป็นครั้งคราวไม่แน่นอน

รูปที่ ๓ พระครูบุญชยากร จากปี พ.ศ.๒๕๓๒ - ปัจจุบัน เจ้าอาวาสวัดไชยศรีและเจ้าคณะ ตำบลสาวะถีเขต ๑เป็นพระสงฆ์ที่ญาติโยมสาธุชนให้ความเคารพเลื่อมใสศรัทธา เป็นผู้นำประชาชน เข้าวัดปฏิบัติธรรมและจัดกิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนานอกจากนั้นยังเป็นแกนหลักในการดึง เยาวชนในท้องถิ่นเข้าร่วมกิจกรรมวัฒนธรรมกับทางวัดเป็นผู้นำทางการศึกษาในท้องถิ่นตำบลสาวะถี และตำบลใกล้เคียง เป็นกรรมการสถานศึกษาของโรงเรียนในตำบลสาวะถี ทั้งประถมศึกษาและ มัธยมศึกษา เป็นบุคลากรสำคัญด้านวัฒนธรรมของมหาวิทยาลัยขอนแก่นและสำนักวัฒนธรรมจังหวัด ขอนแก่นได้รับคัดเลือกให้เป็นผู้ทำคุณประโยชน์ต่อกระทรวงวัฒนธรรมและได้รับรางวัลเสมา ธรรมจักรทองคำในฐานะผู้ทำคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติและพระพุทธศาสนาจากสมเด็จพระเทพ รัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีปี ๒๕๕๒ ได้รับพระราชทานเข็มเกียรติคุณอนุรักษ์มรดกจากสมเด็จพระ เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้รับการพิจารณายกย่องเป็นผู้อนุรักษ์มรดกไทยดีเด่น ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๕๔

๑) สิมสิมวัดไชยศรี สร้างเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๐ ตั้งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก เป็นสิมทึบที่มี ผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ก่ออิฐถือปูน โครงสร้างหลังคาเดิมเป็นไม้หลังคาซ้อนกันสามชั้น มุงด้วย ด้วแผ่นไม้ (เรียกแป้นเกล็ด ทำด้วยไม้เป็นแผ่นๆ คล้ายกระเบื้องในปัจจุบัน) หลังคาสร้างยื่นปีกนก ล้อมรอบแบบสถาปัตยกรรมอีสานดั้งเดิมแต่พอถึงปี พ.ศ. ๒๕๒๕ หลังคาได้ทรุดโทรมมาก หน้าผ่น้ำ

ร้างลงภายในสิม ชาวบ้านจึงทำการรื้อและทำหลังคาใหม่ ด้วยความเข้าใจและความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ในสถาปัตยกรรมท้องถิ่นของตน จึงทำหลังคาแบบสถาปัตยกรรมรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นที่นิยมในสมัยนั้น ด้านบนหลังคาของสิมจึงประกอบด้วยโหง่ หางหงส์ ที่ทำด้วยปูนตามแบบภาคกลาง รวบบันไดทางขึ้นทำเป็นรูปพญานาค มีประตูทางเข้าทางด้านหน้า ๑ ประตู บานประตูทำด้วยไม้แกะสลัก ด้านข้างมีช่องหน้าต่างตรงกลางเล็กๆ ด้านละ ๑ ช่อง และหน้าต่างหลอกด้านละ ๒ ช่อง ด้านหลังมีหน้าต่างหลอก ๓ ช่อง มีการเสริมผนังส่วนบนให้สูงขึ้นเพื่อรับกับรูปทรงใหม่ของการก่อสร้าง และเสริมฐานให้สูงขึ้นเพื่อป้องกันน้ำกัดเซาะ ภายในสิม มีฐานชุกชี ประดิษฐานพระพุทธรูป สิมวัดไชยศรีปรากฏจิตรกรรมฝาผนังทั้งด้านในและด้านนอกมีอักษรไทยน้อยเขียนบรรยายกำกับโดยแยกเป็นผนังแต่ละด้าน

๒) สูปแต้ม สูปแต้มวัดไชยศรีเขียนขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๖๖ โดยช่างเขียนชื่อนายทอง ทิพย์ชา เป็นคนชาวอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม โดยมีพระอธิการอ่อนสา เป็นผู้กำหนดการเขียนเรื่องราวทั้งหมด สูปแต้มที่ปรากฏในสิมวัดไชยศรี มีการจัดวางรูปแบบองค์ประกอบของศิลป์มีการวางตำแหน่งสลับกันไปมาไม่มีการวางแผนผังในการวาดในระนาบเดียว เขียนด้วยสีฝุ่นโทนสีคราม เหลือง และสีขาว ลักษณะการเขียนภาพเน้นสัดส่วนที่เกินจริง อารมณ์ของภาพดูสนุกสนาน ตัวละครจะออกท่าทางโลดโผน วรรณกรรมที่ใช้ในการเขียนผนังด้านในปรากฏเรื่องพุทธประวัติ ผนังด้านนอกปรากฏสูปแต้มจากวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องสินไซ

เห็นได้ว่า ช่างแต้มเป็นช่างชาวบ้านภาพจิตรกรรมผนังด้านในของสิมปรากฏภาพเกี่ยวกับพุทธประวัติ ผนังด้านนอกปรากฏภาพจากวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องสินไซ ซึ่งเป็นนิทานพื้นบ้านอีสานที่ให้ข้อคิด คติธรรม เรื่องราว ของอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ เทพยดา ผู้มีบุญญาธิการ ความรัก ความริษยา คุณธรรม ความกตัญญูกตเวที ความดี ความชั่ว การผจญภัยและเรื่องราวต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวอีสาน ที่เรียบง่ายและ สงบสุข

๒.๔.๓.๒ พุทธศิลป์วัดสนวนวารีพัฒนาราม บ้านหัวหนอง ตำบลหัวหนอง อำเภอบ้านไผ่

วัดสนวนวารีพัฒนารามตั้งอยู่บ้านหัวหนอง ตำบลหัวหนอง อำเภอบ้านไผ่ เริ่มสร้างเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๔๓๓ ผู้นำคนแรกของหมู่บ้านชื่อ ปู่สิงห์ โดยครั้งแรกหมู่บ้านนี้ ตั้งอยู่ที่บ้านหัวนาคำ ตำบลหัวนาคำอำเภอชนบท จังหวัดขอนแก่น แล้วจึงได้ย้ายมาอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ตั้งเป็นหมู่บ้านชื่อบ้านโนนจั่ว เมื่อชุมชนขยายตัวจึงแยกออกมาเป็นบ้านหัวหนอง โดยตั้งชื่อตามหนองน้ำขนาดใหญ่ที่ติดกับหมู่บ้านชื่อว่าหนองนาวัว ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา จึงได้ร่วมกันสร้างพุทธสถานขึ้น เพื่อเป็นแหล่งรวมจิตใจและใช้ในการประกอบพิธีกรรมตามคติความเชื่อทางศาสนา จึงได้ร่วมกันก่อสร้างวัดสนวนวารีพัฒนารามขึ้นมา มีสันนิษฐานว่า การก่อตั้งวัดน่าจะเริ่มหลังจากการก่อตั้งหมู่บ้านแต่เดิมวัดสนวนวารีพัฒนาราม เดิมชื่อวัดโนนจั่วตามชื่อเก่าของหมู่บ้าน ต่อมา

ปี พ.ศ. ๒๔๖๙ จึงเปลี่ยนชื่อเป็นวัดสนวนวารีพัฒนาราม ตามชื่อต้นไม้สนวนซึ่งเป็นต้นไม้ที่เคยมีอยู่ริมฝั่งหนองนาว่า

๑) สิมวัดสนวนวารีพัฒนาราม ไม่มีหลักฐานการสร้างปรากฏแน่ชัด สันนิษฐานว่าอยู่ในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๗๕ - ๒๕๑๑ โดยได้สร้างหันหน้าไปทางทิศตะวันออก เป็นสิมที่บิที่มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ก่ออิฐถือปูน โครงสร้างหลังคาเป็นไม้ หลังคามีลักษณะเป็นชั้นเดียว มุงด้วยสังกะสี มีหลังคายื่นปีกนกล้อมรอบ ด้านบนประกอบด้วยด้วยโหง่ หางหงส์ ที่ทำด้วยไม้ตามแบบบ้านอีสาน มีประตูทางเข้าทางด้านหน้า ๑ ประตูและหน้าต่างทรงโค้ง ๒ ช่อง ด้านข้างมีช่องหน้าต่างทรงโค้ง ด้านละ ๒ ช่อง และหน้าต่างหลอกทรงโค้งด้านละ ๑ ช่อง ภายในสิมมีฐานชุกชี ประดิษฐานพระพุทธรูป

๒) ฐูปแต้ม ฐูปแต้มวัดสนวนวารีพัฒนาราม ปรากฏทั้งผนังด้านในและด้านนอกโดยได้เขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ ช่างเขียนคือช่างหยวกกับนายแดง โดยได้มีการจารึกชื่อช่างแต้มไว้ที่ผนังสิมด้านนอกทางด้านทิศใต้ และฐูปแต้มยังปรากฏองค์ประกอบของศิลป์ โดยมีการจัดวางรูปแบบองค์ประกอบศิลป์ของฐูปแต้ม มีการวางภาพโดยลำดับภาพจากทิศเหนือไปทางทิศตะวันตกตามลำดับ ภาพแต่ละตอนมีอักษรไทยและไทยน้อยเขียนบรรยาย ภาพประกอบ ใช้สีฝุ่นวรรณะเย็น ได้แก่ สีคราม เขียว เหลือง และสีดำ ที่เสาประดับผนังทุกด้าน ก็เขียนลวดลายเครือเถาเลือกใช้สีคราม สีเหลือง สีเขียว โดยฐูปแต้มบนผนังด้านในปรากฏวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องพระเวสสันดรชาดก ผนังด้านนอกปรากฏวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องสินไซ

เห็นได้ว่า ภาพจิตรกรรมฝาผนังของวัดสนวนวารีพัฒนาราม มีการเขียนไว้ทั้งผนังด้านนอกและด้านในของสิม โดยมีผังการวาดเวียนตามทิศ คือ ผนังด้านนอกของสิมจะมีผังการวาดเวียนขวา เริ่มจากผนังด้านทิศใต้ส่วนผนังด้านในของสิมจะมีผังการวาดเวียนซ้าย เริ่มจากผนังด้านทิศเหนือ ในแต่ละผนังยังมีการแบ่งเป็นห้องภาพย่อย โดยแยกเป็นผนังแต่ละด้าน ดังนั้นผนังด้านในปรากฏวรรณกรรมเรื่องพระเวสสันดรชาดก โดยเขียนจากผนังด้านทิศเหนือเวียนซ้ายไป ทางผนังด้านทิศตะวันตก ผนังด้านทิศใต้ ผนังด้านทิศตะวันออก โดยแต่ละผนังยังแบ่งเป็นห้องภาพย่อยของแต่ละตอนผนังด้านนอก ปรากฏวรรณกรรมเรื่องสินไซ โดยเขียนจากผนังด้านทิศใต้เวียนขวาไปทางผนังด้านทิศตะวันตก ผนังด้านทิศเหนือ ผนังด้านทิศตะวันออกตามลำดับ

๒.๔.๓.๒ พุทธศิลป์วัดมัชฌิมาวิหาราม บ้านลาน ตำบลบ้านลาน อำเภอบ้านไผ่

วัดมัชฌิมาวิหาราม ตั้งอยู่บ้านลาน ตำบลบ้านลาน อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น วัดมัชฌิมาวิหารามเป็นวัดเก่าแก่ มีอายุกว่า ๒๐๐ ปี วัดมัชฌิมาวิหารามหรือวัดบ้านลานมีที่มาจากชื่อหมู่บ้าน คือ บ้านลาน เดิมทีเดียวบริเวณบ้านลานเป็นป่าไม้ รกทึบ มีสัตว์อาศัยชุกชุมทั้งสัตว์ดุร้ายและไม่ดุร้าย สัตว์ที่ก่อปัญหาให้กับชาวบ้าน คือ เสือลายพาดกลอนที่มักออกมาจับสัตว์เลี้ยงของชาวบ้าน

ไปกินเป็นอาหาร ชาวบ้านที่นอนรักษาโร้นาจึงทำลานนวดข้าวรวมกันเป็นกลุ่ม และทำเกราะไม้ไผ่แขวนไว้โดยรอบเพื่อใช้ตีเกราะขับไล่สัตว์ร้าย จากการทำลานนวดข้าวรวมกันจึงมีการสร้างบ้านเรือนอยู่รวมกัน ประกอบกับพื้นที่บริเวณนี้อุดมสมบูรณ์ผู้คนจึงเริ่มโยกย้ายมาจากที่อื่น เกิดเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ เรียกชื่อหมู่บ้านนี้ว่า บ้านลาน ตามลานนวดข้าวขนาดใหญ่กลางหมู่บ้าน

ต่อมามีพระภิกษุรูปหนึ่งจาริกมาจากอำเภอพยัคฆภูมิพิสัย ชื่อ พระอาจารย์ไค้ง ท่านได้เข้ามาสร้างวัดไม่ห่างจากห้วยสำโรงมากนัก ท่านอาจารย์มีความชำนาญในการตีเหล็ก จึงได้ตั้งเตาตีมีดตีขวานขึ้นที่วัด ชาวบ้านมีความเลื่อมใสศรัทธาถาถากถางเป็นบริเวณวัดและสร้างกุฏิ ในปี พ.ศ. ๒๓๕๔

๑) สิมสิมวัดมัจฉิมิวิทยาราม สร้างเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๐ สมัยพระอาจารย์บุญมา สิริจนโท ได้ร่วมกับชาวบ้านสร้างสิมวัดขึ้นมาด้วยดินจีหรืออิฐเผา ว่าจ้างนายองฮาย ชาวเวียดนามจากอำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่นมาเป็นช่างปูนร่วมกับชาวบ้าน โดยได้สร้างหันหน้าไปทางทิศตะวันออก เป็นสิมที่บิที่มีผนังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ก่ออิฐถือปูน โครงสร้างหลังคาเป็นไม้ หลังคาซ้อนกันสองชั้น มุงด้วยกระเบื้อง มีหลังคาเย็นปีกนกล้อมรอบ ด้านบนประกอบด้วยด้วยโหง่ลายอง และหางหงส์ ที่ทำด้วยเป็นตามแบบภาคกลาง ราวบันไดทางขึ้นเป็นรูปพญานาค มีประตูทางเข้าทางด้านหน้า ๑ ประตู บานประตูทำด้วยไม้แกะสลักสวยงาม ด้านข้างมีช่องหน้าต่างทรงโค้ง ด้านละ ๒ ช่อง ภายในสิมมีฐานชุกชีประดิษฐานพระพุทธรูป สิมวัดมัจฉิมิวิทยารามปรากฏจิตรกรรมฝาผนังด้านนอกทั้งสี่ด้านโดยรอบ

๒) สูปแต้มภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดมัจฉิมิวิทยารามเขียนขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๗๐ ช่างเขียนคือ จารย์สุวรรณ บิวสาร โดยมีช่างสี แสนทวี ช่างเขียนมุม บิวสาร เป็นผู้ช่วย ใช้เวลา ๘-๙ เดือน จึงแล้วเสร็จ โดยอุปแต้มแต่ละตอนมีอักษรไทยและไทยน้อยเขียนบรรยายภาพประกอบ สูปแต้มวัดมัจฉิมิวิทยารามนั้นใช้สีฝุ่นวรรณะเย็นได้แก่ สีเขียวและสีครามใช้เขียนภาพสถาปัตยกรรม พื้นดินพื้นน้ำและต้นไม้ สีเหลืองใช้เขียนภาพเครื่องแต่งกาย สีดำใช้เขียนภาพโชดหิน ที่เสาประดับผนังทุกด้านก็เขียนลวดลายเครือเถา เลือกใช้สีเหลือง สีคราม สีเขียววรรณกรรมที่ใช้ในการเขียนสูปแต้มปรากฏวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องพระเวสสันดรชาดกเพียงเรื่องเดียว โดยมีรายละเอียดดังนี้

ผนังด้านทิศตะวันออก: ปรากฏภาพพระเวสสันดรชาดก ตอนกัณฑ์ทศพร

ผนังด้านทิศเหนือ: ปรากฏภาพพระเวสสันดรชาดกตอนกัณฑ์ทศพร กัณฑ์ทานกัณฑ์ กัณฑ์วนประเวศน์

ผนังด้านทิศตะวันตก: ปรากฏภาพพระเวสสันดรชาดก ตอนกัณฑ์ชูชก กัณฑ์จุลพน กัณฑ์มหาพน กัณฑ์มหาพรหม

ผนังด้านทิศใต้: ปรากฏภาพพระเวสสันดรชาดกตอนกัณฑ์สักกบรรพ กัณฑ์ฉกษัตริย์ กัณฑ์นครกัณฑ์

เห็นได้ว่า การจัดวางรูปแบบ องค์ประกอบศิลป์ของจิตรกรรมฝาผนังวัดมณีมิยวิทยาราม นั้น มีการลำดับภาพจากทิศตะวันออกหรือด้านหน้า เวียนไปทางทิศเหนือ ทิศตะวันตกและทิศใต้ตามลำดับ โดยเริ่มจากกัณฑ์ทศพร ไปจนถึงกัณฑ์นครกัณฑ์

๒.๔.๓.๔ พุทธศิลป์วัดสระบัวแก้ว บ้านวังคุณ ตำบลหนองเม็ก อำเภอนองสองห้อง

วัดสระบัวแก้วตั้งอยู่หมู่บ้านวังคุณ ต.หนองเม็ก อ.หนองสองห้อง ชื่อของหมู่บ้านได้นำลักษณะเด่นของชุมชน ภูมิประเทศเป็นฐานในการตั้งชื่อ คือ บริเวณที่ชาวบ้านตั้งถิ่นฐานอยู่มีห้วยและต้นคูณมาก จึงตั้งชื่อหมู่บ้านแห่งนี้ว่า บ้านวังคุณ ส่วนชื่อวัดสระบัวแก้วนั้น มาจากการที่แหล่งน้ำมีสภาพตื้นเขิน ประกอบกับมีบัวขึ้นมาก เมื่อประชากรเพิ่มขึ้นความต้องการแหล่งน้ำ เพื่ออุปโภคบริโภคมีมากขึ้น ชาวบ้านวังคุณจึงมีการขุดลอกสระทางทิศใต้ของหมู่บ้าน ดินที่ขุดขึ้นมาก็นำมาถมวัด จึงให้ชื่อวัดแห่งนี้ว่า วัดสระบัวแก้ว

๑) สิมวัดสระบัวแก้วสร้างขึ้นในปีพ.ศ. ๒๔๗๔ โดยพระครูวิบูลย์พัฒนายุคต์ (หลวงพ่อฝุย) เจ้าอาวาสในสมัยนั้น และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งท่านได้นำรูปแบบจากสิมวัดบ้านยาง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม บ้านเกิดของท่านเป็นแบบในการก่อสร้างตั้งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก เป็นสิมทึบที่มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ก่ออิฐถือปูน โครงสร้างหลังคาเป็นไม้หลังคาซ้อนกันสองชั้นมุงด้วยกระเบื้อง มีหลังคายื่นปีกนกล้อมรอบ ด้านบนประกอบด้วยด้วยโถง หางหงส์ ที่ทำด้วยไม้ ราวบันไดเป็นปูนปั้นรูปผู้หญิงผู้ชายและสิงห์หมอบ มีประตูทางเข้าทางด้านหน้า ๑ ประตู บานประตูทำด้วยไม้แกะสลัก ด้านข้างมีช่องหน้าต่างเล็กๆ ด้านละ ๒ ช่อง ภายในสิมมีฐานชุกชีประดิษฐานพระพุทธรูป สิมวัดสระบัวแก้ว ปรากฏจิตรกรรมฝาผนังทั้งด้านในและด้านนอก

๒) ฐูปแต้มภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดสระบัวแก้วเขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ ช่างเขียนคือ จารย์กองมา เป็นชาวบ้านหนองแวง โสภธาด อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ จารย์ก็ เป็นภิกษุชาวบ้านลาดใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ และจารย์น้อย เป็นผู้ช่วย เป็นชาวอำเภอนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด ฐูปแต้มของวัดสระบัวแก้วมีการจัดวางรูปแบบ องค์ประกอบของศิลป์มีการวางตำแหน่งสลับกันไปมา ไม่มีการวางแผนผังในการวาดในระนาบเดียว ใช้สีสันสดใสเน้นสีเหลือง คราม แดง เขียว ฟ้ำและสีดำ โดยฐูปแต้มบนผนังด้านในปรากฏภาพพุทธประวัติ อดีตพระพุทธเจ้าและวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องสินไซ ผนังด้านนอกปรากฏวรรณกรรมเรื่องพระลักพระลาม

เห็นได้ว่า ฐูปแต้มวัดสระบัวแก้วนั้น ปรากฏภาพทั้งผนังด้านในและผนังด้านนอก โดยแยกเป็นผนังแต่ละด้าน ผนังด้านใน ปรากฏเรื่องพุทธประวัติและวรรณกรรมสินไซส่วนผนังด้านนอก ปรากฏเรื่องพระลักพระลาม สอดแทรกประเพณีท้องถิ่น เช่น การฮอตสร่งการทำคลอด โดยหมอดำแยผู้ชาย

๒.๔.๓.๕ พุทธศิลป์วัดสระทอง บ้านบัว ตำบลกุดเค้า อำเภอมัญจาคีรี

วัดสระทอง วัดโบราณอายุกว่า ๑๗๐ ปี ตั้งอยู่บ้านบัว ตำบลกุดเค้า อำเภอมัญจาคีรี บ้านบัว เป็นชุมชนเก่าแก่ โดยพ่อใหญ่ขุนสือว, พ่อใหญ่โคตรวงศ์, พ่อใหญ่โคตตะ, พ่อใหญ่แปและพ่อใหญ่กุน ได้อพยพลูกหลานจากบ้านโนนเค้า (ปัจจุบัน คือวัดป่ามัญจาคีรี)หนีโรคระบาดและการขาดแคลนน้ำบริโภค มาตั้งถิ่นฐานอยู่ริมสระบัวที่มีดอกบัวสวยงามอยู่เต็มหนอง ทำให้ตั้งชื่อว่า บ้านบัว และได้สร้างสิมหรืออุโบสถขึ้น ถือเป็นสิมแห่งแรกของดินแดนแถบนี้ เป็นอาคารที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมแสดงลักษณะเด่นชัดของถิ่นอีสาน

๑) สิมวัดสระทองมีลักษณะของสิมวัดสระทอง เป็นอาคารสถาปัตยกรรมแบบพื้นบ้านบริสุทธิ์ อาคารก่ออิฐฉาบปูนขาว ฝีมือช่างพื้นบ้านเป็นสิมทึบ ก่ออิฐถือปูน มีประตูเข้าออกด้านเดียว เจาะซุ้มหน้าต่างด้านข้าง เมื่อทูลดโหมลงชาวบ้านได้ร่วมกันซ่อมแซม โดยได้ความร่วมมือและสนับสนุนช่างบูรณะจากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่นและกรมศิลปากร ซึ่งในบูรณะนั้นได้รักษารูปแบบและศิลปะพื้นบ้านอีสานไว้ ส่วนที่โดดเด่นของสิมคือผนังตกแต่งด้วยงานปูนปั้นนูนต่ำ รูปคนขี่ช้าง รูปฉัตร 3 ชั้น เทวดา ดอกไม้รูปช้างมีสัปคับและคนขี่ช้าง หลังคาทรงจั่วชั้นเดียวมุงกระเบื้องซีเมนต์หางว่าว มีปีกนกยื่นคลุมตลอด เเชิงชายฉลุไม้เป็นลายฟันปลาโดยรอบ มีประตูเพียงด้านเดียว ยอดกลีบบัวประดับ กระจงเงา วงกรอบบนของซุ้มเป็นประตูไม้แกะสลัก เป็นสิมแห่งเดียวที่ประดับด้วยงานปูนปั้นประติมากรรมนูนต่ำ การแต้มสีใช้สีเพียง ๒-๓ สี ในการระบายสี มีการระบายสีภาพภายนอกอาคารประดับแว่นแก้วฐานชุกชี ตัวสิมมีเอกลักษณ์งานช่างอีสานโดดเด่น ลักษณะงานฝีมือดูเรียบง่ายตามยุคสมัยนั้นและรักษางานดั้งเดิมได้อย่างดี มีความแตกต่างจากสิมแห่งอื่นที่ประดับผนังด้วยฉาบแต้ม

สิมวัดสระทองแห่งนี้ ภายในประดิษฐานพระประธานศิลาทรายรูปแบบอีสานที่หาได้ยาก เป็นพระพุทธรูปหินทรายแดง มีน้ำหนักมากและเป็นศิลปะอีสานบริสุทธิ์ที่หาได้ยากเป็นพระประธานประดิษฐานคู่กันของชุมชน ทำให้สิมวัดสระทองแห่งนี้ได้รับรางวัลอาคารอนุรักษ์ดีเด่น จากสมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ และกรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนสิมวัดสระทอง บ้านบัวเป็นโบราณสถานของชาติ ในปี พ.ศ. ๒๕๔๔ และในปี พ.ศ. ๒๕๔๕ ได้รับรางวัลอาคารทรงคุณค่าด้านการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมแห่งเอเชียและแปซิฟิก จากองค์การยูเนสโก

๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีพุทธศิลป์ในจังหวัดขอนแก่น ผู้วิจัยได้ศึกษาและสืบค้นจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีดังนี้

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.สันติ เล็กสุขุม, ราตี บุรุษรัตนพันธุ์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง บทบาทของศิลปะต่อพุทธศาสนา : อดีต ปัจจุบัน อนาคต พบว่า ศิลปะในพระพุทธศาสนาของดินแดนไทยตั้งแต่แรกเริ่มเกี่ยวโยงอย่างใกล้ชิดกับศิลปะแห่งราชสำนักตตตอนเพียงสังคมสมัยสุโขทัย สมัยกรุงศรีอยุธยา

ในสังคมโลกาภิวัตน์ที่มีวัตถุนิยมเป็นปัจจัยสำคัญ ปรากฏอยู่เป็นงานพุทธศิลป์ มากมายเป็นประวัติการณ์ การเบียดเบียนจากหลักพุทธธรรมมากเพียงใด ย่อมส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงด้านพุทธศิลป์มากเพียงนั้น หากเลือกกล่าวถึงในด้านอาชีพของช่างศิลปะย่อมระบุได้ว่า มีพัฒนาการที่น่าติดตาม งานช่างพุทธศิลป์ที่แพร่หลายไปทั่วประเทศเกิดจากการตระเวนรับจ้าง ประมูลงานตามวัดต่างๆ ตั้งแต่องค์สร้าง งานต่อเติม งานบูรณะหรืองานตกแต่ง เป็นต้น จำนวนงานที่มากมายได้เพิ่มพูนทักษะประสบการณ์ของช่าง มีการใช้วัสดุใหม่ๆ เหมาะแก่เทคโนโลยีที่ก้าวหน้า งานพุทธศิลป์ พุทธพาณิชย์ ในส่วนที่ผสมผสาน อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของเทพเจ้า ซึ่งชักนำให้ผู้คนเกิดศรัทธา เป็นต้น^{๑๔๑}

บัญชายุทธ นาคมจลินท์ ได้วิจัยเรื่อง พัฒนาการของพระพุทธรูปต่อการเป็นพระคู่บ้านคู่เมืองจังหวัดขอนแก่น ผลการวิจัยพบว่า บริบทแห่งความเชื่อที่มีต่อพระพุทธรูปนั้น เดิมชื่อพระศรีสัตนาคคนहुต เป็นพระพุทธรูปองค์สำคัญของชาวขอนแก่นมาเป็นระยะยาวนาน ตามหลักฐานสันนิษฐานว่า เมื่อพระยามหากษัตริย์ศึกชนะศึกเวียงจันทน์ จากนั้นให้อัญเชิญพระพุทธรูปองค์สำคัญของเวียงจันทน์กลับกรุงธนบุรี ประชาชนกล่าวว่าพระศรีสัตนาคคนहुตจะถูกนำไปยังกรุงธนบุรี ด้วยจึงได้เก็บซ่อนไว้อย่างมิดชิดไม่มีใครรู้เห็น จึงได้ชื่อว่า พระลับ ส่วนพัฒนาการของพระพุทธรูปลับกับการเป็นพระคู่บ้านคู่เมืองจังหวัดขอนแก่นนั้น ซึ่งพระพุทธรูปลับถูกเก็บซ่อนไว้ไม่ให้ใครเห็นมาโดยตลอดเนื่องจากภัยสงครามเรื่อยมา จนถึงสมัยพระเทพวิมลโมลี เจ้าอาวาสวัดธาตุในขณะนั้นเกรงว่า จะไม่มีใครรู้จักพระพุทธรูปลับซึ่งมีความสำคัญในฐานะเป็นพระพุทธรูปเก่าแก่ของจังหวัดขอนแก่น จึงได้เชิญผู้ว่าราชการจังหวัดขอนแก่น ข้าราชการผู้ใหญ่และประชาชนมาร่วมในการเปิดเผยและประกาศอย่างเป็นทางการว่าพระพุทธรูปลับเป็นพระคู่บ้านคู่เมืองจังหวัดขอนแก่น และในปี พ.ศ. ๒๕๔๙ พระพุทธรูปลับได้ถูกสร้างจำลองไปประดิษฐานบนประตูเมือง เป็นการเฉลิมฉลองเพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในวโรกาสที่ทรงครองราชย์สมบัติครบ ๖๐ ปี^{๑๔๒}

ภาณุวัฒน์นิยมบางศึกษา เรื่อง “ปรัชญาในงานพุทธศิลป์ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา : วัดร่องขุน” พบว่าสิ่งที่ผู้สร้างงานศิลปะได้พยายามสื่อหรือสอดแทรกไว้ในงานศิลปะแต่ละชนิดเรียกว่าเป็นปรัชญาศิลปะในงานพุทธศิลป์แบ่งออกเป็นประเภทต่างๆทั้งพระพุทธรูปสถูปเจดีย์อาคารสถานที่และวัตถุสิ่งของต่างๆจึงสามารถกล่าวได้ว่างานศิลปกรรมเหล่านี้เป็นเอกลักษณ์ของชาติอย่างหนึ่ง

^{๑๔๑} สันติ เล็กสุขุม ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. ,ราศี บุชรัตนพันธ์, “บทบาทของศิลปะต่อพุทธศาสนา : อดีต ปัจจุบัน อนาคต”, **รายงานวิจัย**, (ศูนย์พุทธศาสนศึกษา: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

^{๑๔๒} บัญชายุทธ นาคมจลินท์, “พัฒนาการของพระพุทธรูปต่อการเป็นพระคู่บ้านคู่เมืองจังหวัดขอนแก่น”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

ศรัทธาและความเชื่อเป็นเหตุให้พุทธ- ศาสนิกชนผู้เลื่อมใสในคำสอนของพระพุทธองค์ได้สร้างสรรค์งาน “พุทธศิลป์” ขึ้นซึ่งนอกจากจะได้เผยแพร่แนวคิดที่มีต่อพระพุทธศาสนาด้วยผลงานทางพุทธศิลป์แล้วยังเป็นการน้อมนำให้ผู้สร้างสรรค์และผู้รับชมได้ใกล้ชิดแนบแน่นกับวิถีแห่งพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น^{๑๔๓}

พระมหาอุดมปณฺญาโก (อรรถศาสตร์ศรี) ทำวิจัยเรื่องการศึกษาวิเคราะห์พุทธศิลป์เชิงสุนทรียศาสตร์: (กรณีเฉพาะพระพุทธรูปสมัยอยุธยา) ผลการศึกษาพบว่าทฤษฎีสุนทรียศาสตร์แบบตะวันตกกับพุทธปรัชญาเถรวาทแตกต่างกัน๒ประเด็น: ประเด็นแรกเรื่องความมีอยู่ของความงามซึ่งทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ตะวันตกอธิบายไว้๓แนวทางตามพื้นฐานอภิปรายได้แก่แนวคิดแบบวัตถุนิยม แนวคิดแบบจิตนิยมและแนวคิดแบบทวินิยมขณะที่พุทธปรัชญาเถรวาทมิได้มีแนวคิดสุดโต่งไปด้านใดด้านหนึ่งแต่มีทัศนะต่อการมีอยู่ของจิตและวัตถุนิฐานของหลักไตรลักษณ์และหลักอิทัปปิจจยตาหรืออปฺปิจสมุปบาทประเด็นที่สองเรื่องเกณฑ์การตัดสินคุณค่าความงามสุนทรียศาสตร์ตะวันตกเสนอทฤษฎีการตัดสินคุณค่าความงาม๓ทฤษฎีได้แก่ทฤษฎีอรรถวิสัยหรือจิตวิสัยทฤษฎีวัตถุวิสัยทฤษฎีสัมพัทธวิสัยขณะที่พุทธสุนทรียศาสตร์มีเกณฑ์การตัดสินคุณค่าความงาม๒ระดับ: ระดับสมมติสัจจะและปรมาตมสัจจะหรือดั่งนั้นผู้วิจัยพบว่าการใช้ทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ตะวันตกพิจารณาความงามของพระพุทธรูปนั้นทำได้เพียงระดับสมมติสัจจะซึ่งการที่จะเข้าใจพุทธศิลป์ต้องใช้กรอบพุทธสุนทรียศาสตร์ฉะนั้นการใช้พุทธสุนทรียศาสตร์วิเคราะห์ความงามของพระพุทธรูปองค์ในสมัยอยุธยาจึงทำให้ได้ข้อสรุปว่าถ้าใช้เกณฑ์การตัดสินความงามแบบสมมติสัจจะตัดสินความงามระหว่างพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยและสมัยอยุธยาไม่สามารถตัดสินได้ว่าสมัยใดงามกว่ากันเนื่องจากแต่ละสมัยมีเกณฑ์การสร้างพระพุทธรูปที่ต่างกัน^{๑๔๔}

ปฐม หงษ์สุวรรณ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ตำนานพระพุทธรูปล้านนา : พลังปัญญาทางความเชื่อและความสัมพันธ์กับท้องถิ่น พบว่า ตำนานของพระพุทธรูปมีคุณค่าและพลังต่อชุมชนท้องถิ่นล้านนาทั้งที่เป็นคุณค่าที่มีต่อการอธิบาย อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ คุณค่าที่มีการอธิบายขนบธรรมเนียม ประเพณี พิธีกรรม คุณค่าที่มีต่อการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อทางศาสนา และคุณค่าที่มีต่อการอธิบายความสัมพันธ์ของเพศวิถีระหว่างหญิงชาย ซึ่งคุณค่าเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงพลังปัญญาทางความเชื่อที่ปรากฏอยู่ในเนื้อหาเรื่องเล่า ตำนานพระพุทธรูปล้านนายังช่วยให้มองเห็นการ

^{๑๔๓} ภาณุวัฒน์ เนียมบาง “ศึกษาปรัชญาในงานพุทธศิลป์ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา : วัดร่องขุน”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), บทคัดย่อ.

^{๑๔๔} พระมหาอุดมปณฺญาโก (อรรถศาสตร์ศรี), “การศึกษาวิเคราะห์พุทธศิลป์เชิงสุนทรียศาสตร์: (กรณีเฉพาะพระพุทธรูปสมัยอยุธยา)”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), บทคัดย่อ.

ดำรงอยู่ของเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ที่ยังคงอยู่ในท้องถิ่นที่ช่วยให้เข้าใจลักษณะสังคมและวิถีชีวิตของชาวล้านนาได้อีกทางหนึ่ง^{๑๔๕}

โสวิทย์ บำรุงภักดิ์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง คติความเชื่อด้านพระพุทธศาสนาในวรรณกรรมเรื่องสังข์ศิลป์ชัย และอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวอีสานผลการวิจัยพบว่า วรรณกรรมเรื่องสังข์ศิลป์ชัยมีภูมิหลังมาจากการที่มีคนกลุ่มหนึ่งได้อพยพมาตั้งหลักแหล่งทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ต่อมาได้มีการอพยพข้ามพรมแดนตั้งถิ่นฐานทางฝั่งไทย เมื่อมีการมาอยู่ร่วมกันแล้วได้ก่อให้เกิดการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมขึ้น ซึ่งเป็น เครื่องบ่งชี้ว่าชนชาวอีสานและชนชาวลาว มีมรดกทางศิลปวัฒนธรรมร่วมกัน และคนกลุ่ม ดังกล่าว ได้กลายเป็นบรรพบุรุษของชาวอีสานจนถึงปัจจุบัน คุณลักษณะพิเศษของชาวอีสานเป็น คนเจ้าบทเจ้ากลอน รักการพูดเป็นจังหวะและสัมผัส กาลต่อมาอาณาจักรล้านช้างมีความสัมพันธ์ กับอีสาน อีสานจึงรับเอานิทานชาดกพระเจ้า ๕๐๐ ชาติ (นิทานชาดก) และพระเจ้า ๕๐ ชาติ (ปัญญาสชาดก) จากล้านนาด้วย กวีอีสานได้นำเรื่องจากนิทานชาดกมาแต่งเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นขึ้น วรรณกรรมอีสานจึงได้เริ่มต้นตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา หนึ่งในบรรดาวรรณกรรม และมีอิทธิพลทางความเชื่อของเรื่องสังข์ศิลป์ชัย ที่มีต่อถึงวิถีชีวิตแบบชาวอีสาน จากการศึกษาวิจัยภาคสนามพบว่า มีหลักฐานที่ปรากฏทั้งในอดีตและปัจจุบัน โดยปรากฏใน ภาพจิตรกรรม ได้แก่ ฐานปัทม์ สินไช ที่วัดไชยศรี อำเภอเมือง วัดสวนวาริพัฒนาราม อำเภอบ้าน ไผ่ จังหวัดขอนแก่น และวัดป่าเรไรย์ อำเภอนาคู วัดตาลเรือง อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัด มหาสารคาม ล้วนแต่สะท้อนให้ทราบถึงความมีอิทธิพลของเรื่องสังข์ศิลป์ชัย โดยเฉพาะที่โบสถ์ หรือสิมของวัดไชยศรี จะวาดรูปเล่าเรื่องสังข์ศิลป์ชัยเต็มทั้งหลัง ด้านนาฏกรรม ได้แก่ หมอลำสิน ไช ซึ่งมีทำนองลำ ทำพ็อน ทำแสดงและผู้แสดงเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ ด้านนันทนาการ ได้แก่ การแสดงหนังตะลุงหรือหนังประโมทัย ซึ่งนิยมนำเรื่องสังข์ศิลป์ชัยไปแสดง ด้านวิถีคุณธรรม ได้แก่ ความเชื่อว่าการจารใบลานเป็นการสร้างบุญ เป็นเหตุให้มีการจารเล่าเรื่องสังข์ศิลป์ชัยและ เรื่องอื่นๆ จนเป็นมรดกตกทอดมาถึงทุกวันนี้ และการปรับประยุกต์ใช้ในปัจจุบันที่ปรากฏได้แก่ กรณีที่เทศบาลนครขอนแก่น ได้นำเรื่องสังข์ศิลป์ชัยมาเป็นแกนหลักในการพัฒนาเมือง ขอนแก่น ด้วยการสร้างเป็นประติมากรรมรูปปั้นสีโหบริเวณประตูทางเข้าเมืองขอนแก่น และ พัฒนาเยาวชนชาวขอนแก่น ด้วยการนำเรื่องสังข์ศิลป์ชัยไปสร้างเป็นหลักสูตรใช้สอนตามโรงเรียนในสังกัดเทศบาลนครขอนแก่น จำนวน ๑๑ แห่ง ส่วนกิจกรรมที่ทำให้เยาวชนชาวขอนแก่นได้ศึกษาเรียนรู้เป็นประสบการณ์ตรง ได้แก่ การนำเรื่องสังข์ศิลป์ชัยไปสร้างเป็น กิจกรรมการเล่านิทานสินไช การลำสินไช การแสดงละครเวทีสินไช การวาดรูปเล่าเรื่องสินไช และถ่ายภาพสิน

^{๑๔๕} ปฐม หงส์สุวรรณ, “ตำนานพระพุทธรูปล้านนา: พลังปัญญาทางความเชื่อและความสัมพันธ์กับท้องถิ่น”, รายงานวิจัย, (มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๒). บทคัดย่อ.

ไซ และอิทธิพลของสังขศิลป์ชัยที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ได้แก่ การสร้างชุมชนไซตามสี่มุมเมืองสวนสน
ไซ และสวนหย่อมสนไซ^{๑๔๖}

พระมหาพิระพันธ์ ธมมวฑฺโฒ (ตรีศรี) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องวิเคราะห์คุณค่าอุปถัมภ์เชิงพุทธ
ศิลป์ในสิมวัดโพธิ์ชัย ตำบลนาพึง อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย ผลการศึกษาพบว่า อุปถัมภ์ส่วนใหญ่ใน
ภาคอีสานเกิดขึ้นจากแรงบันดาลใจจากเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาและวรรณกรรมพื้นบ้าน
ถ่ายทอดผ่านอุปถัมภ์ที่ผสมผสานระหว่างพุทธศิลป์ ส่วนกลางของไทยกับล้านช้างสอแทรกไปด้วย
ภาพวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมไทย-ลาวที่ครอบคลุมพื้นที่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง
ตอนกลาง มีรูปแบบ กรรมวิธี หลักการจัดองค์ประกอบศิลป์ที่ไม่สลับซับซ้อนและมีกฎเกณฑ์แน่ชัด
ช่างสามารถแสดงออกด้วยทักษะและความสามารถทางเชิงช่างของแต่ละคนอย่างอิสระเสรี โดยมี
จุดมุ่งหมายเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา แต่งแต้มศาสนสถานเพื่อโน้มน้าวให้ผู้ชมเกิดความ
ศรัทธา ส่วนผู้ที่มีความศรัทธาอยู่แล้ว ทำให้ซาบซึ้งในพระพุทธศาสนายิ่งขึ้นและยังพบว่า มีหลักพุทธ
จริยธรรมที่ปรากฏในอุปถัมภ์วัดโพธิ์ชัยแบ่งออกเป็น ๔ กลุ่ม ได้แก่ หลักพุทธจริยธรรมเกี่ยวกับสังคม
ประกอบด้วยหลักสันติภาพ บุพเพสันนิวาส และความกตัญญู หลักพุทธจริยธรรมเกี่ยวกับการปกครอง
ประกอบด้วยหลักอภิปไตย พรหมวิหารธรรม สังคหัตถ์ของผู้ครองแผ่นดิน พลังของกษัตริย์ ราชธรรม
๑๐ ประการ การเจรจาเพื่อลดความขัดแย้ง และหลักเมตตาคุณ หลักพุทธจริยธรรมเกี่ยวกับการศึกษา
ประกอบด้วยหลักการเทศนา การเป็นพหูสูตและธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ หลักการดำเนินชีวิต
ประกอบด้วยหลักกรรม การสร้างบุญกุศล ทานบารมี ปัญญาบารมี การอธิษฐานจิต หลักธรรมะย่อม
ชนะอธรรม การใช้วาจา ความไม่ประมาท หลักพุทธจริยธรรมที่สอดแทรกไว้ในวิถีชีวิตและ
ขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นอัตลักษณ์ของชาวอีสาน^{๑๔๗}

ธิดารัตน์ ภูมิวัฒน์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง วิถีชีวิตชาวอีสานใต้ที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้าน :
กรณีศึกษาเรื่อง ปาจิต-อรพิม ผลการวิจัยพบว่าวิถีชีวิตชาวอีสานใต้ที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้าน ปาจิต-
อรพิม สรุปลักษณะได้ ๓ ด้าน คือ ๑. ด้านสังคม วิถีชีวิตชาวอีสานใต้ที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้าน เรื่อง ปา
จิต อรพิม ได้แก่ ค่านิยม ความเชื่อ และขนบธรรมเนียมประเพณี ค่านิยม คนอีสานส่วนใหญ่มี
วัฒนธรรมในการให้โอกาสเพศชายในการสรรหาคู่ครองมากกว่าเพศหญิง นอกจากนี้ยังมีค่านิยมที่
สำคัญๆ จากข้อความที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านเรื่อง ปาจิต อรพิม แสดงให้เห็นถึงค่านิยมของคน

^{๑๔๖} โสวิทย์ บำรุงภักดิ์, “คติความเชื่อด้านพระพุทธศาสนาในวรรณกรรมเรื่องสังขศิลป์ชัย และอิทธิพล
ต่อวิถีชีวิตของชาวอีสาน”, *คุขภูมินิพนธ์พุทธศาสนคดียุคปัจจุบัน*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), บทคัดย่อ.

^{๑๔๗} พระมหาพิระพันธ์ ธมมวฑฺโฒ (ตรีศรี), “วิเคราะห์คุณค่าอุปถัมภ์เชิงพุทธศิลป์ในสิมวัดโพธิ์ชัย
ตำบลนาพึง อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนคดียุคปัจจุบัน*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), บทคัดย่อ.

อีสานใต้ที่ถ่ายทอดผ่านนิทานหลายประการ ได้แก่ความเชื่อสัตว์ ความศรัทธาต่อสมณะเพศ และความกตัญญูรู้คุณคน ความเชื่อ คนอีสานมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับความเชื่อหลายอย่างมีเหตุการณ์ที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านเรื่องปาจิต อรพิม ที่แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตในอดีต ที่ชาวอีสานได้มีความเชื่อและความผูกพันกับคำทำนายโชคชะตา ศาสนา การขอพรสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คำทำนายอำนาจเวทมนต์คาถาทางไสยศาสตร์ และความเชื่อทางศาสนา ความเชื่อเหล่านี้ยังเป็นเครื่องglomเกลารัดใจและให้กำลังใจในการดำรงชีวิตต่อชาวอีสานเป็นอย่างดีไม่มีที่สิ้นสุด ขนบธรรมเนียมประเพณี ชาวอีสานส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา แต่ในทางปฏิบัติยังคงยึดถือทั้งผี พราหมณ์ พุทธศาสนาที่สืบเนื่องกันมาเป็นเวลาช้านาน รวมเรียกสิ่งเหล่านี้ว่า อิตสิบสอง คองสิบสี่และยังเป็นผลทำให้สังคมชาวอีสานอยู่กันอย่างเรียบง่ายสงบสุข๒. ด้านเศรษฐกิจ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนอีสานส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพด้านการเกษตร เช่น การทำไร่ ไร่ นา ปลุกพืช เลี้ยงสัตว์ เป็นหลัก ในวรรณกรรมปาจิต อรพิม มีปรากฏเหตุการณ์ที่สะท้อนให้เห็นว่า วิถีชีวิตของชาวอีสานใต้ในอดีต มีวิถีความเป็นอยู่ทั้งในแบบสังคมเมืองและสังคมชนบทมีการทำมาหากิน ประกอบอาชีพต่างๆ หลาย ได้แก่ การเกษตร การค้าขาย เป็นต้น ๓. การเมืองการปกครอง วิถีชีวิตชาวอีสานใต้ในอดีต มีวิถีความเป็นอยู่ส่วนใหญ่อยู่แบบสังคมชนบทหรือท้องถิ่น ที่เป็นเมืองเล็กมากกว่า แต่บางพื้นที่พบสังคมเมืองใหญ่ จะเห็นว่ามีลักษณะการปกครองที่ขึ้นอยู่กับเจ้าเมืองเป็นผู้มีอำนาจ ชุมชนเมืองใหญ่^{๑๔๘}

รณภพ เตชะวงศ์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ศิลปะพื้นถิ่นอีสานเพื่อประยุกต์ใช้ในงานจิตรกรรมร่วมสมัย จังหวัดขอนแก่นและจังหวัดมหาสารคาม พบว่า ลักษณะรูปแบบองค์ประกอบศิลป์ สีเส้นและเนื้อหาสาระของอุปแต้มในกลุ่มอีสานกลางนี้มีความเป็นตัวของตัวเอง ไม่ว่าจะพิจารณาถึง เทคนิคกรรมวิธี องค์ประกอบ สีเส้น รวมถึงเรื่องราวเนื้อหาสาระ เป็นงานศิลปะพื้นบ้านที่บริสุทธิ์มีความเป็นตัวของตัวเอง สร้างขึ้นด้วยสาเหตุแห่งความจำเป็นเพื่อประโยชน์ในการใช้สอยโดยตรง เนื้อหาหลักที่ช่างแต้มนำมาเขียน เป็นภาพแต้มผนังเป็นวรรณกรรมทางพุทธศาสนา และวรรณกรรมพื้นบ้าน แต่ช่างแต้มอีสานมีความเป็นอิสระต่อการแสดงออกมากกว่าช่างหลวงทางส่วนกลางเป็นงานศิลปะพื้นบ้านที่บริสุทธิ์มีความเป็นตัวของตัวเอง สร้างขึ้นด้วยเหตุแห่งความจำเป็นเพื่อประโยชน์ในการใช้สอยโดยตรง สิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความผูกพันของสภาพชีวิตชาวอีสานที่มีต่ออุปแต้ม จะสังเกตได้จากภาพของตัวละครที่ปรากฏ เป็นภาพของชาวบ้านในท้องถิ่นอีสานที่มีชีวิตจิตใจ มีชีวิตที่ร่วมสมัยกับช่วงเวลาของการเขียนอุปแต้ม ทั้งนี้จะพิจารณาได้จากลักษณะของรูปร่าง หน้าตา ตลอดจนเครื่อง

^{๑๔๘} ธีรรัตน์ ภูมิวัฒน์, “วิถีชีวิตชาวอีสานใต้ที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้าน : กรณีศึกษาเรื่อง ปาจิต-อรพิม”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, ๒๕๕๕), บทคัดย่อ.

แต่งกาย นอกเหนือจากนั้นยังสอดแทรกให้เห็นในภาพชีวิต ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมประเพณีพื้นถิ่นอีสานที่มีคุณค่าสืบต่อมาจวบจนปัจจุบัน^{๑๔๙}

บุรินทร์ เปล่งดีสกุล ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง พัฒนาการของจิตรกรรมฝาผนังอีสาน กรณีศึกษา จังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคามและจังหวัดร้อยเอ็ดผลการวิจัยพบว่า พัฒนาการการเขียนจิตรกรรมฝาผนังในจังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคามและจังหวัดร้อยเอ็ด ที่สำรวจพบการเขียนจิตรกรรมฝาผนังตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ.๒๔๐๐จนถึงปัจจุบัน มีจำนวน ๒๒วัด สามารถแบ่งการเขียนจิตรกรรมฝาผนังออกเป็น ๒ช่วงใหญ่ๆ คือจิตรกรรมฝาผนังที่สร้างก่อนปี พ.ศ.๒๕๐๐พบ ๑๕ วัด และจิตรกรรมฝาผนังที่สร้างหลังปี พ.ศ.๒๕๐๐พบเพียง ๗วัด ในด้านการจัดวางองค์ประกอบ จิตรกรรมฝาผนังที่สร้างก่อนปี พ.ศ.๒๕๐๐ ส่วนใหญ่มีการจัดวางองค์ประกอบอย่างไม่เคร่งครัด เพราะช่างเขียนจะถ่ายทอดผลงานออกมาอย่างเรียบง่ายตามความเข้าใจของตน โดยไม่คำนึงถึงกฎเกณฑ์ตามหลักองค์ประกอบทางศิลปะ ผลงานจึงปรากฏอย่างอิสระเป็นแบบพื้นบ้าน สีที่ใช้เป็นสีจากธรรมชาติ ในส่วนของจิตรกรรมฝาผนังที่สร้างหลังปี พ.ศ.๒๕๐๐เป็นต้นมา พบว่า จิตรกรรมฝาผนังส่วนใหญ่นิยมเขียนตามแบบภาพพิมพ์ที่พิมพ์จำหน่ายโดยนาย สม พ่วงภักดี (ส. ธรรมภักดี)และตามแบบจิตรกรรมไทยแนวประเพณี การจัดวางองค์ประกอบนิยมเขียนเป็นภาพขนาดใหญ่ลงบนฝาผนัง มักเขียนภาพไว้ในกรอบภาพจบเป็นตอนๆ ไป โดยส่วนใหญ่จะเขียนเรียงลำดับตามเรื่องราว ตามกรอบภาพที่กำหนดเอาไว้อย่างเป็นระเบียบ มีการเน้นจุดเด่นจุดรองของภาพแต่ละช่องเขียนโดยเขียนให้เต็มผนังทุกด้าน ส่วนกลุ่มช่างที่มีฝีมือทางการเขียนจิตรกรรมไทยแนวประเพณี ได้รับอิทธิพลการจัดวางองค์ประกอบจากจิตรกรรมฝาผนังจากภาคกลาง ที่มีการเน้นจุดเด่นของแต่ละเรื่องแต่ละตอน มีการเขียนติดต่อกันเป็นตอนๆ สามารถดูจากซ้ายไปขวาหรือล่างและบนได้ทั่วทั้งภาพ สีในการเขียน คือ สีอะครีลิค และสีน้ำพลาสติกเพราะมีความทนทานกว่า

ในด้านวรรณกรรมที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง จิตรกรรมที่เขียนก่อนปี พ.ศ.๒๕๐๐ พบวรรณกรรมกลุ่มเรื่องราวทางศาสนาได้แก่ พุทธประวัติ พระมาลัย ไตรภูมิ ทศชาติชาดก พระเวสสันดรชาดก อรรถกถาชาดก ปรีศนาธรรม และกลุ่มวรรณกรรมท้องถิ่น ได้แก่ สิ้นไซ พระลักพระลาม ท้าวปาจิณต์นางอรพิมพ์ ในส่วนของจิตรกรรมฝาผนังที่เขียนหลังปี พ.ศ.๒๕๐๐พบกลุ่มวรรณกรรมทางศาสนาได้แก่ พุทธประวัติ พระมาลัย พระเวสสันดรชาดก ทศชาติชาดก และประวัติชุมชน

^{๑๔๙} ธรณภาพ เตชะวงศ์, ศิลปะพื้นถิ่นอีสานเพื่อประยุกต์ใช้ในงานจิตรกรรมร่วมสมัย จังหวัดขอนแก่น และจังหวัดมหาสารคาม, (ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๒), บทคัดย่อ.

ด้านแนวคิดในการเขียนของช่าง สามารถจำแนกออกได้เป็น ๓กลุ่ม คือ กลุ่มช่างเขียนแบบอีสานประเพณี กลุ่มช่างเขียนแบบอีสานไทยประเพณีและช่างเขียนแบบไทยประเพณีรัตนโกสินทร์ ช่างที่เขียนในลักษณะอีสานประเพณี จะแสดงให้เห็นถึงความเป็นอิสระด้านการแสดงออกที่เรียบง่าย ไม่เคร่งครัดแสดงออกทางความรู้ ความเข้าใจ ตามรสนิยมและทักษะของช่าง พบในจิตรกรรมฝาผนัง ก่อนปี พ.ศ.๒๕๐๐กลุ่มช่างเขียนแบบอีสานไทยประเพณี ซึ่งเป็นช่างชาวอีสานที่ได้รับอิทธิพลมาจาก ช่างหลวงและช่างภาคกลางหรือไปเรียนรู้ศิลปะจากภาคกลาง มีการเขียนผสมผสานเรื่องราวและ รูปแบบระหว่างจิตรกรรมไทยกับรูปแบบความเป็นพื้นถิ่นอีสาน พบทั้งจิตรกรรมฝาผนังก่อนและหลัง ปี พ.ศ. ๒๕๐๐และช่างเขียนแบบไทยประเพณีรัตนโกสินทร์ เป็นช่างกลุ่มที่ได้รับอิทธิพลมาจากช่าง หลวงและช่างภาคกลาง ซึ่งมีทั้งช่างที่มีพื้นเพเป็นคนในพื้นที่อีสานที่ได้ไปศึกษาเรียนรู้ศิลปะจากภาคกลาง ช่างจากภาคเหนือ และช่างที่มาจากภาคกลางโดยตรง นิยมเขียนตามแบบภาพพิมพ์ ของ ส.ธรรม ภัคดี และเขียนตามแบบจิตรกรรมไทยแนวประเพณี พบในจิตรกรรมฝาผนังในยุคหลัง ปี พ.ศ.๒๕๐๐^{๑๕๐}

จากการศึกษาทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า พุทธศิลป์เป็นศิลปะที่นำมาสื่อถึงความงามอันวิจิตรพิสดาร เพื่อที่จะเป็นแนวทางการเข้าถึงสัจธรรมอันเป็นหลักธรรมอันสูงสุดของพระพุทธศาสนา จึงนับได้ว่า ศิลปะแขนงต่างๆ ที่สร้างขึ้นมาจากพระพุทธศาสนาก็เพื่อที่จะรับใช้พระพุทธศาสนาโดยตรง อีกด้านหนึ่งของพุทธศิลป์ คือ คุณค่าที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตของประชาชน อันก่อให้เกิดความอยู่เย็นเป็นสุข จนกลายเป็นศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนา เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ บางสถานที่กลายเป็นวัฒนธรรมประเพณี งานบุญประจำปี เช่น งานนมัสการพระธาตุพนม งานแห่หลวงพ่อบุญไซ่ สรงน้ำขอพร เป็นต้น ซึ่งล้วนแต่เป็นผลอันเกิดจากภูมิปัญญาของบรรพชน เกี่ยวเนื่องกับประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องแล้วเกิดเป็นองค์ความรู้ ความสามารถของปราชญ์ผู้รู้ในท้องถิ่นนั้นๆ พร้อมทั้งนำมาแสดงออกหรือถ่ายทอด ปรับเปลี่ยนให้เกิดความเจริญและดีงามของชุมชน สังคม โดยการเคารพหรือศรัทธาจากพุทธศาสนิกชนในพื้นที่นั้นๆ

มีนักวิชาการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับงานวิจัยเกี่ยวกับพุทธศิลป์ไว้พอสมควร ส่วนใหญ่ศึกษาพุทธศิลป์ประเภทใดประเภทหนึ่งของพุทธศิลป์ เช่น พระพุทธรูป ลีลา สถาปัตยกรรม โดยส่วนใหญ่ศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อที่มีต่อพุทธศิลป์นั้นๆ ขาดการศึกษาเชื่อมโยงกับมิติต่างๆ ในชุมชน ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาพุทธศิลป์เรื่องนี้ที่ครอบคลุมทุกประเภทและศึกษาเชื่อมโยงให้เห็นที่มาในอดีตสู่ความเป็นอยู่ของชุมชนในปัจจุบันที่สัมพันธ์กับพุทธศิลป์ดังกล่าว

^{๑๕๐} บุรินทร์ เปล่งดีสกุล, “พัฒนาการของจิตรกรรมฝาผนังอีสาน กรณีศึกษาจังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคามและจังหวัดร้อยเอ็ด”, รายงานวิจัย, (มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๔), บทคัดย่อ.

๒.๖ บริบททั่วไปของจังหวัดขอนแก่น

๒.๖.๑ สภาพภูมิประเทศทั่วไป

ภูมิประเทศโดยทั่วไปเป็นที่ราบสูง มีความสูงจากระดับน้ำทะเล ๑๐๐-๒๐๐ เมตรลาดเทไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีที่ราบลุ่มบางตอนแถบลุ่มแม่น้ำชี แม่น้ำพองและแม่น้ำเซิน ภูมิประเทศทางด้านทิศตะวันตกเป็นที่ราบสูงแคบๆและภูเขา ส่วนทางทิศตะวันออกเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ ภูมิประเทศแบ่งออกเป็น ๓ ลักษณะ คือ

๑. บริเวณที่ราบสูงตะวันตก เป็นบริเวณพื้นที่ภูเขาจากเทือกเขาเพชรบูรณ์และภูกระดึง มีลักษณะเป็นลอนคลื่นตื้นถึงลึก บริเวณดังกล่าวอยู่ในเขตอำเภอภูผาม่าน อำเภอชุมแพ อำเภอสีสมพูน อำเภอภูเวียง อำเภอหนองนาคำ อำเภออุบลรัตน์ อำเภอน้ำพอง อำเภอฝาง อำเภอหนองเรือ อำเภอภูผาศิริ และอำเภอโคกโพธิ์ชัย

๒. บริเวณที่ราบตอนกลาง มีลักษณะเป็นลูกคลื่นลอนตื้นมีที่ดอนสลับที่นาบางส่วนเป็นเนินเขาเตี้ยๆอยู่ในพื้นที่ตอนกลาง และตอนใต้ของอำเภอกระนวน อำเภอคำสูง ด้านตะวันออกของอำเภอเขาสนกวาง อำเภอน้ำพอง และทางตอนเหนือของอำเภอเมือง

๓. บริเวณแอ่งโคราชมีลักษณะเป็นลูกคลื่นลอนตื้นสลับกับที่นาบางส่วนเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำชีมีที่สูงอยู่บ้าง อยู่ในพื้นที่ตอนกลางอำเภอเมือง ตอนกลางอำเภอบ้านฝาง ด้านตะวันออกของอำเภอภูผาศิริ อำเภอบ้านไผ่ อำเภอโนนศิลา อำเภอชนบท อำเภอพระยืน อำเภอบ้านแฮด อำเภอแวงใหญ่ อำเภอแวงน้อย และอำเภอหนองสองห้อง

จังหวัดขอนแก่นตั้งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน

ทิศเหนือ ติดต่อกับจังหวัดเลยจังหวัดหนองบัวลำภู และจังหวัดอุดรธานี

ทิศตะวันออก ติดต่อกับจังหวัดกาฬสินธุ์และจังหวัดมหาสารคาม

ทิศใต้ ติดต่อกับจังหวัดบุรีรัมย์และจังหวัดนครราชสีมา

ทิศตะวันตก ติดต่อกับจังหวัดชัยภูมิ จังหวัดเพชรบูรณ์และจังหวัดเลย

๒.๖.๒ ประวัติเมืองขอนแก่น

การตั้งเมืองขอนแก่นเริ่มในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ประมาณปี พ.ศ. ๒๓๓๒^{๑๕๑} เพี้ยเมืองแพน ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านคอนกระยอม ปัจจุบันอยู่ในเขต

^{๑๕๑} ประมวล พิมพ์เสน, บันทึกประวัติศาสตร์เมืองขอนแก่น, (ขอนแก่น: โรงพิมพ์ธรรมจันทร์, ๒๕๔๑), หน้า ๙-๑๗.

อำเภอหนองไผ่ คำว่า เพี้ยเมืองแพน เป็นคำที่ใช้เรียกตำแหน่ง มีความหมายเทียบเคียงกับคำว่า ผู้ว่าราชการจังหวัด โดยเพี้ยเมืองแพน เป็นคำเรียกตำแหน่งพ่อเมืองฝ่ายลาว หมายถึงอีสานตอนบนและอีสานตอนล่างในปัจจุบัน ได้แจ้งความจำนงค์ไปยังพระยานครราชสีมาขอเป็นเจ้าเมืองแยกจากเมืองสุวรรณภูมิ ซึ่งขึ้นกับเมืองนครราชสีมาและรับอาสาส่งส่วยตามประเพณี พระยานครราชสีมาจึงกราบทูลไปยังกรุงเทพจึงโปรดเกล้าให้ตั้งเพี้ยเมืองแพนเป็นพระนครศรีบริรักษ์ ยกบ้านบึงบอนขึ้นเป็นเมืองขอนแก่น ให้พระนครศรีบริรักษ์ปกครอง เมื่อปี พ.ศ.๒๓๔๐

เมืองขอนแก่น เมื่อแรกตั้งอยู่ที่บ้านโนนทอง ฝั่งตะวันตกของบึงบอน มี ๓ คຸ່ມ คือ คຸ່ມเหนือ อยู่บริเวณวัดหนองแวง คຸ່ມกลางอยู่บริเวณรอบๆ วัดกลาง และคຸ່มใต้อยู่บริเวณรอบๆ วัดธาตุ พระนครศรีบริรักษ์ได้สร้างเมืองขอนแก่น โดยเริ่มจากตั้งป้อมบ้าน (เสาหลักเมือง) ปัจจุบันอยู่ทางทิศตะวันตกของวัดกลางในบ้านเมืองเก่า จวนเจ้าเมืองมีสามหลัง หลังใหญ่เป็นที่ตั้งราชการเมืองได้สร้างวัดขึ้น ๒ วัด ได้แก่ วัดเหนือคือวัดหนองแวง วัดกลาง และบูรณะขึ้นอีก ๑ วัด คือ วัดพระธาตุโนนทอง การย้ายเมืองขอนแก่นหลังจากตั้งเมืองขอนแก่น ก็มีการย้ายที่ตั้งที่ว่าการ รวม ๖ ครั้ง^{๑๕๒} ดังนี้

การย้ายครั้งที่ ๑ เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๕๓ ได้ย้ายจากบ้านบึงบอนไปบ้านดอนพันชาติ คือโนนเมือง ตำบลบ้านแพน อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม ในปัจจุบันเมืองขอนแก่นมักมีปัญหาเรื่องเขตแดนกับเมืองชนบทอยู่บ่อย เพราะเมืองชนบทได้อ้างเขตแดนเข้ามาถึงบ้านทุ่ม ดังนั้นเพื่อตัดปัญหาดังกล่าว พระนครศรีบริรักษ์ (ท้าวคำยวง)จึงย้ายเมืองจากบ้านโนนทองไปอยู่บ้านดอนพันชาติ

การย้ายครั้งที่ ๒ เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๘๑ จากบ้านดอนพันชาติไปบ้านโนนทอง คืออยู่ระหว่างบ้านโดนพันกับบ้านดอนตูม ท้าวอินบุตรชายคนที่สองของท้าวคำยวงได้ย้ายเมืองมาอยู่ที่บ้านโนนทัน ทางทิศตะวันออกของบึงบอน ได้ตั้งเสาหลักเมืองที่บริเวณหลังศาลาเจ้ายาคุเย็นแล้วสร้างวัดท่าแขกไว้ต้อนรับแขก วัดท่าแขกเป็นวัดที่อยู่ในชุมชนบึงบอนมากที่สุด การได้นามเรียกว่าวัดท่าแขกเพราะเป็นวัดที่ใช้ต้อนรับพระภิกษุ สามเณร ผู้ที่สัญจรไปมาได้พักอาศัย ปัจจุบันเป็นวัดร้างและบูรณะวัดโพธิ์ให้เป็นวัดสำหรับประกอบพิธีสำคัญในปี พ.ศ. ๒๔๑๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าแต่งตั้งอุปฮาดมุงเป็นพระนครศรีบริรักษ์ เจ้าเมืองขอนแก่น ขณะนั้นเมืองขอนแก่นมีเมืองขึ้นอยู่ ๓ เมือง คือ เมืองพล เมืองภูเวียงและเมืองคำพองน้อย(น้ำพอง) ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๑๘ แผ่นดินลาวถูกจีนฮ่อรุกราน ลาวมีใบบอกมายังกรุงเทพฯ ทางกรุงเทพฯจึงได้ให้หัวเมืองลาวในภาคอีสานจัดทัพไปปราบฮ่อ โดยมีเมืองขอนแก่นร่วมอยู่ด้วย กองทัพเมืองขอนแก่นนำโดยหลวงศรีวรรงค์(ท้าวอู่)ราชบุตรได้เข้าร่วมปราบฮ่อและได้สร้างวีรกรรมตีกองทัพฮ่อแตกทุกแห่งหลังศึกฮ่อจึงได้รับโปรดเกล้าแต่งตั้งเป็นที่พระนครศรีบริรักษ์ ผู้ว่าราชการเมืองขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๐ เจ้าเมืองขอนแก่นคนใหม่จึง

^{๑๕๒} อ้างแล้ว.

ยกกองราชบุตรซึ่งตั้งอยู่ที่บ้านดอนบม ขึ้นเป็นเมืองขอนแก่น ทำให้เมืองขอนแก่นแบ่งการปกครองออกเป็นสองฝ่าย ต่างขึ้นตรงต่อกรุงเทพ

การย้ายเมืองครั้งที่ ๓ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๔ จากบ้านโนนทันไปบ้านทุ่ม เมื่อพระนครศรีบริรักษ์ (ท้าวมุง) ถึงแก่อนิจกรรม เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๔ ราชวงศ์จึงพาข้าราชการฝ่ายเมืองเดิมยกจากบ้านโนนทันไปตั้งที่บ้านทุ่มและในปีเดียวกัน ทางพระนครศรีบริรักษ์(ท้าวอู่)ได้ขอพระราชทานตั้งบ้านภูเม็ง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของบ้านทุ่ม ขึ้นเป็นเมืองขึ้นกับเมืองขอนแก่นและได้รับโปรดเกล้าฯเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๔ โดยพระราชทานนามว่า เมืองมัญจาคีรีและตั้งท้าววรบุตร(สน สนธิสมพันธ์)เป็นที่พระเกษตรวัฒนาเจ้าเมือง

การย้ายรวมเมืองครั้งที่ ๔ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๔ จากบ้านดอนบม รวมกับบ้านทุ่ม ในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ พระยาสุริยเดชะ ปลัดข้าหลวงที่หนึ่งประจำหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ ได้รับมอบหมายให้ทำการสอบสวนเรื่องราวต่างๆที่ปกครองเมืองขอนแก่นทั้งสองคณะ ทะเลาะเบาะแว้งกล่าวโทษกัน ผลการสอบสวนได้ความว่าผิดด้วยกันทั้งสองฝ่าย มาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๑๙ นั้น จะมีปัญหาต่อไปไม่สิ้นสุดต่อมาในปีเดียวกัน พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ได้ทรงมารับหน้าที่ปลัดข้าหลวงที่หนึ่งประจำหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ ได้ทรงศึกษาปัญหาของเมืองขอนแก่นแล้วให้เหตุผลว่า บ้านดอนบมอยู่ไกลจากทางสัญจรไปมาและบ้านทุ่มนั้นห่างเมืองเดิมย้ายไปก่อนปี พ.ศ. ๒๔๒๔จึงให้เมืองใหม่ย้ายตามไปรวมกัน

การย้ายเมืองครั้งที่ ๕ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๒ จากบ้านทุ่มไปบ้านเมืองเก่าในปี พ.ศ. ๒๔๔๒ บ้านทุ่มเกิดแห้งแล้งกันดารน้ำ ประกอบกับเส้นทางคมนาคมเปลี่ยนไปทางด้านพระลับ พระนครศรีบริรักษ์จึงได้ย้ายเมืองกลับมาอยู่ที่บ้านเมืองเก่าอีกครั้ง ตั้งจวนและศาลากลางอยู่ทางด้านทิศเหนือของบึงแก่นนคร

การย้ายเมืองครั้งที่ ๖ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๑ จากบ้านเก่าไปบ้านพระลับ เมื่อหลวงวิไลสิทธิกรรม(จิน ปิยะรัตน์)ย้ายมาเป็นผู้ว่าราชการเมืองขอนแก่น ในปี พ.ศ. ๒๔๕๑ เห็นว่าบริเวณที่ตั้งศาลากลางเดิมนั้นน้ำท่วม จึงย้ายเมืองจากบ้านเมืองเก่ามาตั้งที่บ้านพระลับ^{๑๕๓}

การปกครองหัวเมืองลาวแต่เดิมกว้างขวางมาก ครอบคลุมบริเวณอาณาจักรหลวงพระบาง ด้านเหนือรวมทั้งสิบสองจุไท หัวพันทั้งห้าทั้งหก ตอนใต้ของประเทศจีน อาณาจักรเวียงจันทร์รวมมาถึงภาคอีสานตอนบน อาณาจักรจำปาสักจรดอาณาจักรเวียดนาม รวมทั้งอาณาจักรเขมร ไทยได้ปกครองหัวเมืองลาวทั้งหมดตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๒๒ จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๓๖ เป็นเวลานานถึง ๑๑๔ ปี ดินแดนลาวทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงตกเป็นของฝรั่งเศส

^{๑๕๓} อ้างแล้ว.

ในปี พ.ศ. ๒๔๓๓ ไทยเกรงว่าฝรั่งเศสจะเข้ามาแย่งชิงหัวเมืองลาว ซึ่งอยู่ในความปกครองของไทย จึงได้เปลี่ยนแปลงวิธีการปกครองหัวเมืองลาวใหม่ เพื่อให้ครอบคลุมได้ง่ายและดูแลได้ทั่วถึง โดยแบ่งหัวเมืองลาวออกเป็นสี่เขตการปกครอง แต่ละเขตมีข้าหลวงใหญ่เป็นผู้ปกครอง ได้แก่ เขตหัวเมืองฝ่ายตะวันออก เขตหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ เขตหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือและเขตหัวเมืองลาวฝ่ายกลาง จังหวัดขอนแก่นอยู่ในเขตหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ ก่อนปี พ.ศ. ๒๔๓๗ ไทยเริ่มจัดการปกครองหัวเมืองเป็นมณฑลรวม ๖ มณฑลด้วยกัน^{๑๕๔} คือ

มณฑลลาวเฉียง เปลี่ยนมาจากลาวพงคำ ที่ทำการมณฑลอยู่ที่จังหวัดเชียงใหม่

มณฑลลาวพวน เปลี่ยนมาจากลาวผึ่งเหนือ ที่ทำการมณฑลอยู่ที่จังหวัดหนองคาย

มณฑลลาวกาว เปลี่ยนมาจากลาวฝ่ายตะวันออกและลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ ที่ทำการมณฑลอยู่ที่จังหวัดอุบลราชธานี

มณฑลลาวกลาง เปลี่ยนมาจากลาวฝ่ายกลางที่ทำการมณฑลอยู่ที่จังหวัดนครราชสีมา

มณฑลเขมรในส่วนที่ยังไม่ตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส คือ เมืองเสียมราฐ เมืองพระตะบอง เมืองศรีโสภณ และเมืองพนมศก

มณฑลภูเก็ตหัวเมืองฝ่ายใต้ตอนกลาง

ต่อมา ได้มีการจัดการปกครองหัวเมืองเป็นระบบมณฑลเทศาภิบาล โดยรวมเมืองต่างๆ เข้าเป็นมณฑล แล้วส่งข้าราชการออกไปกำกับดูแล เรียกว่า ข้าหลวงเทศาภิบาล ให้ยกเลิกตำแหน่งเจ้าเมือง อุปฮาดราชวงศ์ และราชบุตรเปลี่ยนเป็นผู้ว่าราชการเมือง ปลัดเมือง ยกกระบัตรเมือง และผู้ช่วยราชการเมือง เปลี่ยนชื่อเรียกมณฑลใหม่โดยตัดคำว่าลาวออก

ในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ มีการปรับเปลี่ยนชื่อมณฑลใหม่คือ มณฑลตะวันออกเป็นมณฑลบูรพา มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือเป็นมณฑลพายัพ มณฑลฝ่ายเหนือเป็นมณฑลอุดรและมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือเป็นมณฑลอีสาน นอกจากนี้ยังได้รวมหัวเมืองหลายๆเมืองเข้าเป็นบริเวณ เช่น เมืองชนบทเมืองภูเวียง เมืองขอนแก่น รวมเรียกว่า บริเวณพาชี ทางกรุงเทพฯส่งข้าราชการมากำกับดูแล เรียกว่า ข้าหลวงบริเวณ มีอำนาจหน้าที่มากกว่าผู้ว่าราชการเมือง

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ ทางราชการประกาศให้เมืองขึ้นทุกเมือง ยุบลงเป็นอำเภอเจ้าเมืองมาเป็นนายอำเภอ มีเมืองพล เมืองชนบท เมืองมัญจาคีรี เมืองภูเวียง และเมืองคำพองน้อย(น้ำพอง)เป็นอำเภอขึ้นกับเมืองขอนแก่น เมืองขอนแก่นได้มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องมาตามลำดับ ในปี พ.ศ. ๒๕๐๒ ได้กำหนดให้จังหวัดขอนแก่นเป็นศูนย์กลางการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็น ๑ ใน ๕

^{๑๕๔} สุภาพร วีระปรียากร, “ลิมอีสาน : รูปแบบการอนุรักษ์ฟื้นฟูเพื่อส่งเสริมคุณค่าด้านวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน”, วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์, (บัณฑิตศึกษา: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๔), หน้า ๑๐๘-๑๐๙.

ของเมืองหลักตามแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จังหวัดขอนแก่น เป็นดินแดนที่มีอารยธรรมมาช้านานแล้ว มีการตั้งชุมชนอยู่อาศัยกันมาไม่น้อยกว่า ๒๕๐๐ ปีมาแล้วและอยู่ต่อเนื่องกันมาหลายยุคหลายสมัยมีโบราณสถานและโบราณวัตถุปรากฏอยู่เป็นจำนวนมากตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ต่อเนื่องมาตามลำดับจนถึงปัจจุบัน^{๑๕๕} เช่น

๑. แหล่งโบราณคดีโนนนกทา อยู่ที่บ้านนาดี ตำบลกุดธาตุ อำเภอหนองนาคำ เป็นร่องรอยการอยู่อาศัยที่เก่าแก่ที่สุดของจังหวัดขอนแก่นเท่าที่พบในปัจจุบันคือ ประมาณ ๓๕๐๐ ปี ลักษณะเป็นเนินดินเตี้ยๆขนาดกว้างประมาณ ๕๐ เมตร ยาวประมาณ ๑๐๐ เมตร จากการขุดค้นทางโบราณคดี พบว่าได้มีการเพาะปลูกกันมาตั้งแต่ยุคเริ่มแรกของการอยู่อาศัย รวมทั้งมีสัตว์เลี้ยงเพื่อใช้งานและเป็นอาหารมีการผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากเหล็กและสำริด

๒. แหล่งโบราณคดีโนนชัย อยู่ที่บ้านโนนชัย อำเภอเมืองลักษณะเป็นเนินดินขนาดใหญ่พบหลักฐานการตั้งชุมชน เมื่อ ๒๕๐๐ ปีมาแล้ว มีการทำนาข้าว และผลิตเครื่องใช้เหล็กและสำริด มีการติดต่อแลกเปลี่ยนสินค้ากับชุมชนร่วมสมัยที่ห่างไกล มีการเลี้ยงสัตว์หลายชนิดมีการใช้ภาชนะดินเผาเนื้อหยาบเคลือบน้ำโคลนสีแดงและเขียนลายสี

โบราณสถานต่อเนื่องสมัยประวัติศาสตร์ เมืองโบราณโนนเมืองอยู่ที่บ้านนาโพธิ์ ตำบลชุมแพ อำเภอชุมแพ เป็นที่อยู่อาศัยของชุมชนโบราณที่มีการพัฒนาต่อเนื่องตั้งแต่ประมาณ ๒๕๐๐ ปี ตลอดมาจนถึงสมัยทวารวดี ระยะนี้มีการขุดคูน้ำเป็นคูเมืองสร้างคันดินเป็นกำแพงเมือง เป็นขอบเขตเมืองสองวงซ้อนกันนี้ได้ยู่มาถึงสมัยลพบุรีจึงทิ้งร้างไปในที่สุดเมืองชั้นในรูปทรงค่อนข้างกลมมีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๕๒๐ เมตร เมืองชั้นนอกรูปทรงยาวรีมีเส้นผ่าศูนย์กลาง ประมาณ ๖๐๐ เมตร มีเสมาหินทรายปักอยู่ในเมืองและพื้นที่โดยรอบจากการขุดค้นพบว่าการฝังศพเป็นจำนวนค่อนข้างมากนับว่าเป็นโบราณสถานที่สำคัญแห่งหนึ่งของจังหวัดขอนแก่น

เมืองโบราณบ้านเมืองเพี้ย อยู่ที่บ้านเมืองเพี้ย ตำบลเมืองเพี้ย อำเภอบ้านไผ่ ลักษณะเมืองเป็นเนินดินรูปวงรี เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๒ กิโลเมตร มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ ๒ ชั้น จากการสำรวจพบภาชนะบรรจุกระดูก แท่งหินบดยา แม่พิมพ์แหวนหรือกำไลดินเผา พระพุทธรูปปางสมาธิ ทำด้วยหินทราย เครื่องมือเหล็ก เครื่องประดับสำริด ลูกปัดแก้วและหิน บริเวณเมืองยังมีใบเสมาหินทรายทั้งแบบเรียบและแบบมีลวดลายหม้อน้ำ

^{๑๕๕} สุภาพร วีระปรียากร, “ลิมอีสาน : รูปแบบการอนุรักษ์ฟื้นฟูเพื่อส่งเสริมคุณค่าด้านวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน”, วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๔), หน้า ๑๐๘-๑๐๙.

เมืองโบราณชัยวาน อยู่ที่บ้านโพธิ์ไชย ตำบลโพธิ์ไชย กิ่งอำเภอโคกโพธิ์ไชย ตัวเมืองมีรูปทรงเป็นวงรี ลักษณะเป็นเนินดินมีคูน้ำคันดินล้อมรอบ เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๘๐๐ เมตร ในบริเวณเมืองพบโบราณวัตถุเนื่องในพระพุทธศาสนาหลายประเภทและโบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์บางส่วน โบราณวัตถุที่สำคัญคือ พระเจ้าใหญ่พระพุทธรูปปางสมาธิทำด้วยหินทราย ได้พบกลุ่มเสมาอีกสามกลุ่ม กลุ่มแรกอยู่บริเวณใกล้กับพระเจ้าใหญ่ มีเสมาปักอยู่รอบเนินดินทั้ง ๘ ทิศ กลุ่มที่สองเรียกว่าลิม อยู่หกลูก กลุ่มที่สามอยู่บริเวณวัดป่ามีประมาณสิบกว่าหลัก

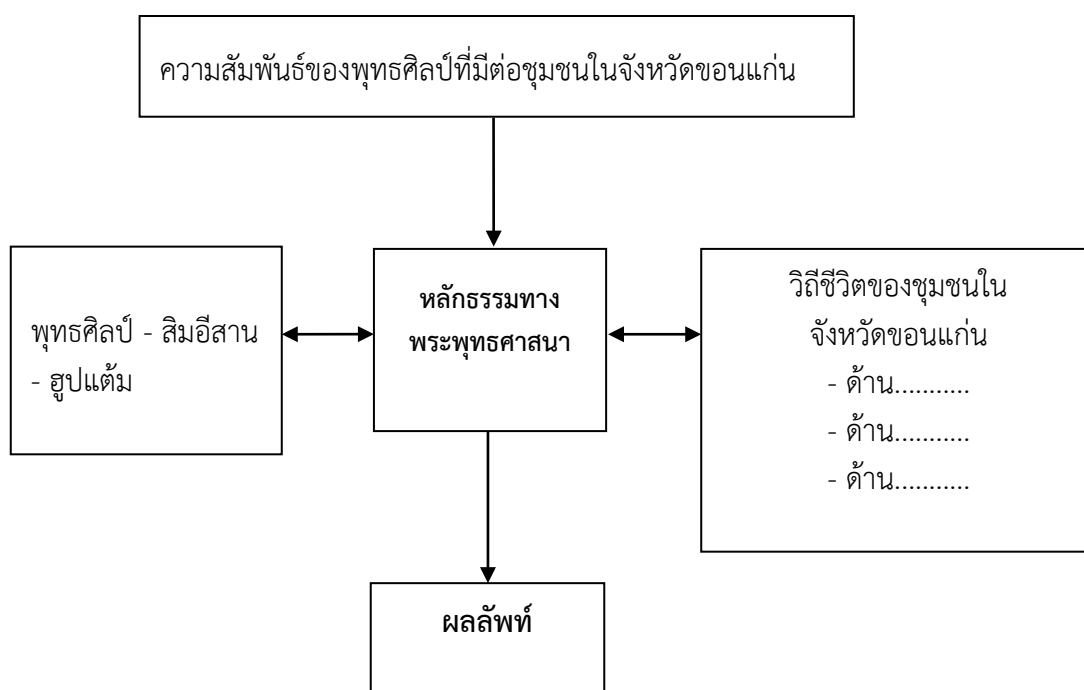
เมืองโบราณดงเมืองแอม อยู่ที่บ้านดงเมืองแอม ตำบลดงเมืองแอม อำเภอเขาสวนกวาง เป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศไทยมีขนาดตามแนวตะวันออก ตะวันตกประมาณ ๒๕๐๐ เมตรมีผังเมืองเป็นเมืองแปดสวางต่อเนื่องกัน เมืองทางด้านทิศตะวันตกมีรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน เมืองทางทิศตะวันออกมีรูปทรงวงรีแต่ด้านทิศใต้ขยายแผ่อ้อมไปทางทิศตะวันตก พบศิลาจารึกของพระเจ้ามเหศวรมันเป็นจารึกบนแผ่นหินทรายจารึกด้วยภาษาสันสกฤตอักษรปัลลวะ มีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ข้อความกล่าวถึงพระนาม มเหศวรมัน กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งอาณาจักรเจนละ พบร่องรอยการอยู่อาศัยมาตั้งแต่อ่อนประวัติศาสตร์ตอบปลายซากโบราณสถานศิลาแลงในวัฒนธรรมลพบุรี

เหตุที่เมืองมีนามว่าเมืองขอนแก่นนั้นได้มีตำนานแต่โบราณเล่าขานสืบต่อกันมาว่า ก่อนที่เพี้ยเมืองแพนหรือพระนครศรีบริรักษ์ เจ้าเมืองขอนแก่นคนแรกจะอพยพไพร่พลมาตั้งบ้านตั้งเมืองขึ้นนั้น ปรากฏว่าบ้านขามหรือตำบลบ้านขาม อำเภอน้ำพองปัจจุบัน ซึ่งเป็นเขตแขวงร่วมการปกครองกับบ้านชีโล้น มีตอมะขามขนาดใหญ่ที่ตายไปหลายปีแล้ว กลับมีใบงอกงามเกิดขึ้นใหม่อีก และหากผู้ใดไปกระทำมิดีมีร้ายหรือดูถูกดูหมิ่น ไม่ให้ความเคารพยำเกรงก็จะมีอันเป็นไปในทันทีทันใด เป็นที่น่าประหลาดและมหัศจรรย์ยิ่งนัก ดังนั้นบรรดาชาวบ้านชาวเมืองในแถบถิ่นนั้นจึงได้พร้อมใจกันก่อเจดีย์ครอบตอมะขามนั้นเอาไว้เพื่อให้เป็นที่สักการะของคนทั่วไป พร้อมกับได้บรรจุพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ๙ บทเข้าไว้ในเจดีย์ครอบตอมะขามนั้นด้วย ซึ่งเรียกว่า พระเจ้า ๙ พระองค์ แต่เจดีย์ที่สร้างในครั้งแรกเป็นรูปปรางค์ หลังจากได้ทำการบูรณะใหม่เรื่องราว ๕๐ ปีที่ผ่านมาจึงได้เปลี่ยนเป็นรูปทรงเจดีย์และมีนามว่าพระธาตุขามแก่น ปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตวัดเจติยภูมิ บ้านขาม ตำบลบ้านขาม อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น พระเจดีย์ขามแก่นถือว่าเป็นปูชนียสถานอันศักดิ์สิทธิ์ของชาวจังหวัดขอนแก่น ส่วนทางด้านทิศตะวันตกของเจดีย์พระธาตุขามแก่นนั้น มีซากโบราณที่ปรักหักพังปรากฏอยู่ โดยอยู่ห่างจากเจดีย์ราว ๑๕ เส้นหรืออยู่คนละฟากทุ่งของบ้านขาม ซึ่งแสดงให้เห็น

เห็นว่าบริเวณแห่งนี้ น่าจะเป็นที่ตั้งของเมืองมาก่อนแต่ได้ร้างไปนานดังนั้นจึงได้ถือเอานิมิตนี้มาตั้งนามเมืองว่าขามแก่นแต่ต่อมาจึงเรียกเพี้ยนมาเป็นเมืองขอนแก่นจนกระทั่งทุกวันนี้^{๑๕๖}

จึงเห็นว่า ตำนานเมืองขอนแก่นมีความเป็นมาอันยาวนาน มีตำนานเรื่องพุทธศิลป์ ไม่ว่าจะเป็นเสมาหินทรายที่ปรากฏอยู่ที่เมืองโบราณโนนเมือง ที่บ้านนาโพธิ์ ตำบลชุมแพ อำเภอชุมแพ พบพระพุทธรูปปางสมาธิทำด้วยหินทรายพบที่เมืองโบราณบ้านเมืองเพี้ย ตำบลเมืองเพี้ย อำเภอบ้านไผ่ และได้พบพระพุทธรูปปางสมาธิทำด้วยหินทราย พร้อมทั้งพบกลุ่มเสมาอีก ๓ กลุ่ม ที่เมืองโบราณชัยวาน ที่บ้านโพธิ์ชัย ตำบลโพธิ์ชัย อำเภอโคกโพธิ์ชัย ดังนั้นจึงได้เห็นว่าเมืองขอนแก่นมีตำนานเรื่องพุทธศิลป์สืบเนื่องมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

๒.๗ กรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัย

^{๑๕๖} สุภาพร วีระปรียากร, “สิมอีสาน : รูปแบบการอนุรักษ์พื้นฟูเพื่อส่งเสริมคุณค่าด้านวัฒนธรรมโดย การมีส่วนร่วมของชุมชน”, วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๔), หน้า ๑๐๘-๑๐๙.

บทที่ ๓

วิธีการดำเนินการวิจัย

บทนี้เป็น การนำเสนอสาระสำคัญเกี่ยวกับวิธีการดำเนินการวิจัย ซึ่งประกอบด้วย ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง เครื่องมือในการวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) สังเกตการณ์(Observation) ดังนั้น เพื่อให้การวิจัยบรรลุผลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ผู้วิจัยกำหนดวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

- ๓.๑ รูปแบบการวิจัย
- ๓.๒ ประชากรและกลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการวิจัย
- ๓.๓ ขอบเขตพื้นที่ในการวิจัย
- ๓.๔ การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
- ๓.๕ การเก็บรวบรวมข้อมูล
- ๓.๖ การวิเคราะห์ข้อมูล
- ๓.๗ การนำเสนอผลการวิจัย

ในการวิจัยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีต่องานพุทธศิลป์ในจังหวัดขอนแก่น การวิจัยเกี่ยวกับการสัมภาษณ์อันเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพได้ดำเนินการ ดังนี้

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

การวิจัยเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของพุทธศิลป์ที่มีชุมชนในจังหวัดขอนแก่น เป็น การวิจัยในเชิงเอกสาร (Documenty Research) และการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นแนวทางในการวิจัยและกำหนดการศึกษาเป็นเชิงคุณภาพ โดยใช้แบบสัมภาษณ์(Interview) นำข้อมูลจากการลงพื้นที่สัมภาษณ์มาวิเคราะห์เรียบเรียงข้อมูลเชิงพรรณนา

๓.๒ ประชากรและกลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดประชากรและกลุ่มเป้าหมาย ดังนี้

ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการเลือกแบบเจาะจง(Purposive Sampling) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจนและเป็นผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพุทธศิลป์ในจังหวัดขอนแก่น ที่ปรากฏในชุมชนทั้ง ๕ แห่ง โดยแบ่งประชากรให้ข้อมูลสำคัญออกเป็น ๕ กลุ่ม ดังนี้

๑. พระสงฆ์	จำนวนพื้นที่ละ ๑๐ รูป
๒. ปราชญ์ชาวบ้านหรือผู้นำทางพิธีกรรม	จำนวนพื้นที่ละ ๕ คน
๓. นักวิชาการ	จำนวน ๕ รูป/คน
๔. ผู้นำชุมชน	จำนวน ๑๐ คน
๕. ประชาชนทั่วไปในชุมชน	จำนวน ๑๕ คน
	รวมทั้งสิ้น ๔๕รูป/คน

๓.๓ ขอบเขตพื้นที่ในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่ในการทำวิจัย ๕แห่งได้แก่

๑. วัดไชยศรี บ้านสาวตี่ ต.สาวตี่ อ.เมือง
๒. วัดสนวนวารัพัฒนาราม บ้านหัวหนอง ต.หัวหนอง อ.บ้านไผ่
๓. วัดมณีมาวิทยาราม บ้านลาน ต.บ้านลาน อ.บ้านไผ่
๔. วัดสระบัวแก้ว บ้านสระวังคุณ ต.หนองเม็ก อ.หนองสองห้อง
๕. วัดสระทอง บ้านบัว ต.กุดเค้า อ.มัญจาคีรี

จังหวัดขอนแก่นเป็นจังหวัดที่เก่าแก่และมีประวัติความเป็นมาอันยาวนาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณพื้นที่ๆ วิจัยทั้ง ๕ แห่งนี้ เป็นแหล่งอารยธรรมโบราณแห่งหนึ่งของภาคอีสานและเป็นพื้นที่มีการก่อตั้งมาแต่ดั้งเดิมและเป็นผู้สืบสานมรดกทางวัฒนธรรมตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน

๓.๔ การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การสร้างแบบสัมภาษณ์ มีขั้นตอนดังนี้

๑. ศึกษาค้นคว้าข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่จะวิจัย และประชากรกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษา แล้วร่างแบบสัมภาษณ์

๒. สร้างแบบสัมภาษณ์ตามวัตถุประสงค์การวิจัย

๓. นำแบบสัมภาษณ์ที่สร้างแล้วเสนออาจารย์ที่ปรึกษา เพื่อตรวจความถูกต้องของเนื้อหา

๔. นำแบบสัมภาษณ์มาแก้ไขความถูกต้องของเนื้อหาตามคำแนะนำของอาจารย์ที่ปรึกษา

๕. นำแบบสัมภาษณ์ที่แก้ไขตามคำแนะนำของอาจารย์ที่ปรึกษาเสนอต่อผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อตรวจสอบความสมบูรณ์ของเนื้อหา จำนวน ๕ ท่าน ได้แก่

- ๑) รศ.ดร.นิยม วงศ์พงษ์คำ
- ๒) ผศ.ดร.หอมหวล บัวระภา
- ๓) ผศ.ดร.วิเชียร แสนมี
- ๔) ผศ.ดร.ประยูร แสงใส
- ๕) ผศ.ดร.สุวิน ทองปิ่น

๖. นำแบบสัมภาษณ์มาแก้ไขตามคำแนะนำของผู้ทรงคุณวุฒิ

๗. นำแบบสัมภาษณ์ลงสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมาย เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล

๓.๕ การเก็บรวบรวมข้อมูล

๑. รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) โดยรวบรวมจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับพุทธศิลป์ในจังหวัดขอนแก่น

๒. รวบรวมข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) โดยรวบรวมจากเอกสาร หรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้องและบทความต่างๆทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศในบางส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานพุทธศิลป์ เช่น หนังสือ งานวิจัย บทความ และวิทยานิพนธ์ รวมทั้งเอกสารจากสื่ออินเทอร์เน็ต โดยศึกษาข้อมูลจากตำราวิชาการที่เกี่ยวกับการพัฒนาการของพุทธศิลป์ในสมัยต่างๆ ในประเทศไทย และในอีสาน โดยเฉพาะในจังหวัดขอนแก่น

๓. รวบรวมข้อมูลจากบทสัมภาษณ์ของกลุ่มตัวอย่างในเขตจังหวัดขอนแก่นทั้ง ๕ แห่งแบบสังเกต (Observation) การวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยจะใช้แบบสังเกต โดยแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ แบบสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และแบบสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation)

๔. รวบรวมข้อมูลจากการ Focusgroup ที่ผู้ทรงคุณวุฒิแนะนำและผู้เข้าร่วมสัมมนา

๕. รวบรวมข้อมูลทั้งหมดที่ได้จากการเก็บแบบสัมภาษณ์ไปวิเคราะห์ข้อมูล

๖. รวบรวมเรียบเรียงข้อมูลทั้งที่ได้จากภาคทฤษฎีและภาคสนามมาจัดหมวดหมู่

๗. การวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งผู้วิจัยทำการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการการศึกษาค้นคว้าตำราจากเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องและข้อมูลภาคสนามโดยใช้การวิเคราะห์และการสังเกตการณ์แล้วนำเสนอข้อมูลโดยการพรรณนา(interpretations) เพื่ออธิบายถึงความสัมพันธ์ของพุทธศิลป์ที่มีต่อชุมชนในจังหวัดขอนแก่น ทั้ง ๕ แห่ง จึงสรุปผลการวิจัย

๓.๖ การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลจากการรวบรวมที่มีอยู่อย่างเป็นระบบ สะดวก และง่ายต่อการค้นหาข้อมูล ในการจัดทำแฟ้มเพื่อประโยชน์ต่อการค้นหาข้อมูล ประกอบด้วยแฟ้มข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เจาะลึกและการสนทนากลุ่มย่อยหรือสัมมนากลุ่มย่อยประกอบด้วยข้อมูล ๒ ส่วน คือ

- ๑) ข้อมูลที่เป็นแบบบันทึกการสัมภาษณ์และแบบบันทึกการสนทนากลุ่มประกอบด้วยชื่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญ วันที่ ช่วงเวลา สถานที่สัมภาษณ์ สัมภาษณ์ครั้งที่ ชื่อผู้สัมภาษณ์ บทสัมภาษณ์
- ๒) ข้อมูลที่เป็นแบบวิเคราะห์จากการสัมภาษณ์เชิงลึก/การสนทนากลุ่ม หรือสัมมนากลุ่มย่อย ซึ่งประกอบด้วยชื่อผู้ให้ข้อมูล ชื่อผู้สัมภาษณ์ เนื้อหาการสนทนา เหตุการณ์/สถานการณ์ และการตีความเบื้องต้นแล้วจึงทำการวิเคราะห์เชิงพรรณนา

๓.๗ การนำเสนอผลการวิจัย

ผู้วิจัยได้นำเสนอข้อมูลในลักษณะพรรณนาความ (Descriptive Presentation) ประกอบภาพถ่ายและการพรรณนาประกอบการบรรยายเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิด ทฤษฎี หลักการความเป็นมา เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ของพุทธิศิลป์ที่มีต่อชุมชนในจังหวัดขอนแก่น แล้วจะเป็นการนำเสนองานวิชาการที่มีประโยชน์ต่อสาธารณชนต่อไป

บทที่ ๔

ผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง ศักยภาพและความสัมพันธ์ของพุทธศิลป์ที่มีต่อชุมชนในจังหวัดขอนแก่นโดยมีวัตถุประสงค์ ๓ ข้อ ได้แก่ ๑) เพื่อศึกษาพุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในพุทธศิลป์ที่มีต่อชุมชนในจังหวัดขอนแก่น ๓) เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของพุทธศิลป์ที่มีผลต่อชุมชนในจังหวัดขอนแก่น ซึ่งในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้กำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน ๔๕ คน โดยผู้วิจัยได้แบ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลออกเป็น ๕ กลุ่ม ได้แก่ ๑) พระสงฆ์ ๒) ปราชญ์ชาวบ้านหรือผู้นำทางพิธีกรรม ๓) นักวิชาการ ๔) ผู้นำชุมชน ๕) ประชาชนทั่วไปในชุมชน โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๑ พุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

พุทธศิลป์จัดอยู่ในศิลปะสาขาจิตรศิลป์ และจัดเข้าในทัศนศิลป์ เพราะเป็นศิลปะที่เราสามารถเสกสัมผัสความงามได้โดยทางประสาทตา พุทธศิลป์ ได้แก่ พระอุโบสถ พระวิหารหรือศาลาการเปรียญ พระสถูป พระปรางค์ จัดเป็นทัศนศิลป์ประเภทสถาปัตยกรรม พระพุทธรูปมาในอิริยาบถหรือปางต่างๆ ลวดลายปูนปั้น งานแกะสลักไม้บานประตูหน้าต่างต่างๆ จัดเป็นทัศนศิลป์ประเภทประติมากรรม รูปภาพฝาผนังตามสถานที่สำคัญต่างๆ จัดเป็นทัศนศิลป์ประเภทจิตรกรรม

พุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลนั้น มีพัฒนาการมาจากเสนาสนะป่า สถานที่ที่เกิดขึ้นจากได้รับแรงศรัทธาจากชาวพุทธ โดยมีพระมหากษัตริย์หรือพระเจ้าแผ่นดินเป็นองค์อุปถัมภ์หลักทรงให้การคุ้มครอง โดยมีการสร้างวัดถวายมากมาย^๑ เช่น วัดเวฬุวัน (สวนไผ่) ที่พระเจ้าพิมพิสารกษัตริย์แห่งเมืองมคธทรงน้อมถวาย เพื่อใช้เป็นที่ประพฤติปฏิบัติธรรมของพระพุทธเจ้าและเหล่าพระสาวก ต่อมาพระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตเสนาสนะ ๕ ชนิด ได้แก่ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว เรือนชั้น เรือนโล้น ถ้ำ^๒ และได้มีพัฒนาการพุทธศิลป์ประเภทต่างๆ ขึ้นตามลำดับ

^๑ ปัญญา เทพสิงห์, ศิลปะเอเชีย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๒๐.

^๒ วิ.จุ. (ไทย) ๗/๒๕๔/๘๘-๙๒.

พุทธศิลป์เป็นศิลปวัตถุที่สำคัญ มีความสำคัญด้านคุณค่า ประโยชน์อย่างยิ่ง โดยส่วนใหญ่ปรากฏในวัดทางพระพุทธศาสนา ซึ่งก่อสร้างเพื่อวัตถุประสงค์ที่ต่างกัน ได้แก่ อุโบสถ วิหาร เจดีย์ สลุป พระพุทธรูป ศาลาการเปรียญ และกุฏิ หรือสิ่งก่อสร้างอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนานั้น เพาะเป็นที่พักอาศัยของพระภิกษุ สามเณร เป็นศูนย์กลางทางสังคมของพุทธศาสนิกชน และเป็นสถานที่ประกอบกิจกรรมประเพณีในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เป็นอนุสรณ์ให้ระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย เป็นสถานที่เคารพกราบไหว้บูชา และร่วมกิจกรรมต่างๆ สร้างขึ้นเพื่อใช้ในกิจการหรือเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ได้แก่ สำนักสงฆ์ วัดวา อาราม โบสถ์ วิหาร เจดีย์ และสลุป^๗

โดยได้เริ่มมีปรากฏหลักฐานหลังจาก พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ทรงแสดงธรรมโปรดปัญจวัคคีย์ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ในพรรษาแรกแล้ว จากนั้นพระพุทธเจ้าและพระภิกษุปัญจวัคคีย์ทรงจำพรรษาแรกที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ทรงแสดงธรรมโปรดยสกุลบุตรและบิดามารดาตลอดถึงภรรยาของยสกุลบุตรต่อมาสหายของพระยสะเมื่อทราบข่าวนั้น จึงเดินทางมาเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อฟังธรรม ท่านเหล่านั้นได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ หลังจากออกพรรษาแล้วพระพุทธองค์ทรงส่งพระสาวกจำนวน ๖๐ รูปเหล่านั้นไปประกาศพระศาสนา ซึ่งเป็นเหตุให้ต่อมา ได้มีผู้มีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและเข้ามาขอบวชเป็นจำนวนมาก หลังจากพระองค์ทรงแสดงธรรมโปรดพระเจ้าพิมพิสารและข้าราชการปราชญ์ชาวมคธจนได้บรรลุธรรม ครั้นนั้นพระเจ้าพิมพิสารได้ถวายพระราชมุขยานของพระองค์ให้เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวก เป็นเหตุให้ทรงอนุญาตอาราม^๘ ได้แก่ ป่า ต้นไม้ ภูเขา ชอกเขา ถ้ำ ป่าละเมาะและลอมฟาง เพื่อเป็นสถานที่อยู่ประพฤติปฏิบัติพรหมจรรย์ของพระภิกษุสงฆ์

ต่อมาเศรษฐีชาวเมืองราชคฤห์ได้เดินทางไปสวนเวฬุวันได้เห็นภิกษุเหล่านั้นเดินออกมาจากที่อยู่ของตนเกิดความศรัทธาเลื่อมใส จึงทูลขอพระพุทธเจ้าที่จะสร้างวิหารถวายพระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้พระภิกษุสามารถอยู่จำพรรษาในเสนาสนะ ๕ ชนิด คือวิหาร เรือนมุงแถบเดียว เรือนชั้น เรือนโล้น และถ้ำ^๙ จึงนับได้ว่าวัดแห่งนี้เป็นต้นกำเนิดของพุทธศิลป์ในพระพุทธศาสนา ภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์จำพรรษาอยู่ประจำที่ต่อมาบุคคลอื่นๆ ที่มีความศรัทธาเลื่อมใสและเห็นความจำเป็นที่จะต้องมียัดเป็นที่อยู่จำพรรษาจึงมีการสร้างวัดถวายไว้ในพระพุทธศาสนา อีกหลายท่าน เช่น อนาถปิณฑิกเศรษฐีได้สร้างวัดพระเชตะวันมหาวิหาร นางวิสาขา

^๗ วสันต์ ชีวะสารณ์, ศาสนสถานในพุทธศาสนา: แหล่งและบทบาท, (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๕๒,) หน้า ๔.

^๘ วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๘/๗๑-๗๒.

^๙ วิ.จุ. (ไทย) ๗/๒๔๔/๘๙-๙๒.

ได้สร้างวัดพุพารามในเมืองสาวัตถี หมอชิวโกมารภจได้สร้างวัดชิวกัมพวัน พระประยูรญาติศากยวงศ์ได้สร้างวัดนิโครธารามเป็นต้น

จึงเห็นได้ว่า พุทธศิลป์เริ่มมีปรากฏหลักฐานในสมัยพระพุทธเจ้าเริ่มประกาศพระพุทธศาสนานั้นเป็นสถานที่สร้างเพื่อการใช้สอยซึ่งเป็นอำนวยความสะดวกในการปฏิบัติธรรม ไม่มีความหรูหราหรือวิจิตรพิสดารแต่อย่างใดเป็นสถานที่สร้างด้วยความเรียบง่าย มุ่งประโยชน์ในการใช้สอยเป็นสำคัญ

ต่อมาพระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติสิกขาบทเกี่ยวข้องกับรูปแบบและลักษณะ อันเป็นพัฒนาการของพุทธศิลป์ประเภทสถาปัตยกรรม เมื่อภิกษุชาวเมืองอาฬวีสร้างกุฏิเป็นของตัวเองไม่จำกัดขนาด ออกปากขออุปกรณ์ก่อสร้างต่างๆ และคนงานก่อสร้าง พวกชาวบ้านพากันหวาดสะดุ้งกลัวหลบหนีพาท่านพระมหากัสสปเถระทราบความนั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงทราบ พระองค์ทรงตำหนิพวกภิกษุชาวเมืองอาฬวีและทรงมีรับสั่งให้ภิกษุผู้จะสร้างกุฏิที่ไม่มีเจ้าของสร้างถวายเป็นของส่วนตัวพึงสร้างให้ได้ขนาด ขนาดในการสร้างนั้น ยาว ๑๒ คืบ กว้าง ๗ คืบพระสุคต ต้องให้ภิกษุไปแสดงที่ให้ จะต้องเป็นพื้นที่ไม่มีอันตราย เป็นพื้นที่มีบริเวณโดยรอบ^๖ ส่วนในสิกขาบทที่ ๗ แห่งสังฆาทิเสส มีเนื้อความที่เกี่ยวข้องถึงเศรษฐีอุปัฏฐากพระฉันนะปวารณาจะสร้างวิหารถวายเป็นของส่วนตัวให้แล้วถวายเป็นวิหาร ใช้คนตัดต้นไม้รุกขเจดีย์ที่ชาวเมืองเคารพบูชา พวกชาวบ้านจึงพากันตำหนิพระฉันนะปวารณา พระพุทธเจ้าทรงทราบจึงตำหนิ และทรงมีรับสั่งให้ภิกษุที่จะสร้างวิหารใหญ่ที่มีเจ้าของสร้างถวายเป็นของส่วนตัว ต้องพาภิกษุไปแสดงพื้นที่^๗ และสิกขาบทที่ ๙ แห่งปาจิตติย มีเนื้อหาเกี่ยวกับการโบกหลังคากุฏิที่ต้องทำให้มาตรฐาน ห้ามเกินประมาณ^๘ ซึ่งการบัญญัติสิกขาบทนั้น พระพุทธเจ้าพระองค์ทรงมุ่งที่จะสอนให้พระสาวกรู้จักมองเห็นคุณค่าในทางประโยชน์ ใช้สอยมากกว่าอย่างอื่น และมุ่งถึงการใช้สอยเพื่อพัฒนาตนเอง เพื่อขจัดอัตตา (Ego) ด้วยการทำงานร่วมกับคนอื่น และใช้สอยเพื่อการประพฤติปฏิบัติธรรมอันจำเป็นต่อการดำรงชีวิต^๙

ต่อมา พระพุทธเจ้าได้ทรงอนุญาตให้พระภิกษุประชุมตามคำทูลขอของพระเจ้าพิมพิสาร และทรงบัญญัติให้ทำสังฆกรรมโดยยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงในเขตสีมาที่สงฆ์สมมติขึ้น โดยมีขนาดใหญ่ที่สุดประมาณ ๓ โยชน์ จึงทรงมีรับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย ไม่พึงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงตามบริเวณวิหารโดยไม่กำหนดที่ รูปโดยยกขึ้นแสดง ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สมมติวิหาร เรือนมุง

^๖ วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๓๔๒-๓๔๘/๓๗๘-๓๘๓.

^๗ วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๓๖๕-๓๖๖/๔๐๒-๔๐๓.

^๘ วิ.ม.หา. (ไทย) ๒/๑๓๕/๓๑๐.

^๙ สนิท ศรีสำแดง, พระพุทธศาสนา : กระบวนทัศน์ใหม่, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑๗-๑๑๘.

แถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น หรือถ้ำ ที่สงฆ์ต้องการให้เป็นโรงอุโบสถแล้วจึงทำอุโบสถ^{๑๐} ซึ่งนับได้ว่าเป็นจุดกำเนิดของพุทธศิลป์ประเภทสถาปัตยกรรมอุโบสถในพระพุทธศาสนา และได้มีพัฒนาการต่อมาจนปรากฏในปัจจุบัน

จึงเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงกำหนดไว้เช่นนี้ ก็เพื่อเป็นการป้องกันมิให้ภิกษุสร้าง เกินขนาด เพื่อป้องกันภิกษุไม่สร้างเกินความจำเป็น อันเป็นต้นเหตุแห่งการเบียดเบียนชาวบ้าน และเพื่อการสร้างที่มีแบบแปลนทรงเดียวกันในกาลข้างหน้า

พุทธศิลป์ประเภทจิตรกรรมฝาผนัง ได้มีปรากฏเป็นหลักฐาน เมื่อภิกษุฉัพพัคคีย์ให้ช่างเขียนภาพจิตรกรรม คือ ภาพสตรี ภาพบุรุษไว้ในวิหาร พวกคนเดินเที่ยวชมเห็นจึงดำหนิ ประณามพากันโทษกันว่าเหมือนคลุ่หส์ผู้บริโภคมพระพุทเจ้าทรงทราบและรับสั่งห้ามไม่ให้ภิกษุสั่งให้ช่างเขียนภาพจิตรกรรมคือ ภาพสตรี ภาพบุรุษ ควรเขียนภาพลวดลายดอกไม้ ภาพลวดลายเถาวัลย์ ภาพลวดลายพุ่มม้งกร ภาพลวดลายดอกจอก...^{๑๑}

นอกจากนั้น พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่นั้น ยังมีหลักฐานที่แสดงว่าสถาปัตยกรรมประเภทพระสถูปหรือเจดีย์เกิดขึ้นแล้ว ซึ่งปรากฏในเหตุการณ์ของพระพาหิยะทวารุจิรียเถระได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าจนบรรลุปเป็นพระอรหันต์และได้ทูลขอการอุปสมบทพระพุทธเจ้าทรงให้หาบาตรและจีวรจึงจะประทานการอุปสมบท ขณะที่ท่านแสวงหาอยู่นั้นท่านได้ถูกวัวขวิดเป็นเหตุให้นิพพานหลังจากที่ทำการฉาปนกิจศพของท่าน พระพุทธเจ้าทรงรับสั่งให้สร้างสถูปหรือเจดีย์บรรจุอัฐิไว้ที่ทางสี่แพร่ง เพื่อให้พุทธบริษัทได้สักการบูชา^{๑๒} และปรากฏในคราวที่พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะจะนิพพานก็มาราบทูลลาพระพุทธเจ้า ภายหลังการนิพพานพระพุทธเจ้าทรงรับสั่งให้นำอัฐิธาตุของพุทธสาวกทั้งสองบรรจุไว้ในเจดีย์ที่ขุมประตูประเศตวันมหาวิหาร^{๑๓} หลักฐานสำคัญที่ปรากฏต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพานระหว่างต้นสาละ ณ สาลวันเมืองกุสินารา พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงสังเวชนียสถาน ๔ แห่ง คือ ๑) สถานที่พระตถาคตประสูติ ๒) สถานที่ตรัสรู้รัตนตรัยสัมมาสัมโพธิญาณ ๓) สถานที่ทรงแสดงธรรมจักรกับปวัตตนสูตร ๔) สถานที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน ว่าเป็นสถานที่ที่พุทธบริษัท ๔ ควรไปสักการบูชา^{๑๔}

^{๑๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๒-๑๔๑/๒๐๗-๒๑๗.

^{๑๑} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๔๙/๑๐๒.

^{๑๒} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๗-๕๐/๕๗-๖๐.

^{๑๓} พระพิมลธรรม (ชอบ อนุจารี), พุทธประวัติทัศนศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: กรีนพรินทร์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๖๐, ๑๖๗-๑๖๘.

^{๑๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๒/๑๕๐-๑๕๑.

ต่อมา พระอานนท์เถระได้ทูลถามถึงเรื่องพิธีการถวายเพลิงพระบรมศพและจุดมุ่งหมายสร้างสฐูป พระพุทธเจ้าได้ตรัสรับสั่งให้ปฏิบัติกับพระบรมศพเช่นเดียวกับพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิ หลังถวายเพลิงพระบรมศพแล้วให้สร้างสฐูปไว้ที่หนทางสี่แพร่งพวกชนผู้บูชาด้วยมาลัยของหอมหรือจุนหรือทำจิตให้เลื่อมใส ก็จะเป็นประโยชน์สุขแก่ชนเหล่านั้น^{๑๕} ต่อมาพระพุทธเจ้า ได้ตรัสถึงอุปารหุบุคคล คือผู้ควรสร้างสฐูปถวาย ๔ ประเภท^{๑๖} หลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานพวกมัลลกะศัตรีได้ทำพิธีถวายเพลิงพระบรมศพสำเร็จเรียบร้อยแล้ว ชาวการปรินิพพานและการถวายเพลิงพระบรมศพของพระพุทธเจ้าได้แพร่ไปยังเมืองต่างๆ จึงส่งทูตและกองทัพไปยังเมืองกุสินาราเพื่อขอพระบรมสารีริกธาตุพระพุทธเจ้าเพื่อจะได้สร้างพระสฐูปบรรจุพระอัฐมัลลสะได้ตรัสตอบทูตเหล่านั้นว่าพวกตนจะไม่แบ่ง จึงทำให้ทูตต่างเมืองเหล่านั้นเกิดความไม่พอใจ โทณพราหมณ์จึงขอให้ทุกฝ่ายพร้อมใจแบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วน พระสฐูปจะได้กระจายไปยังทิศต่างๆ คณะทูตจึงตกลงให้โทณพราหมณ์เป็นผู้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วนเท่าๆ กัน ภายหลังเจ้าโมริยะแห่งเมืองปิปลิวันส่งทูตมาขอแบ่งพระบรมสารีริกธาตุบ้าง เจ้ามัลลสะจึงมอบพระอังคาร (เถ้าถ่าน) ให้นำไปสร้างไว้สำหรับสักการบูชาที่เมืองของตน^{๑๗}

จึงเห็นได้ว่า พุทธศิลป์ได้มีพัฒนาการจากวิหารที่อยู่สำหรับพระเจ้าและพระสาวกเสนาสนะ ๕ ประเภท ได้แก่ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว เรือนชั้น เรือนโล้น และถ้ำที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาต ต่อมาปรากฏบทบัญญัติเกี่ยวกับพุทธศิลป์ประเภทสถาปัตยกรรม ได้แก่ กุฏิ วิหารและโรงอุโบสถ ซึ่งปรากฏเป็นรูปแบบและลักษณะตลอดถึงวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการก่อสร้าง บทบัญญัติเกี่ยวข้องกับพุทธศิลป์ประเภทจิตรกรรมฝาผนัง ต่อมา พุทธศิลป์ในรูปแบบสฐูปหรือพระเจดีย์ก็ได้ปรากฏขึ้น และนิยมสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุและพระธาตุ จึงทำให้ทราบได้ว่าพุทธศิลป์ในสมัยพุทธกาลนั้นมีปรากฏขึ้นเพื่อประโยชน์แก่การใช้สอยเป็นหลัก ไม่เน้นไปที่การสร้างเพื่อเสพสุนทรีย์ทางศิลปะ และสร้างเพื่อเป็นสถานที่เคารพกราบไหว้สักการบูชา จึงทำให้พุทธศิลป์ได้มีพัฒนาการต่อเนื่องไปสู่ยุคสมัยต่อมา

ต่อมา ในสมัยหลังพุทธกาลพุทธศิลป์ประเภทต่างๆ นั้น ได้มีพัฒนาการด้านรูปแบบและลักษณะต่อเนื่องสมัยพุทธกาล เช่น รูปแบบการสร้างศาลาโมกมุขี ในสมัยของพระเจ้าอโศกจนถึงสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่ได้ให้ความอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาหลายด้าน ในด้านการสร้างพุทธศิลป์นั้นพระองค์ได้สร้างวัดโศการามและพระสฐูปสาญจี อันเป็นต้นแบบเจดีย์ในสมัยต่อมา ไม่ว่าจะเป็นการขุดเจาะภูเขาสร้างเป็นถ้ำพระวิหาร ที่อยู่ของพระสงฆ์ เป็นต้น ต่อมาใน

^{๑๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๕/๑๕๒.

^{๑๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๖/๑๕๓.

^{๑๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๘/๑๗๘-๑๗๙.

สมัยของพระเจ้ามลิณีที่ได้ปรากฏหลักฐานทางด้านพุทธศิลป์ว่า พระองค์ได้ทรงสร้างอุโบสถพระวิหารมากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศิลป์ประเภทประติมากรรมที่เป็นพระพุทธรูป โดยสร้างตามรูปเคารพของเทพเจ้ากรีกเป็นแบบ ได้เกิดขึ้นในสมัยของพระองค์เป็นครั้งแรก และเป็นต้นแบบของพุทธศิลป์ประเภทนี้ต่อมาจนถึงปัจจุบัน

๔.๒ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพุทธศิลป์จังหวัดขอนแก่น

พุทธศิลป์ถือว่าเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตรง เพราะเป็นสิ่งที่แสดงออกถึงศิลปผสมผสานเข้ากับพระพุทธศาสนา สะท้อนออกมาเป็นสิ่งที่ก่อสร้าง ทั้งในรูปแบบจิตรกรรม ประติมากรรมและสถาปัตยกรรม ซึ่งในปัจจุบันนั้นจะเห็นได้ชัดเจนมากกว่าพุทธศิลป์นั้นได้แสดงออกมาในรูปแบบสิ่งปลูกสร้างภายในวัด เช่น อุโบสถ วิหาร เจดีย์ กุฏิ ศาลา เป็นต้น พุทธศิลป์ที่สร้างขึ้นจึงสำคัญและทรงคุณค่า เพราะปรากฏหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอยู่ภายใน ทำให้คนในชุมชนนำไปประยุกต์ใช้ในวิถีชีวิต ซึ่งในงานวิจัยนี้ได้ศึกษาถึงหลักธรรมที่ปรากฏในพุทธศิลป์จังหวัดขอนแก่นจำนวน ๕ พื้นที่ โดยแยกรายละเอียดของหลักธรรมเป็นหมวดๆ ดังนี้

หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนานั้น ปรากฏอยู่ในพุทธศิลป์สะท้อนอยู่ในงานวิจัยนี้ซึ่งได้แก่ สิมและอุปถัมภ์ นอกจากนั้น ยังแฝงด้วยคติธรรมในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน และวิถีชีวิตแบบเรียบง่าย โดยแยกรายละเอียดได้ดังนี้

๔.๒.๑ หลักธรรมหมวด ๒

๑) บุชา ๒ อย่าง^{๑๘} คือ ๑) อามิสบูชา ได้แก่ การบูชาด้วยอามิสคือวัตถุสิ่งของ ๒) ธรรมบูชา ได้แก่ บูชาด้วยธรรม คือด้วยการปฏิบัติให้บรรลุจุดหมายที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมไว้

๒) โลกบาลธรรม^{๑๙} คือ ธรรมที่ช่วยให้โลกมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่เดือดร้อนและสับสนวุ่นวาย ได้แก่ ๑) หิริ ความละอายต่อบาป ละอายใจต่อการทำความชั่ว ๒) โอตตัปปะ ความกลัวบาป เกรงกลัวต่อความชั่ว

๓) บุคคลที่หาได้ยาก ๒ ประเภท^{๒๐} ได้แก่ ๑) บุพการี ผู้ทำอุปกะระก่อน, ผู้ทำความดีหรือทำประโยชน์ให้แต่ต้นโดยไม่ต้องคอยคิดถึงผลตอบแทน ๒) กตัญญูกตเวที ผู้รู้อุปกะระที่เขาทำแล้วและตอบแทน, ผู้รู้จักคุณค่าแห่งการทำความดีของผู้อื่นและแสดงออกเพื่อบูชาความดีนั้น

^{๑๘} ดุราลัยละเอียดใน งบ.ทุก. ๒๐/๔๐๑/๑๑๗.

^{๑๙} ดุราลัยละเอียดใน งบ.ทุก. ๒๐/๒๒๕/๖๕.

^{๒๐} ดุราลัยละเอียดใน งบ.ทุก. ๒๐/๓๖๔/๑๐๘.

๔) ทาน คือ การให้ การเสียสละและการบริจาค ๒ ประการ^{๒๑} ได้แก่ ๑) อามิสทาน คือ การให้สิ่งของ ๒) ธรรมทาน คือ การให้ธรรม, การให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน

กรณี: อุปแต้มวัดไชยศรีภายในสิมด้านหลังพระประธาน ปราภฏภาพสวรรค์ซึ่งเป็นที่ประทับของพระอินทร์ ด้านข้างซ้ายและขวาของพระประธาน ปราภฏภาพพระยาสุรราชทรงให้พระมหะสีทั้งหมด ทำพิธีของบุตรผู้มีบุญญาธิการต่อพระอินทร์ จึงตั้งพิธีและมีการปฏิบัติธรรมเพื่อที่จะสมปรารถนาที่ตัวเองตั้งไว้ ด้านหน้าสิมวัดไชยศรีและด้านหลังวัดสนวนวารี ปราภฏภาพขุนนรที่แสดงสัตว์นรกผู้ได้ทำกรรมกำลังเสวยผลกรรม และภาพการถูกทรมานคือการทำหมันสัตว์ เขาก็ได้รับผลกรรมเช่นเดียวกันอุปแต้มบนผนังรอบสิมทั้ง ๒ แห่งปราภฏภาพจากรรณกรรมเรื่องสินไซ ที่สื่อถึงความกตัญญูทเวทเพราะปฏิบัติตามคำสั่งของพระเจ้าสุรราช ให้ตามเอาาคือนางสมณฑากลับมาถึงแม้ว่าจะมีอุปสรรคมากมายสักเพียงไร

นอกจากนั้น อุปแต้มวัดสนวนวารีภายในสิมและผนังรอบนอกสิมวัดมัชฌิมาวิทยาราม ปราภฏภาพให้ทานแบ่งปันเสียสละสิ่งของให้แก่คนยากไร้ ซึ่งนำมาจากเรื่องพระเวสสันดรชาดก

๔.๒.๒ หลักธรรมหมวด ๓

๑) ปัญญา คือ ความรอบรู้ รู้ทั่ว เข้าใจ รู้ซึ่ง ๓ ประการ^{๒๒} ได้แก่ ๑) จินตามยปัญญา คือ ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณา ปัญญาสืบแต่โยนิโสมนสิการที่ตั้งขึ้นในตนเอง ๒) สุตมยปัญญา คือ ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ, ปัญญาสืบแต่ปรโตโฆสะ ๓) ภาวนามยปัญญา คือ ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ, ปัญญาสืบแต่ปัญญาสองอย่างแรกนั้น แล้วหมั่นมนสิการในสภาวะธรรม

๒) บุญกิริยาวัตถุ ๓ ประการ^{๒๓} ได้แก่ ๑) ทานมัย คือ ทำบุญด้วยการให้ปันสิ่งของ ๒) สีลมัย คือ ทำบุญด้วยการรักษาศีล หรือประพฤติดีมีระเบียบวินัย ๓) ภาวนามัย คือ ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา ได้แก่ฝึกอบรมจิตใจเจริญปัญญา

๓) สามัคคี คือ ความพร้อมเพรียง ความกลมเกลียว หรือความมีจุดรวมตัวเข้าด้วยกันหรือมุ่งไปด้วยกัน มี ๓ ประการ^{๒๔} ได้แก่ ๑) กายสามัคคี คือ ความพร้อมเพรียงทางกาย ๒) จิตสามัคคี คือ ความพร้อมเพรียงด้วยใจ ได้แก่ การชื่นชมยินดีเห็นชอบร่วมกัน พอใจรวมเป็นอย่างเดียวกัน ๓) สังขสามัคคี คือ ความพร้อมเพรียงของสงฆ์หรือหมู่คณะ

^{๒๑} ดุรายละเอียดโน งบ..ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๘๖/๑๑๔.

^{๒๒} ดุรายละเอียดโน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๑.

^{๒๓} ดุรายละเอียดโน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๐.

^{๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๔๔๓-๔๔๔.

๔) สันโดษคือ ความยินดี ความพอใจ มี ๓ ประการ^{๒๕} ได้แก่ ๑) ยถาลภสันโดษ คือ ยินดีตามที่ได้ ยินดีตามที่ได้พึงได้ คือ ตนได้สิ่งใดมา หรือเพียรหาสิ่งใดมาได้ เมื่อเป็นสิ่งที่ตนพึงได้ ไม่ว่าจะหยาบหรือประณีตแค่ไหนก็ยินดีพอใจด้วยสิ่งนั้น ไม่ติดใจอยากได้สิ่งอื่น ไม่เดือดร้อนกระวนกระวาย เพราะสิ่งที่ตนไม่ได้ ไม่ปรารถนาสิ่งที่ตนไม่พึงได้หรือเกินไปกว่าที่ตนพึงได้โดยถูกต้องชอบธรรม ไม่เพ่งเล็งปรารถนาของที่คนอื่นได้ ไม่ริษยา ๒) ยถาลภสันโดษ คือ ยินดีตามกำลัง ได้แก่ ยินดีแต่พอแก่กำลังร่างกายสุขภาพและวิสัยแห่งการใช้สอยของตน ไม่ยินดีอยากได้เกินกำลัง ตนมีหรือได้สิ่งใดมาอันไม่ถูกกับกำลังร่างกายหรือสุขภาพ ๓) ยถาสารูปสันโดษ คือ ยินดีตามสมควร ได้แก่ ยินดีตามที่เหมาะสมกับตน อันสมควรแก่ภาวะ ฐานะ แนวทางชีวิต และจุดหมายแห่งการบำเพ็ญกิจของตน

๕) อกุศลมูล คือ รากเหง้าของอกุศลหรือต้นตอของความชั่ว มี ๓ ประการ^{๒๖} ได้แก่ ๑) โลภะ คือ ความอยากได้ ๒) โทสะ คือ ความคิดประทุษร้าย ๓) โมหะ คือ ความหลง

กรณี: อุปแต้มที่สื่อถึงปัญญานันปรากฏในสิมวัตไชยศรีและวัดสนวนวารีพัฒนาราม ตอนสินไชใช้ไหวพริบปฏิภาณเพื่อจะเอาชนะในด้านต่างๆ เช่น ด้านงูชวง ด้านยักษ์กุมภกันท์ เป็นต้น ต้องนำวิชาการต่อสู้ที่เรียนมาแล้วมาใช้เพื่อที่จะชนะ และนำเอาอาสุมณฑลกลับไปยังเมืองของตนได้นอกจากนั้น ยังปรากฏการบริจาทานของพระเวสสันดร การรักษาศีลของพระมหาลีของพระยากุสราชนิการทำให้อิทธิฐานขอบุตร การบำเพ็ญศีล ภาวนา แสดงถึงการแสวงหาความสันโดษเพื่อแสวงหาสัจธรรมของพระเวสสันดรโพธิสัตว์เมื่อถูกเนรเทศไปเขาคีรีวงกต

สิมยังสื่อถึงสามัคคีความพร้อมเพรียงของชุมชนที่สามารถสร้างให้เสร็จด้วยสถาปัตยกรรมที่เป็นศิลปะอีสาน พร้อมใจกันสร้างสิ่งที่ทรงคุณค่าขึ้นในชุมชน และเป็นสถานที่ประชุมสงฆ์แสดงถึงความพร้อมเพรียงของสงฆ์ ยังสะท้อนถึงมติเอกฉันท์ของสงฆ์ที่อาศัยการประชุมในสิมแห่งนี้

นอกจากนี้ ยังปรากฏอุปบันที่วัดสระทองเป็นรูปจระเข้ ที่สื่อออกถึงหลักโลภะ ความละโมภโลภมากคือตะกระในการบริโภคอาหาร ไม่รู้จักประมาณตนนั่นเอง อันเป็นกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานของมนุษย์ปุถุชน

๔.๒.๓ หลักธรรมหมวด ๔

๑) ศรัทธาคือ ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล มี ๔ ประการ^{๒๗} ได้แก่ ๑) กัมมสัทธา คือ เชื่อกรรม, เชื่อการกระทำ, เชื่อกฎแห่งกรรม, เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง ได้แก่ เรื่องเมื่อทำอะไรโดยมีเจตนา คือ จงใจทำทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือ เป็นความดีความชั่วมีขึ้นในตอน เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิด

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน ที.อ. (ไทย) ๑/๒๕๓.

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน ที.ปา (ไทย) ๑๑/๓๔๓/๒๕๑.

^{๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๓๓.

ผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่ว่างเปล่า และเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำ มิใช่ด้วยอ้อนวอนหรืออนนคยโชค เป็นต้น ๒) วิปากสัทธา คือ เชื่อวิปาก, เชื่อผลของกรรม, เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง ได้แก่ เชื่อว่ากรรมที่ทำ แล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลที่เกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว๓) กัมมัสสกตาสัทธา คือ เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน, เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของจะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน ๔) ตถาคตโพธิสัทธา คือ เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, มั่นใจในองค์พระตถาคตว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงพระคุณทั้ง ๔ ประการ ตรัสธรรม บัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์คือเราทุกคนนี้ หากฝึกตนด้วยดีก็จะสามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิหลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง

๒) สุขของผู้ครองเรือนคือ สุขของคฤหัสถ์ หรือคิหิสุข หรือกามโลกิสุข ได้แก่ สุขของชาวบ้าน สุขที่ชาวบ้านควรพยายามเข้าถึงให้ได้สม่ำเสมอ, สุขอันชอบธรรมที่ผู้ครองเรือนควรมี มี ๔ ประการ^{๒๘} ได้แก่ ๑) อตติสุข คือ สุขเกิดจากความมีทรัพย์ ได้แก่ ความภูมิใจ เอิบอímใจว่าตนมีโภคทรัพย์ที่ได้มาด้วย น้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยชอบธรรม ๒) โภคสุข คือ สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ ได้แก่ ความภูมิใจ เอิบอímใจว่าตนได้ใช้ทรัพย์ที่ได้มาโดย ชอบนั้น เลี้ยงชีพเลี้ยงผู้ควรเลี้ยงและบำเพ็ญประโยชน์ ๓) อนนสุข คือ สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ ได้แก่ ความภูมิใจ เอิบอímใจว่าตนเป็นไท ไม่มีหนี้สินติดค้างใคร ๔) อนวัชชสุข คือ สุขเกิดจากความประพฤตินี้ไม่มีโทษ ได้แก่ ความภูมิใจ เอิบอímใจว่าตนมีความประพฤติดุจจรีต ไม่บกพร่องเสียหาย ใครๆ ตีเตียนไม่ได้ ทั้งทางกาย ทางวาจาและทาง

๓) ปธาน คือ ความเพียร มี ๔ ประการ^{๒๙} ได้แก่ ๑) สังวรปธาน คือ เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น คือเพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ๒) ปหานปธาน คือ เพียรละหรือเพียรกำจัด คือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๓) ภวานาปธาน คือ เพียรเจริญหรือเพียรก่อให้เกิด คือเพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมีขึ้น ๔) อนรักขนาปธาน คือ เพียรรักษา คือเพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น และให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบูรณ์

๔) อริยสัจ คือ ความจริงอันประเสริฐ, ความจริงของพระอริยะ, ความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นอริยะ มี ๔ ประการ^{๓๐} ได้แก่ ๑) ทุกข์ คือ ความทุกข์, สภาพที่ทนได้ยาก, สภาพที่บีบคั้นขัดแย้ง บกพร่อง ขาดแก่นสารและความเที่ยงแท้ ไม่ให้ความพึงพอใจแท้จริง, ได้แก่ ขาติ ขรา มรณะ การประจวบกับสิ่งอันไม่เป็น ที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ความปรารถนาไม่สมหวัง โดยย่อว่า

^{๒๘} ดูรายละเอียดใน อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๙๐.

^{๒๙} ดูรายละเอียดใน อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๙/๙๖.

^{๓๐} ดูรายละเอียดใน อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๙/๙๖.

อุปาทานชั้นที่ ๕ เป็นทุกข์ ๒) ทุกขสมุทัย คือ เหตุเกิดแห่งทุกข์, สาเหตุให้ทุกข์เกิด ได้แก่ ตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา และ วิภวตัณหา ๓) ทุกขนิโรธ คือ ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่ตัณหาดับสิ้นไป, ภาวะที่เข้าถึงเมื่อกำจัดอวิชชา สำรอกตัณหาสิ้นแล้ว ไม่ถูกยึด ไม่ติดข้อง หลุดพ้น สงบ ปลอดภัย เป็นอิสระ คือ นิพพาน ๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา คือ ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับแห่งทุกข์, ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับ ทุกข์

๑) ศีล ๕ คือ ความประพฤติชอบทางกายและวาจา, การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย, การรักษาปกติตามระเบียบวินัย ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว, การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน^{๓๑)} ได้แก่ ๑) ปาณาติปาตา เวรมณี คือ เว้นจากการปลงชีวิต, เว้นจากการฆ่าการประทุษร้ายกัน ๒) อทินนาทานา เวรมณี คือ เว้นจากการถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้, เว้นจากการลักโกง ละเมิดกรรมสิทธิ์ ทำลายทรัพย์สิน ๓) กามสุ มิจฉาราวา เวรมณี คือ เว้นจากการประพฤติดีกาม, เว้นจากการล่วงละเมิดสิ่งที่ผู้อื่นรักใคร่หวงแหน ๔) มุสาวาทา เวรมณี คือ เว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง ๕) สุราเมรัยมัชฌมาทฎฐานา เวรมณี คือ เว้นจากน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท, เว้นจากสิ่งเสพติดให้โทษ

๒) จักรวรรดิวัตรคือ วัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ, พระจริยาที่พระเจ้าจักรพรรดิบำเพ็ญสม่ำเสมอ, ธรรมเนียมการทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจของพระเจ้าจักรพรรดิ, ของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่ มี ๕ ประการ^{๓๒)} ได้แก่ ๑) ธรรมาธิปไตย คือ ถือธรรมเป็นใหญ่ เคารพนับถือบูชายำเกรงธรรม ยึดธรรมเป็นหลักเป็นธงชัยเป็นธรรมาธิปไตย ๒) ธรรมิการักษา คือ จัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันชอบธรรมและเป็นธรรม ภายในตั้งแต่พระมหากษัตริย์ ोरส ธิดา จนถึงผู้ปฏิบัติราชการในพระองค์ทั้งหมด คือ คนในปกครองส่วนตัว ตั้งแต่บุตรธิดาเป็นต้นไป ด้วยให้การบำรุงเลี้ยงอบรม สั่งสอนเป็นต้น ให้อยู่โดยเรียบร้อยสงบสุข และมีความเคารพนับถือกัน ตลอดถึงแก่กองทัพ คือ ปวงเสนาข้าทหาร, ข้าราชการฝ่ายทหาร และแก่กษัตริย์ทั้งหลายผู้อยู่ในพระบรมเดชาานุภาพ, เจ้าเมืองขึ้น, ปัจจุบันสงครามชั้นปกครองและนักบริหารชั้นผู้ใหญ่ทั้งหลาย, ข้าราชการฝ่ายปกครอง นอกจากนี้แก่ผู้ตามเสด็จ คือ ราชบริพารทั้งหลาย, ปัจจุบันควรสงครามข้าราชการฝ่ายพลเรือนเข้าทั้งหมดพราหมณ์ คฤหบดี แก่ชนเจ้าพิธี เจ้านครา พ่อค้า เจ้าไร่นา คือ ครูอาจารย์ นักวิชาการหมอ พ่อค้า ผู้ประกอบวิชาชีพต่างๆ และเกษตรกร ด้วยช่วยจัดหาทุนและอุปกรณ์ เป็นต้น แก่ชาวนิคมนบพ คือ ราษฎรทั้งปวง รวมไปถึงพระสงฆ์และบรรพชิตผู้ทรงศีลทรงคุณธรรมแก่มฤคและปักษี คือ สัตว์อันควรสงวนทั้งหลาย ๓) อธรรมการนิเสธนา คือ ห้ามกัน มิให้มีการอันอธรรมเกิดขึ้นในพระราชอาณาเขต คือ จัดการป้องกัน แก่ไข มิให้มีการกระทำความผิดความชั่วร้ายเดือดร้อนเกิดขึ้นในบ้านเมือง ๔) ธนานุ

^{๓๑)} คุรยละเอียดใน อด.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๑๓๒/๒๒๓.

^{๓๒)} คุรยละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๑.

ประทาน คือ ปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์ มิให้มีคนขัดสนยากไร้ในแว่นแคว้น ๕) ปริปัจฉา คือ ปรีกษาสอบถามปัญหา กับสมณพราหมณ์ ผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ผู้ไม่ประมาท มัวเมา อยู่เสมอตามกาลอันควร เพื่อให้รู้ชัดการอันดีชั่ว ควรประกอบหรือไม่ เป็นไปเพื่อ ประโยชน์สุขหรือไม่ แล้วประพฤติปฏิบัติให้เป็นไปโดยถูกต้อง ข้อนี้ปัจจุบันสงเคราะห์นักปราชญ์ นักวิชาการผู้ทรงคุณธรรมเข้าด้วย

กรณี: อุปแต้มในงานวิจัยมีความเกี่ยวข้องกับหลักศีล ๕ ในหลายภาพ ยกตัวอย่างเช่น พระยาสุรราชสั่งให้มเหสีทั้งหมด ปฏิบัติธรรมรักษาศีลปรารธนาบุตร จนได้พระโอรสผู้มีบุญญาธิการ มาเกิดตามปรารธนา อุปแต้มวัดสวนวนารีย์พัฒนารามและวัดมัชฌิมาวิทยาราม ปรากฏภาพพระเวสสันดรโพธิสัตว์รักษาศีลบำเพ็ญภาวนา อุปแต้มวัดสระบัวแก้วปรากฏภาพการมูรธาภิเษกก่อนขึ้นครองราชย์ สื่อถึงจักรพรรดิธรรม คือ ธรรมของผู้ปกครองแผ่นดิน

๔.๒.๔ หลักธรรมหมวด ๘

๑) มรรค ๘ หรือ อัญจกัมมมรรค เรียกเต็มว่า อริยอัญจกัมมมรรคแปลว่า ทางมีองค์ ๘ ประการ อันประเสริฐ^{๓๓} มีดังนี้ ๑) สัมมาทิฐิ คือ เห็นชอบ ได้แก่ ความรู้หรือยัสัจจ ๔ หรือ เห็นไตรลักษณ์ หรือ รู้กุศลและอกุศลมูลกับกุศลและอกุศลมูล หรือเห็นปฏิจกสมุปบาท ๒) สัมมาสังกัปปะ คือ ดำริชอบ ได้แก่ เนกขัมมสังกัปป์ อพยาบาทสังกัปป์ อวิหิงสาสังกัปป์ ๓) สัมมาวาจา คือ เจรจาชอบ ได้แก่ วจีสุจิริต ๔ ๔) สัมมากัมมันตะ คือ กระทำชอบ ได้แก่ กายสุจิริต ๓ ๕) สัมมาอาชีวะ คือ เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ เว้นมิฉฉาชีพ ประกอบสัมมาชีพ ๖) สัมมาวายามะ คือ พยายามชอบ ได้แก่ ปธาน หรือ สัมมปปธาน ๔๗) สัมมาสติ ระลึกชอบ ได้แก่ สติปฏิฐาน ๔ ๘) สัมมาสมาธิ คือ ตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่ ฌาน ๔

๒) โลกธรรม คือ ธรรมดาของโลก, เรื่องของโลก, ความเป็นไปตามคติธรรมดาซึ่งหมุนเวียนมาหาสั่วโลกและสั่วโลกก็หมุนเวียนตามมันไป มี ๘ ประการ^{๓๔} ได้แก่ ๑) มีลาภ ๒) เสื่อมลาภ ๓) มียศ ๔) เสื่อมยศ ๕) นินทา ๖) สรรเสริญ ๗) สุข ๘) ทุกข์ โลกธรรมเหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้นทั้งแก่บุุคคลผู้มีได้เรียนรู้ และแก่อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ ต่างกันแต่ว่า คนพวกแรกย่อมไม่รู้เห็นเข้าใจตามความเป็นจริง ลุ่มหลง ยินดียินร้าย ปลอ่ยให้โลกธรรมเข้า ครอบงำอำยจิต พุยุบเรื่อยไป ไม่พ้นจากทุกข์ มีโสกะปริเทวะ เป็นต้น ส่วนอริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ พิจารณาเห็นตามเป็นจริงว่าสิ่งเหล่านี้ อย่างใดก็ตามที่เกิดขึ้นแก่ตน ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความ แปรปรวนเป็นธรรมดา ไม่หลงใหลมัวเมาเคลิ้มไปตามอิฏฐารมณ์ ไม่ชุ่มมัวหม่นหมองคลุ้มคลั่งไปในเพราะอนิฏฐารมณ์ มีสติดำรงอยู่ เป็นผู้ปราศจากทุกข์ มีโสกะปริเทวะ เป็นต้น

^{๓๓} ดุรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๙/๓๔๘.

^{๓๔} ดุรายละเอียดใน อง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๙๖/๑๕๙.

กรณี: อุปแต้มสื่อถึงการปฏิบัติของพระเวสสันดรโพธิสัตว์ที่ยึดเอาหลักอริยมรรคมาเป็นหลักในการบำเพ็ญบารมีเพื่อที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า นอกจากนั้นอุปปั้นวัดสระทองที่ปรากฏภาพประวัติของเจ้าเมืองที่สามารถชนะการประลองชกมวย จนได้ชัยชนะ ต่อมาได้รับการพระราชทานแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองมัญจาคีรีที่จางวางเอก สะท้อนให้เห็นถึงหลักโลกธรรม ๘ ได้เป็นอย่างดี

๔.๒.๕ หลักธรรมหมวด ๑๐

๑) กุศลกรรมบถ ๑๐^{๓๕} คือ ทางแห่งกุศลกรรม, ทางทำความดี, กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่ความสุขความเจริญหรือสุคติ ๑) ละการฆ่าการเบียดเบียน มี เมตตากรุณาช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ๒) ละอทินนาทาน เคารพกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของผู้อื่น ๓) ละการประพฤติดินในกาม ไม่ล่วงละเมิดประเพณีทางเพศ ๔) ละการพูดเท็จ ไม่ยอมกล่าวเท็จ เพราะเหตุตนเอง ผู้อื่น หรือเพราะเห็นแก่ผลประโยชน์ใดๆ ๕) ละการพูดคำส่อเสียด ช่วย สมานคนที่แตกร้างกัน ส่งเสริมคนที่สมัครสมานกัน ขอบกล่าวถ้อยคำที่สร้างสามัคคี ๖) ละคำหยาบ พูดแต่ คำสุภาพอ่อนหวาน ๗) ละการพูดเพ้อเจ้อ พูดแต่คำจริง มีเหตุผล มีสารประโยชน์ ถูกกาลเทศะ ๘) ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น ๙) ไม่มีจิตคิดร้าย คิดปรารถนา แต่ว่า ขอให้สัตว์ทั้งหลายไม่มีเวร ไม่เบียดเบียน ไม่มีทุกข์ ครองตนอยู่เป็นสุขเกิด ๑๐) มีความเห็นชอบ เช่น ว่า ทานมีผล การบูชามีผล ผลวิบากของกรรมดีกรรมชั่วมี เป็นต้น

๒) บารมี ๑๐^{๓๖} หรือทศบารมี คือ ปฏิบัติอันยอดเยี่ยม, คุณธรรมที่ประพฤติปฏิบัติอย่างยอดเยี่ยม ได้แก่ ความดีที่บำเพ็ญอย่างพิเศษ เพื่อบรรลุซึ่งจุดหมายอันสูง เช่น ความเป็นพระพุทธเจ้า และความเป็นมหาสาวก เป็นต้น ประกอบด้วย ๑) ทาน คือ การให้การเสียสละ ๒) ศีล คือ การรักษากายวาจาให้อยู่ในหลักความประพฤติที่เป็นแบบแผนแห่งภาวะของตน, ความประพฤติดีงามถูกต้องตามระเบียบวินัย๓)เนกขัมมะ คือ การออกบวช, ความปลื้มตัวปลื้มใจจากกาม ๔) ปัญญา คือ ความรอบรู้, ความหยั่งรู้เหตุผล เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง และรู้จักแก้ไขปฏิบัติจัดการต่างๆ ๕) วิริยะ คือความเพียร, ความกล้ากล้า ไม่เกรงกลัวอุปสรรค พยายามบากบั่นอดสาหัส ก้าวหน้าเรื่อยไป ไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่ ๖) ขันติ คือ ความอดทน, ความทนทานของจิตใจ สามารถใช้สติปัญญาควบคุมตนให้อยู่ในอำนาจ เหตุผล และแนวทางความประพฤติหรือการปฏิบัติ ที่ตั้งไว้เพื่อจุดหมายอันชอบ ไม่ล่ออำนาจกิเลส ๗) สัจจะ คือ ความจริง ได้แก่ พูดจริง ทำจริง และจริงใจ ๘) อธิษฐาน คือ ความตั้งใจมั่น, การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว วางจุดหมายแห่งการกระทำของตนไว้แน่ นอน และดำเนินตามนั้นแน่วแน่ ๙) เมตตา คือ ความรักใคร่, ความปรารถนาดี มิไยตรี คิดเกื้อกูลให้ผู้อื่นและเพื่อนร่วมโลกทั้งปวงมีความสุขความเจริญ ราบเรียบสม่าเสมอ เทียงธรรมและดำรงอยู่ ๑๐)

^{๓๕} ดูรายละเอียดใน อก.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๖๕/๒๘๗

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑/๔๑๔.

อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลาง ความวางใจสงบราบเรียบสม่ำเสมอ เทียบในธรรม ไม่เอนเอียงหรือ ห้วนไหวไปด้วยความยินดียินร้ายชอบชังหรือแรงเหย้ายวนยั่วยุบารมีนั้นท่านกล่าวว่าถ้าจะให้ บริบูรณ์ จะต้องครบ ๓ ชั้น คือ ๑) บารมี ระดับสามัญ เช่น ทานบารมี ได้แก่ ให้ทรัพย์สินเงินทอง สมบัตินอกกาย ๒) อุปบารมี ระดับรองหรือจวนจะสูงสุด เช่นทานอุปบารมี ได้แก่ การเสียสละ อวัยวะเป็นทาน ๓) ปรมัตถบารมี ระดับสูงสุด เช่น ทานปรมัตถบารมี ได้แก่ การสละชีวิตเพื่อ ประโยชน์แก่ผู้อื่น

กรณี: ชูบแต่ัมที่ปรากฏในงานวิจัยเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า และพระพุทธศาสนาจึง สอนให้บำเพ็ญทาน ศีล ภาวนา ประกอบแต่คุณงามความดี เช่น พระเวสสันดรปรารณาพระ สัพพัญญุตญาณจึงบำเพ็ญทานบารมี และพระรามโพธิสัตว์ในรามชาดกปรารณาเป็นพระพุทธเจ้า จึงบำเพ็ญบารมีในโลกมนุษย์นั่นเอง

๔.๓ วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของพุทธศิลป์ที่มีต่อชุมชนในจังหวัดขอนแก่น

ความสัมพันธ์ของพุทธศิลป์ที่ประชาชนในชุมชนได้ร่วมกันสร้างขึ้น โดยส่วนใหญ่ที่ปรากฏ มีพระสงฆ์เป็นผู้นำพาสร้างขึ้น จึงถือได้ว่าเป็นพุทธศิลป์ที่ประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วมและต่อมา ประชาชนยังมีบทบาทในการร่วมกันอนุรักษ์สืบสานไว้ นับว่าเป็นพุทธศิลป์ที่เป็นมรดกทางภูมิปัญญา ท้องถิ่นที่สำคัญอย่างยิ่ง ที่จะก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อพระพุทธศาสนาโดยตรง และยังสามารถสะท้อน ไปถึงคนในชุมชนนั้นๆ ทำให้เกิดเป็นชุมชนที่น่าอยู่โดยอาศัยหลักธรรม คติความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม สังคม ตลอดจนก่อให้เกิดเป็นระบบเศรษฐกิจเกิดขึ้นในชุมชนได้เป็นอย่างดี ดังนั้น เพื่อให้ การวิเคราะห์ในประเด็นความสัมพันธ์ของพุทธศิลป์ที่มีต่อชุมชนในจังหวัดขอนแก่นชัดเจนยิ่งขึ้น จึงได้ วิเคราะห์เนื้อหาในส่วนที่เกี่ยวข้องซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๓.๑ ความสัมพันธ์ด้านการดำรงชีวิต

พุทธศิลป์ที่แฝงด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งนายช่างผู้ชาญฉลาดได้สร้างไว้ และ เป็นสื่อที่สอดแทรกเนื้อหาธรรมะ และคติธรรมซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต วิธีชีวิต ความเป็นอยู่ของคนในชุมชนได้อย่างดีเยี่ยม พุทธศิลป์ในจังหวัดขอนแก่น พื้นที่ ๕ แห่งนั้น มีเนื้อหา ความสัมพันธ์ด้านการดำรงชีวิต ดังนี้

๔.๓.๑.๑ วัดไชยศรี บ้านสาววัดดี ตำบลสาววัดดี อำเภอเมือง

๑) สิมสิมวัดไชยศรี บ้านสาววัดดีนั้น เป็นสถาปัตยกรรมท้องถิ่นอีสาน โดยส่วนมากจะ ปรากฏในรูปแบบวิถีชีวิต สื่อถึงเอกลักษณ์ อัตลักษณ์ ตัวตนของชาวบ้าน การเป็นอยู่ของชุมชนใน อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งส่วนใหญ่ในอดีตนั้นแรงงานในการสร้างสิมนั้น ไม่ได้มุ่งถึงตัวเงินทอง เน้นที่ความ สมัคคีสามัคคีร่วมแรงร่วมใจของคนในชุมชนเป็นหลัก จึงเกิดเป็นสิมแบบสถาปัตยกรรมอีสานที่ ทรงคุณค่าอย่างปัจจุบัน ซึ่งสิมนั้นน่าจะบ่งบอกหลายๆ ว่า ความร่วมมือร่วมใจเป็นสิ่งสำคัญที่สุด

สูงส่งที่สุด สิมหลังนี้จึงเป็นจุดศูนย์รวมจิตใจของประชาชนในหมู่บ้าน โดยคนในชุมชนบ้านสาววัดถักต่างยึดเอาสิมหลังนี้เป็นจุดศูนย์รวมในด้านการพัฒนาชุมชน วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ซึ่งมีหลักคำสอนที่สำคัญคือทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว นอกจากนั้น สิมวัดไชยศรียังเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีนักท่องเที่ยวมาชมสิมแห่งนี้เป็นจำนวนมาก เป็นการสร้างรายได้สร้างอาชีพให้แก่เยาวชนและคนในชุมชนกลุ่มมัคคุเทศก์ ซึ่งในชุมชนปัจจุบันมีมัคคุเทศก์ ๒ กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มเยาวชนและประชาชนทั่วไป เพื่ออำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวผู้ที่สนใจทั่วไป^{๓๗} และสิมแห่งนี้เป็นสถานที่แสดงออกถึงความสามัคคี ความเสียสละของชาวบ้าน และความเพียรพยายามในการร่วมมือร่วมใจกันสร้างสิมจนเสร็จ^{๓๘} ตามคำบอกเล่าของพ่อแม่ที่ท่านเล่าให้ฟังนั้น สิมวัดไชยศรีเป็นสื่อที่จดบันทึกประวัติศาสตร์วิถีชีวิตของชุมชนในอดีต เป็นที่ประกอบพิธีเวียนเทียนและพิธีบวชของสงฆ์ เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นสถานที่มีความสัมพันธ์กับชุมชนบ้านสาววัดถัก^{๓๙} สิมบ้านสาวถักนั้นเป็นสิมโบราณที่ชาวบ้านเคารพสักการะ และมีความเชื่อเรื่องการบารุงบารน หรือการขอพรจากพระพุทธรูปในสิม เพราะถ้าไปขอแล้วก็จะสมหวังเกือบทุกคน^{๔๐} เมื่อก่อนนั้นคนในชุมชนก็ไม่ได้ให้ความสนใจ แต่ต่อมาของในสิมถูกขโมยไปก็ทำให้ตนและชาวบ้านเกิดความสนใจ และรู้จักคุณค่าของของโบราณ ตลอดทั้งพระครูพื้นได้มาพัฒนาทำให้สิมของบ้านสาวถักนั้นเป็นที่รู้จักของคนต่างถิ่นทำให้เกิดเศรษฐกิจชุมชนขนาดย่อม^{๔๑} สิมบ้านสาวถักนั้นสร้างความศรัทธาแก่ชาวบ้านเป็นอย่างมากเพราะเป็นของเก่าของโบราณที่ได้สร้างขึ้นจากความสามัคคีของชาวบ้านในอดีต ส่งผลมาจนถึงปัจจุบัน^{๔๒}

จึงเห็นได้ว่า สิมวัดไชยศรีนั้น เป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน สิมจึงเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านเคารพสักการะ ศรัทธา ที่มากไปกว่านั้นเป็นบ่อเกิดแห่งการสร้างสามัคคีของคนในชุมชน เป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญสำหรับการศึกษาให้กับคนรุ่นหลัง และมีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตที่ดีงามของคนในชุมชนในเรื่องของการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

๒) อุบแด้ม อุบแด้มวัดไชยศรีบ้านสาววัดถักนั้น ซึ่งวาดขึ้นจากวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องสินไชย เป็นสื่อสอนเรื่องความกตัญญูกตเวที ทำให้ชาวบ้านนั้นรู้จักความกตัญญูรู้คุณบิดามารดาและผู้มีพระคุณ เรื่องสวรรค์นั้นจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการประพาสคือการทำความดียอมได้ขึ้นสวรรค์ และเรื่องนรก คือการทำความชั่วยอมตกลนรก และยังสอนเรื่องความเพียรพยายามของสินไชยที่พยายามไปช่วยเหลืออาของตนจนสำเร็จได้ ในอุบแด้นั้นมีหลักคำสอนที่สำคัญคือเรื่องนรกและสวรรค์ ว่าถ้าทำ

^{๓๗} สัมภาษณ์ พระครูบุญชยากร, เจ้าอาวาสวัดไชยศรี, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๘} สัมภาษณ์ แม่รันไธย์ บุญมี, ชาวบ้านสาววัดถัก, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๙} สัมภาษณ์ แม่สมร คำโหมง, ผู้ใหญ่บ้านสาววัดถัก หมู่ ๘, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๔๐} สัมภาษณ์ พ่อไพฑูรย์ คำโหมง, กำนันตำบลสาววัดถัก, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๔๑} สัมภาษณ์ พ่อสุ่ม สุวรรณวงศ์, ปราชญ์ชาวบ้านสาววัดถัก, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๔๒} สัมภาษณ์ พ่อคำบาง เพี้ยศักดิ์, ชาวบ้านสาววัดถัก, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

ความช่วยย้อมตกรก ถ้าทำความดีก็จะขึ้นสวรรค์ และเรื่องความกตัญญูของสินไซที่ตอบแทนคุณต่อผู้มีพระคุณ^{๔๓} กตัญญูของสินไซที่มีต่อบิดามารดาและเรื่องการทำความดีย้อมมีเทวดารักษา คนดีผีจะต้องคุ้มครอง คนดีตกน้ำไม่ไหลตกไฟไม่ไหม้^{๔๔} อุปแต้มวัดไชยศรีชุมชนของเรานั้นเป็นสื่อการเรียนรู้ในท้องถิ่น ที่จะบอกเล่าเรื่องราวโดยอุปแต้มในชุมชน ภาพยังปรากฏการเฉลิมฉลองงานบุญ การนุ่งห่ม การแต่งกายของคนในภาพคือการแต่งกายของคนในชุมชนเรา สะท้อนเรื่องราววิถีชีวิตความเป็นอยู่ในสมัยนั้น^{๔๕} อุปแตมนั้นจะเป็นเรื่องชุมชนรกร ปรากฏภาพสัตว์นรกได้รับการทรมาน ได้รับผลกระทบของการกระทำ เป็นการสอนให้คนรู้จักความกลัวต่อบาป^{๔๖} ในอุปแตมนั้นก็ปรากฏก็สอนให้คนรู้จัก นรก สวรรค์ บาป บุญ คุณโทษอุปแตมนั้นจะเป็นเรื่องของสินไซ และสอนให้คนรู้จักกตัญญู และความรักความเมตตา ทศพิธราชธรรม ศีลธรรมและกัลยาณมิตรที่ให้อภัยคนหรือไม่ควรคบอุปแต้มวัดไชยศรีเป็นสื่อที่สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตในอดีต^{๔๗} และมีความสัมพันธ์กับชุมชนบ้านสาวัดถิในปัจจุบัน โดยเป็นสื่อที่สอนให้รู้จักบาปบุญ ให้เว้นจากความชั่วทำแต่ความดี โดยปรากฏด้านหน้าของสิมเป็นชุมชนม่อนรกรที่ทำให้เป็นคติธรรมสอนใจในเรื่องดังกล่าวได้เป็นอย่างดี^{๔๘}

จึงเห็นได้ว่า อุปแต้มมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและการดำเนินชีวิตของชุมชนในอดีต ซึ่งวิถีชีวิตนั้นได้สะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมของคนในอดีตที่แสดงออกผ่านอุปแต้ม ในส่วนที่เป็นการดำเนินชีวิตมักจะมีการเฉลิมฉลองเมื่อมีการได้ในสิ่งที่ตัวหวัง ซึ่งการเฉลิมฉลองนี้มีจะเป็นเครื่องดนตรีพื้นบ้าน เช่น ปี่ แคน เป็นต้น จึงเห็นได้ว่าชีวิตและการดำเนินชีวิตที่ปรากฏในภาพนั้นได้สะท้อนให้เห็นความสุขที่เกิดจากการครองเรือน นอกจากนั้นยังสื่อให้เห็นถึงความเชื่อและความคาดหวังในการอธิษฐานขอบุตรของพระยาสุรราช ส่งผลให้มีพระโอรสจากพระมเหสีทั้งหมด

สรุปในภาพรวมก็จะเห็นว่า สิมและอุปแต้มวัดไชยศรี บ้านสาวัดถิ ทำให้เห็นความสัมพันธ์ด้านการดำรงชีวิตได้ว่า สิมวัดไชยศรีนั้น สร้างขึ้นด้วยศรัทธาเพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน พร้อมทั้งเป็นสถานที่ชาวบ้านให้ความเคารพสักการะ นอกจากนั้นยังเป็นบ่อเกิดแห่งการสร้างสามัคคี เป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับการศึกษาของคนรุ่นหลัง และอุปแต้มก็ได้มีความเกี่ยวข้องต่อการดำรงชีวิต ในเรื่องเป็นสื่อที่สามารถสะท้อนให้เห็นการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วนอกจากนั้น ยังสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมของคนในอดีต ที่ปรากฏผ่านการเฉลิมฉลองด้วยเครื่องดนตรีพื้นบ้าน ซึ่งสื่อให้เห็นได้

^{๔๓} สัมภาษณ์ พระครูบุญชยากร, เจ้าอาวาสวัดไชยศรี, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๔๔} สัมภาษณ์ แม่ร้านไฉย บุญมี, ชาวบ้านสาวัดถิ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๔๕} สัมภาษณ์ พ่อไพฑูรย์ คำโฆง, กำนันตำบลสาวัดถิ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๔๖} สัมภาษณ์ แม่สมร คำโฆง, ผู้ใหญ่บ้านสาวัดถิ หมู่ ๘, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๔๗} สัมภาษณ์ พ่อคำบาง เพี้ยศักดิ์, ชาวบ้านสาวัดถิ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๔๘} สัมภาษณ์ พ่อสุ่ม สุวรรณวงศ์, ปราชญ์ชาวบ้านสาวัดถิ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

ว่า เมื่อการครองเรือนและดำเนินชีวิตประสบผลสำเร็จตามความเชื่อและความคาดหวัง จึงสะท้อนให้เห็นความสุขที่เกิดขึ้น

๔.๓.๑.๒ วัดสนวนวารีพัฒนาราม บ้านหัวหนอง ตำบลหัวหนอง อำเภอบ้านไผ่

๑) สิม สิมวัดสนวนวารีพัฒนารามนั้น มีความสำคัญกับชุมชนมาก เพราะสิมหลังนี้เป็นฮอยมือเป็นของเก่าโบราณของชาวบ้าน ถึงแม้ว่าทางวัดจะได้สร้างสิมหลังใหม่แล้วเลิกใช้สิมหลังนี้ในการทำสังฆกรรมแล้ว แต่สิมเก่าหลังนี้ยังมีความสำคัญ ก็เพราะเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนและผู้ที่สนใจ^{๕๙} สิมหลังนี้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญของชุมชน อยากรักษานูรักษต่อไป ในขณะที่เดียวกันทางหน่วยงานราชการในปัจจุบันก็มีการจัดการท่องเที่ยววันวัดถ้ำ หมู่บ้านประชารัฐ ทำให้มีนักท่องเที่ยวมาชมสิมวัดบ้านของพวกเรา รวมทั้งกลุ่มแม่บ้านก็ได้นำสินค้าในชุมชนมาขายให้นักท่องเที่ยว^{๖๐} ทำให้เห็นถึงคุณค่าสิมหลังนี้เพราะเป็นมรดกทางภูมิปัญญาของชุมชนแห่งนี้ในอดีต เป็นสื่อการเรียนรู้ เป็นแหล่งรวมคำสอน นิทานท้องถิ่นโดยจะมีคนเฒ่าคนแก่ในชุมชนนำมาสั่งสอนให้ทำแต่ความดีละความชั่ว^{๖๑} สิมหลังนี้มีความเก่าแก่คู่กับชุมชนบ้านหัวหนองแห่งนี้ จากประวัติการสร้างมีการร่วมแรงกันของคนในชุมชนสร้างขึ้น จึงเป็นเหมือนแหล่งรวมจิตใจของคนในชุมชน^{๖๒} ยังมีผู้สร้างความรู้เกี่ยวสิมแบบสถาปัตยกรรมอีสาน ทำให้คนในชุมชนของเราหวงแหนไว้เป็นมรดกทางภูมิปัญญาของชุมชนสิมหลังนี้ทำให้เห็นความร่วมมือของชุมชนในอดีต ที่มีความร่วมมือสามัคคีกัน ร่วมกันสร้างสิ่งที่มีคุณค่าขึ้นในชุมชน เพราะสิมทำให้เกิดสิ่งที่ดีๆ เกิดขึ้นตามมาแก่ชุมชนของเรา เช่น ฮูปแต้ม คำสอนที่สอดแทรกในฮูปแต้ม การท่องเที่ยว การพัฒนา นักท่องเที่ยว เศรษฐกิจ เป็นต้น^{๖๓} ทำให้เห็นว่าสิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นมาได้ก็เพราะสิม ดังนั้นแล้วสิมจึงมีความสำคัญอย่างมากเกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านหัวหนองแห่งนี้^{๖๔}

จึงเห็นได้ว่า สิมวัดสนวนวารีพัฒนารามเป็นศูนย์รวมจิตใจ เป็นสถานที่ชาวบ้านให้ความเคารพศรัทธา เป็นสถานที่แสดงออกถึงความสมัครสมานสามัคคีของคนในชุมชน อีกทั้งเป็นแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาด้านสถาปัตยกรรมแบบชาวบ้าน นอกจากนั้นยังมีความเกี่ยวข้องกับชุมชนด้านการดำรงชีวิตในเรื่องของการละชั่วทำความดี และมีความเกรงกลัวต่อบาปกรรม

^{๕๙} สัมภาษณ์ พระครูไพศาลสารวิมล, เจ้าอาวาสวัดสนวนวารีพัฒนาราม, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๖๐} สัมภาษณ์ นายสุรศักดิ์ ราศี, กำนันตำบลหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๖๑} สัมภาษณ์ นางบุญมี ยอดบุญ, ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๖๒} สัมภาษณ์ นายเส่ง ผาพิมพ์, ผู้ใหญ่บ้านบ้านหัวหนอง หมู่ ๓, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๖๓} สัมภาษณ์ พ่อสมศักดิ์ มาษา, ปราชญ์ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๖๔} สัมภาษณ์ พ่อชม พรหมมาชุย, ชาวบ้านบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

๒) อุปแต้ม อุปแต้มของวัดสนวนวาริพัฒนารามนั้น มีความโดดเด่นกว่าแห่งอื่น เพราะว่าจะสวยงามและวิจิตรก็อุปแต้มสีมหม่องอื่น โดยอุปแต้มที่วาดในสีมนั้น เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับสินไซ ซึ่งในวรรณกรรมสินไซนั้นได้สอนญาติโยมเรื่องคุณธรรมในพระพุทธศาสนาหลายเรื่อง เพราะตั้งแต่อดีตมานั้นยามมีงานอยู่วัด เช่น หมอลำ หรืองานบุญพิธีต่างๆ แล้ว ผู้เฒ่าผู้แก่จะพาเด็กน้อยมาเบิ่งแล้วจะว่านิทานเรื่องสินไซฟังว่า เป็นเป็นคนที่ดีตัญญู ชาวบ้านนั้นมีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ทั้งเยาวชนนั้นเชื่อฟังพ่อแม่ ไม่เป็นลูกทรพี และยังทำให้ชาวบ้านนั้นยึดมั่นในหลักธรรมที่ว่า การทำความชั่วเลือกทำแต่ความดี ละเว้นจากความชั่ว และรู้จักช่วยเหลือผู้อื่นในยามที่ผู้อื่นนั้นลำบาก^{๕๕} ตลอดทั้งการที่ชาวบ้านนั้นมีความเพียรพยายามในการทำงานจนประสบผลสำเร็จได้นั้นก็อาจจะได้แรงบันดาลใจมาจากวรรณกรรมเรื่องสินไซ และการรู้จักการแบ่งปัน การเสียสละ การรักษาศีล ตลอดถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์คือพระเวสสันดร จากวรรณกรรมเรื่องพระเวสสันดรชาดก เพราะอุปแตมนั้นมีอุปมาอุปไมยที่เพี้ยนเขียนเกี่ยวกับนรก เรือชาวบ้านเ็นว่าเหมือนนรกนั้นเอง^{๕๖} อุปแตมนั้นได้สอนอะไรหลายอย่างเพราะอุปแต้มที่สีมนี้มีความสมบูรณ์ ตลอดทั้งแฝงด้วยคำสอนแก่ชาวบ้าน เพราะในสมัยเด็กน้อยนั้นพ่อแม่จะพามาไว้ มาเบิ่งอุปแตมนั้นแล้วจะว่านิทานเรื่องสินไซให้ฟัง ตามลำดับของอุปแตมว่าสินไซนั้นมีความกตัญญู และเป็นคนดี ควรแก่การเอาเป็นเยี่ยงอย่าง ซึ่งแตกต่างจากญาติพี่น้องของตนที่คอยอิจฉาริษยาสินไซ จนสุดท้ายแล้วจะรู้ความดีของสินไซไปได้ จนทำให้ตนเองเดือดร้อนในที่สุด^{๕๗} และยังมีการสอนเรื่องกาทำดียอมได้ขึ้นสวรรค์ ทำชั่วแล้วลิตกนรก ซึ่งเป็นจากรูป เหมือนนรกแล้วจะเห็นได้ชัดจึงทำให้ตนนั้นเกิดความกลัวที่จะทำชั่ว ซึ่งทุกวันนี้จะทำให้ตนเป็นคนดีในสังคมได้ก็จะย้อนได้ฟังคำสอนจากพ่อแม่ในอดีตนอกจากนั้น ยังได้ประยุกต์ใช้หลักธรรมในเรื่องสินไซ มาใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น เรื่องความกตัญญูนั้น กะนำมาใช้กับผู้มีพระคุณ เลี้ยงดูพ่อแม่ ยามที่เพิ่นเฒ่า ชรา และรู้จักมีความเพียรพยายามในการทำงาน บ่ยอมแพ้ต่ออุปสรรคต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับตน จนทำให้ตนนั้นประสบความสำเร็จในชีวิตเป็นอย่างดี^{๕๘} ทั้งนี้ก็จะเกิดจากการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ในการดำรงชีวิตอุปแต้มเรื่องสินไซนั้น ส่งผลในเรื่องของการดำรงชีวิตเรื่องความกตัญญู และความอดทนบ่ยอมแพ้ต่ออุปสรรคในการทำงาน ซึ่งสิ่งๆนี้ทำให้ชีวิตของตนมีความสุขได้นั้น เกิดจากการที่ตนนั้นได้ประยุกต์ใช้หลักธรรมในเรื่องของสินไซมาใช้ จนทำให้ชีวิตนั้นมีแต่ความสุข บ่ค่อยมีปัญหาหรือมีปัญหาคะบ่ยอมแพ้ง่ายๆ พยายามแก้ไขจนผ่านพ้นอุปสรรคนั้นไปได้ใน

^{๕๕} สัมภาษณ์ พระครูไพศาลสารวิมล, เจ้าอาวาสวัดสนวนวาริพัฒนาราม, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๕๖} สัมภาษณ์ นางบุญมี ยอดบุญ, ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๕๗} สัมภาษณ์ นายสุรศักดิ์ ราสี, กำนันตำบลหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๕๘} สัมภาษณ์ นายเส็ง ผาพิมพ์, ผู้ใหญ่บ้านบ้านหัวหนอง หมู่ ๓, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

ที่สุด^{๕๙} การดำรงชีวิตของชาวบ้านในปัจจุบันนั้นถือว่า พระพุทธศาสนานั้นมีบทบาทเป็นอย่างมาก ตั้งแต่เกิดไปจนตาย เราจะเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาตลอด ซึ่งทางตนนั้นกะเชื่อมาตลอดเพราะเวลามีบุญจะได้ยินหลวงพ่อกุศลเพื่อเตือนสติตลอด เกี่ยวกับเรื่องความกตัญญู ความอดทน ตลอดทั้งต้องรู้จักเสียสละ^{๖๐}

จึงเห็นได้ว่า อุบถัมวัดสนวนวาริพัฒนาราม มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและการดำเนินชีวิตของชุมชนในอดีต ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการรู้จักเสียสละ การบำเพ็ญบารมี การรักษาศีลที่สอดแทรกในอุบถัมเรื่องเวสสันดรชาดก นอกจากนั้น ยังปรากฏชุมชนรกรบผนังด้านหลังของสิมที่สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อที่มีต่อผลของกรรม ที่แตกต่างออกไปนั้นก็จะมีการถูกทรมานคือการทำหมันสัตว์ ดังนั้น เขาก็ได้รับผลกระทบเช่นเดียวกัน ภาพที่ปรากฏในอุบถัมจึงเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงการดำเนินชีวิตได้เป็นอย่างดี

สรุปในภาพรวมก็จะเห็นว่า สิมวัดสนวนวาริพัฒนาราม บ้านหัวหนอง เป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน เป็นสถานที่ที่ชาวบ้านให้ความเคารพศรัทธา เป็นสถานที่แสดงออกถึงความสมัครสมานสามัคคีของคนในชุมชน อีกทั้งเป็นแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาด้านสถาปัตยกรรมแบบชาวบ้าน นอกจากนั้นยังมีความเกี่ยวข้องกับชุมชนด้านการดำรงชีวิต ในเรื่องการละชั่วทำความดี และมีความเกรงกลัวต่อบาปกรรม และในส่วนของอุบถัมนั้น ทำให้เห็นความสัมพันธ์ด้านการดำรงชีวิตได้เป็นอย่างดี ซึ่งภาพเหล่านั้นสามารถสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชนบ้านหัวหนอง

๔.๓.๑ วัดมณีมาวิทยาราม บ้านลาน ตำบลบ้านลาน อำเภอบ้านไผ่

๑) สิม สิมโบราณหลังนี้ตั้งแต่เกิดมาก็เห็นแล้ว ซึ่งเกิดจากการร่วมมือของชาวบ้านในการก่อสร้าง โดยมีช่างเป็นคนจากถิ่นอื่น มีชาวบ้านเป็นแรงงานช่วยหยิบจับ ทำดินจี้ที่จะก่อฉาบด้วยภูมิปัญญาในการก่อสร้างแบบสถาปัตยกรรมอีสาน ชาวบ้านที่มาเป็นแรงงานนั้นต่างไม่มีการจ้างแต่อย่างใด จึงเป็นความสามัคคีของคนในชุมชนสร้างขึ้นเอง สิมยังทำให้รู้ว่าเศรษฐกิจของหมู่บ้าน อัตลักษณ์ของชุมชน ความเป็นของชุมชนในสมัยนั้น วิถีชีวิตชุมชนบ้านลานมีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคงสิมวัดบ้านลานนี้มีความสัมพันธ์กับการดำรงชีวิตในด้านการรู้จักเสียสละและความเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ รู้จักช่วยเหลือผู้อื่นในยามที่ผู้อื่นนั้นลำบาก และยังสอนให้ผู้นำนั้นปกครองด้วยทศพิธราชธรรม ในการปกครองลูกบ้านและเสียสละและยังนิยมนำลูกหลานมาบวชที่สิมวัดบ้านลาน เพราะมีศรัทธาต่อสิมโบราณแห่งนี้^{๖๑} ทำให้ชาวบ้านนั้นมีความเมตตาต่อกัน รู้จักเสียสละ

^{๕๙} สัมภาษณ์ พ่อสมศักดิ์ มาซา, ปราชญ์ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๖๐} สัมภาษณ์ พ่อชม พรหมมาชุย, ชาวบ้านบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๖๑} สัมภาษณ์ พระครูโชติธรรมสาร, เจ้าอาวาสวัดมณีมาวิทยาราม, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

และให้ทานเป็นประจำ ซึ่งส่งผลให้ชาวบ้านนั้นเป็นคนที่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน ซึ่งส่งผลให้ชาวบ้านนั้นอยู่รวมกันอย่างมีความสุข ตลอดทั้งส่งผลในด้านความกตัญญูรู้คุณ รู้จักตอบแทนคุณบิดามารดา^{๖๒} การดำรงชีวิตของชาวบ้านนั้นเป็นไปด้วยความเรียบง่ายเพราะว่าได้ยึดถือหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาในการดำรงชีวิต เปรียบเสมือนการรักษาอิตรองที่ชาวบ้านรักษากันมาตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งในอดีตนั้นชาวบ้านจะได้มีความสัมพันธ์กับสิมวัดบ้านลานมาตลอดเพราะว่าเป็นสถานที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้าน ตลอดทั้งมีอุปถัมภ์ที่สอนเรื่องการรู้จักให้ทาน มีเมตตาต่อผู้อื่น ทั้งสอนในเรื่องความกตัญญู จนส่งผลให้ชาวบ้านนั้นยึดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการดำรงชีวิตในปัจจุบันนี้^{๖๓} ปัจจุบันตนกะมาวัด จังหัน จังเพล ตลอดเพราะว่าถูกปลูกฝังมาตั้งแต่เป็นเด็กน้อย พ่อแม่ได้พาเข้าวัดทำบุญเป็นประจำ และหลวงพ่อกะเทศน์สอนเรื่องการให้ทานของพระเวสสันดรจึงทำให้ตนนั้นทำบุญทำทานเป็นประจำขาด เพราะทำแล้วชีวิตของตนกะมีความสุข เพราะว่าไปได้ไปเบียดเบียนใคร^{๖๔} ตั้งแต่สิมบ้านลานนั้นเป็นแหล่งท่องเที่ยวประจำจังหวัดกระทำไห้ชาวบ้านนั้นมีความกระตือรือร้นในการที่จะรับมือกับสิ่งที่เกิดขึ้นและหันกลับมาให้ความสนใจสิมนั้นมากขึ้นกว่าเดิม ซึ่งทำให้การดำรงชีวิตของชาวบ้านนั้นเปลี่ยนไปจากเดิม และทำให้คนเข้าวัดมากขึ้น^{๖๕} ชาวบ้านนั้นได้รับอิทธิพลโดยตรงความสอนเรื่องการให้ทาน เพราะชาวบ้านนั้นมีนิสัยที่มีความเมตตาต่อผู้อื่น ตลอดทั้งมีความเสียสละประโยชน์ส่วนตัวเพื่อประโยชน์ส่วนรวมในการทำงานร่วมกันในชุมชน และยังมีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ซึ่งจะเห็นได้ว่าสิ่งที่ทำให้การดำรงชีวิตของชาวบ้านเป็นลักษณะนี้เกิดจากการปลูกฝังมาจากอดีตที่บิดามารดานั้นพาเข้าวัด และทำบุญอยู่เป็นประจำ สิมหลังนี้ทุกวันนี้เป็นแหล่งท่องเที่ยวมีหน่วยงานราชการทางจังหวัดมาสนับสนุนเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนในด้านสิมสิ่งก่อสร้างที่ทรงคุณค่าทำให้คนในชุมชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องนั้นมีรายได้ มีนักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชม มีกลุ่มขายสินค้าในชุมชนเกิดขึ้นก็เพราะสิมหลังนี้^{๖๖}

จึงทำให้เห็นได้ว่า สิมเป็นสถานที่ที่เกิดขึ้นจากแรงศรัทธาของชาวบ้าน และเป็นแหล่งยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นบ่อเกิดแห่งการสร้างความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชน เป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญสำหรับการศึกษากับคนรุ่นหลัง และมีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตในด้านการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วของคนในชุมชน

^{๖๒} สัมภาษณ์ นายอ่อนสา มาศรี, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๖๓} สัมภาษณ์ นายสังเวียน สอนบาล, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๕, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๖๔} สัมภาษณ์ นางโสม ไสปัน, ชาวบ้านบ้านลาน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๖๕} สัมภาษณ์ นางสาววล สมิแจ้ง, ชาวบ้านบ้านลาน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๖๖} สัมภาษณ์ นางสาวอนุศรี เจาะเศษ, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๕, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

๒) **อุปแต้ม** อุปแต้มวัดมัมขมิมาวิทยารามนั้น ก็เป็นอุปแต้มเรื่องพระเวสสันดรชาดก ซึ่งในเรื่องเวสสันดรชาดกนี้ เป็นชาดกที่กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับการให้ทาน ซึ่งกระไดเอามาเทศน์สอนชาวบ้านตลอด ทั้งทางวัดกระยังมีผ้าเผวดที่เป็นผ้าเผวดโบราณซึ่งได้เขียน ขึ้นตามอุปแต้มที่อยู่รอบสิมหลังนี้ ตลอดทั้งยังมีการทำบุญมหาชาติทุกๆปี และยังคงอนุรักษ์ประเพณี ไว้มาจนถึงปัจจุบันนี้ ถ้ากล่าวถึงหลักธรรมที่ปรากฏในอุปแต้มนี้ที่เห็นชัดๆก็คือการให้ทาน ตลอดทั้ง ยังแฝงความสามัคคีในการรวมตัวของชาวบ้านในการมาทำกิจกรรมภายในวัดได้เป็นอย่างดีเยี่ยม ตลอดทั้งสิมวัดบ้านลาน เป็นสถานที่ที่ชาวบ้านอยากรำลูกหลานมาบวชกันเป็นจำนวนมากเพราะเชื่อ ในความศักดิ์สิทธิ์และยังมีคนมาบวชพรจากสิมวัดบ้านลานอีกด้วย สิมบ้านลานถ้าจะว่าถึง หลักธรรมที่ปรากฏนั้นกะสิเป็นเรื่องเกี่ยวกับศีล ทาน เพราะมันมีอุปแต้มเรื่องพระเวสสันดรชาดก กะรู้ กันอยู่แล้วว่า เรื่องพระเวสสันดรนั้นเป็นเรื่องที่กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีเกี่ยวกับการให้ทาน ซึ่งพระครู เจ้าอาวาสเฟิ่นกะได้นำมาเทศน์สอนโยมเป็นประจำ ตลอดทั้งในช่วงเดือนสี่กะมีบุญมหาชาติทุกปี และ ชาวบ้านยังมีความเชื่อ และความศรัทธามาขอพรต่อสิมหลังนี้ประจำ^{๖๗} สมัยเป็นเด็กน้อยนั้นผู้เฒ่าสิพา ไปวัดประจำแล้วกะพาไปเบิ่งอุปแต้มแล้วกะว่านิทานให้ฟัง ซึ่งมันกะเฮตให้เกิดการปลุกฝังจิตได้สำนึก ให้ผมเข้าวัด และให้ทานเป็นประจำ ตลอดทั้งเวลาทางวัดมีงานกะเข้าไปช่วยเหลือเป็นประจำ ซึ่งสิ่ง เหล่านี้มันเกิดจากการที่ผมได้ถูกปลุกฝังมาตั้งแต่เป็นเด็กน้อยให้รู้จักให้ทาน คือ พระเวสสันดร เพื่อ เป็นการสั่งสมบารมีและกะเชื่อว่า การให้ทานนั้นเฮตให้เฮาบอดตาย แล้วกะทำให้ชีวิตมีอยู่มีกินได้กะ เพราะตนนั้นเป็นคนรู้จักให้ทานเป็นประจำ^{๖๘} กระมีความเชื่อว่าสิมหลังนี้มีความศักดิ์สิทธิ์เพราะได้ไป ขอพรแล้วกะสมหวังทุกครั้ง ตลอดทั้งเชื่อว่าเป็นสถานที่ถือว่าเป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้าน เพราะว่าเวลามีกิจกรรมที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาก็จะไปรวมกันทำกิจกรรมอยู่ที่วัดและมีชาวบ้าน มารวมด้วยช่วยกันในการทำกิจกรรมแต่ละครั้งเป็นอย่างดี ส่วนอุปแตมนั้นจะสอนเรื่องการให้ทาน รู้จักช่วยเหลือสังคม^{๖๙} ในช่วงวัยเด็กนั้น พ่อแม่ได้พาตนไปวัดเป็นประจำ และยังพาไปดูอุปแต้มและ เล่านิทานให้ฟัง ตลอดทั้งสอนให้รู้จักเข้าวัดทำบุญรักษาศีลทั้งยังพาไปร่วมกิจกรรมที่ทางวัดจัดเป็น ประจำ จึงทำให้เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจของตนมาตลอดทั้งยังมีความเชื่อว่า สิมหลังนี้เป็นของ โบราณที่ยังหลงเหลืออยู่ในปัจจุบันนั้นมีความศักดิ์สิทธิ์ไปขอพรอะไรก็สมหวังและตนก็เคยไปขอพร เช่นกัน^{๗๐} ได้มาทำบุญที่วัดตลอดแล้วหลงพ่อกะเทศน์สอนเกี่ยวกับ การให้ทานโดยยกเอาอุปแต้ม สิมหลังนี้มาเป็นตัวอย่างว่าพระเวสสันดรเฟิ่นให้ทานด้วยความบริสุทธิ์ โดยบ่คำนึงว่าตนเองลำบาก

^{๖๗} สัมภาษณ์ พระครูโชติธรรมสาร, เจ้าอาวาสวัดมัมขมิมาวิทยาราม, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๖๘} สัมภาษณ์ นายอ่อนสา มาศรี, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๖๙} สัมภาษณ์ นายสังเวียน สอนบาล, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๕, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๗๐} สัมภาษณ์ นางโฮม ไสปัน, ชาวบ้านบ้านลาน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

เพราะแม้กระทั่งลูกและเมียเพิ่นก็ยังให้ทานถือว่าเป็นการเสียสละอย่างหาไม่เทียบได้ ส่วนเรื่องความศรัทธานั้นกระเชียวว่าสืบทอดนี้มีความศักดิ์สิทธิ์ เพราะว่ามีพระเพิ่นเว้าสู่ฟังว่าตอนเพิ่นไปนั่งสมาธินั้นได้เห็นนิมิตว่า พญานาคได้เดินทางผ่านแถวนี้ประจำแล้วกะมากกราบไว้พระในสืบทอดนี้ จึงทำให้คนในหมู่บ้านใกล้เคียงพากันหลานมาบวชที่สืบทอดนี้เป็นประจำ^{๗๑} สืบทอดบ้านลานั้นตั้งแต่เกิดมาก็เห็นแล้วและสมัยเป็นเด็กกะไปเล่นยุวัดประจำแล้วกะไปเบิงฮูปแต้มรอบบสิม แต่กะบรู๊ว่าเป็นฮูปอีหยัง จนได้ฟังจากผู้เฒ่าว่าเป็นเรื่องราวของพระเวสสันดร แต่พอเติบโตขึ้นมาก็ไปหาทำมาหากินเลยไปได้ใส่ใจเรื่อง สืบทอดได้เพราะส่วนมากเพิ่นจะใช้ในการประกอบพิธีทางพระพุทธศาสนา แต่กะมีเรื่องเล่าต่อกันมาว่า มีพระเพิ่นมานั่งสมาธิในสืบทอดนี้แล้วกะนิมิตเห็นพญานาค เทียวไปเทียวมาผ่านสืบทอดนี้แล้วกะมากกราบไว้เป็นประจำ จึงก่อให้เกิดความเชื่อศรัทธา อยากนำลูกหลานมาบวชในสืบทอดนี้ คนจากตำบลอื่น หมู่บ้านอื่นกะมาบวชกันเป็นประจำ ตลอดทั้งยังเป็นสิ่งที่สร้างความสามัคคีให้แก่ชาวบ้านเพราะปัจจุบันนี้สืบทอดขึ้นกับการดูแลของหน่วยงานจากบทรูปที่ได้เกี่ยวกับสืบทอดและฮูปแต้มวัดมัจฉิมาวีวิทยาราม บ้านลานั้นทำให้เห็นความสัมพันธ์ด้านการดำรงชีวิตได้ว่า เป็นสถานที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้านที่มีมาตั้งแต่อดีตสืบมาจนปัจจุบัน ทำให้ชาวบ้านรู้จักการเสียสละ มีความเมตตาต่อกัน และสอนเรื่องความกตัญญู ตลอดจนปลูกฝังเรื่องการให้ทาน จึงทำให้ชาวบ้านยึดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการดำรงชีวิตในปัจจุบัน อีกทั้งทำบุญทำทานเป็นประจำไม่ขาด ส่งผลให้ชาวบ้านเป็นคนเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่มีความกตัญญู มีเมตตาต่อกัน รู้จักให้ทานเป็นประจำ และทำให้ชีวิตมีความสุข เพราะไม่ได้ไปเบียดเบียนใครทำให้ชาวบ้านคำนึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน ตลอดจนความเชื่อและศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียงมาขอพรและนิยมนำลูกหลานมาบวชที่วัดแห่งนี้สืบมา ของรัฐทั้งยังทำให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวของจังหวัดขอนแก่นอีกด้วย^{๗๒}

จึงทำให้เห็นได้ว่า ฮูปแต้มวัดมัจฉิมาวีวิทยาราม มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและการดำเนินชีวิตของชุมชนในอดีต ซึ่งวิถีชีวิตนั้นได้สะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมของคนในอดีตที่แสดงออกผ่านฮูปแต้ม เป็นเรื่องราวของพระเวสสันดรชาดก มีการบำเพ็ญบารมี เพียรการรักษาศีล มุ่งสร้างการเสียสละ สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงการดำรงชีวิตที่แสวงหาความสงบในวิถีของพระโพธิสัตว์ สร้างความสันโดษให้มีในตน ค้นหาหนทางแห่งอริยมรรค ประกาศสัจจะธรรมให้ปรากฏตามแบบแห่งพุทธะ

^{๗๑} สัมภาษณ์ นางสาวล สมใจ, ชาวบ้านบ้านลาน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๗๒} สัมภาษณ์ นางสาวอนุศรี เกษะเดช, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๑๕, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สรุปในภาพรวมก็จะเห็นว่า สิมและอุโบสถวัดมัมขมิมาวิทยาราม บ้านลาน ทำให้เห็นความสัมพันธ์ด้านการดำรงชีวิตได้ว่า สิมแห่งนี้สร้างขึ้นด้วยศรัทธาเพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน พร้อมทั้งเป็นสถานที่ชาวบ้านให้ความเคารพสักการะ นอกจากนั้นยังเป็นบ่อเกิดแห่งการสร้างควมสามัคคี เป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับการศึกษาของคนรุ่นหลัง และอุโบสถเป็นเรื่องราวของพระเวสสันดรชาดกที่สอดแทรกหลักคำสอนเรื่องของการบำเพ็ญทานบารมี การรักษาศีล และการเสียสละ สะท้อนให้เห็นถึงการดำรงชีวิตที่แสวงหาความสงบของพระโพธิสัตว์ ซึ่งจะต้องสร้างความสันโดษโดยการออกบวชเป็นฤาษี เพื่อบำเพ็ญทานบารมี รักษาศีล ค้นคว้าหาสัจธรรม เพื่อจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

๔.๓.๑.๔ วัดสระบัวแก้ว บ้านวังคูณ ตำบลหนองเม็ก อำเภอหนองสองห้อง

๑) สิมวัดสระบัวแก้ว บ้านวังคูณ ปัจจุบันนี้ก็ใช้สิมนี้เป็นสถานที่ประกอบกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา ไม่ได้ปล่อยทิ้ง เวลาทำวัด สวดมนต์ หรือทำการอุปสมบท ก็ยังใช้สิมหลังนี้ในการประกอบพิธีเช่นเคย ถ้าพูดถึงความสัมพันธ์เกี่ยวกับการดำรงชีวิตของชาวบ้านแล้วกะสิเห็นชัดเจนเรื่องการให้เสียสละและความสามัคคี เพราะในอดีตจนถึงปัจจุบันนั้นสิ่งที่ชาวบ้านยึดถือก็คือความสามัคคีในการทำกิจกรรมรวมกัน ตลอดทั้งความเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ ที่ได้อิทธิพลจากการพระพุทธศาสนา และยังทำให้เกิดรายได้ในชุมชนหลังจากทางจังหวัดจัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวและแหล่งเรียนรู้ประจำจังหวัดเป็นสถานที่ที่ใช้ประกอบพิธีทางพระพุทธศาสนาเหมือนเดิม ทั้งการเวียนเทียน บวช ทำวัตร สวดมนต์ ก็ใช้สิมในการประกอบพิธีทางสงฆ์ สิ่งที่แสดงออกในด้านการดำรงชีวิตของชาวบ้านนั้นจะเป็นเรื่องความเสียสละ และความเมตตา และส่งผลให้เกิดศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา^{๗๓} ปัจจุบันสิมนี้เป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนและจังหวัด ซึ่งถือว่าสิมนี้มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตในด้านการดำรงชีวิตของชาวบ้านมากขึ้นทั้งในด้านรายได้ และการแสดงออกเรื่องความกตัญญู และเรื่องของศีลธรรมในด้านการอยู่ร่วมกันในสังคมนั้นทำให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข^{๗๔} ตั้งแต่อดีตนั้นสิมนี้ก็มิอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของชุมชนเป็นอย่างมาก ทั้งในเรื่องการประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา และความร่วมมือร่วมใจของชาวบ้านที่เสียสละมาช่วยกันสร้างสิม และยังส่งผลต่อชุมชนในด้านการอยู่ร่วมกัน คือ คือเรื่องของศีลธรรมและความสามัคคีในหมู่คณะและยังสอนให้เรื่องการดำรงชีวิต ตั้งแต่เกิด จนตาย^{๗๕} ปัจจุบันสิมก็ยังเป็นสถานที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้านเป็นอย่างดี เพราะว่า ใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา และยังส่งผลต่อวิถีชีวิตในด้านการดำรงชีวิตอย่างมาก ทั้งการอยู่ร่วมกันในหมู่บ้าน การบ่มิปลูกฝังเมตตาคนอื่น และยังเป็นทีเรียนรู้นักเรียน และเป็นที่ดึงดูดให้นักเรียนนั้นเข้าวัดได้เป็นอย่างดี และสอนให้เป็นคนดีของสังคมไปสร้างความเดือนร้อนให้คนอื่นตั้งแต่สมัยก่อนที่เป็นเด็กน้อยนั้นพ่อแม่กะพาเข้า

^{๗๓} สัมภาษณ์ พระครูวิบูลสารการ, เจ้าอาวาสวัดสระบัวแก้ว บ้านวังคูณ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๗๔} สัมภาษณ์ คุณครูละมัย นามอ่อนตา, คุณครูสอนมัคคุเทศก์, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๗๕} สัมภาษณ์ พ่อประสิด คำพิลา, ปราชญ์ชาวบ้านบ้านวังคูณ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

วัดแล้วกะเว้านิทานให้ฟังเกี่ยวกับอุปถัมภ์รอบสิม เด็กน้อยกะตั้งใจฟังเป็นอย่างดี ซึ่งทำให้ตนนั้นรู้จักบาป บุญ คุณโทษ และเลือกที่จะกลัวการทำความชั่ว ตลอดทั้งทำให้รู้จักความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ และความสามัคคีและเสียสละ มีความเมตตาต่อผู้อื่น^{๗๖} ปัจจุบันนั้นสิมวัดสระบัวแก้ว บ้านวังคุณนั้นมีความสำคัญมาในด้านการดำรงชีวิต เพราะอุปถัมภ์นั้นสอนให้คนรู้จักประกอบกรรมดีละเว้นจากกรรมชั่ว สอนให้รู้จักการเสียสละสิ่งของเป็นสาธารณะประโยชน์ต่อส่วนรวมไม่เห็นแก่ตัวหรือเอารัดเอาเปรียบต่อสังคม ไม่ทำลายคนอื่น และยังสอนเรื่องความกตัญญูรู้จักตอบแทนคุณผู้มีพระคุณ^{๗๗} เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เพราะชาวบ้านกะยังให้ลูกหลานได้มาบวชเพื่อตอบแทนคุณบิดามารดา และยังส่งผลต่อการอยู่ร่วมกัน สอนให้รู้จักกตัญญู และการอยู่ร่วมกันในสังคมต้องเสียสละ ประโยชน์ส่วนตัวเพื่อส่วนรวม^{๗๘}

จึงทำให้เห็นว่า สิมสระบัวแก้วเป็นแหล่งยึดเหนี่ยวจิตใจของคนชาวบ้าน เป็นสถานที่ที่ชาวบ้านเคารพสักการะ ศรัทธา ที่มากไปกว่านั้นก็คือเป็นบ่อเกิดแห่งการสร้าง ความสามัคคีของคนในชุมชน เป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับการศึกษากฎมีปัญญาด้านสถาปัตยกรรมแบบพื้นบ้าน มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน ในเรื่องของการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

๒) อุปถัมภ์ อุปถัมภ์วัดสระบัวแก้วเมื่อก่อนนี้ กะบ่มีใผเห็นคุณค่าของของเก่า พอเฮาเฮตพวกชาวบ้านก็มาว่าให้ เก็บไว้เฮตหยังของหมู่^{๗๖} แต่พอบัดนี้ของเก่านี้แหละได้สร้างคุณค่าแก่ชุมชน หลวงพ่อเคยเว้ากะญาติโยมอยู่ว่า ต่อไปคนสิแล่นนำของเก่าที่คนมองข้ามนี้แหละ ตอนแรกชาวบ้านกะบ่มีใผเชื่อว่าจะเป้นจริง สุดท้ายแล้วหน่วยงานรัฐมาให้ความสำคัญจนกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวในสมัยนี้ สิมบ้านวังคุณนั้นมีความแตกต่างจากสิมที่อื่น ตรงอุปถัมภ์จะเป็นเรื่องพระลักพระราม ถ้าจะมองถึงหลักธรรมที่ปรากฏในอุปถัมภ์หรือสิมนั้น ส่วนมากแล้วกะสิเป็นเรื่องความสามัคคี เพราะในอดีตนั้นชาวบ้านได้ช่วยกันกันแต่ช่วยกันสร้างมีของใช้อะไรที่สามารถสร้างสิมได้กะเอามาโฮมกันและผมเองกะสอนให้ชาวบ้านนั้นรู้จักคุณค่าของของเก่าย่าสิถึ้ม เพราะจะมีประโยชน์ในอนาคต อุปถัมภ์อยู่ในสิมนั้น จะสอนเรื่องความเชื่อแก่ชาวบ้าน เช่นเรื่องการทำมาดีได้ดี ความเพียรของพระลักพระรามและเรื่องของศีลธรรมเรื่องการผิดลูกผิดเมียของผู้อื่นนั้น ผู้ที่ถูกพากันนั้นยอมหวงแหนอยากได้ของเขาคืน และอาจก่อให้เกิดอันตรายต่อผู้ที่กระทำได้นอกจากนั้น ยังสามารถสร้างศรัทธาจากการที่เยาวชนเยาวชนได้มาศึกษาดูงานทำให้ผู้นำและชาวบ้านนั้นให้ความสำคัญต่อวัดขึ้น

^{๗๖} สัมภาษณ์ นางสมเพียร คำพิลา, ชาวบ้านบ้านวังคุณ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๗๗} สัมภาษณ์ นายเทวกร พรหมสวัสดิ์, ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านบ้านวังคุณ หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๗๘} สัมภาษณ์ นายอรุณ ศรีเดช, ผู้ใหญ่บ้านบ้านวังคุณ หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

มากกว่าเดิม^{๗๙} ตั้งแต่สมัยเด็กน้อยนั้น ส่วนตัวนิกะได้ไปวัดในช่วงที่มีงานก็จะไปที่สืมนิเทศเบ็ญชูปแต้ม แล้วจะวิ่งเล่นรอบๆ ตามประสาเด็กและจะมีผู้เฒ่าเฒ่าวานิทานให้ฟังเกี่ยวกับสืมนิเทศเบ็ญชูปแต้มเกี่ยวกับพระลัก พระราม ซึ่งทำให้ตนเองเกิดความเชื่อเรื่องการทำความดี ยำนการเอ็ดซัวลัวบาบ และการมีศีลธรรม บไปผิดลูกผิดเมียคนอื่นจะทำให้ครอบครัวของตนนั้นมีความสุข และได้จากผู้เฒ่าได้เล่าให้ฟังเกี่ยวกับการสร้างสืมนิเทศนี้ เกิดจากการร่วมมือกันทำงานบได้จ้างคือสมัยนี้ ในการสร้างสืมนิเทศใช้แรงงานของชาวบ้านช่วยกันเฮดกันสร้าง ซึ่งต้องใช้ความเพียรและความสามัคคี^{๘๐} ตั้งแต่สมัยเด็กน้อยนั้นกะได้ไป วัดในช่วงที่มีงาน ก็จะไปที่สืมนิเทศและมีผู้เฒ่าเฒ่าวานิทานให้ฟังเกี่ยวกับสืมนิเทศเบ็ญชูปแต้มพระลัก พระรามทำให้ตน เกิดความเชื่อเรื่องการทำความดี และการมีศีลธรรม บไปผิดลูกผิดเมียคนอื่น จะทำให้ครอบครัวของ ตนนั้นมีความสุข และในอดีตนั้นกะได้มีการรวมตัว รวมมือกันทำงานบได้จ้างคือสมัยนี้ ซึ่งต้องใช้ความ เพียรและความสามัคคีเป็นอย่างสูงสืมนิเทศในสิ่งนั้นกระสอนผมสู่อย่างเรื่องการใช้ชีวิต ตั้งแต่เกิดจน ตายกะว่าได้ เพราะมันมีคุณธรรมแฝงอยู่ในสืมนิเทศ กระคือเรื่องของบาป บุญ คุณโทษต่างๆ โดยเฉพาะ เรื่องศีลธรรม และความเชื่อต่างๆที่ได้เฮดได้ทำสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต จนถึงปัจจุบัน^{๘๑} สืมนิเทศกระ บ่อยรู้เรื่องปานใด เพราะว่าหลวงพ่อบุญมีมคฺเทศก์ที่เพ็ญอบรมอยู่แล้ว แต่กะไปร่วมพิธีทางศาสนา เป็นประจำกะได้เบ็งได้ชมยุ ถ้าถามว่าสิ่งที่ได้จากสืมนิเทศรอบสืมนั้น กะคือบรู้เรื่องอะไรมากมายแต่กะ คิดว่ารูปนั้นสอนเรื่องวิถีชีวิตของชาวอีสาน ตั้งแต่เกิด ไปจนตาย ให้คนรู้จักบาปบุญคุณโทษ^{๘๒} เกิดมาก็ เห็นสืมนิเทศนี้แล้วและได้ไปวัดเป็นประจำในตอนเด็กผู้เฒ่ากะได้เล่าเรื่อง สืมนิเทศให้ฟังตลอด และคิด ว่าทำให้ตนนั้นรู้จัก การทำบุญ รู้จักบาป รู้จักบุญ และรู้จักความเสียสละ^{๘๓} สิ่งที่ได้จากสืมนิเทศ คือ การที่ได้ร่วมมือร่วมใจกันทำกิจกรรมที่ทางวัดจัด และได้เห็นถึงคุณค่าของของเก่าของโบราณว่า จะต้องรู้จักอนุรักษ์รักษา และยังสอนให้ตนนั้นรู้จักทำความดี รู้จักทำบุญ รักษาศีล^{๘๔}

จึงเห็นได้ว่า สืมนิเทศวัดสระบัวแก้ว ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและการดำเนินชีวิต ของชุมชนในอดีต ซึ่งวิถีชีวิตนั้นได้สะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมของคนในอดีตที่แสดงออกผ่านสืมนิเทศ ปรากฏการณ์ การปักดำข้าวกล้า การทอดแหหาปลา สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรม ใน ส่วนของการดำเนินชีวิต ปรากฏภาพการทำคลอดโดยหมอทำคลอด (หมอดำแย) ผู้ชาย และการมูรธาภิเษกพระราชหรือพระยา เจ้าเมือง จึงทำให้เห็นได้ว่า ประเพณีฮอดสร่งที่ปรากฏในพื้นที่ได้สืบทอดมา

^{๗๙} สัมภาษณ์ พระครูวิบูลสารการ เจ้าอาวาสวัดสระบัวแก้ว บ้านวังคูน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๘๐} สัมภาษณ์ คุณครูละมัย นามอ่อนตา, คุณครูสอนมคฺเทศก์น้อย, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๘๑} สัมภาษณ์ พ่อประสัด คำพิลา, ปราชญ์ชาวบ้านบ้านวังคูน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๘๒} สัมภาษณ์ นางสมเพียร คำพิลา, ชาวบ้านบ้านวังคูน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๘๓} สัมภาษณ์ นายเทวกร พรหมสวัสดิ์, ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านบ้านวังคูน หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๘๔} สัมภาษณ์ นายอรุณ ศรีเดช, ผู้ใหญ่บ้านบ้านวังคูน หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

แต่ครั้งอดีต ที่มีมาแต่พิธีฮีดสรงทางบ้านเมือง ที่แตกต่างออกไปนั้นก็จะมีการปรับประยุกต์ใช้กับ ประเพณีเถราภิเชก (ฮีดสรง)พระภิกษุ นั้น นอกจากนั้น ฮูปแต้มยังปรากฏเรื่องพระลักษณะพระราม มา เสวยชาติเป็นพระโพธิสัตว์เพื่อการบำเพ็ญบารมี

สรุปในภาพรวมก็จะเห็นได้ว่า สิมและฮูปแต้มวัดสระบัวแก้ว บ้านวังคุณ มีความสัมพันธ์ด้านวิถีชีวิตและการดำรงชีวิตของชาวบ้านวังคุณ สิมยังเป็นแหล่งยึดเหนี่ยวจิตใจของ ชาวบ้าน เป็นสถานที่ที่ชาวบ้านเคารพสักการะ ศรัทธา ที่มากไปกว่านั้นก็คือเป็นบ่อเกิดแห่งการสร้าง ความสมัครสมานสามัคคีของคนในชุมชน ยังทรงอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน ในเรื่องของ การรักษาสัจจะ และการสำรวมในศีล เป็นต้น

๔.๓.๑.๕ วัดสระทอง บ้านบัว ตำบลกุดเค้า อำเภอมัญจาคีรี

๑) สิม สิมวัดสระทองบ้านบัว เป็นมรดกธรรมโบราณที่บรรพบุรุษของบ้านบัวในอดีต สร้างไว้ด้วยภูมิปัญญาของคนสมัยเก่า จึงนับว่าสิ่งที่มีอิทธิพลต่อชาวบ้านบัวนั้นสำคัญที่สุด คือ คำสอน ทางพระพุทธศาสนา เพราะว่าชาวบ้านบัวนั้นนับถือพระพุทธศาสนา ตลอดทั้งให้ความสำคัญกับสิมใน วัฒมาโดยตลอด โดยจะมีโยมทำขันหมากเบงมาบูชาพระประธานในสิมเป็นประจำ ตลอดทั้งฮูปปูนปั้น นั้นยังแฝงด้วยหลักคำสอนในการดำรงชีวิตโดยตรง ทั้งการใช้ชีวิตที่ให้อภัยความอดทน มีความเพียร พยายามและอย่ายอมแพ้ต่ออุปสรรค ซึ่งเชื่อว่าสิ่งเหล่านี้ส่งผลต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้าน โดยตรง เพราะลักษณะของชาวบ้านบัวนั้นบ่งชี้ให้เห็นถึงการดำรงชีวิต ซึ่งสังเกตจากการที่ชาวบ้าน มีความเพียร และความอดทน ตลอดทั้งมีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ไม่ว่าจะตอนยังมีชีวิต หรือตอนที่ ไม่มีชีวิตอยู่แล้ว^{๘๕} ตั้งแต่ตนเป็นเด็กน้อยก็มีพ่อแม่พาไปเบ่งสิมยุวัดแล้วกะเว้านิทานสู่ฟัง ตลอดทั้งพา ทำบุญประจำทุกวันพระซึ่งในปัจจุบันนี้ชาวบ้านก็ยังยึดติดกับการมาทำบุญในวันสำคัญทาง พระพุทธศาสนาที่วัด และตนนั้นก็ยังได้นำประวัติของเจ้าเมืองมัญจาคีรีที่เห็นอยู่รอบโบสถ์ นั้นมาใช้ใน ชีวิตประจำวัน เช่น การที่มีความอดทนต่ออุปสรรค และยอมแพ้กับสิ่งที่เกิดขึ้นง่าย ต่อสู้ฝ่าฟันจน ผ่านพ้นไปด้วยดี^{๘๖} ปัจจุบันนี้การดำรงชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนไปจากเดิม เพราะว่าการเปลี่ยนแปลง ทางสังคม ทำให้การดำรงชีวิตในอดีตนั้นไม่สามารถอยู่ได้ เพราะทุกคนต้องออกไปทำมาหากิน เพื่อที่จะหารายได้มาเลี้ยงชีพ แต่สิ่งที่ชาวบ้านบ่งชี้ก็คือ คุณธรรม จริยธรรมในการทำงาน เพราะใน อดีตนั้นได้ถูกปลูกฝังให้เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยการนำพาของพ่อแม่ จึงเป็นสาเหตุให้ยังยึด ติดพระพุทธศาสนา และถ้าจะกล่าวถึงว่าเกี่ยวข้องกับสิมไหม ก็ขอบอกว่ามีส่วนเกี่ยวข้องเป็นอย่าง

^{๘๕} สัมภาษณ์ พระครูปลัดนรินทร์ กิตติภทฺโท, เจ้าอาวาสวัดสระทอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๘๖} สัมภาษณ์ นายประยุทธ์ แสนเสาร์, ผู้ใหญ่บ้านบ้านบัว หมู่ที่ ๑๗, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

มาก^{๘๗} การดำรงชีวิตในปัจจุบันนั้นมีความสัมพันธ์กับลัทธิเป็นเรื่องการยึดเอาหลักธรรมที่มีที่เห็นในลัทธินั้นมาใช้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งตนกะยัดถือมาตลอดคือความอดทน และความเพียรพยายามตลอดทั้งยังหาเวลาว่างเพื่อจะไปกราบไหว้ลัทธิกับพระพุทธรูปในลัทธินั้นเป็นประจำ^{๘๘} ในเมื่อก่อนนั้นกะได้มีการไปทำบุญที่วัดเป็นประจำ แต่เดี๋ยวนี้กะมีงานต้องทำเพื่อหารายได้มาเลี้ยงชีพ เพราะว่าวิถีชีวิตในปัจจุบันมันเปลี่ยนไปจากเดิม แต่กะยังไปร่วมกิจกรรมกับชาวบ้านบ่เคยขาดในวันสำคัญหรือเวลาในงานวัด ซึ่งถึงแม้จะไม่ค่อยได้ไปวัดบ่อยแต่ก็ไม่เคยทิ้งฮีตครองในอดีตที่ได้ถือปฏิบัติตามกันมา^{๘๙} สิ่งที่สัมพันธ์โดยตรงก็คือการที่กลุ่มทอผ้ามัดหมี่นั้น มีรายได้จากการขายผ้ามัดหมี่ ซึ่งลายผ้ามัดหมี่นั้นจะเป็นลายเดียวกันกับรูปปูนปั้นรอบลัทธิ ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่สร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้านเป็นอย่างดี^{๙๐}

จึงเห็นได้ว่า ลัทธิวัดสระทองเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน เป็นสถานที่ที่ชาวบ้านให้เคารพศรัทธา กราบไหว้สักการบูชา และเป็นบ่อเกิดแห่งการสร้างสามัคคีของคนในชุมชน เป็นแหล่งเรียนรู้ด้านสถาปัตยกรรมแบบพื้นบ้านอีสาน และมีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตที่ดีงามในเรื่องการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

๒) รูปปูนปั้น (ประติมากรรมปูนต้ำ) ลัทธิวัดสระทองนี้ เป็นลัทธิแตกต่างจากที่อื่นเพราะภายนอกลัทธิมีการปั้นปูนเป็นรูปปูนต้ำ เสร็จแล้วประดับกระจกสลัสนี้ แล้วกะทาสีซึ่งเดิมก็ใช้สีธรรมชาติ แต่ในปัจจุบันบูรณะหลายครั้ง สีอาจจะเปลี่ยนไปแต่กะคงใช้สีโทนเดิมแต่ในอดีต รูปปั้นที่ปรากฏรอบตัวลัทธิทั้งหมดนี้ แสดงให้เห็นถึงประวัติของเจ้าเมืองและวัฒนธรรมประเพณีของชาวมัญจาคีรี สะท้อนให้เห็นความสามัคคีและความศรัทธาของชาวมัญจาคีรีในอดีต ซึ่งมีอิทธิพลให้ชาวบ้านในปัจจุบันนั้นมีความสามัคคีและมีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา และยังสอนให้ชาวบ้านนั้นรู้จักอดทนต่อความยากลำบาก และความพยายามที่จะฝ่าฟันอุปสรรคอย่างยอมแพ้ เพราะผนังรอบนอกลัทธินั้นมีรูปปูนปั้นถึงความเป็นมาของเจ้าเมืองมัญจาคีรีที่บอกถึงเรื่องราวต่างๆ และยังแฝงไปด้วยคุณธรรมในการดำรงชีวิต คือความเพียรหรือความอดทนนั่นเอง^{๙๑} รูปปูนปั้นของลัทธิวัดสระทองนี้มีหลักธรรมที่สำคัญแฝงอยู่คือ ความเพียรพยายาม และความสามัคคี ตลอดทั้งยังเสริมสร้างศรัทธาให้แก่ชาวบ้านได้เป็นอย่างดีเยี่ยม ส่วนตัวเองเห็นรูปปูนปั้นรอบลัทธิจะเป็นเรื่องความเพียรพยายาม และความสามัคคีของคนมัญจาคีรีในอดีต ตลอดทั้งความเสียสละในการต่อสู้กับศัตรูจนชนะ ซึ่งถ้าขาดความกล้าหาญและความเสียสละ ตลอดทั้งความพยายามแล้วการที่จะเอาชนะศัตรูได้นั้นก็เป็นเรื่องที่ยาก จึงทำให้ตนนั้น

^{๘๗} สัมภาษณ์ นายแพง เดชบำรุง, ผู้ใหญ่บ้านบัวหมี่ที่ ๑, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๘๘} สัมภาษณ์ แม่สำลี จันทโรทศรี, ชาวบ้านบ้านบัว, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๘๙} สัมภาษณ์ แม่สุพร ศรีหานู, ชาวบ้านบ้านบัว, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๙๐} สัมภาษณ์ แม่อุ้นใจ นพแสง, ชาวบ้านบ้านบัว, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๙๑} สัมภาษณ์ พระครูปลัดนรินทร์ กิตติภโท, เจ้าอาวาสวัดสระทอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

เป็นคนที่บ่ยอมแพ้เหมือนคนในอดีตอุปนิสัยของลิมมีความสัมพันธ์กับชาวบ้านโดยตรง เพราะชาวบ้านนั้นมียุ่มทอผ้าที่นำรูปอุปนิสัยมาทอประดับในผ้า ถือว่าเป็นสิ่งที่ช่วยส่งเสริมทางด้านรายได้แก่ครอบครัวอย่างแท้จริง และยังทำให้คนในหมู่บ้านนั้นสามารถพึ่งพาตนเองได้ ทั้งชาวบ้านยังเคารพศรัทธาโดยการนำดอกไม้ หรือขันหมากเบงไปบูชาอยู่เป็นประจำไม่ขาดสาย^{๑๒} เมื่อก่อนหน้านั้นมีอาชีพทอผ้ามัดหมี่ โดยกันนำรูปที่อยูรอบลิมมาทอประดับในผ้า ซึ่งทำให้ตนนั้นมีรายได้และส่งลูกเรียนจนจบ ตลอดทั้งตนนั้นได้ยึดมั่นในการดำรงชีวิตตามแบบของเจ้าเมืองมัญจาคีรีคือการมีความเพียร พยายามอดทนต่ออุปสรรคที่เกิดขึ้นและบ่ถิ่มฮึดคลองที่เคยประพฤติปฏิบัติมาในอดีต คือการสักการะบูชา หลวงปู่และการไปทำความสะอาดบริเวณรอบลิมนั้นเป็นประจำ^{๑๓} ตนเองนั้นกะได้เอาแบบอย่างจากอุปนิสัยนั้นเรื่องความเสียสละ และความสามัคคี และความอดทนอดกลั้นนำมาใช้ในการเป็นผู้นำชุมชน และยังทำให้ตนมีความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาอีกด้วย^{๑๔} ทำให้ตนเกิดความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา เพราะว่าลิมนั้นมีความศักดิ์สิทธิ์อย่างมาก ไปขอพระอะไรก็ได้ดังที่ตนปรารถนา ตลอดทั้งในรูปแต่นั้น กะยังกล่าวถึงประวัติเจ้าเมืองที่ เพิ่นได้มีความอดทนและเสียสละ ในการต่อสู้จนได้ชัยชนะอีกด้วย ตนนั้นกระมีศรัทธาต่อวัดสระทองเป็นอย่างมาก เพราะไปทำบุญที่วัดนั้นเป็นประจำ ตั้งแต่สมัยเด็กน้อยกะไปช่วยงานยุวัดเป็นประจำและผู้เฒ่ากะได้เฝ้าเรื่อง อุปนิสัยนั้นรอบลิม เกี่ยวกับประวัติเจ้าเมือง ว่าเพิ่นเป็นคนเก่งมีความอดทน เพียรพยายาม ที่จะต่อสู้กับศัตรูไม่ย่อท้อจนชนะ และยังมีสามัคคีของคนในสมัยก่อน ในการร่วมมือร่วมใจกันสร้างลิมหลังนี้จนสำเร็จได้^{๑๕} สิ่งนี้ในรูปปั้นและลิมนั้นกระคือการที่ชาวบ้านในอดีตนั้นได้มีความเสียสละและความสามัคคีในการก่อสร้างจนเป็นสิ่งที่ใช้สำหรับยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้านให้เกิดความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา^{๑๖}

จึงเห็นได้ว่า อุปนิสัยนั้นรอบลิมมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและการดำเนินชีวิตของชุมชนในอดีต ซึ่งวิถีชีวิตนั้นได้สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมของคนในอดีตที่แสดงออกผ่านอุปนิสัย ซึ่งในรูปปั้นนั้นจะเป็นสัญลักษณ์ภาพพระแช่ ที่สามารถสะท้อนได้ ๒ ประเด็น คือ ๑. เป็นการบ่งบอกชื่อหมู่บ้านผ่านรูปพระแช่ ๒. สื่อให้เห็นถึงแนวความคิดของคนในชุมชนเรื่องการครองชีพ ซึ่งการครองชีพนั้นจะสื่อออกในรูปแบบชีวิตประจำวัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงหน้าที่ของมนุษย์ที่จะต้องมีความรับผิดชอบ การบริโภค สอนให้รู้ว่า คนเราเกิดมานั้นมักมีลาภ แล้วก็เสื่อมลาภ มียศแล้วก็เสื่อมยศ มีสุขผลสุดท้ายก็พบกับทุกข์ มีสรรเสริญก็ย่อมมีนินทา นี่เป็นโลกแห่งกามคุณ

^{๑๒} สัมภาษณ์ นายประยุทธ์ แสนเสาร์, ผู้ใหญ่บ้านบ้านบัว หมู่ที่ ๑๗, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๓} สัมภาษณ์ แม่สำลี จันทร์โทศรี, ชาวบ้านบ้านบัว, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๔} สัมภาษณ์ นายแพง เดชบำรุง, ผู้ใหญ่บ้านบัวหมู่ที่ ๑, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๕} สัมภาษณ์ แม่สุพร ศรีหาญ, ชาวบ้านบ้านบัว, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๖} สัมภาษณ์ แม่อุ่นใจ นพแสง, ชาวบ้านบ้านบัว, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สรุปในภาพรวมก็จะเห็นได้ว่า สิมและอุปปั้นของวัดสระทอง บ้านบัว ทำให้เห็นความสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตได้ว่า เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชุมชน เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่ชาวบ้านให้ความเคารพศรัทธา กราบไหว้สักการบูชา ที่มากไปกว่านั้นเป็นบ่อเกิดแห่งการสร้างสามัคคีของคนในชุมชน เป็นแหล่งเรียนรู้ด้านสถาปัตยกรรมแบบพื้นบ้านอีสาน นอกจากนั้น อุปปั้นนั้นจะเป็นสัตว์สัญลักษณ์ภาพพระเข้ ที่สามารถสะท้อนได้ ๒ ประเด็นคือ ๑. เป็นการบ่งบอกชื่อหมู่บ้านผ่านรูปพระเข้ ๒. สื่อให้เห็นถึงแนวความคิดของคนในชุมชนเรื่องการครองชีพ ซึ่งการครองชีพนั้นจะสื่อออกในรูปแบบชีวิตประจำวัน คือไม่เป็นคนหลงมัวเมาในเกียรติยศ รู้จักประมาณในการบริโภคและเป็นผู้สันโดษในการครองคู่รัก

จากการศึกษาความสัมพันธ์การดำรงชีวิตของพุทธศิลป์ที่มีต่อชุมชนใน ๕ พื้นที่พบว่า สิมเป็นสถาปัตยกรรมที่เป็นมรดกทางภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความศักดิ์สิทธิ์และทรงคุณค่าอย่างของคนในชุมชน จึงเป็นแหล่งศูนย์รวมและเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี ทั้งเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญของคนในชุมชน สิมในแต่ละพื้นที่ประกอบด้วยอุปแต้มหรืออุปปั้นที่เกิดจากวรรณกรรมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น สินไซ พระเวสสันดรชาดก และพระลักษมณ์พระราม ล้วนแล้วแต่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ในขณะเดียวกัน ยังแฝงหลักธรรมหรือสอดแทรกหลักธรรมคำสอนต่างๆ ไว้ ได้แก่ ความเสียสละ ความกตัญญูกตเวที การทำความดียอมได้ขึ้นสวรรค์ การทำความชั่วยอมตกนรก การเห็นประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน ความเพียรพยายาม การฝ่าฟันอุปสรรค การรู้จักคบคน และการให้ทาน เป็นต้น ซึ่งชาวบ้านได้นำหลักธรรมคำสอนเหล่านั้นยึดถือประพฤติปฏิบัติตามทั้งในระดับครอบครัวและชุมชนตั้งแต่อดีตสืบมาจนถึงปัจจุบัน ส่งผลให้ชาวบ้านมีความเกรงกลัวต่อการทำบาป รู้จักตอบแทนบุญคุณต่อผู้มีพระคุณ รู้จักใช้ความเพียรพยายามในการทำงานให้สำเร็จลุล่วงเป็นคนเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีเมตตาต่อกัน รู้จักให้ทานเป็นประจำ มีความสามัคคี ซึ่งทำให้ชีวิตมีความสุข เพราะไม่ได้ไปเบียดเบียนใคร รวมทั้งคำนึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน เป็นคนดีของสังคม ตลอดจนชาวบ้านเกิดความเชื่อเรื่องการทำความดี กลัวการทำชั่ว กลัวบาป รู้จักเสียสละ รู้จักการทำบุญ รักษาศีล และไม่ไปผิดลูกผิดเมียคนอื่นเพราะจะทำให้ครอบครัวของตนนั้นไม่มีความสุข สิมในบางพื้นที่ยังคงใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและการอุปสมบทสืบมาจนปัจจุบัน

๔.๓.๒ ความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจ

สิมและอุปแต้มที่แฝงด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงเศรษฐกิจที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนในอดีต และนอกจากนั้น ยังมีความเกี่ยวข้องด้านเศรษฐกิจของชุมชนได้อย่างดีเยี่ยม พุทธศิลป์ในจังหวัดขอนแก่น พื้นที่ ๕ แห่งนั้น มีเนื้อหาความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจ ดังนี้

๔.๓.๒.๑ วัดไชยศรี บ้านสาวตี่ ตำบลสาวตี่ อำเภอเมือง

๑) สิม สิมวัดไชยศรีนั้น ในปัจจุบันได้เป็นแหล่งท่องเที่ยวประจำจังหวัดขอนแก่นแล้ว ทางวัดก็ได้จัดอบรมมัคคุเทศก์ ๒ รุ่น คือ รุ่นเยาวชนและรุ่นประชาชนทั่วไป เพื่อใช้สำหรับต้อนรับนักท่องเที่ยวที่จะมาศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับสิมอีสานแห่งนี้ ซึ่งก็สามารถทำให้เยาวชนนั้นมีรายได้จากการเป็นมัคคุเทศก์ ตลอดทั้งร้านค้าในชุมชนก็มีผลพลอยได้ไปด้วย คือได้ขายของให้แก่นักท่องเที่ยว ซึ่งถือว่าเป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจให้แก่ชุมชนได้ไปอีกระดับหนึ่งและในส่วนของการจัดกิจกรรมวัฒนธรรมประเพณีของชุมชน เช่น ประเพณีบุญบั้งข้าวจี ประเพณีบุญสงกรานต์ เป็นต้น ส่วนมากจะได้รับความสนใจจากหน่วยงานราชการ มหาวิทยาลัยในจังหวัดขอนแก่น โดยทางวัดไชยศรีร่วมกับชุมชนจะจัดกิจกรรมให้เป็นกิจกรรมที่เข้าไปศึกษา ให้มีฐานการเรียนรู้ ให้มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่แฝงอยู่ในกิจกรรมทุกครั้ง จึงได้รับความสนใจจากสื่อมวลชน องค์กรภาครัฐเป็นอย่างมาก ซึ่งก็ส่งผลให้เกิดการกระตุ้นเศรษฐกิจเกิดขึ้นในชุมชนตามมา มีนักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชม มีงาน มีอาชีพ มีรายได้เข้าสู่ชุมชนอีกด้วยทางวัดได้จัดอบรมมัคคุเทศก์น้อย เพื่อเป็นการเพิ่มรายได้ให้นักเรียน เพราะปัจจุบันนี้มีนักท่องเที่ยวเข้ามาเป็นจำนวนมาก และส่งผลให้เกิดรายได้ในร้านค้าที่อยู่ในระแวกวัดอีกด้วย^{๙๗} ตั้งแต่ทางหน่วยงานราชการจังหวัดขอนแก่นร่วมกับการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้เข้ามาให้ความสำคัญกับสิมวัดไชยศรี ก็ทำให้มีนักท่องเที่ยวเข้ามาศึกษาดูงานทั้งคนไทย นักศึกษา นักเรียน และชาวต่างชาติ ก็ทำให้ตนเองและกลุ่มแม่บ้านนั้นมีรายได้เสริมจากเดิมในการทำอาหารและเป็นมัคคุเทศก์บ้าง และตอนนี้ตนกำลังหัดเป็นมัคคุเทศก์ใหม่อยู่ด้วยเช่นกัน^{๙๘} มีนักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวชม สิมวัดไชยศรี ก็ทำให้ทางชุมชนนั้นมีรายได้เสริมจากเดิม โดยเฉพาะร้านค้าในระแวกวัดนั้น ตลอดทั้งนักเรียนที่เป็นมัคคุเทศก์เองก็มีรายได้เสริม^{๙๙} ในด้านเศรษฐกิจของชุมชนนั้น ที่เกี่ยวกับการฝึกหัดเป็นมัคคุเทศก์นำนักท่องเที่ยวชมสิมภายในวัด ถือว่าทางบ้านสาวตี่นั้นควรพัฒนาไปมากกว่านี้ ควรที่จะมีการขยายให้มีสินค้าหรือของชำร่วยในการขายให้นักท่องเที่ยวเพื่อเป็นการกระจายรายได้ในชุมชน ไม่ใช่มีรายได้เป็นบางกลุ่มเท่านั้น^{๑๐๐} หลังจากทีสิมนั้นได้ขึ้นกับกรมศิลปากรแล้วทางจังหวัดขอนแก่นก็ได้ความสำคัญจัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวและศึกษาดูงาน และสิ่งที่ตามมาคือนักท่องเที่ยวที่มาศึกษาดูงาน จนทำให้เกิดรายได้ขึ้นในชุมชน ทั้งกลุ่มแม่บ้าน ตลอดทั้งมัคคุเทศก์ก็มีรายได้ ทำให้เศรษฐกิจของชุมชนนั้นดีขึ้น จากการค้าขาย^{๑๐๑} เป็นแหล่งท่องเที่ยวแบบ นวัตกรรมในปัจจุบัน ซึ่งเมื่อมีคณะนักท่องเที่ยวมาเพื่อศึกษา ทางชุมชนก็จะจัดการต้อนรับ โดยมีมัคคุเทศก์น้อย ทั้งรุ่นประชาชน

^{๙๗} สัมภาษณ์ พระครูบุญชยากร, เจ้าอาวาสวัดไชยศรี, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๙๘} สัมภาษณ์ แมรินไธย์ บุญมี, ชาวบ้านสาวตี่, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๙๙} สัมภาษณ์ แม่สมร คำโหมง, ผู้ใหญ่บ้านสาวตี่ หมู่ ๘, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๐๐} สัมภาษณ์ พ่อไพฑูรย์ คำโหมง, กำนันตำบลสาวตี่, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๐๑} สัมภาษณ์ พ่อสุ่ม สุวรรณวงศ์, ปราชญ์ชาวบ้านสาวตี่, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

ทั่วไป มีการแสดงหมอลำโดยกลุ่มหมอลำพันปี ซึ่งเป็นการสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัว ชุมชน เยาวชน รวมถึงเป็นการให้รัฐรักษาสืบสานมรดกทางวัฒนธรรมของอีสานอีกด้วย^{๑๐๒}

จึงเห็นได้ว่า สิมได้เป็นแหล่งท่องเที่ยวประจำจังหวัดขอนแก่นเพื่อใช้สำหรับต้อนรับนักท่องเที่ยวที่จะมาศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับลัทธิอีสาน และเพื่อการจัดกิจกรรมวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ถ่ายทอดทางภูมิปัญญา จึงทำให้กรมศิลปากรจังหวัดเห็นคุณค่าและให้การสนับสนุนให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวและศึกษาดูงาน ซึ่งสามารถกระตุ้นเศรษฐกิจให้แก่ชุมชนได้เป็นอย่างดี โดยชุมชนสร้างรายได้จากการเป็นมัคคุเทศก์ การขายสินค้า และการแสดงหมอลำ เป็นต้น

๒) อุบตัมอุบตัมวัดไชยศรีนี้นั้นก็จะเกิดขึ้นมาได้ก็เกิดจากความเสียสละของชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นการเสียสละกำลังทรัพย์หรือแม้กระทั่งเสียสละร่างกายมาช่วยกันก่อสร้างจนสำเร็จขึ้นมาได้ ทำให้เห็นได้ว่าระบบเศรษฐกิจชุมชนในอดีต ประชาชนอยู่ดีกินดีถ้อยทีถ้อยอาศัย กันและกัน โดยมีศรัทธายึดมั่นในพระพุทธศาสนาเป็นหลัก ทำให้สร้างพุทธศิลป์ที่มีคุณค่าให้ปรากฏ ในชุมชนได้ เห็นได้จากอุบตัมด้านหน้าที่มีภาพการเฉลิมฉลอง การฟ้อนรำ การนุ่งห่ม เป็นสิ่งสะท้อนได้ดีมาก ต่อมาทางวัดได้พัฒนาด้านพื้นที่ โดยใช้ลัทธิวัดไชยศรีนี้ที่ปรากฏอุบตัมจากวรรณท้องถิ่นเรื่องสินไชย ทำให้ดึงดูดความสนใจจากคนในชุมชนและนักท่องเที่ยวจากหน่วยงานราชการบ้าง องค์กรภาคเอกชน สื่อสารมวลชน ทำให้เกิดระบบเศรษฐกิจครัวเรือน ชุมชน อุบตัมที่ปรากฏในลัทธิหลังนี้ มีเนื้อหาที่สอดแทรกธรรมะ คติธรรม คำสอนทางพระพุทธศาสนา รวมถึงเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน และผู้ที่มีความสนใจภายนอก จากกิจกรรมของชุมชนร่วมกันกับวัดจัดขึ้นมีหน่วยงานโดยเฉพาะสื่อสารมวลชน มาถ่ายทอด โพรโมททำให้เป็นที่สนใจและมีนักท่องเที่ยวมาศึกษาอุบตัมของวัดไชยศรี จึงเกิดกลุ่มมัคคุเทศก์เพื่ออำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว จึงทำให้เกิดระบบเศรษฐกิจเกิดขึ้นในชุมชน และทำให้คนชุมชนนำสินค้าหรือทำของชำร่วยและสินค้าในชุมชนขายแก่นักท่องเที่ยว^{๑๐๓} เมื่อก่อนนั้นเป็นคนที่เข้าวัดบ้างเป็นบางโอกาสเพราะไม่ได้ให้ความสำคัญเท่าไร แต่ปัจจุบันนี้นั้นได้เกิดศรัทธากับวัดเป็นอย่างมาก เพราะหลวงพ่เจ้าอาวาสชักชวนให้เข้าร่วมกลุ่มมัคคุเทศก์แม่บ้าน จึงทำให้ต้องเรียนรู้และประวัติความเป็นมาของอุบตัม วัคคยต้อนรับแขก บางที่เราไปอธิบายนำเที่ยวก็มีรายได้บ้าง ส่วนตัวทำด้วยจิตอาสาแต่ก็มีรายได้บ้าง ปัจจุบันถ้ามีหน่วยงานมาศึกษาอุบตัมก็จะมานำเที่ยวบรรยายนำเที่ยวในส่วนที่ตนรับผิดชอบ^{๑๐๔} ตั้งแต่วัดไชยศรีเป็นแหล่งท่องเที่ยวและมีนักท่องเที่ยวมากก็จะมาเยี่ยมชมอุบตัมเป็นประจำ จึงทำให้ชาวบ้านนั้นเกิดความกระตือรือร้นที่จะทำกิจกรรมมากขึ้น ตลอดทั้งลัทธินี้เป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้านมาโดยตลอด นอกจากนั้น เวลามีแขกมา

^{๑๐๒} สัมภาษณ์ พ่อคำบาง เพี้ยศักดิ์, ชาวบ้านสาวตี่, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๐๓} สัมภาษณ์ พระครูบุญญากร, เจ้าอาวาสวัดไชยศรี, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๐๔} สัมภาษณ์ แมรินไธย์ บุญมี, ชาวบ้านสาวตี่, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

เยี่ยมท่านเจ้าอาวาสก็จะแจ้งให้เตรียมการต้อนรับ ได้แก่ อาหาร คณะมัคคุเทศก์นำเที่ยว คณะต้อนรับ บางทีก็จะเป็นหมอลำพันปี (ชมรมผู้สูงอายุ) บางทีก็จะมีคณะหมอลำน้อยร้อยปี (เยาวชน) ต้อนรับ คณะนักท่องเที่ยวทำให้เกิดระบบเศรษฐกิจ เกิดการสร้างรายได้เกิดขึ้นแก่คนในชุมชน^{๑๐๕} อุบแด้มที่ลิม วัดไชยศรีนั้นทุกวันนี้ ได้รับความสนใจจากคนภายนอกมากขึ้นเรื่อยๆ จะเห็นได้จากประเพณีของ ชุมชนไม่ว่าจะเป็นบุญบั้งข้าวจีและบุญสวดมนต์สะเดาะเคราะห์ต่อชะตา จะมีคนมาร่วมกับชุมชนเป็น จำนวนมาก โทรศัพท์มาถ่ายทอดพิธีกรรมงานบุญ จึงเป็นการโปรโมทอุบแด้มวัดบ้านเราไปในตัว ทำให้ดึงดูดนักท่องเที่ยวมาชมและศึกษาอย่างไม่ขาดสาย จึงทำให้เกิดระบบเศรษฐกิจเกิดขึ้นในชุมชน สินค้าชุมชนก็ได้รับความสนใจจากนักเที่ยว^{๑๐๖} อุบแด้มลิมวัดไชยศรีทำให้เกิดเศรษฐกิจเกิดขึ้นกับชุมชน หลายๆ อย่าง แต่ก่อนก็มีการนำเอาวรรณกรรมจากลิมไปแต่งกลอนลำ แล้วเที่ยวแสดงตามหมู่บ้าน ต่างๆ ต่อมามีการตั้งกลุ่มหมอลำพันปีโดยชมรมผู้สูงอายุ และหมอแคนเป่าทำนองสินไซ ทำฟ้อนรำ ทำให้คนในชุมชนและเยาวชนมีรายได้เกิดขึ้น และเศรษฐกิจครอบครัวก็ย่อมดีขึ้น^{๑๐๗} สังเกตได้ว่า ทุกวันนี้มีนักท่องเที่ยวและนักศึกษาเข้ามาศึกษา และเยี่ยมชมอุบแด้มวัดไชยศรีและมีการซื้อขายสินค้า ชุมชน ทำให้เกิดรายได้แก่ชุมชนของเรา^{๑๐๘}

จึงเห็นได้ว่า อุบแด้มที่เป็นเรื่องราวของวรรณกรรมท้องถิ่นและระบบเศรษฐกิจชุมชนใน อดีต ประชาชนอยู่ดีกินดีถ้อยถ้อยอาศัยกันและกัน เรื่อง สินไซ เป็นที่สนใจแก่นักท่องเที่ยวจาก หลาย ๆ หน่วยงานและสื่อมวลชนสินค้าชุมชนก็ได้รับความสนใจจากนักเที่ยว ทำให้ชุมชนมีการ พัฒนาด้านเศรษฐกิจ โดยชาวบ้านและเยาวชนสร้างรายได้เสริมจากการเป็นมัคคุเทศก์ การขายสินค้า ต่าง ๆ และการแสดงหมอลำทำนองสินไซ

จากบทสรุปจากการศึกษาลิมและอุบแด้มของวัดไชยศรี บ้านสาวตี่ จึงทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจได้ว่า ลิมเป็นแหล่งท่องเที่ยวประจำจังหวัดขอนแก่นที่สำคัญ โดยมีอุบแด้ม เรื่องสินไซที่โดดเด่น ทำให้สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวจากหลายหน่วยงาน องค์กร และสื่อมวลชน และมีการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อ ส่งผลให้ชาวบ้านสามารถสร้างรายได้จากการเป็นมัคคุเทศก์ การขายสินค้า และการแสดงหมอลำแก่นักท่องเที่ยว ซึ่งเป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจได้เป็นอย่างดี

๔.๓.๒.๒ วัดสนวนวาริพัฒนาราม บ้านหัวหนอง ตำบลหัวหนอง อำเภอบ้านไผ่

๑) ลิม ลิมวัดสนวนวาริพัฒนารามนี้ เป็นถือว่าเป็นลิมเก่าแก่โบราณที่มีอุบแด้ม เรื่องสินไซสมบูรณ์ที่สุด ทั้งทางจังหวัดยังเอารูปของสีโห ไปเป็นแบบในการเป็นรูปสัญลักษณ์ใน

^{๑๐๕} สัมภาษณ์ แม่สมร คำโหมง, ผู้ใหญ่บ้านสาวตี่ หมู่ ๘, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๐๖} สัมภาษณ์ พ่อไพฑูรย์ คำโหมง, กำนันตำบลสาวตี่, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๐๗} สัมภาษณ์ พ่อสุ่ม สุวรรณวงศ์, ปราชญ์ชาวบ้านสาวตี่, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๐๘} สัมภาษณ์ พ่อคำบาง เพี้ยศักดิ์, ชาวบ้านสาวตี่, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

เทศบาลเมืองขอนแก่น โดยปัจจุบันนี้ทางจังหวัดได้ให้ความสำคัญว่า ควรที่จะเป็นสถานที่ท่องเที่ยวจึงได้จัดให้สมของวัดแห่งนี้เป็นแหล่งท่องเที่ยว ทำให้มีนักท่องเที่ยว นักศึกษามาเที่ยวชมและศึกษาหาความรู้เป็นจำนวนมาก ทั้งทางวัดและชุมชนเองก็ได้จัดอบรมมัคคุเทศก์เพื่อต้อนรับ อำนวยความสะดวกให้แก่นักท่องเที่ยว ซึ่งการที่นักท่องเที่ยวเข้ามาศึกษาดูงานนั้นก็ทำให้เกิดการกระตุ้นเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการค้าขายในชุมชน ซึ่งทางชุมชนก็หาสินค้าโอท็อปมาขายให้แก่นักท่องเที่ยวเช่นกัน^{๑๐๙} หลังจากทีมนั้น ได้ขึ้นกับกรมศิลปกรแล้ว ทางจังหวัดขอนแก่นก็ได้ความสำคัญจัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว และศึกษาดูงาน และสิ่งที่ตามมาคือนักท่องเที่ยวที่เข้ามาศึกษาดูงาน จนทำให้เกิดรายได้ขึ้นในชุมชน ทั้งกลุ่มแม่บ้าน ตลอดทั้งมัคคุเทศก์นำท่องเที่ยวสมัครมีรายได้ ทำให้เศรษฐกิจของชุมชนนั้นดีขึ้นจากการค้าขาย^{๑๑๐} ทำให้ส่งผลต่อเศรษฐกิจของชุมชนดีขึ้น เพราะมีรายได้จากการขายของแก่นักท่องเที่ยว สินค้าโอท็อปในหมู่บ้านจะสามารถขายได้ทำให้ชาวบ้านมีรายได้จากการค้าขาย และทางวัดเองก็ได้รายได้จากการบริจาค ตลอดทั้งนักเรียนเองก็มีรายได้เสริมไม่ต้องไปเดือดร้อนพ่อแม่ เพราะว่า ทางวัดได้จัดอบรมให้มีมัคคุเทศก์น้อย ค่อยนำนักท่องเที่ยวไปชมในสถานที่สำคัญในหมู่บ้าน^{๑๑๑} กลุ่มนักเรียนได้เป็นมัคคุเทศก์นำนักท่องเที่ยวชมในวัด ตลอดทั้งอธิบายให้คำแนะนำนักท่องเที่ยวให้เข้าใจ ซึ่งทำให้มีรายได้ในส่วนนี้ รวมทั้งร้านค้านั้นก็ได้ขายของ และเกิดร้านขายของบริเวณวัดขึ้นอีกหลายจุดด้วยเช่นกัน ทั้งยังได้ขายสินค้าโอท็อปไปด้วย^{๑๑๒} สิ่งที่ชาวบ้านได้รับจากการที่ทางจังหวัดขอนแก่นได้จัดให้ทางวัดนั้นเป็นสถานที่ท่องเที่ยวก็คือ ชาวบ้านได้ขายสินค้าโอท็อปมา ยิ่งขึ้นตลอดทั้งร้านค้าในชุมชนก็ได้ค้าขายสินค้าไปด้วย จนทำให้ชาวบ้านนั้นมีรายได้เพิ่มเติมจากการประกอบอาชีพทำไร่ ทำนา และได้มีการฝึกอบรมมัคคุเทศก์น้อยเพื่อที่จะคอยให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมชม^{๑๑๓} ผลจากการจัดให้มีแหล่งท่องเที่ยว ทำให้สร้างรายได้ให้เกิดขึ้นแก่ชุมชน โดยมีการต้อนรับนักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมชม นำสินค้าโอท็อปในชุมชนมาจำหน่ายแก่นักท่องเที่ยว จึงถือได้ว่าเป็นการสร้างรายได้ทำให้ระบบเศรษฐกิจการท่องเที่ยว โดยมีสมและอุปแต้มเป็นจุดสำคัญในการท่องเที่ยวในชุมชน^{๑๑๔}

จึงทำให้เห็นได้ว่า สมเป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางโบราณสถานที่ทำให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมเป็นจำนวนมาก ชุมชนจึงได้จัดมัคคุเทศก์น้อยไว้ต้อนรับ ทำให้เกิดรายได้แก่เยาวชน อีกทั้งทำให้เศรษฐกิจในชุมชนดีขึ้นจากการขายสินค้าโอท็อปของหมู่บ้านให้แก่นักท่องเที่ยวซึ่งทำให้มีรายได้ใน

^{๑๐๙} สัมภาษณ์ พระครูไพศาลสารวิมล, เจ้าอาวาสวัดสนวนารัมพัฒนาาราม, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๑๐} สัมภาษณ์ นางบุญมี ยอดบุญ, ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๑๑} สัมภาษณ์ นายสุรศักดิ์ ราศี, กำนันตำบลหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๑๒} สัมภาษณ์ นายเส่ง ผาพิมพ์, ผู้ใหญ่บ้านบ้านหัวหนอง หมู่๓, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๑๓} สัมภาษณ์ พ่อสมศักดิ์ มาชา, ปราชญ์ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๑๔} สัมภาษณ์ พ่อชม พรหมมาชุย, ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

ส่วนนี้ รวมทั้งร้านค้านั้นก็ได้ขายของ และเกิดร้านขายของบริเวณวัดขึ้นอีกหลายจุด ทางวัดเองก็ได้รายได้จากการบริจาค ด้วยเช่นกัน

๒) อุบตัม อุบตัมวัดสวนวาริพัฒนารามนี้ เป็นถือว่าเป็นภาพวาดที่เก่าแก่ที่มีความสำคัญและทรงคุณค่าทางศิลปะในอีสาน มีอุบตัมจากวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องสินไชสมบูรณ์ที่สุด และยังมีวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องพระเวสสันดรชาดก ถือว่าเป็นจุดโดดเด่นและข้อแตกต่างจากสถานที่อื่นๆ ทำให้มีคณนักรศึกษาและนักท่องเที่ยวที่สนใจเดินทางเข้ามาศึกษา ทำให้คนในชุมชนมีงานทำได้ไปทำงานต่างถิ่น และมีรายได้จากการขายสินค้าแก่นักท่องเที่ยว รวมไปถึงมีการบริการบรรยายนำเที่ยวโดยชาวบ้านที่ผ่านการอบรม จึงทำให้เป็นการหารายได้ เกิดระบบเศรษฐกิจขึ้นในชุมชน๑๕คณะกรรมการชาวบ้านหัวหนองโดยผู้นำชุมชน ได้นำอุบตัมในสิมของวัดสวนวาริพัฒนาราม บ้านหัวหนอง มาสร้างเป็นของชำร่วย สินค้าชุมชน ถุงผ้า สแกนอุบตัมใส่เสื้อ เป็นสินค้าชุมชน เวลาเมื่อนักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชมก็สามารถนำสินค้ามาขาย นำรายได้เข้ากลุ่ม ทำให้คนในชุมชนมีรายได้ แต่บางทีการผลิตสินค้าดังกล่าว ชุมชนอาจจะไม่ต่อเนื่องก็เนื่องจากทุน และงบประมาณจากหน่วยงานสนับสนุนไม่ต่อเนื่อง แต่อย่างไรก็ตามสินค้าชุมชนก็สร้างรายได้ให้แก่ชุมชนได้เป็นอย่างดี ๑๖อุบตัมที่วาดจากวรรณกรรมเรื่องสินไช และพระเวสสันดรของวัดแห่งนี้ เป็นของเก่าแก่ คนข้างนอกกะเลยสนใจและอยากเข้ามาศึกษาเรื่อย บางทีก็เข้ามาเป็นกลุ่ม บางทีก็คณะใหญ่อย่างไม่ขาดสาย ทางชุมชนก็มีการจัดมัคคุเทศก์มาอธิบายถึงความเป็นมาและนำเที่ยวชมอุบตัม ก็ทำให้เกิดมีรายได้จากการขายสินค้าและนำเที่ยวดังกล่าว เพราะมีรายได้จากการขายของแก่นักท่องเที่ยว สินค้าโอท็อปในหมู่บ้านก็สามารถขายได้ทำให้ชาวบ้านมีรายได้จากการค้าขาย และทางวัดเองก็ได้รายได้จากการบริจาค๑๗ การนำเที่ยวชมอุบตัมก็จะมีมัคคุเทศก์น้อยอธิบายถึงความเป็นมาของอุบตัม นำนักท่องเที่ยวชมสิมในวัด และมีร้านค้าชุมชนก็ได้ขายของ และเกิดร้านขายของบริเวณวัดขึ้นอีกหลายจุดด้วยเช่นกัน ทั้งยังได้ขายสินค้าโอท็อปไปด้วย๑๘รายได้ที่เกิดขึ้นในส่วนหนึ่งได้นำไปบริจาคให้วัด และได้นำไปบำรุงค่าน้ำค่าไฟของวัด แต่อยากจะให้ส่วนราชการทางงบประมาณมาช่วยในการบูรณะ เพราะทุกวันนี้อุบตัมก็กำลังลบเลือนไปตามกาลเวลา สาเหตุมาจากความเค็มของดินและน้ำทำให้อุบตัมเสียหาย จึงสมควรหาทางบูรณะช่วยกันทุกส่วนงาน^{๑๙} การที่นักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชมอุบตัมนั้น สามารถรับนักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมชม นำสินค้าโอท็อปในชุมชนมาจำหน่ายแก่

๑๕ สัมภาษณ์ พระครูไพศาลสารวิมล, เจ้าอาวาสวัดสวนวาริพัฒนาราม, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

๑๖ สัมภาษณ์ นายสุรศักดิ์ ราศี, กำนันตำบลหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

๑๗ สัมภาษณ์ นางบุญมี ยอดบุญ, ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

๑๘ สัมภาษณ์ นายเส่ง ผาพิมพ์, ผู้ใหญ่บ้านบ้านหัวหนอง หมู่ ๓, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

๑๙ สัมภาษณ์ พ่อสมศักดิ์ มาษา, ปราชญ์ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

นักท่องเที่ยว ทำให้สร้างรายได้ให้เกิดขึ้นแก่ชุมชน จึงถือได้ว่าเป็นการสร้างรายได้ให้เกิดขึ้นในชุมชน^{๑๒๐}

จึงทำให้เห็นได้ว่า ฮูปแต้มถือว่าเป็นภาพวาดที่เก่าแก่ที่มีความสำคัญและทรงคุณค่าทางศิลปะในอีสานเป็นภาพวาดเรื่อง สีนไซ ที่สมบูรณ์ที่สุดแห่งหนึ่งและมีวรรณกรรมเรื่องพระเวสสันดรชาดกซึ่งแตกต่างจากที่อื่น จึงทำให้นักท่องเที่ยวสนใจเข้ามาศึกษาเป็นจำนวนมาก ชุมชนเกิดรายได้จากการเป็นมัคคุเทศก์ และการนำสินค้ามาขายให้นักท่องเที่ยว ถือว่าเป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจของชุมชนให้ดียิ่งขึ้นอีกทางหนึ่ง

จากบทสรุปจากการศึกษาภูมิและฮูปแต้มของวัดสวนวาริพัฒนาราม บ้านหัวหนอง ทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจได้ว่า สิมมีฮูปแต้มที่เก่าแก่มีความสำคัญและทรงคุณค่าทางศิลปะในอีสาน ทำให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ นักท่องเที่ยวมาศึกษาดูงานเป็นจำนวนมาก คนในชุมชนสามารถสร้างรายได้เสริมจากการเป็นมัคคุเทศก์และการขายสินค้าจึงทำให้เป็นการหารายได้เกิดระบบเศรษฐกิจขึ้นในชุมชนและส่งผลให้ชุมชนมีเศรษฐกิจที่ดียิ่งขึ้น

๔.๓.๒ วัดมัจฉิมาวีวิทยาราม บ้านลาน ตำบลบ้านลาน อำเภอบ้านไผ่

๑) สิม วัดมัจฉิมาวีวิทยารามนั้นขึ้นกรมศิลปากรแล้ว ทำให้มีนักท่องเที่ยวมาเที่ยวตลอดทั้งนักศึกษา มาศึกษาดูงานเป็นจำนวนมาก ซึ่งเบื้องต้นก็มีหน่วยงานราชการมาอบรมเกี่ยวกับการดูแล รักษา อนุรักษ์ให้อยู่ในสถานะที่ดี ต่อมาก็มีการฝึกอบรมการให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยว ส่งผลทำให้ชาวบ้านเองมีผลพวงได้ไปด้วย คือ รายได้จากการขายของและสินค้าโอท็อปประจำหมู่บ้านและหมู่บ้านข้างเคียงมาฝากขายด้วยเช่นกัน ถือว่าเป็นการเสริมรายได้ให้แก่ชุมชนทำให้ชุมชนนั้นมีเม็ดเงินหมุนเวียนมากขึ้น และทำให้ความเป็นอยู่ของชาวบ้านนั้นดีขึ้นไปด้วย ก็มีรายได้จากนักท่องเที่ยวที่มาศึกษาดูงาน เพราะชาวบ้านนั้นก็ได้ขายสินค้าโอท็อปและสินค้าทั่วไปด้วยทำให้สืมนี่มีอิทธิพลโดยตรงในการสร้างรายได้แก่ชุมชน^{๑๒๑} ถือว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีนักท่องเที่ยวมาศึกษาดูงานประจำจังหวัดของแก่น และทำให้เกิดรายได้กลุ่มแม่บ้าน แล้วร้านค้าในชุมชน ตลอดทั้งสินค้าโอท็อปของชุมชนก็ได้ขายอีกด้วย^{๑๒๒} โดยในปัจจุบันสิมทางวัดนั้นได้เป็นแหล่งท่องเที่ยว จะมีกลุ่มนักเรียนนักศึกษา มาศึกษาเป็นประจำ และตนกะได้ถูกเชิญให้ไปบรรยายเป็นประจำ และในทางวัดยังได้จัดชุดมัคคุเทศก์น้อยเพื่อเป็นตัวแทนหมู่บ้านในการต้อนรับและบรรยายให้นักท่องเที่ยวได้ทราบรายละเอียดและทำให้มี

^{๑๒๐} สัมภาษณ์ พ่อชม พรหมมาชุย, ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๒๑} สัมภาษณ์ พระครูโชติธรรมสาร, เจ้าอาวาสวัดมัจฉิมาวีวิทยาราม, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๒๒} สัมภาษณ์ นายอ่อนสา มาศรี, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

รายได้ไปอีกทาง^{๑๒๓} หลังจากที่มีมันได้ขึ้นกับกรมศิลปากรแล้วทางจังหวัดขอนแก่น ก็ได้ความสำคัญ จัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวและศึกษาดูงาน และสิ่งที่ตามมาคือนักท่องเที่ยวที่มาศึกษาดูงาน จนทำให้เกิดรายได้ขึ้นในชุมชน ทั้งกลุ่มแม่บ้าน ตลอดทั้งมีคฤหบดีก็มีรายได้ ทำให้เศรษฐกิจของชุมชนนั้น ดีขึ้น จากการค้าขาย^{๑๒๔} ตั้งแต่ได้เป็นแหล่งท่องเที่ยวประจำเมืองขอนแก่นนั้น ทำให้ส่งผลต่อ เศรษฐกิจของชุมชนดีขึ้น เพราะมีรายได้จากการขายของแก่นักท่องเที่ยว สินค้าโอท็อปในหมู่บ้านจะสามารถขายได้ทำให้ชาวบ้านมีรายได้จากการค้าขาย และทางวัดเองก็ได้รายได้จากการบริจาค ตลอดทั้งนักเรียนเองก็มีรายได้เสริมไม่ต้องไปเดือดร้อนพ่อแม่เพราะว่า ทางวัดได้จัดอบรมให้มีคฤหบดีน้อย ค่อยนำนักท่องเที่ยวไปชมในสถานที่สำคัญในหมู่บ้าน^{๑๒๕} สิ่งที่ชาวบ้านได้รับจากการที่ทาง จังหวัดขอนแก่นได้จัดให้ทางวัดนั้นเป็นสถานที่ท่องเที่ยวก็คือ ชาวบ้านได้ขายสินค้าโอท็อปมากยิ่งขึ้น ตลอดทั้งร้านค้าในชุมชนก็ได้ค้าขายสินค้าไปด้วย จนทำให้ชาวบ้านนั้น มีรายได้เพิ่มเติมจากการ ประกอบอาชีพทำไร่ ทำนา และได้มีการฝึกอบรมคฤหบดีน้อยเพื่อที่จะค่อยให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมชม” เมื่อชาวบ้านได้ต้อนรับนักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมชมและอุปถัมภ์ โดยชาวบ้านได้นำสินค้าและของชำร่วยมาจำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยว และอีกส่วนหนึ่งเกิดจากการเป็น คฤหบดีนำเที่ยวชมและอุปถัมภ์ จึงถือได้ว่าเป็นการสร้างรายได้แก่ชุมชนและสร้างความเป็นอยู่ที่ดี ให้เกิดขึ้นแก่ชุมชน^{๑๒๖}

จึงทำให้เห็นได้ว่า สิมถือเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่มีหน่วยงานของรัฐเข้ามาช่วยเหลือและสนับสนุน จึงทำให้มีผู้ที่สนใจและนักท่องเที่ยวมาศึกษาอย่างไม่ขาดสาย ส่งผลให้เศรษฐกิจของชุมชน พัฒนายิ่งขึ้น โดยชุมชนสร้างรายได้จากการเป็นคฤหบดี การขายสินค้าโอท็อป และสินค้าที่มีในชุมชนให้แก่นักท่องเที่ยวทำให้เกิดรายได้กลุ่มแม่บ้าน แล้วร้านค้าในชุมชนทำให้ความเป็นอยู่ของชาวบ้านนั้นดีขึ้นไปด้วย

๒) อุปถัมภ์ อุปถัมภ์วัดมณีนิมิตวิทยารามนั้น เป็นภาพจากเรื่องพระเวสสันดรชาดก ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญเพราะชุมชนจะมีความเชื่อสืบเนื่องจากในเรื่องพิงเทศน์ ในการเกิดในศาสนาของ พระศรีอารีย จึงจัดประเพณีบุญผะเหวด และงานบุญบั้งไฟ ทำให้มีนักท่องเที่ยวมาเที่ยว ตลอดทั้ง นักศึกษามาศึกษาดูงานเป็นจำนวนมาก และมาเข้าร่วมในประเพณีเพื่อศึกษาดูงานและเยี่ยมชม ส่งผลให้ชาวบ้านเองมีผลพ้อยได้ไปด้วย คือ รายได้จากการขายของและสินค้าโอท็อปประจำหมู่บ้านและ หมู่บ้านข้างเคียงมาฝากขายด้วยเช่นกัน บางคณะนักท่องเที่ยวก็มีการจัดทอดผ้าป่า ถวายจตุปัจจัยแก่

^{๑๒๓} สัมภาษณ์ นายสังเวียน สอนบาล, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๕, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๒๔} สัมภาษณ์ นางโฮม ไสปัน, ชาวบ้านบ้านลาน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๒๕} สัมภาษณ์ นางสาวาล สมี่แจ้ง, ชาวบ้านบ้านลาน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๒๖} สัมภาษณ์ นางสาวอนุศรี เจาะเศษ, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๕, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

ทางวัดเพื่อเป็นค่าน้ำค่าไฟ และก็มีรายได้จากนักท่องเที่ยวที่มาชมฮูปแต้ม ชาวบ้านนั้นก็ได้ขายสินค้าโอท็อปและสินค้าทั่วไปด้วย ตนเห็นว่าเป็นผลมาจากฮิมและฮูปแต้มนั้นแหละ ที่ส่งผลโดยตรงในการสร้างรายได้แก่ชุมชนที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ ซึ่งแตกต่างจากชุมชนอื่นที่ไม่มีของเก่าแก่ของชุมชนเหมือนบ้านลาน^{๑๒๗} ฮูปแต้มนั้นสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชม เมื่อมาเยี่ยมชมละก็มีการจัดมัคคุเทศก์กลุ่มแม่บ้านมาอธิบายและให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยว และภายในวัดก็มีการจัดให้มีร้านค้าขายสินค้าชุมชนทำให้เกิดรายได้กลุ่มแม่บ้าน แล้วร้านค้าในชุมชน ตลอดจนสินค้าโอท็อปของชุมชนก็ได้ขายอีกด้วย^{๑๒๘} เวลามีนักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมฮูปแต้มนั้นวัดมัชฌิมาวิทยารามนี้ ก็จะมีกลุ่มมัคคุเทศก์น้อย มาบรรยายให้ความรู้ในส่วนที่เกี่ยวกับความเป็นมา วรรณกรรมที่วาดและอิทธิพลที่มีส่งผลต่อชุมชน และทำให้เกิดรายได้ไปอีกทาง^{๑๒๙} และสิ่งที่ตามมาจากการมีนักท่องเที่ยวที่มาศึกษาดูงาน ก็คือทำให้เกิดรายได้ขึ้นในชุมชนทั้งกลุ่มแม่บ้าน ตลอดจนมัคคุเทศก์ก็มีรายได้ ทำให้เศรษฐกิจของชุมชนนั้นดีขึ้นจากการค้าขาย^{๑๓๐} ที่ผ่านมาก็มีหน่วยงานราชการมาจัดอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับการนำเที่ยว การเป็นมัคคุเทศก์แต่ในชุมชนของเรานั้นมัคคุเทศก์ก็ยังเป็นเรื่องใหม่ แต่ก็มีการพัฒนาขึ้นเรื่อยๆ เพราะว่ามัคคุเทศก์มาท่องเที่ยวอยู่ตลอด ชุมชนก็ได้รับประโยชน์ก็คือมีรายได้จากการขายของแก่นักท่องเที่ยว สินค้าโอท็อปในหมู่บ้าน^{๑๓๑} ฮูปแต้มนั้นมีความสำคัญมาก ทำให้เกิดมีการท่องเที่ยว มีนักท่องเที่ยวมาชมอยู่ตลอดขาดสายเลย ทำให้เห็นว่าของเก่าของโบราณมีความสำคัญและมีคุณค่าต่อชุมชน เมื่อมีนักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชมนั้น สิ่งที่ชาวบ้านได้รับก็คือได้จัดสินค้าชุมชนมาแสดง ตลอดจนร้านค้าในชุมชนก็ได้ค้าขายสินค้าไปด้วย จนทำให้ชาวบ้านนั้นมีรายได้เพิ่มเติมจากการประกอบอาชีพทำไร่ ทำนา^{๑๓๒}

จึงทำให้เห็นได้ว่า ฮูปแต้มนั้นเป็นภาพวาดจากเรื่อง พระเวสสันดรที่มีคุณค่า ทำให้สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวให้มาศึกษาได้เป็นจำนวนมาก ชาวบ้านเกิดรายได้จากการเป็นมัคคุเทศก์ การขายสินค้าโอท็อปได้จัดสินค้าชุมชนมาแสดง ตลอดจนร้านค้าในชุมชนก็ได้ค้าขายสินค้าไปด้วย จนทำให้ชาวบ้านนั้นมีรายได้เพิ่มเติมจากการประกอบอาชีพทำไร่ ทำนา และสินค้าที่มีในชุมชน อีกทั้งวัดก็มีรายได้จากการบริจาค ทำให้เกิดประโยชน์ทั้งวัดและชุมชน

^{๑๒๗} สัมภาษณ์ พระครูโชติธรรมสาร, เจ้าอาวาสวัดมัชฌิมาวิทยาราม, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๒๘} สัมภาษณ์ นายอ่อนสา มาศรี, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๒๙} สัมภาษณ์ นายสังเวียน สอนบาล, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๕, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๓๐} สัมภาษณ์ นางโฮม ไสปัน, ชาวบ้านบ้านลาน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๓๑} สัมภาษณ์ นางสาวาล สมี่แจ้ง, ชาวบ้านบ้านลาน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๓๒} สัมภาษณ์ นางสาวอนุศรี เจาะเศษ, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๕, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

จากบทสรุปจากการศึกษาสืมและอุปถัมภ์วัดมณีมาวิทยาราม บ้านลาน ทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจได้ว่า สืมที่มีอุปถัมภ์เรื่องราวของพระเวสสันดร ถือเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญและทรงคุณค่าในชุมชน ซึ่งได้รับการช่วยเหลือและสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐ ทำให้สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวได้มากมาย ส่งผลให้ชุมชนเกิดรายได้จากการเป็นมัคคุเทศก์ ขายสินค้าโอท็อป และสินค้าที่มีอยู่ในชุมชนและชุมชนบริเวณใกล้เคียง ทำให้เศรษฐกิจในชุมชนพัฒนาขึ้น

๔.๓.๒.๔ วัดสระบัวแก้ว บ้านวังคูณ ตำบลหนองเม็ก อำเภอนองสองห้อง

๑) สืม ตั้งแต่ได้เป็นแหล่งท่องเที่ยวประจำเมืองขอนแก่นนั้น ทำให้ส่งผลต่อเศรษฐกิจของชุมชนดีขึ้น เพราะมีรายได้จากการขายของแก่นักท่องเที่ยว สินค้าโอท็อปในหมู่บ้านจะสามารถขายได้ทำให้ชาวบ้านมีรายได้จากการค้าขาย และทางวัดเองก็ได้รายได้จากการบริจาค ตลอดทั้งนักเรียนเองก็มีรายได้เสริมไม่ต้องไปเดือดร้อนพ่อแม่ เพราะว่าทางวัดได้จัดอบรมมัคคุเทศก์น้อย ค่อยนำนักท่องเที่ยวไปชมในสถานที่สำคัญในหมู่บ้าน มีนักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวทุกวัน บางวันก็หลายบางวันก็น้อยแล้วแต่ช่วง แต่ก็ถือว่าเป็นการสร้างรายได้แก่ชุมชนเพราะทำให้ ร้านค้าในชุมชนนั้นสามารถขายของได้ ตลอดทั้งสินค้าโอท็อปหมู่บ้านก็ได้ขายจากเดิมที่ต้องส่งไปขายที่อื่น และนักเรียนก็มีรายได้จากการเป็นมัคคุเทศก์^{๑๓๓} การที่มีนักท่องเที่ยวเข้ามาศึกษาดูงานนั้น ทำให้ชาวบ้านเองก็มีรายได้เพิ่มโดยเฉพาะร้านค้าในชุมชน ตลอดทั้งร้านค้าของกลุ่มชุมชนที่รวมกันทำสินค้าโอท็อปของหมู่บ้าน และนักเรียนเองก็มีรายได้จากการเป็นมัคคุเทศก์ ซึ่งถือว่าช่วยแบ่งเบาภาระให้แก่พ่อแม่ได้เป็นอย่างดี^{๑๓๔} ทำให้ร้านค้าในชุมชนค้าขายดีขึ้น เพราะมีนักท่องเที่ยวเข้ามาศึกษาดูงานก็จะแวะซื้อน้ำบ้าง เครื่องดื่มบ้าง และสินค้าโอท็อปของหมู่บ้าน และหมู่บ้านใกล้เคียงก็ได้ขายไปด้วย ถือว่าเป็นการเพิ่มรายได้แก่ชุมชนและครอบครัวเป็นอย่างดี^{๑๓๕} หลังจากที่สืมนั้นได้ขึ้นกับกรมศิลปากรแล้ว ทางจังหวัดขอนแก่นก็ได้ความสำคัญจัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวและศึกษาดูงาน และสิ่งที่ตามมาคือนักท่องเที่ยวที่มาศึกษาดูงาน จนทำให้เกิดรายได้ขึ้นในชุมชน ทั้งกลุ่มแม่บ้าน ตลอดทั้งมัคคุเทศก์ก็มีรายได้ ทำให้เศรษฐกิจของชุมชนนั้นดีขึ้นจากการค้าขาย สิ่งที่ชาวบ้านได้รับจากการที่ทางจังหวัดขอนแก่นได้จัดให้ทางวัดนั้นเป็นสถานที่ท่องเที่ยวก็คือ ชาวบ้านได้ขายสินค้าโอท็อปมาขึ้นตลอดทั้งร้านค้าในชุมชนก็ได้ค้าขายสินค้าไปด้วย จนทำให้ชาวบ้านนั้นมีรายได้เพิ่มเติมจากการประกอบอาชีพทำไร่ ทำนา และได้มีการฝึกอบรมมัคคุเทศก์น้อยเพื่อที่จะคอยให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมชม^{๑๓๖} กลุ่มนักเรียนได้เป็นมัคคุเทศก์นำนักท่องเที่ยวชมสืมในวัดตลอดทั้งอธิบายให้คำแนะนำนักท่องเที่ยวให้เข้าใจ ซึ่งทำให้มี

^{๑๓๓} สัมภาษณ์ พระครูวิบูลสารการ, เจ้าอาวาสวัดสระบัวแก้ว บ้านวังคูณ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๓๔} สัมภาษณ์ คุณครูละมัย นามอ่อนตา, คุณครูสอนมัคคุเทศก์น้อย, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๓๕} สัมภาษณ์ พ่อประสิด คำพิลา, ปราชญ์ชาวบ้านบ้านวังคูณ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๓๖} สัมภาษณ์ นางสมเพียร คำพิลา, ชาวบ้านบ้านวังคูณ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

รายได้ในส่วนนี้ รวมทั้งร้านค้านั้นก็ได้ขายของ และเกิดร้านขายของบริเวณวัดขึ้นอีกหลายจุดด้วยเช่นกัน ทั้งยังได้ขายสินค้าโอท็อปไปด้วย^{๑๓๗} สิมวัดสระบัวแก้ว บ้านวังคุณมีความสัมพันธ์ต่อเศรษฐกิจของชาวบ้าน เนื่องจากมีนักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชมสิมและอุปถัมภ์ในวัด ทางชุมชนนั้นก็จัดมัคคุเทศก์น้อยไว้รอต้อนรับเพื่อนำเที่ยว และคนในชุมชนได้นำสินค้าโอท็อปและสินค้าในชุมชนของพื้นบ้านมาจำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยว จึงเกิดรายได้ให้แก่คนในชุมชนและระบบเศรษฐกิจในครัวเรือนการเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ถือว่าเป็นการสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนเป็นอย่างดีเพราะมีนักท่องเที่ยวเข้ามาชมและศึกษาจนทำให้ชุมชนสามารถขายสินค้าโอท็อปได้ และนักเรียนเองก็มีรายได้จากการเป็นมัคคุเทศก์ ตลอดทั้งชุมชนก็ให้ความสนใจและพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวมากยิ่งขึ้น”^{๑๓๘}

จึงทำให้เห็นได้ว่า สิมเป็นแหล่งท่องเที่ยวประจำจังหวัดขอนแก่น ทำให้เศรษฐกิจในชุมชนดีขึ้น จากการที่นักท่องเที่ยวมีความสนใจและเข้ามาศึกษา ชาวบ้านสามารถสร้างรายได้เสริมจากการขายสินค้าโอท็อปและทางวัดเองก็ได้รายได้จากการบริจาค ตลอดทั้งนักเรียนเองก็มีรายได้เสริมไม่ต้องไปเดือดร้อนพ่อแม่เพราะว่า ทางวัดได้จัดอบรมให้มีมัคคุเทศก์น้อยเพื่อคอยแนะนำนักท่องเที่ยว

๒) อุปถัมภ์เบื้องต้นอุปถัมภ์ของวัดสระบัวแก้วนั้น แปรจากถิ่นอื่นๆ ในจังหวัดขอนแก่น เพราะได้วาดจากวรรณกรรมเรื่องพระลักพระลาม มีเนื้อหาที่แตกต่างจากถิ่นอื่น เช่น เรื่องท้าวลุ่มลุ่ม กำเนิดฮาบพะนาสุน (ทศกัณท์) เป็นต้น ดังนั้น จึงเป็นเหตุผลที่มีนักท่องเที่ยว นักศึกษาจากมหาวิทยาลัยทั่วประเทศก็ว่าได้ มาศึกษาเยี่ยมชมอุปถัมภ์ที่สิมหลังนี้ ส่งผลต่อเศรษฐกิจของชุมชนดีขึ้น เพราะมีรายได้จากการขายของแก่นักท่องเที่ยว สินค้าโอท็อปในหมู่บ้านจะสามารถขายได้ ทำให้ชาวบ้านมีรายได้จากการค้าขาย และทางวัดเองก็ได้รายได้จากการบริจาค ตลอดทั้งนักเรียนที่เป็นมัคคุเทศก์นำเที่ยวก็มีรายได้เสริม ถือได้ว่าเป็นการสร้างรายได้แก่ชุมชนเพราะทำให้ สินค้าร้านค้าในชุมชนนั้นสามารถขายได้ ทำให้เห็นว่า อุปถัมภ์นั่นเองทำให้ชุมชนบ้านวังคุณพัฒนาขึ้นมาก ตลอดทั้งถนนหนทาง ร้านค้า ชุมชน ตลอดทั้งสินค้าโอท็อปหมู่บ้านก็ได้ขายจากเดิมที่ต้องส่งไปขายที่อื่น^{๑๓๙} จากเดิมมีรายได้จากการทำไร่นา ต่อมาหน่วยงานราชการมาให้ความรู้ และท่านเจ้าอาวาสก็สนับสนุนให้มีมัคคุเทศก์นำเที่ยวอุปถัมภ์ สินค้าชุมชนและสินค้าของที่ระลึกอื่นๆ ทำให้ชาวบ้านเองก็มีรายได้เพิ่มขึ้นจากเดิมที่เคยเป็นอยู่^{๑๔๐} ถ้าหากว่า หน่วยงานราชการสนับสนุนงบประมาณอย่าง

^{๑๓๗} สัมภาษณ์ นายเทวกร พรหมสวัสดิ์, ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านบ้านวังคุณ หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๓๘} สัมภาษณ์ นายอรุณ ศรีเดช, ผู้ใหญ่บ้านบ้านวังคุณ หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๓๙} สัมภาษณ์ พระครูวิบูลสารการ, เจ้าอาวาสวัดสระบัวแก้ว บ้านวังคุณ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๔๐} สัมภาษณ์ คุณครูละมัย นามอ่อนตา, คุณครูสอนมัคคุเทศก์น้อย, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

ต่อเนื่อง ก็ทำให้คนในชุมชนค้าขายดีขึ้นอย่างนี้ไปตลอด เพราะมีนักท่องเที่ยวเข้ามาศึกษาดูงานก็มีมากกว่าที่ผ่านมา จึงถือได้ว่าเป็นการเพิ่มรายได้แก่ชุมชนและครอบครัวเป็นอย่างดี^{๑๔๑} นอกจากนั้น ก็มีคณะทัวร์และคณะนักศึกษามาศึกษาดูงานซึ่งนับว่าเป็นเรื่องใหม่สำหรับชุมชน ทำให้บางทีเห็นได้ว่า ควรที่จะมีการให้ความรู้เกี่ยวกับการจัดเป็นสถานที่ท่องเที่ยว และสินค้าของชำร่วย รวมไปถึงสินค้าชุมชนทำให้เกิดรายได้ขึ้นในชุมชน^{๑๔๒} สิมวัดสระบัวแก้ว บ้านวังคุณมีความสัมพันธ์ต่อเศรษฐกิจของชาวบ้าน เนื่องจากมีนักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชมและอุปถัมภ์ในวัด ทางชุมชนก็จัดมัคคุเทศก์น้อยไว้รอต้อนรับเพื่อนำเที่ยว และคนในชุมชนได้นำสินค้าโอท็อปและสินค้าในชุมชนของพื้นบ้านมาจำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยว จึงเกิดรายได้ให้แก่คนในชุมชนและระบบเศรษฐกิจในครัวเรือนการเป็นอยู่ก็ดีขึ้น^{๑๔๓} ถือได้ว่าเป็นการสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนเป็นอย่างดีเพราะมีนักท่องเที่ยวเข้ามาชมและศึกษาจนทำให้ชุมชนสามารถขายสินค้าโอท็อปได้ และนักเรียนเองก็มีรายได้จากการเป็นมัคคุเทศก์ ตลอดทั้งชุมชนก็ให้ความสนใจและพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวมากยิ่งขึ้น^{๑๔๔}

จึงทำให้เห็นได้ว่า อุปถัมภ์เป็นเรื่องราวของพระลักษมณ์พระรามที่แปลกใหม่กว่า ที่อื่นๆ ทำให้นักศึกษาจากเกือบทุกมหาวิทยาลัย รวมทั้งนักท่องเที่ยวให้ความสนใจเป็นอย่างมาก ส่งผลให้เศรษฐกิจของชุมชนพัฒนายิ่งขึ้น ชุมชนเกิดรายได้จากการเป็นมัคคุเทศก์ และการขายสินค้าต่าง ๆ ให้แก่นักท่องเที่ยวที่เข้าเยี่ยมชม ทั้งนี้ทางวัดเองก็ได้รับเงินจากการบริจาคจากนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมชมด้วยเช่นกัน

จากบทสรุปจากการศึกษาสิมและอุปถัมภ์วัดสระบัวแก้ว บ้านวังคุณ ทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจได้ว่า สิมที่มีอุปถัมภ์เรื่องราวเกี่ยวกับพระลักษมณ์พระราม เป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่ขึ้นกับกรมศิลปากรจังหวัดขอนแก่น ทำให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวประจำจังหวัด ส่งผลให้เศรษฐกิจเติบโตขึ้น เนื่องมาจากมีนักศึกษาจากเกือบทุกมหาวิทยาลัยและนักท่องเที่ยวเข้ามาศึกษาเป็นจำนวนมาก ชุมชนเกิดรายได้จากการเป็นมัคคุเทศก์ และการขายสินค้าต่าง ๆ ให้แก่นักท่องเที่ยวที่เข้าเยี่ยมชม

^{๑๔๑} สัมภาษณ์ พ่อประสิด คำพิลา, ปราชญ์ชาวบ้านบ้านวังคุณ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๔๒} สัมภาษณ์ นางสมเพียร คำพิลา, ชาวบ้านบ้านวังคุณ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๔๓} สัมภาษณ์ นายเทวกร พรหมสวัสดิ์, ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านบ้านวังคุณ หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๔๔} สัมภาษณ์ นายอรุณ ศรีเดช, ผู้ใหญ่บ้านบ้านวังคุณ หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

๔.๓.๒.๕ วัดสระทอง บ้านบัว ตำบลกุดเค้า อำเภอมัญจาคีรี

๑) สิมวัดสระทองบ้านบัวมีความสัมพันธ์ต่อเศรษฐกิจของชาวบ้าน สืบเนื่องจากชาวบ้านกลุ่มทอผ้าไหม ได้ทอผ้าลายสิมวัดสระทอง ซึ่งปัจจุบันมี ๒ กลุ่มทำให้เกิดรายได้ในกลุ่มและครอบครัว ตลอดถึงการจัดการต้อนรับนักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมชม ก็เกิดรายได้เข้าในชุมชน จึงทำให้ส่งผลต่อความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น การที่สิมของวัดสระทองนั้นเป็นแหล่งท่องเที่ยวประจำจังหวัด ก็ทำให้มีนักท่องเที่ยวเข้ามาศึกษาดูงานที่วัดเป็นจำนวนมากจนเป็นเหตุให้เกิดเศรษฐกิจชุมชนขึ้น และยังสร้างรายได้แก่เยาวชนที่มาเป็นมัคคุเทศก์นำเที่ยวให้แก่นักท่องเที่ยวอีกด้วย^{๑๔๕} เมื่อก่อนนั้นชาวบ้านมีรายได้จากการขายผ้ามัดหมี่ ที่ได้นำรูปจากสิมของวัดมาประดับเป็นรายได้ ซึ่งได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวเป็นอย่างมากจนทำให้เกิดรายได้ในชุมชน ตลอดทั้งในปัจจุบันนั้นเป็นแหล่งท่องเที่ยวของจังหวัด ทำให้ทางหมู่บ้านนั้นมีรายได้จากภายนอก โดยการขายสินค้าโอท็อปและร้านค้าทั่วไปก็มีรายได้จากการค้าขายแก่นักท่องเที่ยวไปในตัว^{๑๔๖} สิ่งที่ชาวบ้านได้รับอิทธิพลโดยตรงด้านเศรษฐกิจก็คือ การมีนักท่องเที่ยว มาเที่ยวและการที่ชาวบ้านจับกลุ่มกันทอผ้ามัดหมี่ โดยการนำรูปที่อยู่รอบฝาผนังสิมมาปักทอประดับทำให้เกิดลวดลายที่สวยงาม และเป็นที่ยินยมนักท่องเที่ยว จนทำให้เกิดรายได้แก่ชุมชนเป็นอย่างดี^{๑๔๗} มีรายได้จากการทอผ้าเป็นรายได้เสริมโดยใช้ลวดลายจากผนังรอบสิมซึ่งถือว่าเป็นที่ยินยมนักท่องเที่ยวเป็นอย่างมาก และร้านค้าในชุมชนก็ได้ขายของให้แก่แก่นักท่องเที่ยวที่มาชมศึกษาสิมในวัด และยังมีกลุ่มมัคคุเทศก์น้อยที่เป็นคนนำเที่ยวให้แนะนำนักท่องเที่ยวได้เข้าใจ ซึ่งก็สร้างรายได้แก่มัคคุเทศก์ในชุมชน ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้นจากเดิมเพราะการขายสินค้าโอท็อปและของกินในหมู่บ้าน ตลอดทั้งวัดก็ได้เงินจากการบริจาคจากนักท่องเที่ยวไปในตัวด้วย^{๑๔๘} กลุ่มนักเรียนได้เป็นมัคคุเทศก์นำนักท่องเที่ยวชมสิมในวัด ตลอดทั้งอธิบายให้คำแนะนำนักท่องเที่ยวให้เข้าใจ ซึ่งทำให้มีรายได้ในส่วนนี้ รวมทั้งร้านค้านั้นก็ได้ขายของ และเกิดร้านขายของบริเวณวัดขึ้นอีกหลายจุดด้วยเช่นกัน ทั้งยังได้ขายสินค้าโอท็อปไปด้วย^{๑๔๙} หลังจากที่มีสิมนั้นได้ขึ้นกับกรมศิลปากรแล้วทางจังหวัดขอนแก่นก็ได้ความสำคัญจัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวและศึกษาดูงาน และสิ่งที่ตามมาคือนักท่องเที่ยวที่มาศึกษาดูงาน จนทำให้เกิดรายได้ขึ้นในชุมชน ทั้งกลุ่มแม่บ้าน ตลอดทั้งมัคคุเทศก์ก็มีรายได้ ทำให้เศรษฐกิจของชุมชนนั้นดีขึ้นจากการค้าขาย^{๑๕๐}

^{๑๔๕} สัมภาษณ์ พระครูปลัดนรินทร์ กิตติภทโท, เจ้าอาวาสวัดสระทอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๔๖} สัมภาษณ์ นายประยุทธ์ แสนเสาร์, ผู้ใหญ่บ้านบ้านบัว หมู่ที่ ๑๗, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๔๗} สัมภาษณ์ นายแพง เดชบำรุง, ผู้ใหญ่บ้านบัวหมู่ที่ ๑, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๔๘} สัมภาษณ์ แม่สำลี จันทรโทศรี, ชาวบ้านบ้านบัว, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๔๙} สัมภาษณ์ แม่สุพร ศรีหาญ, ชาวบ้านบ้านบัว, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๕๐} สัมภาษณ์ แม่อุ้นใจ นพแสง, ชาวบ้านบ้านบัว, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

จึงทำให้เห็นได้ว่า สิมถือเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ ซึ่งได้ขึ้นกับกรมศิลปากรจังหวัดขอนแก่นให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวประจำจังหวัด ทำให้มีนักท่องเที่ยวเข้ามาศึกษาดูงานกันเป็นจำนวนมากน้อย ส่งผลให้คนในชุมชนมีรายได้เพิ่มขึ้น โดยชาวบ้านทอผ้าไหมมัดหมี่ลวดลายสิมขายให้นักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมชม นอกจากนี้ยังมีรายได้จากการเป็นมัคคุเทศก์และการขายสินค้า ที่ทำให้เศรษฐกิจในชุมชนดีขึ้น

๒) อุบั้ง อุบั้งวัดสระทองบ้านบัวมีความสัมพันธ์ต่อความเป็นอยู่ของชาวบ้าน นอกจากนั้น คนในชุมชนก็มีส่วนร่วมที่จะอนุรักษ์สืบสานมรดกที่เป็นสถาปัตยกรรมแบบอีสาน เพราะเป็นฮอยตีนฮอยมือของบรรพบุรุษของชุมชนแห่งนี้ เห็นได้จากชาวบ้านมีการตั้งกลุ่มแม่บ้านเพื่อทอผ้าไหม ได้มาจดจำเอาลายอุบั้งอุบั้งรอบวัดสระทอง ไปมัดหมี่เป็นลวดลายทอเป็นผ้าไหมมัดหมี่ ลายสิมวัดสระทอง ซึ่งปัจจุบันมี ๒ กลุ่มทำให้เกิดรายได้ในกลุ่มและครอบครัว ตลอดถึงการจัดการต้อนรับนักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมชม ก็เกิดรายได้เข้าในชุมชน จึงทำให้ส่งผลต่อความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น^{๑๕๑} เมื่อก่อนนั้นชาวบ้านมีรายได้จากการขายผ้ามัดหมี่ ที่ได้นำรูปจากอุบั้งที่อยูรอบสิมาประดับเป็นลายผ้า ซึ่งได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวเป็นอย่างมากจนทำให้เกิดรายได้ในชุมชน^{๑๕๒} สิ่งที่ชาวบ้านได้รับอิทธิพลโดยตรงด้านเศรษฐกิจ ก็คือ การมีนักท่องเที่ยวมาเที่ยวและการที่ชาวบ้านจัดตั้งกลุ่มกันทอผ้ามัดหมี่ โดยการนำรูปที่อยูรอบผาผนังสิมาปักทอประดับ ทำให้เกิดลวดลายที่สวยงาม และเป็นที่ยอมรับของนักท่องเที่ยว แต่ก็มีข้อจำกัดของการทอผ้าไหมมัดหมี่ลายดังกล่าว คือคนที่ทอคนแรกๆ จะตระหนักรู้เกี่ยวกับลายสิมนั้นเป็นของสูง ควรมีความเคารพในลวดลายดังกล่าว ก่อนที่จะขายก็จะบอกก่อนว่าจะต้องเอาไปตัดเสื้อหรือใช้เป็นของสูงเท่านั้น ไม่ควรเอาไปตัดเป็นผ้าถุงใช้ถุง เพราะถือว่าของสูงควรให้ความเคารพในการใส่จึงเห็นว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องที่สำคัญ ตลอดถึงเป็นการสร้างรายได้แก่ชุมชนบ้านบัวเป็นอย่างดีรายได้ของชุมชนนั้น นอกจากได้จากการทอผ้าเป็นรายได้เสริมแล้ว ยังมีรายได้จากการนำคณะนักท่องเที่ยวมาเที่ยวเมื่อมาเยี่ยมชมอุบั้งและสิมวัดสระทองแห่งนี้^{๑๕๓} ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้นจากเดิมเพราะการขายสินค้าโอท็อปและของกินในหมู่บ้าน ตลอดทั้งวัดก็ได้เงินจากการบริจาคจากนักท่องเที่ยวไปในตัวด้วย^{๑๕๔} ทุกวันนี้ มีหน่วยงานราชการทางจังหวัด มาสนับสนุนงบประมาณในการอบรมให้ความรู้เป็นมัคคุเทศก์นำนักท่องเที่ยวชมสิมในวัด ตลอดทั้งอธิบายให้คำแนะนำนักท่องเที่ยวให้เข้าใจ ซึ่งทำให้มีรายได้ในส่วนนี้^{๑๕๕} ชุมชนได้ให้ความสำคัญเกี่ยวกับการจัด

^{๑๕๑} สัมภาษณ์ พระครูปลัดนรินทร์ กิตติภทโท, เจ้าอาวาสวัดสระทอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๕๒} สัมภาษณ์ นายประยุทธ์ แสนเสาร์, ผู้ใหญ่บ้านบ้านบัว หมู่ที่ ๑๗, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๕๓} สัมภาษณ์ นายแพง เดชบำรุง, ผู้ใหญ่บ้านบัวหมู่ที่ ๑, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๕๔} สัมภาษณ์ แม่สำลี จันทร์โทศรี, ชาวบ้านบ้านบัว, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๕๕} สัมภาษณ์ แม่สุพร ศรีหาม, ชาวบ้านบ้านบัว, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

ให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวและศึกษาดูงาน และมีนักท่องเที่ยวที่มาศึกษาดูงานตลอดไม่ขาดสาย จนทำให้เกิดรายได้ขึ้นในชุมชน ทั้งกลุ่มแม่บ้าน ตลอดจนมีคฤหบดีก็มีรายได้ ทำให้เศรษฐกิจของชุมชนนั้นดีขึ้นจากการค้าขาย^{๑๕๖}

จึงทำให้เห็นได้ว่า อุบปัณถือเป็นสิ่งแปลกใหม่กว่าที่อื่นๆ ทำให้สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวได้อย่างไม่ขาดสาย และชาวบ้านก็สามารถสร้างรายได้เสริมจากการอบรมให้ความรู้เป็นมัคคุเทศก์เพื่อแนะนำเรื่องราวต่างๆ และการขายสินค้าต่าง ๆ ให้แก่นักท่องเที่ยว ทำให้เศรษฐกิจในชุมชนมีการพัฒนาไปในทางที่ดียิ่งขึ้น

จากบทสรุปที่ได้จากการศึกษาภูมิและอุบปัณของวัดสระทอง บ้านบัว ทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจได้ว่า สิมที่มีอุบปัณที่ทรงคุณค่าและเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ เนื่องจากได้ขึ้นกับกรมศิลปากรจังหวัดขอนแก่น และตั้งเป็นแหล่งท่องเที่ยวประจำจังหวัดขอนแก่น ทำให้นักท่องเที่ยวมีความสนใจและเข้ามาศึกษาเป็นจำนวนมาก เกิดรายได้และกระตุ้นเศรษฐกิจในชุมชนจากการเป็นมัคคุเทศก์และขายสินค้าต่าง ๆ

จากบทสรุปที่ได้จากการศึกษาทั้ง ๕ พื้นที่ พบว่า สิมและอุบปัณแต่เดิมมีความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจกับชุมชนสิมเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ถ่ายทอดมาจากภูมิปัญญา มีความสำคัญ และทรงคุณค่าทำให้กรมศิลปากรประจำจังหวัดขอนแก่นเล็งเห็นความสำคัญและให้การสนับสนุนให้สิมที่เป็นโบราณสถานขึ้นเป็นสถานที่ท่องเที่ยวประจำจังหวัดขอนแก่น ซึ่งในสิมเหล่านี้มีอุบปัณและอุบปัณจากวรรณกรรมเรื่องต่างๆ เช่น สีนไซ พระเวสสันดรชาดก และพระลักษมณ์พระราม และในสิมแต่ละแห่งก็จะมีลักษณะที่โดดเด่นและแปลกใหม่แตกต่างกันออกไป ทำให้หน่วยงานของรัฐ องค์กร สื่อมวลชน และนักท่องเที่ยวให้ความสนใจและเข้ามาศึกษาดูงานเป็นจำนวนมาก รวมถึงการประชาสัมพันธ์จากสื่อมวลชนและนักท่องเที่ยวที่เคยมาเยี่ยมชม เมื่อมีนักท่องเที่ยวเป็นจำนวนมากก็ทำให้เศรษฐกิจในชุมชนเกิดการพัฒนาและเจริญเติบโตขึ้นตามไปด้วย และยังเป็นการสร้างรายได้ให้แก่เยาวชนในกลุ่มแม่บ้าน และกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชน อีกทั้งเกิดอาชีพเสริมที่สร้างรายได้ให้แก่เยาวชนและชาวบ้านภายในชุมชนได้อีกด้วย คือการเป็นมัคคุเทศก์น้อยเด็กนักเรียนมีรายได้เสริมไม่เดือดร้อนพ่อแม่และคอยต้อนรับนักท่องเที่ยวที่เข้ามาศึกษาดูงาน การขายสินค้าโอท็อปของหมู่บ้าน และการขายสินค้าต่าง ๆ ที่มีอยู่ในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียง สำหรับเป็นของชำร่วยและเป็นของฝากให้แก่นักท่องเที่ยว ตลอดจนการแสดงหมอลำที่เป็นศิลปวัฒนธรรมของชาวบ้านให้คงสืบต่อไป ส่งผลให้ชีวิตความเป็นอยู่และเศรษฐกิจในชุมชนอีกยิ่งขึ้น

^{๑๕๖} สัมภาษณ์ แม่อุ่นใจ นพแสง, ชาวบ้านบ้านบัว, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

๔.๓.๓ ความสัมพันธ์ด้านชุมชน/สังคม

สิมและฮูปแต่มั่น นอกจากจะแฝงด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาแล้ว ยังเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน และบางแห่งยังเป็นศูนย์กลางแห่งการพัฒนาต่างของชุมชน ซึ่งมีเนื้อหาความสัมพันธ์ด้านการดำรงชีวิต ดังนี้

๔.๓.๓.๑ วัดไชยศรี บ้านสาวตี่ ตำบลสาวตี่ อำเภอเมือง

๑) สิมวัดไชยศรีนี้เกิดขึ้นมาจากการร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชน ชาวบ้านในชุมชนได้เสียสละไม่ว่าจะเป็นการเสียสละกำลังทรัพย์หรือแม้กระทั่งเสียสละแรงกายมาร่วมด้วยช่วยกันในการร่วมกันทำดินจี่เพื่อที่จะเอาก่อ และต่อมาก็ได้หาบมาเป็นอุปกรณ์ในการก่อสร้างจนสำเร็จขึ้นมาได้ ถือว่าสิมแห่งนี้ เป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้านมาตลอด เป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนในด้านต่างๆ ตัวอาตมาจึงถือเอาสิมหลังนี้แหละเป็นสิ่งที่ดึงดูดชาวบ้านในการทำกิจกรรมต่างๆ และเป็นกุสโลบายอย่างหนึ่งในการทำให้คนในหมู่บ้านนั้นหัดกับมาเข้าวัดอีกครั้ง ตลอดทั้งกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชนก็ได้มีกิจกรรม ได้ทำภายในวัดตลอดสิมหลังนี้มีความเกี่ยวข้องกับชาวบ้านเป็นอย่างมาก เพราะถือว่าเป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้านสาวตี่ได้เป็นอย่างดี เพราะในอดีตนั้นวัดแห่งนี้นั้นเคยเกือบเป็นวัดร้างมาก่อนแต่เจ้าอาวาสรูปปัจจุบันได้พาชาวบ้านนั้นพัฒนาขึ้นมาใหม่โดยใช้สิมนี้เป็นศูนย์กลาง^{๑๕๗}เมื่อก่อนนั้นเป็นคนที่เข้าวัดบ้างเป็นบางโอกาส แต่ปัจจุบันนี้นั้นได้เกิดศรัทธากับวัดเป็นอย่างมาก เพราะหลวงพ่เจ้าอาวาสนั้นเป็นผู้ที่กับมาดึงชาวบ้านให้ทำกิจกรรมร่วมกันอีกครั้ง หลังจากทีวัดนี้เกือบจะกลายเป็นวัดร้างโดยท่านใช้สิมนี้เป็นศูนย์กลางในกาพัฒนาชาวบ้าน ทั้งกลุ่มแม่บ้าน และกลุ่มเยาวชน^{๑๕๘}ตั้งแต่วัดไชยศรีเป็นแหล่งท่องเที่ยวและมีนักท่องเที่ยวเข้ามาจะมาเยี่ยมชมสิมอยู่เป็นประจำ จึงทำให้ชาวบ้านนั้นเกิดความกระตือรือร้นที่จะทำกิจกรรมมากขึ้น ส่วนใหญ่จะมีหน่วยงาน องค์กร สื่อมวลชนจะเข้ามามีส่วนร่วมเสมอ ตลอดทั้งสิมนี้ถือว่าเป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้านมาโดยตลอด^{๑๕๙}สิมวัดไชยศรีเป็นสถานที่สำคัญศักดิ์สิทธิ์ชาวบ้านนับถือมาก ทำให้มองได้ว่าสิมหลังนี้ละ เป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้าน จึงทำให้ชุมชนพัฒนาในด้านถนนหมู่บ้าน คนในชุมชนมีความสามัคคีกัน ไม่มีการทะเลาะวิวาทเกิดขึ้นในหมู่บ้านโดยใช้สิมเป็นพื้นฐานและใช้ประเพณีในการขับเคลื่อนความสามัคคีกันโดยการนำของเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน^{๑๖๐}ตั้งแต่สมัยเป็นเด็กตนก็ได้มาเล่นบริเวณสิมนี้เป็นประจำ และได้ฟังนิทานเรื่องสินไซจากปู่ย่าตายาย อยู่เป็นประจำและสิมหลังนี้นั้นชาวบ้านเองก็ให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างมากเพราะเชื่อว่าเป็นสิ่งที่ใช้ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้าน

^{๑๕๗} สัมภาษณ์ พระครูบุญชยากร, เจ้าอาวาสวัดไชยศรี, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๕๘} สัมภาษณ์ แม่รินไธย์ บุญมี, ชาวบ้านสาวตี่, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๕๙} สัมภาษณ์ แม่สมร คำโมง, ผู้ใหญ่บ้านสาวตี่ หมู่ ๘, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๖๐} สัมภาษณ์ พ่อไพฑูรย์ คำโมง, กำนันตำบลสาวตี่, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความสามัคคีให้แก่ชาวบ้านได้เป็นอย่างดี^{๑๖๑} สิมวัดไชยศรีนั้นถือว่าเป็นสถานที่ที่ใช้ยึดเหนี่ยวจิตใจชาวบ้านมาโดยตลอดเพราะไม่เพียงแต่เป็นสถานที่ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาแต่ยังถือว่าเป็นศูนย์รวมในการทำใหชาวบ้านนั้นเกิดความสามัคคีในหมู่คณะ ตลอดทั้งก่อให้เกิดศรัทธาแก่ชาวบ้าน^{๑๖๒}

จึงทำให้เห็นได้ว่า สิมเป็นศูนย์รวมและเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้าน เนื่องจากสิมเกิดจากความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชน และช่วยกันด้านทรัพย์สินในการก่อสร้าง เจ้าอาวาสรูปปัจจุบันก็ร่วมพัฒนาโดยการดึงดูดชาวบ้านเข้าร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่วัด ทำใหชาวบ้านเกิดความสามัคคี เห็นคุณค่า และก่อให้เกิดศรัทธาเพิ่มขึ้น

๒) อุบถัมอุบถัมวัดไชยศรีนี้เกิดขึ้นมาจากการเล่าเรื่องราวในอดีต สมัยนั้นนิยมเล่านิทาน ฟังวรรณกรรมที่สื่อกออกมาทางหมอลำนำมาเสนอ พระในสมัยนั้นก็นิยมเอามาแสดงธรรม ดังนั้นจึงทำให้บ่แปลกทีหลวงพ่จะวาดอุบถัมจากวรรณกรรมเรื่องสินไชย และแฝงไปด้วยคติธรรม ซึ่งก็ได้นำเอามาแสดงเพื่อชาวบ้านจะได้นำไปปรับประยุกต์ใช้ ซึ่งก็เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาด้านบุคคลของชุมชน ใหยึดมั่นในศีลธรรมอันดีงามการนำเอาหลักธรรมคำสอนมาแสดงให้ชาวบ้านในฟังตามโอกาสที่อำนวยนั้น ก็เป็นส่วนหนึ่งของวางรากฐานเกี่ยวกับการตระหนักรู้ร่วมกัน ในการทำให้ชุมชนน่าอยู่ขึ้นเพราะทำให้อยากเอาสินไชยที่ปรากฏในอุบถัมเป็นตัวอย่าง และเจริญรอยตามสินไชย จนบางทีหลงคิดว่าตัวเองเป็นลูกหลานสินไชย^{๑๖๓} เป็นความโชคดีของชุมชนบ้านสาวตลิ่ง ย้อนว่ามีอุบถัมแสดงถึงภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ ที่ได้สร้างไว้เป็นมรดกที่ทรงคุณค่า เพราะว่าในปัจจุบันทำใหตนเห็นได้ว่ามีคุณค่าสำหรับชุมชนเป็นอย่างมาก เช่น ด้านท่องเที่ยว ด้านแหล่งการเรียนรู้ เป็นต้น^{๑๖๔} อุบถัมวัดไชยศรีเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สามารถสะท้อนความเป็นอยู่ของชุมชนในอดีตได้เป็นอย่างดี ปัจจุบันมีนักท่องเที่ยวเข้ามาจะมาเยี่ยมชมสิมอยู่ตลอด จึงทำใหชาวบ้านมีความรู้สึกภูมิใจถึงประโยชน์และคุณค่าของอุบถัม เห็นได้จากการเข้าร่วมบุญประเพณีของชาวบ้านส่วนใหญ่จะมีหน่วยงาน องค์กร สื่อมวลชนจะเข้ามามีส่วนร่วมเสมอ^{๑๖๕} เป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้าน จึงทำใหชุมชนพัฒนาในด้านถนนหมู่บ้าน คนในชุมชนมีความสามัคคีกันโดยใช้อุบถัมเป็นตัวขับเคลื่อนในการสร้างความสามัคคีกันโดยการนำของหลวงพ่พระครูเจ้าอาวาส^{๑๖๖} ตั้งแต่สมัยเป็นเด็กก็ได้ฟังนิทานเรื่องสินไชยจากอุบถัมอยู่เป็นประจำชาวบ้านเองก็ให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างมากเพราะเชื่อว่า

^{๑๖๑} สัมภาษณ์ พ่อสุ่ม สุวรรณวงศ์, ปราชญ์ชาวบ้านสาวตลิ่ง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๖๒} สัมภาษณ์ พ่อคาบง เพี้ยศักดิ์, ชาวบ้านสาวตลิ่ง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๖๓} สัมภาษณ์ พระครูบุญชยากร, เจ้าอาวาสวัดไชยศรี, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๖๔} สัมภาษณ์ แม่รันไธย์ บุญมี, ชาวบ้านสาวตลิ่ง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๖๕} สัมภาษณ์ แม่สมร คำโหมง, ผู้ใหญ่บ้านสาวตลิ่ง หมู่ ๘, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๖๖} สัมภาษณ์ พ่อไพฑูรย์ คำโหมง, กำนันตำบลสาวตลิ่ง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

เป็นสิ่งที่ใช้ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้าน ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความสามัคคีให้แก่ชาวบ้านได้เป็นอย่างดี^{๑๖๗} อุบแด้มเป็นสื่อการเรียนรู้ที่คนในอดีตสร้างไว้ และเป็นสถานที่ที่ใช้ยึดเหนี่ยวจิตใจชาวบ้านมาโดยตลอด^{๑๖๘}

จึงทำให้เห็นได้ว่า อุบแด้มเกิดจากเรื่องราวในอดีตที่แฝงด้วยคติธรรมที่ชาวบ้านสามารถนำมาปรับประยุกต์ใช้ในชีวิตได้ ซึ่งอุบแด้มเป็นสิ่งที่ทรงคุณค่าและเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญของชุมชน ทำให้คนในชุมชนเห็นคุณค่าและเกิดความภาคภูมิใจ ตลอดจนเกิดความสามัคคีในชุมชน ส่งผลให้ชุมชนพัฒนาและสงบสุขมากยิ่งขึ้น

จากบทสรุปจากการศึกษาสัมภาษณ์และอุบแด้มวัดไชยศรี บ้านสาวตี่ ทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ด้านชุมชน/สังคมได้ว่า สิมที่มีอุบแด้มสร้างจากเรื่องราวในอดีตซึ่งแฝงไปด้วยหลักธรรมคำสอนทำให้สิมแห่งนี้ทรงคุณค่าและเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญของชุมชน จึงถือได้ว่าสิมเป็นศูนย์รวมและเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชน สร้างให้คนในชุมชนเกิดความสามัคคี เห็นความสำคัญและเกิดความภาคภูมิใจ ส่งผลให้ชุมชนพัฒนาและอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

๔.๓.๓.๒ วัดสนวนวารีพัฒนาราม บ้านหัวหนอง ตำบลหัวหนอง อำเภอบ้านไผ่

๑) สิม สิมวัดสนวนวารีพัฒนาราม แสดงให้คนในสังคมได้รู้เกี่ยวกับเรื่องราวในอดีตได้เป็นอย่างดี สิมหลังนี้แสดงถึงความสันโดษ ความพอเพียงของชาวบ้านเศรษฐกในสมัยนั้น คนในชุมชนมีความศรัทธาแต่กะบ่หิวหว่าตามโลก คงจะรู้ฐานะในการใช้จ่ายจึงสร้างสิมหลังนี้ดังปรากฏอยู่ในปัจจุบัน อีกอย่างด้วยความที่ในชุมชนแถวนี้นิยมสร้างสิมเพื่อเน้นการใช้สอยเป็นหลัก และเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้สร้างไว้แฝงด้วยหลักธรรมที่สามารถสอนให้คนในชุมชน ทำแต่ความดีกลัวผลของกรรมชั่ว จึงส่งผลให้ชุมชนบ้านหัวหนองอยู่เย็นเป็นสุขอยู่ทุกวันนี้^{๑๖๙} ก็เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของคนได้เป็นอย่างดี ทำให้คนในสังคมนั้นเกิดความเสียสละในหมู่คณะ ตลอดทั้งเป็นสิ่งที่ทำให้ชื่อเสียงของหมู่บ้านนั้นเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปมากขึ้น^{๑๗๐} สิมหลังนี้สอนให้คนมีศีลมีธรรม รู้จักเสียสละแบ่งปัน เกิดจากการปลูกฝังจากพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ในเรื่องที่ว่า การเล่าประวัติความเป็นมาของสิมให้ฟัง ซึ่งสามารถปลูกฝังและสอนคนได้ดีเพราะเป็นการปลูกฝังที่จิตใจสำนึก^{๑๗๑} สิ่งที่มีสัมพันธ์กันระหว่างสิมกับสังคมก็คือ เป็นสิ่งที่ทำให้หมู่บ้านนั้นมีชื่อเสียง มีคนสนใจเข้าชมสิมหลังนี้อยู่ตลอด ทั้งทำให้ชาวบ้านนั้นเกิดความสามัคคีในด้านการทำงานรวมกันเวลาตอนรับ และเกิดการรวมกลุ่มของชาวบ้านในการ

^{๑๖๗} สัมภาษณ์ พ่อสุ่ม สุวรรณวงศ์, ปรากฏชาวบ้านสาวตี่, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๖๘} สัมภาษณ์ พ่อคำบาง เพี้ยศักดิ์, ชาวบ้านสาวตี่, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๖๙} สัมภาษณ์ พระครูไพศาลสารวิมล, เจ้าอาวาสวัดสนวนวารีพัฒนาราม, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๗๐} สัมภาษณ์ นางบุญมี ยอดบุญ, ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๗๑} สัมภาษณ์ นายสุรศักดิ์ ราศี, กำนันตำบลหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

มาทำกิจกรรมร่วมกันมากขึ้น^{๑๗๒} ชาวบ้านนั้นมีนิสัยที่เสียสละ ตลอดทั้งเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความสามัคคีในหมู่ชาวบ้านได้เป็นอย่างดี เพราะตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนั้น ชาวบ้านก็ได้ร่วมมือร่วมใจกันทำงาน ไม่ว่าจะเป็นงานส่วนรวมทางชุมชนสิ่งที่สะท้อนให้เห็นชัดในเรื่องของอิทธิพลของสืมนั้นนั้นจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการที่สอนให้ชาวบ้านนั้นเป็นคนที่ยึดเสียสละ ไม่ว่าจะเป็นการเสียสละทรัพย์เพื่อเป็นการให้ทานหรือ การเสียสละประโยชน์ส่วนตนในการทำกิจกรรมร่วมกันในสังคมย่อมทำให้เป็นสิ่งที่ส่งเสริมให้สังคมนั้นอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข^{๑๗๓}

จึงทำให้เห็นได้ว่า สืมแสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของคนตั้งแต่อดีตที่แฝงไปด้วยหลักธรรม คำสอนเรื่องการมีศีลธรรม จริยธรรมที่ไว้สำหรับยึดเหนี่ยวจิตใจร่วมกัน การรู้จักเสียสละแบ่งปัน และการรู้จักร่วมมือร่วมใจกันทำงานส่วนรวม อีกทั้งทำให้ชาวบ้านเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน ซึ่งทำให้คนในชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

๒) อุปแด้มอุปแดมนั้นสอนให้คนรู้จักเป็นคนที่ยึด การให้ทานหรือ การเสียสละประโยชน์ส่วนตนในการทำกิจกรรมร่วมกันในสังคมย่อมทำให้เป็นสิ่งที่ส่งเสริมให้สังคมนั้นอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข^{๑๗๔} การที่สอนให้คนในชุมชนนั้นเป็นคนที่ยึดเสียสละยอมสละในเรื่องการอยู่ร่วมกันเพราะทำให้การทำงานร่วมกันนั้นสำเร็จไปด้วยดี^{๑๗๕} หรือว่าทางวัดจัดขึ้นนั้นก็สำเร็จไปด้วยดี ทั้งนี้ก็เพราะความเสียสละและความสามัคคีของชาวบ้านที่สละเวลาของตนเอง มาช่วยเหลือกันทำงานหรือกิจกรรมนั้นๆจนสำเร็จได้ ตลอดทั้งอุปแดมนั้นเป็นสิ่งที่นำมาซึ่งชื่อเสียงของชุมชนอีกด้วย^{๑๗๖} สิ่งที่สะท้อนให้เห็นชัดในเรื่องของอิทธิพลของอุปแดมนั้นนั้นจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการที่สอนให้

^{๑๗๒} สัมภาษณ์ นายเส่ง ผาพิมพ์, ผู้ใหญ่บ้านบ้านหัวหนอง หมู่ ๓, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๗๓} สัมภาษณ์ พ่อสมศักดิ์ มาชา, ปราชญ์ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๗๔} สัมภาษณ์ พ่อชม พรหมมาชุย, ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๗๕} สัมภาษณ์ พระครูไพศาลสารวิมล, เจ้าอาวาสวัดสนวนวาริพัฒนาราม, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๗๖} สัมภาษณ์ นางบุญมี ยอดบุญ, ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๗๗} สัมภาษณ์ นายสุรศักดิ์ ราศี, กำนันตำบลหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๗๘} สัมภาษณ์ นายเส่ง ผาพิมพ์, ผู้ใหญ่บ้านบ้านหัวหนอง หมู่ ๓, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๗๙} สัมภาษณ์ พ่อสมศักดิ์ มาชา, ปราชญ์ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

ชาวบ้านนั้นเป็นคนที่รู้จักเสียสละ ไม่ว่าจะเป็นการเสียสละทรัพย์เพื่อเป็นการให้ทานหรือการเสียสละประโยชน์ส่วนตนในการทำกิจกรรมร่วมกันในสังคมย่อมทำให้เป็นสิ่งที่ส่งเสริมให้สังคมนั้นอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขเป็นจุดศูนย์รวมแห่งจิตใจของชุมชน เป็นบ่อเกิดของลูกพระลูกเณรผู้ที่จะสืบทอดพระพุทธศาสนา เป็นบ่อเกิดของปัญญาเพราะปัญญาเกิดจากการศึกษาสื่อเรียนรู้ทางชุมชน นั่นคือเป็นความสุขยอดของภูมิปัญญาที่แฝงอยู่ในอุปถัมภ์^{๑๗๙}

จึงทำให้เห็นได้ว่า อุปถัมภ์เป็นสิ่งที่สร้างชื่อเสียงให้แก่ชุมชน ซึ่งเมื่อมีนักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชมชาวบ้านจะเสียสละเวลาส่วนตนมาทำประโยชน์ให้แก่ส่วนรวมร่วมกัน รวมทั้งทำกิจกรรมร่วมกันได้อย่างมีความสุขไม่ว่าจะเป็นระดับครอบครัวไปจนถึงระดับชุมชน ตลอดทั้งเป็นสิ่งที่ใช้ในการยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้านตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน และทำให้ชาวบ้านเกิดความสามัคคี ตลอดจนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขในชุมชน

จากบทสรุปจากการศึกษาสัมภาษณ์และอุปถัมภ์วัดสนวนวารีวิพัฒนาาราม บ้านหัวหนอง จึงทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ด้านชุมชน/สังคมได้ว่า สิมที่ประกอบด้วยอุปถัมภ์ที่สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของคนในอดีตและสอดแทรกคำสอนในเรื่องต่าง ๆ เช่น ความเสียสละ ความสามัคคี และการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน จนทำให้คนในชุมชนมีความสามัคคีและอยู่ร่วมกันในชุมชนได้อย่างมีความสุข

๔.๓.๓.๓ วัดมณีนิมิตวิทยาราม บ้านลาน ตำบลบ้านลาน อำเภอบ้านไผ่

๑) สิม สิมวัดมณีนิมิตวิทยารามบ้านลาน สะท้อนให้เห็นอิทธิพลเป็นเรื่องเกี่ยวกับสถานที่ศึกษาดูงาน แหล่งท่องเที่ยวของนักศึกษา นักท่องเที่ยวแวะเวียนมาอย่างมิได้ขาดสาย เปียฮอยตีนฮอยมือสร้างขึ้นด้วยภูมิปัญญาของคนในอดีต ส่วนตัวอาตมาเองเห็นว่าวัดแห่งนี้พัฒนาเปลี่ยนแปลงไปมาก แต่สิมกะบ่เปลี่ยนยังรักษาไว้ เพราะเห็นว่าสิมแห่งนี้เป็นตัวตนที่แท้จริงของคนอีสาน เห็นแล้วกะลำบากตาบ่พุ่มเพื่อยลำบากใจ ทำให้ยังคงอนุรักษ์สืบสาน^{๑๘๐} คนที่มาเบ่งสิมเคยสอบถามมาไกลจากทางภาคเหนือกะมีจึงถือได้ว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวของชุมชนเพื่อชุมชนอย่างแท้จริง การพัฒนาจากมีสิมหลังนี้กะเกิดขึ้นหลายอย่าง เช่น บ่เคยเห็นมัจจุเทศก์นำเที่ยวเตี้ยวนี้กะมี และนานมาแล้วที่มีการจัดตั้งกลุ่มแม่บ้าน ร้านค้าที่คนในชุมชนมาร่วมกันนำสินค้ามาทำร้านค้าเตี้ยวนี้กะมี^{๑๘๑} จึงทำให้เห็นว่าสิมนี้สร้างงาน สร้างหน้าที่ให้คนในชุมชน สร้างอาชีพแก่กลุ่มแม่บ้านนั่นเอง^{๑๘๒} ทำให้

^{๑๗๙} สัมภาษณ์ ตาชม พรหมมาฮุย, ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๘๐} สัมภาษณ์ พระครูโชติธรรมสาร, เจ้าอาวาสวัดมณีนิมิตวิทยาราม, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๘๑} สัมภาษณ์ นายอ่อนสา มาศรี, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๘๒} สัมภาษณ์ นายสังเวียน สอนบาล, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๕, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

คนในชุมชนหมู่บ้านลานรู้จักหน้าที่ของตนเอง ทุกฝ่ายมีงานทำ ทีมมัคคุเทศก์ก็ศึกษาหาความรู้เตรียมตัวเป็นคนนำเที่ยว กลุ่มแม่บ้านก็มีการรวมตัวกันทำขนม และสินค้าชุมชน^{๑๘๓} ทำให้ชาวบ้านนั้นเกิดความสามัคคีในหมู่คณะเพราะเวลาที่ม้งงานหรือกิจกรรมอะไรก็แล้วแต่นั้นชาวบ้านก็จะรวมตัวกันทำจนงานนั้นสำเร็จ^{๑๘๔} มีอิทธิพลต่อชาวบ้านคือ การที่ทำให้หมู่บ้านนั้นมีนักท่องเที่ยวเข้ามา ตลอดทั้งยังช่วยส่งเสริมกิจกรรมของกลุ่มแม่บ้าน เด็กนักเรียน และกลุ่มผู้ผลิตสินค้าในหมู่บ้านนั้นเป็นอย่างดี^{๑๘๕}

จึงเห็นได้ว่า สิมเป็นแหล่งท่องเที่ยวของนักศึกษาและผู้สนใจ ทำให้สร้างรายได้และสร้างอาชีพให้แก่คนในชุมชน คนในชุมชนจึงเห็นความสำคัญและคุณค่าโดยรวมใจกันอนุรักษ์และร่วมกันทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่ดึงดูดนักท่องเที่ยว จึงก่อให้เกิดความสามัคคีและความร่วมมือร่วมใจกันเป็นอย่างดี

๒) อุปแต้ม อุปแต้มวัดมณีมาวิทยารามบ้านลาน สิ่งที่สะท้อนให้เห็นชัดในเรื่องของอิทธิพลของ อุปแตมนั้นจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการที่สอนให้ชาวบ้านนั้นเป็นคนที่มีรู้จักเสียสละ ไม่ว่าจะเป็นการเสียสละทรัพย์เพื่อเป็นการให้ทานหรือ การเสียสละประโยชน์ส่วนตนในการทำกิจกรรมร่วมกันในสังคมย่อมทำให้เป็นสิ่งที่ส่งเสริมให้สังคมนั้นอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขการที่สอนให้คนในชุมชนนั้นเป็นคนที่มีรู้จักเสียสละย่อมส่งผลในเรื่องการอยู่ร่วมกันเพราะทำให้การทำงานร่วมกันนั้นสำเร็จไปด้วยดี^{๑๘๖} สิ่งที่ได้จากการเรียนรู้เกี่ยวกับอุปแต้มแล้วนำมาใช้ในชุมชนก็คือ หลักธรรมในการอยู่ร่วมกันโดยหลักๆแล้วก็เป็นเรื่อง ของการให้ทานและเรื่องของศีล ที่เป็นสิ่งที่ทำให้ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชนได้^{๑๘๗} สิ่งที่สัมพันธ์กันระหว่างอุปแต้มกับสังคมก็คือ เป็นสิ่งที่ทำให้หมู่บ้านนั้นมีชื่อเสียงตลอดทั้งทำให้ชาวบ้านนั้นเกิดความสามัคคีในด้านการทำงานรวมกันเวลาตอนรับ และเกิดการรวมกลุ่มของชาวบ้านในการทำกิจกรรมร่วมกันมากขึ้น^{๑๘๘} การที่มาวัดทุกวันนั้นก็เป็นที่ยืนยันว่าตนนั้นได้รับอิทธิพลจากการที่พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย พาเข้าวัดและปลูกฝังให้ตนนั้นเป็นคนอ่อนน้อมรู้จักให้ทาน โดยสมัยก่อนนั้นจะเป็นการที่ฟังนิทานเรื่องเวสสันดรชาดกที่เป็นอุปแต้มในรอบสัมนั้นจากปู่ย่า ตายาย^{๑๘๙} ทำให้ชาวบ้านนั้นเกิดความสามัคคีในหมู่คณะเพราะเวลาที่ม้งงานหรือกิจกรรมอะไรก็

^{๑๘๓} สัมภาษณ์ นางโฮม ไสปัน, ชาวบ้านบ้านลาน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๘๔} สัมภาษณ์ นางสาวาล สมิแจ้ง, ชาวบ้านบ้านลาน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๘๕} สัมภาษณ์ นางสาวอนุศรี เจาเศษ, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๑, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๘๖} สัมภาษณ์ พระครูโชติธรรมสาร, เจ้าอาวาสวัดมณีมาวิทยาราม, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๘๗} สัมภาษณ์ นายอ่อนสา มาศรี, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๘๘} สัมภาษณ์ นายสังเวียน สอนบาล, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๕, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๘๙} สัมภาษณ์ นางโฮม ไสปัน, ชาวบ้านบ้านลาน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

แล้วแต่นั้นชาวบ้านก็จะรวมตัวกันทำงานนั้นสำเร็จ^{๑๔๐} สิ่งที่ฮูปแต้มมีอิทธิพลต่อชาวบ้านมากที่สุดก็คือ การที่ทำให้หมู่บ้านนั้นมีนักท่องเที่ยวเข้ามาและทำให้คนรู้จักบ้านลาน มากขึ้น ตลอดทั้งยังช่วยส่งเสริมกิจกรรมของกลุ่มแม่บ้าน เด็กนักเรียน และกลุ่มผู้ผลิตสินค้าในหมู่บ้านนั้น เป็นอย่างดี^{๑๔๑}

จึงเห็นได้ว่า ฮูปแต้มเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชนและเป็นสิ่งที่สร้างชื่อเสียงให้แก่ชุมชน อีกทั้งมีคำสอนที่ให้ชาวบ้านยึดถือไปประพฤติปฏิบัติตาม คือ การรู้จักเสียสละประโยชน์ส่วนตัวเพื่อประโยชน์ส่วนรวม การให้ทาน และความสามัคคีในหมู่คณะ ซึ่งทำให้สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวได้เป็นอย่างดี ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ชาวบ้านและชุมชน

จากบทสรุปจากการศึกษาสืมและฮูปแต้มวัดมณีมาวิทยาราม บ้านลาน จึงทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ด้านชุมชน/สังคมได้ว่า สืมและฮูปแต้มเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สร้างชื่อเสียงให้แก่ชุมชนและถือเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชนด้วย คนในชุมชนจึงร่วมกันอนุรักษ์และทำกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยความสามัคคีและการเสียสละประโยชน์ส่วนตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวม เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้าสู่ชุมชน ส่งผลให้ชุมชนมีการพัฒนายิ่งขึ้น

๔.๓.๓.๔ วัดสระบัวแก้ว บ้านวังคุณ ตำบลหนองเม็ก อำเภอนองสองห้อง

๑) สืมวัดสระบัวแก้วสิ่งที่ทำให้สังคมและชุมชนนั้นอยู่ร่วมกันได้ คือความสามัคคีและการที่คนในสังคมมีศีล ซึ่งฮูปแตมนี่ก็สอนในเรื่องเหล่านี้ ตลอดทั้งเป็นสิ่งที่เสริมสร้างความสามัคคีในชุมชนตั้งแต่ก่อนนั้นก็คือการที่ทุกคนได้เสียสละ ประโยชน์ส่วนตัวเพื่อมาสร้างสืมจนสำเร็จการที่ฮูปแตมนั้นสะท้อนวิถีชีวิตของชุมชนนั้นก็จะเป็นเรื่องความเสียสละ และความสามัคคี ตลอดทั้งเป็นผู้ที่มีศีล ถึงจะทำให้อยู่ร่วมกันในสังคมนั้นได้อย่างสงบสุขช่วยส่งเสริมให้คนในหมู่บ้านเป็นคนที่มีศีลและความเสียสละ ตลอดทั้งความสามัคคี ถ้าหากคนเหล่านั้นอยู่ร่วมกันแล้วไม่มีสิ่งเหล่านี้ก็จะอยู่ด้วยกันอย่างและเป็นสังคมที่เห็นแก่ตัว^{๑๔๒} ความสามัคคี เพราะอดีตนั้นชาวบ้านจะรวมมือร่วมกันสร้างจนเสร็จได้ต้องอาศัยความสามัคคี ตลอดทั้งความเสียสละ ในประโยชน์ส่วนตัวเพื่อให้งานนั้นสำเร็จได้^{๑๔๓} การเป็นคนที่มีศีลเพราะแต่อดีตนั้นการได้ปลูกฝังจากพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ในเรื่องที่ว่าการเล่นทานเกี่ยวกับฮูปแต้มให้ฟังเวลาไปวันนั้นสามารถปลูกฝังและสอนคนได้ดีเพราะเป็นการปลูกฝังที่จิตได้สำนึก^{๑๔๔} สิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างสืมกับชุมชนก็คือความเสียสละ และความสามัคคี

^{๑๔๐} สัมภาษณ์ นางสังวาล สมิแจ้ง, ชาวบ้านบ้านลาน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๔๑} สัมภาษณ์ นางสาวอนุศรี เจาเศษ, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๑, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๔๒} สัมภาษณ์ พระครูวิบูลสารการ, เจ้าอาวาสวัดสระบัวแก้ว บ้านวังคุณ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๔๓} สัมภาษณ์ คุณครูละมัย นามอ่อนตา, คุณครูสอนมัธยมศึกษาชั้นน้อย, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๔๔} สัมภาษณ์ พ่อประสิด คำพิลา, ปราชญ์ชาวบ้านบ้านวังคุณ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

เพราะในปัจจุบันนั้นชาวบ้านมักจะคอยช่วยเหลือกันและกันตลอดเวลาที่มีงานในวัดหรืองานส่วนรวม^{๑๔๕} น่าจะเกี่ยวข้องกับเรื่องของศีล โดยเฉพาะศีลข้อที่ ๓ คือเรื่องการไม่ไปผิดลูกผิดเมียของคนอื่น เพราะว่าสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่สถาบันครอบครัวอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข^{๑๔๖} ชาวบ้านมีความเสียสละช่วยเหลือซึ่งกันและกันเป็นอย่างดีเวลามีงานหรือกิจกรรมในชุมชน ตลอดทั้งกิจกรรมที่ทางวัดนั้นจัดขึ้น ตลอดทั้งสอนเรื่องความสามัคคีเวลาทำงาน ซึ่งความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันนี้นั้นจะทำให้ชาวบ้านนั้นสามารถทำงานที่เป็นส่วนรวมให้สำเร็จลุล่วงไปได้ดี ตลอดทั้งการสะท้อนในเรื่องของศีลธรรม ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจและเป็นที่ทำให้คนในสังคม ไม่ว่าจะเป็นระดับครอบครัว จนถึงระดับชุมชนนั้นอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขได้^{๑๔๗}

จึงเห็นได้ว่า สิมเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชน คือ การร่วมกันด้วยความสามัคคี การที่คนในสังคมมีศีลธรรม จริยธรรม การรู้จักเสียสละ โดยเฉพาะการเสียสละประโยชน์ส่วนตนให้แก่ประโยชน์ส่วนรวม และปลูกฝังให้รู้จักช่วยเหลือซึ่งกันและกันจึงนำมาซึ่งการอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างมีความสุข

๒) อุบัตัม อุบัตัมวัดสระบัวแก้ว ได้มีความสัมพันธ์กับชุมชนโดยมีส่งผลชุมชนบ้านลานนั้นอยู่ร่วมกันได้ คือความสามัคคี และการที่คนในสังคมมีศีล มีความเสียสละซึ่งปรากฏในอุบัตัมอยู่ในสิมแห่งนี้เรื่องพระลักพระราม ซึ่งแฝงคติคำสอน หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องทาน ศีล ภาวนา ส่งผลให้ชุมชนบ้านอยู่ร่วมกันอย่างเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน ทำให้อยู่ร่วมกันในสังคมนั้นได้อย่างสงบสุขการนำเอาอุบัตัมมาเทศนาแสดงให้เห็นถึงเนื้อหา และคติธรรมที่ปรากฏอยู่ภายในที่บ่งบอกถึงการศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาของชุมชนแห่งนี้อย่างมาก จึงทำให้ชุมชนเป็นอยู่อย่างสันติสุขอยู่ดีกินดี เป็นหมู่บ้านแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง ช่วยส่งเสริมให้คนในหมู่บ้านเป็นคนที่มีศีลและมีธรรมความเสียสละ ตลอดทั้งความสามัคคี^{๑๔๘} อุบัตัมเรื่องนี้มีความสำคัญมาก เพราะประวัติส่วนหนึ่งมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า ตอนเสวยพระชาติเป็นพระรามในรามชาดกนั่นเอง จึงเป็นเรื่องสูงส่งเพราะสอดแทรกหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา สอนถึงเรื่องศีลข้อ ๓ จะต้องยึดมั่นจึงทำให้มีความเกี่ยวข้องกับชุมชนโดยตรงนั่นเอง^{๑๔๙} ส่วนตัวได้รับการปลูกฝังจากพ่อแม่เคยเล่านิทานเกี่ยวกับอุให้ฟังจึงทำให้เห็นว่า มีความสำคัญกับชุมชนตั้งแต่นั้นมา สื่อถึงคติคำสอนสามารถปลูกฝังสั่งสอนคนได้

^{๑๔๕} สัมภาษณ์ นางสมเพียร คำพิลา, ชาวบ้านบ้านวังคูณ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๔๖} สัมภาษณ์ นายอรุณ ศรีเดช, ผู้ใหญ่บ้านบ้านวังคูณ หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๔๗} สัมภาษณ์ นายเทวกร พรหมสวัสดิ์, ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านบ้านวังคูณ หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๔๘} สัมภาษณ์ พระครูวิบูลสารการ, เจ้าอาวาสวัดสระบัวแก้ว บ้านวังคูณ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๑๔๙} สัมภาษณ์ คุณครูละมัย นามอ่อนตา, คุณครูสอนมัคคุเทศก์น้อย, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

ดีเพราะเป็นการปลูกฝังที่จิตใต้สำนึก^{๒๐๐} ผลที่เกิดกับชุมชนที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของชุมชนกับอุปถัมภ์ คือ การรู้จักหน้าที่รับผิดชอบ ด้วยการจัดกลุ่มแม่ครัวแม่บ้าน นำนักท่องเที่ยวยุโรปและคอยช่วยเหลือกันและกันตลอดเวลาที่มีงานในวัดหรืองานส่วนรวม^{๒๐๑} ทำให้คนอยู่ในชุมชนของเราเป็นคนมีศีลมีธรรมในจิตใจ เป็นสังคมน่าอยู่^{๒๐๒} ชาวบ้านมีความเสียสละช่วยเหลือซึ่งกันและกันเป็นอย่างดีเวลาในงานหรือกิจกรรมในชุมชน ตลอดทั้งกิจกรรมที่ทางวัดนั้นจัดขึ้น ตลอดทั้งสอนเรื่องความสามัคคีเวลาทำงาน^{๒๐๓}

จึงเห็นได้ว่า อุปถัมภ์ที่แฝงไปด้วยคติธรรมคำสอน เพื่อเป็นหลักให้คนในชุมชนอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสันติสุข คือ ความสามัคคี ความเสียสละ การอยู่ร่วมกันด้วยความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การมีศีลธรรมโดยเฉพาะศีลข้อ ๓ และการปลูกฝังให้เป็นคนดี มีจิตสำนึก รู้จักรับผิดชอบ ซึ่งทำให้สังคมน่าอยู่และสงบสุข

จากบทสรุปจากการศึกษาสัมภาษณ์และอุปถัมภ์วัดสระบัวแก้ว บ้านวังคุณ ทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของชุมชนด้านชุมชน/สังคมได้ว่า สิมและอุปถัมภ์เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชนเนื่องจากอุปถัมภ์นั้นแฝงไปด้วยหลักธรรมคำสอนที่นำมาซึ่งสังคมน่าอยู่และทำให้คนในชุมชนอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสงบสุข โดยหลักธรรมคำสอนนั้นได้แก่ ความสามัคคี การมีศีลธรรม การรู้จักเสียสละ การรู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และการปลูกฝังให้รู้จักหน้าที่รับผิดชอบของตนเอง และเป็นคนดีของสังคมสืบไป

๔.๓.๓.๕ วัดสระทอง บ้านบัว ตำบลกุดเค้า อำเภอมัญจาคีรี

๑) สิม สิมวัดสระทอง บ้านบัวได้มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับชุมชน สิมแห่งนี้ได้สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของชาวมัญจาคีรีในอดีต โดยเฉพาะเป็นเรื่องวีรกรรมของเจ้าเมืองมัญจาคีรี ตลอดทั้งสิมนี้เป็นสิ่งที่ดึงดูดใจของชาวบ้านมาตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบันและยังเป็นสิ่งที่ภาคภูมิใจของชาวบ้านโดยแท้เพราะได้รับรางวัลจากยูเนสโก จึงทำให้ชื่อเสียงของหมู่บ้านนั้นเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปมากขึ้น^{๒๐๔} มีอิทธิพลต่อชาวบ้านมากที่สุดก็คือ การที่ทำให้หมู่บ้านนั้นมีนักท่องเที่ยวเข้ามาและทำให้คนรู้จักบ้านบัว มากขึ้น ตลอดทั้งยังส่งเสริมกิจกรรมของกลุ่มแม่บ้าน เด็กนักเรียน และกลุ่มผู้ผลิต

^{๒๐๐} สัมภาษณ์ พ่อประสอ คำพิลา, ปรากฏชาวบ้านบ้านวังคุณ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๐๑} สัมภาษณ์ นางสมเพียร คำพิลา, ชาวบ้านบ้านวังคุณ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๐๒} สัมภาษณ์ นายอรุณ ศรีเดช, ผู้ใหญ่บ้านบ้านวังคุณ หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๐๓} สัมภาษณ์ นายเทวกร พรหมสวัสดิ์, ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านบ้านวังคุณ หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๐๔} สัมภาษณ์ พระครูปลัดนรินทร์ กิตติภทโท, เจ้าอาวาสวัดสระทอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สินค้าในหมู่บ้านนั้น เป็นอย่างดี^{๒๐๕} การที่สอนให้คนในชุมชนนั้นเป็นคนที่ยึดถือเสียสละยอมสละผมในเรื่องการอยู่ร่วมกันเพราะทำให้การทำงานร่วมกันนั้นสำเร็จไปด้วยดี สะท้อนวิถีชีวิตของชุมชนนั้นก็น่าจะเป็นเรื่องความเสียสละ และความสามัคคี ตลอดทั้งเป็นผู้ที่มีศีล ถึงจะทำให้อยู่ร่วมกันในสังคมนั้นได้อย่างสงบสุข^{๒๐๖} ก่อให้เกิดความสามัคคีในหมู่บ้านมากขึ้น และชาวบ้านก็มีรายได้จากการรวมกลุ่มกับทำกิจกรรม คือการทอผ้ามัดหมี่โดยใช้ธูปปั้นตามผนังลึงเก้านี้มาเป็นลายประดับผ้า^{๒๐๗} สอนให้คนรู้จักเป็นคนที่ยึดถือ หิริโอตตปะแล้วนั้นยอมทำให้ชาวบ้านนั้นสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุขไม่ว่าจะเป็นระดับครัวเรือนไปจนถึงระดับชุมชน ตลอดทั้งเป็นสิ่งที่ใช้ในการยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้านตั้งแต่ในอดีต จนถึงปัจจุบัน^{๒๐๘} ชาวบ้านบ้านบ้วนนั้นเชื่อว่าลึงเก้านี้เป็นสิ่งที่ทำให้คนทั่วไปรู้จักบ้านบ้วนมากขึ้นเพราะเป็นสถานที่ท่องเที่ยวตลอดทั้งได้รับรางวัลจากยูเนสโก^{๒๐๙}

จึงทำให้เห็นว่า ลึงเก้านี้เป็นสถานที่ที่สร้างชื่อเสียงให้แก่ชุมชนและยังได้รับรางวัลจากองค์การยูเนสโก ส่งผลให้มียานักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมเป็นจำนวนมาก หมู่บ้านเป็นที่รู้จักมากยิ่งขึ้นเนื่องจากลึงเก้านี้สะท้อนเรื่องราววิถีชีวิตของคนในอดีตและวิวัฒนาการของเจ้าเมืองมัญญา โดยมีการสอดแทรกคุณธรรมคำสอนเรื่องความเสียสละและความสามัคคี ทำให้ชาวบ้านอาศัยอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

๒) ธูปปั้นธูปปั้นวัดสระทอง บ้านบ้วนได้มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับชุมชน สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของชาวมัญญาในอดีต ว่าบ้านบ้วนได้ย้ายมาจากบ้านหัวจระเข้ และมีธูปปั้นนักมวย คนต่อสู้กัน ซึ่งก็หมายถึงเจ้าเมืองได้กระทำวิวัฒนาการเข้าร่วมปราบฮ่อ และกีฬาที่ชื่นชอบนั้นคือนักมวย โดยส่วนตัวอาตมามองเห็นเป็นเรื่องประวัติหมู่บ้านและวิวัฒนาการของเจ้าเมืองมัญญานั้นเองจึงเป็นสิ่งที่ดึงดูดใจของชาวบ้านโดยแท้เพราะได้รับรางวัลจากยูเนสโก จึงทำให้ชื่อเสียงของหมู่บ้านนั้นเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปมากขึ้น^{๒๑๐} มีอิทธิพลต่อชาวบ้านมากที่สุดก็คือ การที่ทำให้หมู่บ้านนั้นมียานักท่องเที่ยวเข้ามาและทำให้คนรู้จักบ้านบ้วน ตลอดทั้งช่วยส่งเสริมกิจกรรมของกลุ่มแม่บ้าน เด็กนักเรียนและกลุ่มผู้ผลิตสินค้าเป็นอย่างดี^{๒๑๑} ธูปปั้นที่ปรากฏในลึงเก้านั้นแตกต่างจากที่อื่นๆ แฝงด้วยคติธรรมคำสอนให้

^{๒๐๕} สัมภาษณ์ นายประยุทธ์ แสนเสาร์, ผู้ใหญ่บ้านบ้านบ้วน หมู่ที่ ๑๗, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๐๖} สัมภาษณ์ นายแพง เดชบำรุง, ผู้ใหญ่บ้านบ้านบ้วนหมู่ที่ ๑, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๐๗} สัมภาษณ์ แม่สำลี จันทร์โทศรี, ชาวบ้านบ้านบ้วน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๐๘} สัมภาษณ์ แม่สุพร ศรีหาญ, ชาวบ้านบ้านบ้วน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๐๙} สัมภาษณ์ แม่อุ้นใจ นพแสง, ชาวบ้านบ้านบ้วน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๑๐} สัมภาษณ์ พระครูปลัดนรินทร์ กิตติภโท, เจ้าอาวาสวัดสระทอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๑๑} สัมภาษณ์ นายประยุทธ์ แสนเสาร์, ผู้ใหญ่บ้านบ้านบ้วน หมู่ที่ ๑๗, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

คนในชุมชนเป็นคนที่รู้จักเสียสละ สามัคคี ตลอดทั้งเป็นผู้ที่มีศีล ถึงจะทำให้อยู่ร่วมกันในสังคมนั้นได้อย่างสงบสุข^{๒๑๒} ก่อให้เกิดความสามัคคีในหมู่บ้านมากขึ้น และชาวบ้านก็มีรายได้จากการรวมกลุ่มกับทำกิจกรรม คือการทอผ้ามัดหมี่โดยใช้ฮูปปั้นตามผนังสิมหลังเก่านั้นมาเป็นลายประดับผ้า^{๒๑๓} สอนให้คนรู้จักเป็นคนที่มีรู้จัก หิริโอตตบัพเปแล้วนั้นย่อมทำให้ชาวบ้านนั้นสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุขไม่ว่าจะเป็นระดับครอบครัวไปจนถึงระดับชุมชน ตลอดทั้งเป็นสิ่งที่ใช้ในการยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้านตั้งแต่ในอดีต จนถึงปัจจุบัน^{๒๑๔} ชาวบ้านบ้านบ้วนนั้นเชื่อว่า ฮูปปั้นที่อยู่ในสิมนั้นเป็นสิ่งที่ทำให้คนทั่วไปรู้จักบ้านบ้วนมากขึ้นเพราะเป็นสถานที่ท่องเที่ยวตลอดทั้งได้รับรางวัลจากยูเนสโก^{๒๑๕}

จึงทำให้เห็นได้ว่า ฮูปปั้นสะท้อนเรื่องราววิถีชีวิตในอดีต จึงเป็นที่ดึงดูดความศรัทธาและยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชน ชาวบ้านเกิดความสามัคคีและความภาคภูมิใจ จึงร่วมกันสร้างให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวในชุมชน ทำให้หมู่บ้านเป็นที่รู้จักและมีผู้คนเข้ามาท่องเที่ยวมากมาย อีกทั้งในฮูปปั้นนั้นแฝงคติธรรมเรื่องความเสียสละและความสามัคคี ส่งผลให้ชาวบ้านอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุข

จากบทสรุปจากการศึกษาสิมและฮูปปั้นวัดสระทอง บ้านบ้วน ทำให้ทราบถึงความสัมพันธ์ของชุมชนด้านชุมชน/สังคมได้ว่า สิมและฮูปปั้นเป็นสะท้อนวิถีชีวิตของคนมัญจาในอดีตและวีรกรรมของเจ้าเมืองมัญจา ซึ่งแฝงไปด้วยหลักธรรมคำสอนเรื่องความเสียสละและความสามัคคี ทำให้ชาวบ้านยึดถือมาประพฤติปฏิบัติในชีวิต และคนในชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ชาวบ้านเกิดความศรัทธา เกิดความภาคภูมิใจในชุมชนของตนเอง และที่สำคัญได้รับรางวัลจากองค์การยูเนสโกที่ทำให้หมู่บ้านมีชื่อเสียงและเป็นที่รู้จักมากยิ่งขึ้น

จากบทสรุปที่ได้จากการศึกษาทั้ง ๕ พื้นที่ พบว่า สิมและฮูปปั้นมีความสัมพันธ์ด้านชุมชน/สังคม สิมที่ประกอบด้วยฮูปปั้นหรือฮูปนั้นนั้น ถือเป็นแหล่งโบราณสถาน แหล่งท่องเที่ยวและแหล่งเรียนรู้ที่ทรงคุณค่า มีความสำคัญ และก่อให้เกิดความภาคภูมิใจของคนในชุมชน อีกทั้งเป็นศูนย์รวมและเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี เมื่อชุมชนเห็นความสำคัญและคุณค่าของสิมและฮูปปั้น คนในชุมชนก็ก่อให้เกิดความสามัคคี ความเสียสละ โดยเฉพาะการเสียสละเวลาส่วนตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวมในการร่วมกันอนุรักษ์และพัฒนาสิมให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวให้เกิดขึ้นในชุมชนของตน ฮูปปั้นภายในสิมนั้นสะท้อนถึงวิถีชีวิตของชาวบ้านในอดีตและวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องต่าง ๆ ที่แฝงไปด้วยคติธรรมคำสอน เพื่อให้ชาวบ้านได้ยึดถือประพฤติปฏิบัติตามและปรับประยุกต์ใช้ในชีวิต

^{๒๑๒} สัมภาษณ์ นายแพง เดชบำรุง, ผู้ใหญ่บ้านบ้วนหมู่ที่ ๑, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๑๓} สัมภาษณ์ แม่สำลี จันทร์โทศรี, ชาวบ้านบ้านบ้วน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๑๔} สัมภาษณ์ แม่สุพร ศรีหาญ, ชาวบ้านบ้านบ้วน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๑๕} สัมภาษณ์ แม่อุ้นใจ นพแสง, ชาวบ้านบ้านบ้วน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

ของตน ได้แก่ ความสามัคคี ความเสียสละ การมีศีลธรรม การรู้จักเอื้อเฟื้อแบ่งปัน การรู้จักหน้าที่รับผิดชอบของตนเอง เป็นต้น ซึ่งหลักธรรมคำสอนเหล่านี้ทำให้คนในชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสันติสุข และสืบในบางแห่งยังได้รับรางวัลจากองค์กรยูเนสโก ทำให้ชุมชนมีชื่อเสียง เป็นที่รู้จัก และสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวได้เป็นจำนวนมาก ส่งผลให้คนในชุมชนมีรายได้เสริมและชุมชนพัฒนามากยิ่งขึ้น

๔.๓.๔ ความสัมพันธ์ด้านวัฒนธรรมประเพณี

พุทธศิลป์นอกจากจะแฝงด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาแล้ว จิตรกรหรือ ช่างแต้มยังสอดแทรกวัฒนธรรมประเพณีในชุมชนอดีต ซึ่งสามารถสะท้อนให้ผู้สนใจสืบและอุปแต้มได้เข้าใจและรับความรู้ที่แฝงอยู่ สืบและอุปแต้มในจังหวัดขอนแก่น พื้นที่ ๕ แห่งนั้น มีเนื้อหาความสัมพันธ์ด้านวัฒนธรรมประเพณี ดังนี้

๔.๓.๔.๑ วัดไชยศรี บ้านสาวตี่ ตำบลสาวตี่ อำเภอเมือง

๑) สืบสืบบ้านสาวตี่นั้นมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมประเพณีหลายอย่าง ซึ่งพิธีบรรพชาอุปสมบทยังใช้ประกอบสังฆกรรมของสงฆ์อยู่ สำหรับประเพณีวัฒนธรรมวิถีชีวิตของชาวบ้านนั้น ทางวัดไชยศรีได้จัดบุญเดือน ๓ บุญบั้งข้าวจี โดยทางวัดจะอำนวยความสะดวกให้ชาวบ้านนำข้าวสุกมาทำบั้งข้าวจีที่วัด ก่อนวันงานบุญ ๑ คืน ประเพณีดังกล่าวนอกจากชาวบ้านมาร่วมแล้ว ยังได้รับความสนใจจากหน่วยงานราชการทั้งภาครัฐและภาคเอกชนมาร่วมในคืนวันทำข้าวจี กลางคืนมีมหรสพสมโภชตลอด ภาคเช้าทำบุญตักบาตรข้าวจี นอกจากนั้น บุญประเพณีสงกรานต์ ทางวัดได้จัดสวดเสเดาะห์เคราะห์ต่อชะตาให้แก่คนในชุมชนและประชาชนภายนอก นับว่าเป็นประเพณีที่ยิ่งใหญ่ เพราะได้รับงบประมาณสนับสนุนการจัดกิจกรรมและสื่อสารมวลชนก็มาร่วมเป็นจำนวนมาก สิ่งที่มีสัมพันธ์กับประเพณีของชาวบ้าน ก็จะมีเกี่ยวกับฮีต ๑๒ ครอง ๑๔ โดยเฉพาะในวันสงกรานต์จะมีพิธีต่อชะตา คนก็จะมาร่วมกันเป็นจำนวนมาก^{๒๑๖} ตนเองได้มีส่วนร่วมทุกประเพณี กิจกรรมที่ทางวัดไชยศรีจัดขึ้น บุญใหญ่ก็จะมีบุญข้าวจี เดือน ๓ และพิธีสวดต่อชะตาเสเดาะห์เคราะห์ในวันสงกรานต์เพื่อความร่มเย็นเป็นสุขของคนในชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้อง^{๒๑๗} ในฐานะผู้นำของชุมชนก็ได้เป็นคนประสานงานในการจัดงานบุญประเพณี ก็จะเห็นความร่วมมือของคนในชุมชน และนักท่องเที่ยวที่มาศึกษาเกี่ยวกับบุญประเพณีและนักสื่อสารมวลชน หลายช่อง มาถ่ายทอดตอนจัดกิจกรรมงานประเพณีบุญที่จัดขึ้นทุกปี^{๒๑๘} งานบุญประเพณีของวัดไชยศรีจะมีจัดตลอด คือจัดตามฮีต ๑๒ ครอง

^{๒๑๖} สัมภาษณ์ พระครูบุญชยากร, เจ้าอาวาสวัดไชยศรี, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๑๗} สัมภาษณ์ แม่รินไธย์ บุญมี, ชาวบ้านสาวตี่, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๑๘} สัมภาษณ์ แม่สมร คำโหมง, ผู้ใหญ่บ้านสาวตี่ หมู่ ๘, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

๑๔ ตั้งแต่พ่อแม่ในอดีตพาจัดพาทำมา แต่หลักๆจะมีบุญปั้นข้าวจี และบุญสวดมนต์สะเดาะห์เคราะห์ต่อชะตา^{๒๑๙} ประเพณีวัฒนธรรมที่ชุมชนวัดไชยศรี บ้านสาววัดถี จะถูกนำโดยพระครูเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันเป็นประธาน เป็นผู้นำพาทำพาปฏิบัติ และทุกขั้นตอนก็จะมีผู้ที่ให้ความสนใจมาศึกษาอยู่เสมอ วัดไชยศรีนี้จึงไม่ขาดจากกิจกรรม เพราะจัดตามฮีต ๑๒ ครอง ๑๔ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวันสงกรานต์จะมีคนหลังไหลมาเป็นจำนวนมากมาร่วมกิจกรรม มีทั้งนิสิตนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยในขอนแก่น รวมทั้งคนในชุมชนจะได้มีส่วนร่วมในบุญประเพณีตลอด^{๒๒๐} มีความสัมพันธ์ต่อวัฒนธรรมประเพณีที่จัดขึ้นตามฮีต ๑๒ ครอง ๑๔ โดยมีการถ่ายทอดองค์ความรู้ในงานบุญประเพณีด้วย บุญประเพณีบุญข้าวจี ในเดือน ๓ บุญสงกรานต์สงน้ำดำหัวและในสุดท้ายจะมีการประกอบพิธีสวดมนต์สะเดาะห์ต่อชะตาให้คนในชุมชนและผู้สนใจทั่ว เพื่อความร่มเย็นเป็นสุขขจัดปัดเป่าสิ่งที่ไม่ดีอัปมงคลให้โชคร้ายมีชัย^{๒๒๑}

จึงเห็นได้ว่า สิมมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมประเพณีตามฮีต๑๒ครอง ๑๔ของชาวอีสาน โดยเฉพาะบุญเดือนสามบุญข้าวจีและบุญประเพณีสงกรานต์ ซึ่งได้รับความสนใจจากคนในชุมชน นักศึกษา นักท่องเที่ยวและสื่อมวลชน และยังได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐและเอกชน จึงทำให้มีผู้คนมาร่วมเป็นจำนวนมาก นอกจากนั้นยังมีพิธีสะเดาะห์เคราะห์ต่อโชคร้ายที่ทำได้ดึงดูดความสนใจชาวบ้านและผู้คนเข้าร่วมเพื่อปัดเป่าความอัปมงคลและเกิดความโชคดีในชีวิต

๒) ฮูปแต้ม ฮูปแต้มวัดไชยศรีนั้นมีความสัมพันธ์ส่งอิทธิพลต่อวัฒนธรรมประเพณีหลายอย่าง ซึ่งภายในสิมมีฮูปแต้มที่เกี่ยวข้องกับประเพณีงานบุญของชาวบ้าน มีการเฉลิมฉลองในงานบุญ วัฒนธรรมการแต่งกายของตัวละครในฮูปแต้ม จึงทำให้เห็นได้ถึงการแต่งกายของคนในชุมชนครั้งอดีตที่ผ่านมา การเฉลิมฉลอง การละเล่นในงานบุญประเพณี มีการเสป่เป่าแคนที่แสดงออกถึงความสนุกสนานทำให้ชุมชนแห่งนี้เมื่อมีงานบุญประเพณีเกิดขึ้นก็มีมหรสพมาสมโภชนตลอด ดังเช่นปัจจุบันเมื่อมีบุญประเพณีก็จะมีหมอลำหรือวงดนตรีในชุมชนมาสมโภชน เช่น วัดไชยศรีได้จัดบุญเดือน ๓ บุญปั้นข้าวจี กลางคืนมีมหรสพสมโภชนตลอด ฮูปแต้มจะบรรยายสอดแทรกเกี่ยวกับวัฒนธรรมการแต่งกายของตัวละครในฮูป ทำให้ทราบถึงคนในอดีตเรียบง่ายในการแต่งกาย เน้นเรียบง่าย นอกจากนั้นมีภาพเกี่ยวกับการละเล่นการเฉลิมฉลองด้วยเครื่องดนตรีพื้นบ้าน เช่น แคน ปี่ กลอง เป็นต้น และฮูปที่ปรากฏบ้านเรือนในฉากต่างๆ จึงทำให้เห็นถึงสังคมในอดีตอีกด้วย๒๒๒ เกี่ยวกับวัฒนธรรมการวาดฮูปแต้มของช่างชาวอีสาน เอกลักษณะที่ไม่เหมือนภาคกลาง คือ ไม่มี

^{๒๑๙} สัมภาษณ์ พ่อไพฑูรย์ คำโมง, กำนันตำบลสาววัดถี, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๒๐} สัมภาษณ์ พ่อสุ่ม สุวรรณวงศ์, ปราชญ์ชาวบ้านสาววัดถี, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๒๑} สัมภาษณ์ พ่อคำบาง เพี้ยศักดิ์, ชาวบ้านสาววัดถี, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๒๒} สัมภาษณ์ พระครูบุญญากร, เจ้าอาวาสวัดไชยศรี, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

กฎเกณฑ์ตายตัว ไม่มีการจัดวางในการวาดที่แน่นอนบางทีก็วาดสลับไปกลับมา บางทีก็วาดด้วยอารมณ์ของศิลปินคือวาดภาพกาก (ภาพที่ตัวละครโห่ร้องว๊วะเพศ) แต่ส่วนใหญ่สอดคล้องทฤษฎีที่ปรากฏชัดในวรรณกรรมอีสาน๒๒๓ นอกจากนั้น ยังมีวัฒนธรรมของชาวอีสานที่ชอบฟังนิทานธรรมะในรูปแบบต่างๆ เช่น หมอลำ ฮูปแต้ม หนังสือ เป็นต้น บางทีก็ศึกษาด้วยตัวเอง จากการฟังลำ จากการศึกษารอง จากนิทาน จึงจำเป็นหรือประสงค์จะสื่อให้คนรุ่นหลังรู้ว่ามีการวรรณกรรมเรื่องใดบ้างปรากฏในพื้นที่บ้านนั้นเอง๒๒๔ ภายในฮูปแต้มจะมีฮูปคนแต่งกายแบบพื้นบ้าน ผู้หญิงนุ่งผ้าซิ่น พาดผ้าสไบ ผู้ชายนุ่งผ้าขาวม้า นุ่งผ้าสะโพรง ทำให้เห็นภาพวิถีชีวิตวัฒนธรรมการแต่งกายในอดีตได้อย่างชัดเจน๒๒๕ ประเพณีวัฒนธรรมที่จัดขึ้นในชุมชนวัดไชยศรีทุกครั้ง ท่านพระครูเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันเป็นประธาน เป็นผู้นำพาทำปาฏิหาริย์ และทุกชั้นตอนก็จะมีผู้ที่ให้ความสนใจมาศึกษา มีการถ่ายทอดองค์ความรู้ที่แฝงอยู่ในบุญประเพณีอยู่เสมอ๒๒๖ ฮูปแต้มมีความสัมพันธ์ต่อวัฒนธรรมประเพณีชุมชนได้เป็นอย่างดี เป็นองค์ความรู้ที่ช่างผู้ชาญฉลาดได้วาดโดยแฝงด้วยคติธรรม สำหรับประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน๒๒๗

จึงเห็นได้ว่า ฮูปแต้มภายในสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับประเพณีและวัฒนธรรมการแต่งกายของคนในชุมชนจากอดีตที่ผ่านมา คือ การแต่งกายที่เรียบง่ายแต่เน้นความเรียบร้อย โดยผู้หญิงนุ่งผ้าซิ่น พาดผ้าสไบและผู้ชายนุ่งผ้าขาวม้าหรือผ้าสะโพรงและมีการเฉลิมฉลอง การละเล่น ในงานบุญประเพณี รวมทั้งการเป่าแคน ซึ่งทำให้ชุมชนจัดมีมหรสพสมโภชน์ฉลองงานบุญสืบต่อกันมา

จากบทสรุปที่ได้จากการศึกษาฮูปแต้มและฮูปแต้ม ทำให้เห็นความสัมพันธ์ของชุมชนด้านวัฒนธรรมประเพณีได้ว่า ฮูปแต้มมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมของชาวอีสาน คือ ฮิตสิบสอง คลองสิบสี่ โดยเฉพาะงานบุญเดือนสามบุญข้าวจีและบุญประเพณีสงกรานต์ และวัฒนธรรมการแต่งกายที่เรียบง่ายแต่เรียบร้อย รวมทั้งการมีมหรสพสมโภชน์ตามที่ปรากฏในฮูปแต้ม ซึ่งได้รับความสนใจจากคนในชุมชน นักท่องเที่ยวและสื่อมวลชน เข้าร่วมทำพิธีในงานบุญประจำปีเป็นจำนวนมาก อีกทั้งได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของภาครัฐและเอกชน นอกจากนี้ยังมีพิธีการสะเดาะเคราะห์ต่อชะตาชีวิตด้วย จึงทำให้มีวัฒนธรรมและประเพณีที่ดงามตามฮีตคลองสิบมาสู่ลูกหลาน

๒๒๓ สัมภาษณ์ แม่รัตนไธย์ บุญมี, ชาวบ้านสาวดี, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

๒๒๔ สัมภาษณ์ แม่สมร คำโหมง, ผู้ใหญ่บ้านสาวดี หมู่ ๘, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

๒๒๕ สัมภาษณ์ พ่อไพฑูรย์ คำโหมง, กำนันตำบลสาวดี, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

๒๒๖ สัมภาษณ์ พ่อสุ่ม สุวรรณวงศ์, ปราชญ์ชาวบ้านสาวดี, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

๒๒๗ สัมภาษณ์ พ่อคำบาง เพี้ยศักดิ์, ชาวบ้านสาวดี, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

๔.๓.๔.๒ วัดสนวนวารีพัฒนาราม บ้านหัวหนอง ตำบลหัวหนอง อำเภอบ้านไผ่

๑) สิม สิมวัดสนวนวารีพัฒนาราม หลังจากทีทางวัดพร้อมกับชาวบ้านได้สร้างสิมหลังใหม่ทดแทนหลังเก่าที่มีขนาดเล็ก ภายหลังสงฆ์ได้สวดถอดสวดถอนไปผูกสีมาสมมติสิมหลังใหม่ พิธีกรรมการบรรพชาอุปสมบท และสวดมนต์ทำวัตรส่วนใหญ่แล้วใช้สิมหลังใหม่ แต่บางครั้งก็ยังทำพิธีบนสิมหลังเก่า เช่น เวียนเทียนในวันสำคัญ จัดกิจกรรมตักบาตรในวันสำคัญ เช่น ปีใหม่ ตักบาตรเทโว เป็นต้น^{๒๒๘} ไม่ได้มีวัฒนธรรมประเพณีอะไรที่เกี่ยวข้องกับสิมมากนัก เพราะหลักๆแล้วชาวบ้านก็ยึดหลักฮีต ๑๒ ในการทำบุญมาโดยตลอด ซึ่งจะใช้เป็นสถานที่สำหรับประกอบพิธีทางพระพุทธศาสนา ในโอกาสที่สมควรเท่านั้น เช่น การทอดผ้าป่า การอธิบายบรรยายนำเที่ยว^{๒๒๙} ถ้าจะพูดถึงฮีตคลองที่ชาวบ้านเคยเสดเคยทำมาในอดีตนั้น ก็คือ สมัยก่อนนั้นจะไปทำกิจกรรมต่างๆอยู่ที่วัด คนสมัยก่อนจะมักพาลูกหลานเข้าวัด แต่ปัจจุบันนี้เปลี่ยนไปจากเดิมคนเริ่มห่างวัด น่าจะเป็นเพราะยากในเรื่องการทำมาหากิน จนทำให้คนสมัยนี้ลืมนึกถึงสิ่งที่เคยทำเคยประพฤติมาในอดีต^{๒๓๐} ประเพณีและวัฒนธรรมของชาวบ้านนั้น ก็ยึดฮีต ๑๒ คลอง ๑๔ ประเพณีอีสานของเขาเป็นหลักในการใช้ชีวิตปกติ ไม่ได้มีประเพณีอะไรที่เด่นชัด หรือนอกเหนือจากนั้น^{๒๓๑} สมัยก่อนนั้นก็จะพากันไปฟังลำอยู่ที่วัด ก่อนที่หมอลำจะเริ่มก็จะไปเล่นรอบสิม ก็จะมีผู้เฒ่ามาว่านทานสู่ฟัง เกี่ยวกับเรื่องสินไซ แต่ปัจจุบันการใช้ชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนไปจากเดิมเป็นเหตุให้วัฒนธรรมประเพณีเก่าๆ นั้นค่อยๆ หายไปจากสังคม^{๒๓๒} ในอดีตที่ผ่านมาไม่มีภาพยนตร์ หนังสือโทรทัศน์ เครื่องมือสื่อสารอะไร คนโบราณจึงใช้วัฒนธรรมประเพณีในท้องถิ่นเป็นตัวแทนในการสื่อสาร เป็นสื่อด้านคำสอน คติธรรมเตือนใจเนื่องจากอุปแต้มภายในตัวสิมแห่งนี้ปรากฏวรรณกรรมเรื่องพระเวสสันดรชาดก จึงสอดคล้องกับบุญประเพณีในเดือน ๔ ได้แก่ บุญผะเหวด โดยชาวบ้านต่างก็ยึดถือปฏิบัติเป็นประเพณีประจำปี^{๒๓๓}

จึงเห็นได้ว่า สิมเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เช่น การทำพิธีบรรพชาและอุปสมบท การสวดมนต์ไหว้พระ การจัดกิจกรรมตักบาตร และการเวียนเทียน เป็นต้น นอกจากนี้ยังประพฤติปฏิบัติตามฮีต๑๒ คลอง ๑๔ โดยเฉพาะบุญเดือน ๔ บุญผะเหวด ซึ่งไม่มีการจัดงานที่โดดเด่นเนื่องจากวิถีชีวิตของคนในสังคมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

^{๒๒๘} สัมภาษณ์ พระครูไพศาลสารวิมล, เจ้าอาวาสวัดสนวนวารีพัฒนาราม, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๒๙} สัมภาษณ์ นางบุญมี ยอดบุญ, ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๓๐} สัมภาษณ์ นายสุรศักดิ์ ราศรี, กำนันตำบลหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๓๑} สัมภาษณ์ นายเส้ง ผาพิมพ์, ผู้ใหญ่บ้านบ้านหัวหนอง หมู่ ๓, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๓๒} สัมภาษณ์ พ่อสมศักดิ์ มาชา, ปราชญ์ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๓๓} สัมภาษณ์ พ่อชม พรหมมาชุย, ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

๒) อุบัตัม อุบัตัมของวัดสนวนวารีนัน เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมประเพณีก็คือ เกี่ยวเนื่องในการบุญประเพณีเดือน ๔ บุญพะเหวด จากวรรณกรรมที่ปรากฏภายในสิมเรื่องพระ เวสสันดร เกี่ยวเนื่องกับความเชื่อในการเกิดในศาสนาของพระศรีอารียเมตไตรย และเรื่องทาน ศีล ภาวนา ที่เป็นคุณธรรมเป็นบารมีที่พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญพระชาติสุดท้าย ก่อนจะมาเกิดเป็นพระ เวสสันดร จึงมีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับวัฒนธรรมประเพณีฮีต ๑๒ คลอง ๑๔ นั้นเอง^{๒๓๔} สังเกตดู จากภาพนั้นจะปรากฏความงามของตัวละครที่แต่งกายเหมือนคนพื้นบ้านอีสาน นุ่งผ้าซิ่นอย่าง สวยงาม จึงมองว่าสวยงามและดูเรียบง่ายก็เพราะว่าการแต่งกายของตัวละครในอุบัตัมนั้นละ^{๒๓๕} ความเกี่ยวเนื่องในวัฒนธรรมของอุบัตัมเห็นได้จากวัฒนธรรมในการสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยของ ชาวบ้าน ในอุบัตัมผนังด้านนอกนั้นปรากฏเรือนหรือปราสาทที่มีใต้ถุนสูง หรือภาษาถิ่นว่า ตะล่าง เือนนั้นเอง จึงน่าจะเกี่ยวข้องหรือนำมาจากชุมชนในสมัยนั้นมาวาดใส่ในอุบัตัม อีกข้อหนึ่งคือการ เอลิมฉลองเป่าปี่เป่าแคนแสดงถึงความสนุกสนานในงานบุญประเพณีอันนี้ยังปรากฏในชุมชนเช่นกัน^{๒๓๖} ประเพณีและวัฒนธรรมของชาวบ้านนั้น ก็ยึดฮีต ๑๒ คลอง ๑๔ ประเพณีอีสานของเขาเป็นหลักใน การใช้ชีวิตปกติ ไม่ได้มีประเพณีอะไรที่เด่นชัด หรือนอกเหนือจากนั้น^{๒๓๗} อุบัตัมส่งผลถึงวัฒนธรรม การละเล่น การเอลิมฉลองงานบุญ การฟังนิทานในสมัยก่อน เพราะวรรณกรรมหรือนิทานเรื่องใด เด่นดัง หรือมีเรื่องใดที่ปรากฏในพื้นที่สังคมนั้น ก็จะถูกนำมาวาดใส่ แต่จะอยู่ภายใต้การยอมรับของ คนในชุมชน หรือมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้านั่นเอง^{๒๓๘} เนื่องจากอุบัตัมภายในตัวสิมแห่งนี้ ปรากฏวรรณกรรมเรื่องพระเวสสันดรชาดก จึงสอดคล้องกับบุญประเพณีในเดือน ๔ ได้แก่ บุญพะ เหวด โดยชาวบ้านต่างก็ยึดถือปฏิบัติเป็นประเพณีประจำปี^{๒๓๙}

จึงเห็นได้ว่า อุบัตัมเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมประเพณีบุญเดือนสี่บุญพะเหวดโดยตรง เนื่องจากอุบัตัมภายในสิมเป็นเรื่องของพระเวสสันดรที่มีความสอดคล้องกับประเพณีฮีตสิบสองคลอง สิบสี่ของชาวถิ่นอีสาน ยังสะท้อนถึงวัฒนธรรมการแต่งกายที่เรียบง่าย การสร้างบ้านเรือนที่มีใต้ถุนสูง ตลอดจนการเอลิมฉลองโดยการเป่าปี่เป่าแคน ก่อให้เกิดความสนุกสนานในงานบุญประเพณี ชาวบ้าน ก็ยึดถือและปฏิบัติสืบมาจวบจนปัจจุบัน

^{๒๓๔} สัมภาษณ์ พระครูไพศาลสารวิมล, เจ้าอาวาสวัดสนวนวาริพัฒนาราม, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๓๕} สัมภาษณ์ นางบุญมี ยอดบุญ, ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๓๖} สัมภาษณ์ นายสุรศักดิ์ ราชสี, กำนันตำบลหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๓๗} สัมภาษณ์ นายเส็ง ผาพิมพ์, ผู้ใหญ่บ้านบ้านหัวหนอง หมู่ ๓, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๓๘} สัมภาษณ์ พ่อสมศักดิ์ มาษา, ปราชญ์ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๓๙} สัมภาษณ์ พ่อชม พรหมมาชัย, ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

จากบทสรุปจากการศึกษาสิมและอุบถัมวัดสนวนวาริพัฒนาราม ทำให้เห็นความสัมพันธ์ของชุมชนด้านวัฒนธรรมประเพณีได้ว่า สิมและอุบถัมมีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมและประเพณีงานบุญเดือน ๔ บุญผะเหวดโดยตรง เนื่องจากอุบถัมภายในสิมเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระเวสสันดรชาดกที่มีความสอดคล้องกับฮีต ๑๒ คอง ๑๔ ของชาวอีสาน สะท้อนถึงวัฒนธรรมการแต่งกาย การสร้างบ้านเรือน และการเฉลิมฉลองในงานบุญประเพณีที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาจวบจนปัจจุบัน นอกจากนี้ยังใช้สิมประกอบพิธีกรรมทางศาสนาแต่ในปัจจุบันใช้ศาลาการเปรียญแทน

๔.๓.๔.๓ วัดมัจฉิมาวิหาราม บ้านลาน ต.บ้านลาน อ.บ้านไผ่

๑) สิม สิมวัดมัจฉิมาวิหาราม บ้านลานนั้นมีความเกี่ยวเนื่องกับชุมชน คือเวลาที่ชาวบ้านเขามีความทุกข์ ก็เข้ามาวัดมาอธิษฐานกราบขอพรพระพุทธรูปประจำสิม เป็นพระพุทธรูปเก่า ปัจจุบันถูกเก็บรักษาไว้อย่างดี เพราะกลัวว่าจะถูกโจรมาลักขโมยไป เพื่อความคลายความทุกข์ของชาวบ้าน ดังนั้นจะเห็นได้ว่า วัดเป็นที่พึ่งของชาวบ้าน ชาวบ้านก็ให้ความอุปถัมภ์วัดก็พึ่งพาอาศัยกัน เช่นนี้ก็น่าจะเกี่ยวกับบุญผะเหวดที่จัดขึ้นในเดือน ๔ เพราะทางวัดจะจัดทุกๆ ปี อีกอย่างหนึ่งที่สำคัญสิมหลังยังใช้ประกอบพิธีสังฆกรรมและพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาในวันสำคัญ เช่น การอุปสมบท การเวียนเทียน และการแห่หน้าครอบหมู่บ้านแล้วก็จะนำมานั้นมาแห่รอบสิมหลังนี้ก่อนที่จะนำนาคเข้าไปอุปสมบทในสิมต่อไป^{๒๔๐} สิ่งที่ชาวบ้านประเพณีปฏิบัติอยู่ทุกปีก็คือการจัดบุญผะเหวด ในช่วงเดือน ๔ และน่าจะเกี่ยวข้องกับสิม ซึ่งตรงตามเรื่องพระเวสสันดรชาดกที่นำมาเทศน์ในเดือน ๔ พอดีกับใช้เป็นที่พักประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา^{๒๔๑} เป็นสถานที่ที่ใช้ในการประกอบพิธีทางศาสนาเป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็นการเวียนเทียน การอุปสมบทพระ และที่เกี่ยวข้องกับประเพณีก็น่าจะเป็นบุญเดือน ๔ ที่ทางวัดและชาวบ้านจะร่วมกันจัดบุญผะเหวด^{๒๔๒} สิ่งที่เกี่ยวข้องกับฮีต ๑๒ ก็น่าจะเป็นบุญผะเหวด เพราะว่าเพิ่นได้นิมนต์พระมาเทศน์มหาชาติเกี่ยวกับเวสสันดรชาดก^{๒๔๓} กิจกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญก็คือ ชาวบ้านได้นำลูกหลาน มาบวชในสิมแห่งนี้เพราะเชื่อว่าสิมนี้มีความศักดิ์สิทธิ์ ตลอดทั้งใช้ในการเวียนเทียน และเมื่อก่อนนั้นก็ใช้ในการจัดบุญมหาชาติหรือบุญผะเหวดก่อนที่จะย้ายมาจัดอยู่ในศาลาการเปรียญในปัจจุบันนี้^{๒๔๔} ใช้ประกอบพิธีทางพระพุทธศาสนาเป็น

^{๒๔๐} สัมภาษณ์ พระครูโชติธรรมสาร, เจ้าอาวาสวัดมัจฉิมาวิหาราม, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๔๑} สัมภาษณ์ นายอ่อนสา มาศรี, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๔๒} สัมภาษณ์ นายสังเวียน สอนบาล, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๕, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๔๓} สัมภาษณ์ นางโฮม ไส่ปัน, ชาวบ้านบ้านลาน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๔๔} สัมภาษณ์ นางสาว สมิแก้ง, ชาวบ้านบ้านลาน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

หลัก และที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมประเพณีก็น่าจะเป็นบุญผะเหวดที่ชาวบ้านและทางวัดจัดขึ้นทุกปี ในช่วงเดือน ๔^{๒๔๕}

จึงเห็นได้ว่า สิมเป็นสถานที่ประกอบพิธีสังฆกรรมและพิธีกรรมทางศาสนาในวันสำคัญ เช่น การอุปสมบท การเวียนเทียน และการทำบุญประเพณีเดือนสี่บุญผะเหวดที่จัดขึ้นในทุก ๆ ปี โดยมีการเทศนาสั่งสอนเกี่ยวกับพระเวสสันดรชาดก รวมถึงเป็นที่พึ่งทางจิตใจของชาวบ้าน ซึ่งเมื่อชาวบ้านเกิดความทุกข์ใจก็จะเข้ามากราบพระขอพรจากพระพุทธรูปประจำสิม

๒) อุปแต้ม อุปแต้มเกี่ยวกับพระเวสสันดรชาดก จึงมีความเกี่ยวข้องกับบุญเดือนสี่ของเฮาโดยตรงก็คือ บุญผะเหวด หรือบุญเทศน์มหาชาติ ที่ทางวัดและชุมชนร่วมกันจัดทุก ๆ ปี และทางวัดและชาวบ้านก็ยังรักษาไว้ เป็นประเพณีที่ต้องทำกันตลอด ซึ่งนอกจากสิมจะมีอุปแต้มแล้วก็มีผ้าผะเหวด ที่เป็นของเก่าแก่ประจำอยู่อีกอีกด้วย โดยเมื่อก่อนนั้นจะจัดให้มีการเทศน์อุบาสกแต่ปัจจุบันนี้ มีศาลาก็เลยย้ายมาจัดในศาลาแทน ก็น่าจะเกี่ยวกับบุญผะเหวดในเดือน ๔ เพราะทางวัดจะจัดทุก ๆ ปี อีกอย่างก็ยังใช้สิมนั้นประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น การอุปสมบท การเวียนเทียน และการแห่ناقรอบหมู่บ้านแล้วก็นำมานั้นมาแห่รอบสิมหลังนี้ก่อนที่จะนำเข้าไปอุปสมบทในสิม ต่อไป^{๒๔๖} สิ่งที่ชาวบ้านประพฤติปฏิบัติอยู่ทุกปีก็คือการจัดบุญผะเหวด ในช่วงเดือน ๔ ที่น่าจะเกี่ยวข้องกับสิม เพราะว่าอุปแต้มนั้นก็เป็นเรื่องการเวสสันดรชาดก ตรงตามเรื่องที่น่ามาเทศน์ในเดือน ๔ พอติดกับใช้เป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา^{๒๔๗} เป็นสถานที่ที่ใช้ในการประกอบพิธีทางศาสนาเป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็นการเวียนเทียน การอุปสมบทพระ และที่เกี่ยวข้องกับประเพณีก็น่าจะเป็นบุญเดือน ๔ ที่ทางวัดและชาวบ้านจะร่วมกันจัดบุญผะเหวด^{๒๔๘} สิ่งที่เกี่ยวข้องกับฮีต ๑๒ ก็น่าจะเป็น บุญผะเหวด เพราะว่า เพิ่นได้นิมนต์พระมาเทศน์มหาชาติ เกี่ยวกับเวสสันดรชาดก ซึ่งกะตรงกับอุปแต้มของทางสิมวัดมณีมาวิทยาราม พอติดกับชาวบ้านใช้ในการประกอบพิธีทางพระพุทธศาสนา^{๒๔๙} กิจกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญก็คือ ชาวบ้านได้นำลูกหลาน มาบวชในสิมแห่งนี้เพราะเชื่อว่าสิมนี้มีความศักดิ์สิทธิ์ ตลอดทั้งใช้ในการเวียนเทียน และเมื่อก่อนนั้นก็ใช้ในการจัดบุญมหาชาติหรือบุญผะเหวด ก่อนที่จะย้ายมาจัดอยู่ในศาลาในปัจจุบันนี้^{๒๕๐} ใช้ประกอบพิธีทาง

^{๒๔๕} สัมภาษณ์ นางสาวอนุศรี เงาะเศษ, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๑, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๔๖} สัมภาษณ์ พระครูโชติธรรมสาร, เจ้าอาวาสวัดมณีมาวิทยาราม, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๔๗} สัมภาษณ์ นายอ่อนสา มาศรี, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๔๘} สัมภาษณ์ นายสังเวียน สอนบาล, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๕, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๔๙} สัมภาษณ์ นางโฮม ไสปัน, ชาวบ้านบ้านลาน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๕๐} สัมภาษณ์ นางสาวาล สมี่แจ้ง, ชาวบ้านบ้านลาน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

พระพุทธศาสนาเป็นหลัก และที่เกี่ยวเนื่องกับวัฒนธรรมประเพณีก็น่าจะเป็นบุญผะเหวดที่ชาวบ้านและทางวัดจัดขึ้นทุกปีในช่วงเดือน ๔^{๒๕๑}

จึงเห็นได้ว่า อุบถัมภายในลิมมีเรื่องราวเกี่ยวกับพระเวสสันดรชาดกที่มีความสัมพันธ์กับงานบุญเดือนสี่บุญผะเหวดของชาวอีสาน โดยจัดขึ้นในทุก ๆ ปีและมีการเทศน์มหาชาติสั่งสอนชาวบ้าน และประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็นการเวียนเทียน การอุปสมบทพระ และที่เกี่ยวเนื่องกับประเพณีก็น่าจะเป็นบุญเดือน ๔ ที่ทางวัดและชาวบ้านจะร่วมกันจัดบุญผะเหวด

จากบทสรุปที่ได้จากการศึกษาลิมและอุบถัมภาวัดมัชฌิมาวิทยาราม ทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของชุมชนด้านวัฒนธรรมประเพณีได้ว่า ลิมและอุบถัมภเป็นสถานที่ประกอบพิธีสังฆกรรมและพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเนื่องในวันสำคัญ แต่ในปัจจุบันย้ายไปประกอบพิธีกรรมที่ศาลาการเปรียญแทน อุบถัมภในลิมเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระเวสสันดรชาดกที่เกี่ยวข้องกับงานบุญมหาชาติหรือบุญผะเหวดในเดือนสี่ที่จัดขึ้นในทุก ๆ ปี และมีการเทศน์สั่งสอนชาวบ้านเกี่ยวกับพระเวสสันดร นอกจากนี้ยังเป็นสถานที่พึ่งทางจิตใจของชาวบ้านและกราบไหว้ขอพรจากพระพุทธรูปประจำลิม

๔.๓.๔.๔ วัดสระบัวแก้ว บ้านวังคุณ ต. หนองเม็ก อ. หนองสองห้อง

๑) ลิม ลิมบ้านวังคุณนั้นยังใช้ประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเหมือน กับอุโบสถทั่วไป เพราะทางวัดยังอนุรักษ์ลิมหลังนี้ไว้เพื่อเป็นมรดกอยู่เหมือนเดิมจึงไม่มีการเปลี่ยนแปลงหรือสร้างอุโบสถใหม่ ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรมทางสงฆ์เช่นการทำวัตรสวดมนต์ การอุปสมบท และพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาต่างๆ เช่น การเวียนเทียน การตักบาตรเทโวในวันออกพรรษา เป็นต้น ตลอดทั้งในอุบถัมภนั้นยังปรากฏรูปที่แสดงออกถึงวัฒนธรรมอีสานคือการฮอดสร้ง และการทำคลอดจากหมอดำแยปรากฏอยู่ด้วย^{๒๕๒} ลิมบ้านวังคุณนั้นก็ใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีทางศาสนาเป็นหลักคือ ชาวบ้านใช้ในการอุปสมบทลูกหลานและเวียนเทียน ในส่วนของอุบถัมภนั้นน่าจะเป็นเรื่องการฮอดสร้ง ซึ่งน่าจะได้รับอิทธิพลในส่วนนี้เช่นกัน ส่วนวัฒนธรรมประเพณีอื่นๆที่เกี่ยวข้องกับลิมบ้านวังคุณนั้นไม่ค่อยจะเห็นชัดเจนเท่าไร นอกจากใช้ในพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น^{๒๕๓} ถ้าจะพูดถึงฮอดสร้งที่ชาวบ้านเคยเฮดเคยทำมาในอดีตนั้น ก็คือ สมัยก่อนนั้นจะไปทำกิจกรรมต่างๆอยู่ที่วัด คนสมัยก่อนจะมักพาลูกหลานเข้าวัด แต่ปัจจุบันนี้เปลี่ยนไป จากเดิมคนเริ่มห่างวัด น่าจะเป็นเพราะยาก

^{๒๕๑} สัมภาษณ์ นางสาวอนุศรี เงามะเข้, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๑๕ พุทธศักราช ๒๕๖๑.

^{๒๕๒} สัมภาษณ์ พระครูวิบูลสารการ, เจ้าอาวาสวัดสระบัวแก้ว บ้านวังคุณ, ๑๕ พุทธศักราช ๒๕๖๑.

^{๒๕๓} สัมภาษณ์ คุณครูละมัย นามอ่อนตา, คุณครูสอนมัคคุเทศก์น้อย, ๑๕ พุทธศักราช ๒๕๖๑.

ในเรื่องการทำมาหากิน จนทำให้คนสมัยนี้ลืมนึกถึงสิ่งที่เคยทำเคยประพฤติมาในอดีต^{๒๕๔} ประเพณี และวัฒนธรรมของชาวบ้านนั้น ก็ยึดถือ ๑๒ คลอง ๑๔ ประเพณีอีสานของเขาเป็นหลักในการใช้ชีวิต ปกติ นอกจากนั้นไม่ได้มีประเพณีอะไรที่เด่นชัดส่วนมากก็จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับพิธีกรรมทาง พระพุทธศาสนา เป็นหลัก เช่น ไปเวียนเทียนในวัดสำคัญรอบสิม การแห่หน้าค่อนที่จะอุปสมบท รอบ สิมนั้น ส่วนในประเพณีอื่นก็ไม่ค่อยจะชัดเจนเท่าไรว่ามีส่วนเกี่ยวข้องหรือสัมพันธ์กันแต่อย่างไร^{๒๕๕} ส่วนใหญ่จะเป็นพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา คือใช้สำหรับพระสงฆ์ทำวัตรสวดมนต์ หรือชาวบ้านใช้ ในการเวียนเทียนในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ไม่มีพิธีกรรมหรือประเพณีที่เกี่ยวข้องกับสิมมาก นัก^{๒๕๖} ชาวบ้านก็มีวิถีชีวิตปกติ คือยึดหลักปฏิบัติตามฮีต ๑๒ คลอง ๑๔ เป็นหลัก ส่วนเรื่องที่ว่า เด่นชัดในลักษณะเป็นประเพณีที่ชาวบ้านจัดขึ้นมาเองนั้น ไม่ค่อยมี จะมีก็แค่ใช้ประกอบพิธีทาง พระพุทธศาสนาเท่านั้น สิมมีสัมพันธ์ต่อวัฒนธรรมประเพณีของชาวบ้านในการประกอบพิธีในวัน สำคัญ ได้แก่ สงกรานต์ประเพณีรดน้ำดำหัว ประเพณีออกพรรษาคักบาตรเทโว พิธีกรรมบรรพชา อุปสมบทแก่กุลบุตร พิธีเวียนเทียนในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา จึงถือได้ว่ามีความสำคัญต่อสงฆ์ และชาวบ้านในชุมชน^{๒๕๗}

จึงเห็นได้ว่า สิมเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางสงฆ์ เช่น การทำวัตรสวดมนต์ การ อุปสมบท และพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นหลัก ทั้งการเวียนเทียน การตักบาตรเทโวโรหณะ เป็นต้น ตลอดจนการประพฤติปฏิบัติตามฮีตคลองของชาวอีสานสืบมาจนถึงปัจจุบัน แต่ไม่มีงาน ประเพณีใดที่เด่นชัดเท่าใดนัก

๒) ฮูปแต้ม ฮูปแต้มบ้านวังคู่นั้นยังปรากฏวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นอีสาน เช่น การฮอตสงโดยใช้โฮงฮอตของอีสาน หมอตำแยทำคลอด เป็นต้น การละเล่นเฉลิมฉลองเป่าปี่เป่าแคน เครื่องดนตรีอีสาน การเป็นอยู่ภาพคนไถ่นั้นคือภาพที่สะท้อนถึงวิถีชีวิตของคนในอดีตได้อย่างชัดเจน ส่วนการนิยมนวกรรมของชาวบ้านเรื่องพระลักพระรามนั้น ได้ปรากฏคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เรื่องรามชาดก ทำให้ทราบว่าเรื่องนี้เป็นประวัติพระพุทธเจ้าตอนเสวยพระชาติเป็นพระราม นอกจาก นั้นก็มีการเพิ่มเติมในส่วนของวัฒนธรรมวิถีชีวิตของผู้คน ชุมชนในอดีตให้เห็นอย่างชัดเจนเลย^{๒๕๘} นอกจากนั้น ยังปรากฏภาพการแต่งกายด้วยผ้าซิ่นพาดผ้าสไบของตัวละคร ที่สื่อถึงวัฒนธรรมการแต่ง

^{๒๕๔} สัมภาษณ์ พ่อประสอ คำพิลา, ราษฎ์ชาวบ้านบ้านวังคูณ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๕๕} สัมภาษณ์ นางสมเพียร คำพิลา, ชาวบ้านบ้านวังคูณ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๕๖} สัมภาษณ์ นายเทวกร พรหมสวัสดิ์, ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านบ้านวังคูณ หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๕๗} สัมภาษณ์ นายอรุณ ศรีเดช, ผู้ใหญ่บ้านบ้านวังคูณ หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๕๘} สัมภาษณ์ พระครูวิบูลสารการ, เจ้าอาวาสวัดสระบัวแก้ว บ้านวังคูณ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

กายของคนในอดีต ที่เชื่อมโยงถึงคนในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี ในปัจจุบันมีการทอผ้าไหมมัดหมี่ มีการนุ่งผ้าซิ่นนั้นก็ทำให้เห็นว่า มีความเชื่อมโยงกับชุมชนได้เป็นอย่างดี^{๒๕๙} ถ้าจะพูดถึงฮูปแต้มกับชุมชนนั้น เกี่ยวกันอย่างไรนั้น ส่วนตัวเห็นการขับร้อง การละเล่น การเฉลิมฉลองในงานบุญที่ปรากฏในภาพ ทำให้เห็นภาพวิถีชีวิตของชาวบ้านในงานบุญ การแต่งตัวด้วยผ้าไหม ก็ยังเป็นเหมือนเช่นในภาพซึ่งเมื่อมีงานบุญ ก็มักจะมีการขับร้องเป่าปี่เป่าแคนเหมือนเช่นในภาพนั้นเช่นกัน^{๒๖๐} ประเพณีและวัฒนธรรมของชาวบ้านนั้น ก็ยึดถือ ๑๒ คลอง ๑๔ ประเพณีอีสานของเขาเป็นหลักในการใช้ชีวิตปกติ ไม่ได้มีประเพณีอะไรที่เด่นชัด หรือนอกเหนือจากนั้นการแสดงพื้นบ้านด้วยเครื่องดนตรีอีสานที่ปรากฏอยู่ในฮูปแต้ม มีคนเป่าปี่เป่าแคน ตีกลอง ฟ้อนรำ ซึ่งก็เป็นอรรถาธิบายอย่างหนึ่งของคนอีสาน คือ ชอบสนุกสนาน^{๒๖๑} การเฉลิมฉลองสนุกสนานในงานบุญ มีการฟ้อนรำ ขับร้อง หมอรำจึงเป็นวัฒนธรรมประเพณีที่ปรากฏในชุมชนบ้านวังคุณในปัจจุบัน^{๒๖๒} ชาวบ้านก็มีวิถีชีวิตปกติ คือยึดหลักปฏิบัติตามฮีต ๑๒ คลอง ๑๔ เป็นหลัก ส่วนเรื่องที่ว่าเด่นชัดในลักษณะเป็นประเพณีที่ชาวบ้านจัดขึ้นมาเองนั้น ไม่ค่อยจะมี จะมีก็แค่ใช้ประกอบพิธีทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น^{๒๖๓}

จึงเห็นได้ว่า ฮูปแต้มปรากฏวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่นอีสาน เช่น การฮอตสรง หมอตำแยทำคลอด เป็นต้น รวมทั้งการสะท้อนถึงวิถีชีวิต การมีบ้านเรือนใต้ถุนสูง วัฒนธรรมการแต่งกาย ตลอดจนการขับร้องและการฟ้อนรำซึ่งเป็นอรรถาธิบายอย่างหนึ่งของคนอีสาน คือ ชอบสนุกสนานในงานบุญประเพณี ชาวบ้านก็ยึดถือปฏิบัติตามฮีตคลองเป็นหลักสืบต่อมา

จากบทสรุปที่ได้จากการศึกษาและฮูปแต้มวัดสระบัวแก้ว ทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของชุมชนด้านวัฒนธรรมประเพณีได้ว่า สิมและฮูปแต้มที่สะท้อนถึงวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นอีสาน และเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางสงฆ์ พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักด้วย รวมถึงสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมการแต่งกาย การสร้างบ้านเรือนใต้ถุนสูง ตลอดจนการขับร้องและการฟ้อนรำฉลองในงานบุญประเพณี ชาวบ้านได้ยึดถือและประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมาตามฮีตสิบสองคลองสิบสี่ แต่ไม่มีงานบุญประเพณีใดที่เด่นชัดเท่าใดนัก

^{๒๕๙} สัมภาษณ์ คุณครูละมัย นามอ่อนตา, คุณครูสอนมัธยมศึกษาชั้นน้อย, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๖๐} สัมภาษณ์ พ่อประสิด คำพิลา, ปราชญ์ชาวบ้านบ้านวังคุณ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๖๑} สัมภาษณ์ นางสมเพียร คำพิลา, ชาวบ้านบ้านวังคุณ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๖๒} สัมภาษณ์ นายเทวกร พรหมสวัสดิ์, ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านบ้านวังคุณ หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๖๓} สัมภาษณ์ นายอรุณ ศรีเดช, ผู้ใหญ่บ้านบ้านวังคุณ หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

๔.๓.๔.๕ วัดสระทอง บ้านบัว ตำบลกุดเค้า อำเภอมัญจาคีรี

๑) สิม ในปัจจุบันนั้นทางวัดได้สร้างอุโบสถหลังใหม่แล้ว กิจกรรมทางพระพุทธศาสนาต่างๆ ก็จะมาทำที่อุโบสถหลังใหม่ ส่วนวัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องนั้นก็จะในช่วงสงกรานต์ที่ชาวบ้านบัว และบ้านใกล้เคียงจะมาร่วมในการประกอบพิธีบุญสงกรานต์ ก็จะมีสงกรานต์อยู่ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปเก่าแก่โบราณตั้งแต่ตั้งเมืองมัญจาคีรี ชาวบ้านก็นิยมนำดอกไม้ ชนหมากเบง ไปถวายพระพุทธรูปบนสิมเก่าเป็นประจำ^{๒๖๔} วัฒนธรรมประเพณีของชาวบ้านบัวที่เกี่ยวข้องกับสิมหลังเก่านั้น ส่วนใหญ่จะเป็นช่วงเดือน ๔ ที่ทำบุญสงกรานต์ ที่ชาวบ้านจะไปสงกรานต์หลวงปู่ที่ตนเคารพนับถือ แล้วก็จะรองเอาน้ำที่สงกรานต์มาเป็นน้ำมนต์เพราะมีความเชื่อว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์^{๒๖๕} ประเพณีและวัฒนธรรมของชาวบ้านนั้น ก็ยึดฮีต ๑๒ คลอง ๑๔ ประเพณีอีสานของเขาเป็นหลักในการใช้ชีวิตปกติ เป็นช่วงสงกรานต์ที่ชาวบ้านจะทำบุญสงกรานต์แล้วจะขึ้นไปสงกรานต์พระบนสิมหลังเก่า^{๒๖๖} ในเมื่อก่อนนั้นก็ใช้สิมหลังเก่านี้นในการประกอบพิธีทางพระพุทธศาสนา แต่ปัจจุบันนี้ได้เปลี่ยนมาใช้อุโบสถหลังใหม่แทน ส่วนในเรื่องฮีตคลองชาวบ้านก็ยึดปฏิบัติมาไม่ได้เปลี่ยนแปลงแต่อย่างใดสิ่งที่ชาวบ้านนั้นถือปฏิบัติ คือ การแสดงความกตัญญูต่อหลวงปู่ โดยจะมีการทำบุญสงกรานต์หลวงปู่เป็นประจำทุกปีที่วัด ตลอดทั้งชาวบ้านยึดฮีตคลองที่ปฏิบัติสืบทอดมาตั้งแต่สมัยปู่ ย่า ตา ยาย สิ่งที่ยึดปฏิบัติของชาวบ้านมาตลอดก็คือ ฮีต ๑๒ คลอง ๑๔ ตามปกติและมีประเพณีที่สำคัญก็คือประเพณีสงกรานต์พระในช่วงสงกรานต์^{๒๖๗} ประเพณีและวัฒนธรรมของชาวบ้านนั้น ก็ยึดฮีต ๑๒ คลอง ๑๔ ประเพณีอีสานของเขาเป็นหลักในการใช้ชีวิตปกติ ไม่ได้มีประเพณีอะไรที่เด่นชัดหรือนอกเหนือจากนั้น^{๒๖๘} ถ้าจะพูดถึงฮีตคลองที่ชาวบ้านเคยเฮดเคยทำมาในอดีตนั้น ก็คือ สมัยก่อนนั้นจะไปทำกิจกรรมต่างๆอยู่ที่วัด คนสมัยก่อนจะมักพาลูกหลานเข้าวัด แต่ปัจจุบันนี้เปลี่ยนไป จากเดิมคนเริ่มห่างวัดน่าจะเป็นเพราะยากในเรื่องการทำมาหากิน จนทำให้คนสมัยนี้ลืมนึกถึงสิ่งที่เคยทำเคยประพฤติมาในอดีต แต่ก็ยังหาเวลาและโอกาสที่จะเข้าวัดเพื่อทำบุญอยู่เป็นประจำประเพณีของชาวบ้านในงานบุญประเพณีสงกรานต์ คนในชุมชนส่วนใหญ่รวมถึงทั่วอำเภอลำทะเมนชัย สักการะบูชากราบไหว้หลวงปู่ใหญ่ ซึ่งนับว่าเป็นบูรพาจารย์ของหมู่บ้าน อำเภอมัญจาคีรี เป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูต่อบุรพาจารย์ จึงนับว่าเป็นงานประเพณีที่สำคัญและสืบทอดกันต่อๆ มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน^{๒๖๙}

^{๒๖๔} สัมภาษณ์ พระครูปลัดนรินทร์ กิตติภทฺโท, เจ้าอาวาสวัดสระทอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๖๕} สัมภาษณ์ นายประยุทธ์ แสนเสาร์, ผู้ใหญ่บ้านบ้านบัว หมู่ที่ ๑๗, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๖๖} สัมภาษณ์ นายแพง เดชบำรุง, ผู้ใหญ่บ้านบัวหมู่ที่ ๑, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๖๗} สัมภาษณ์ แม่สำลี จันทร์โทศรี, ชาวบ้านบ้านบัว, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๖๘} สัมภาษณ์ แม่สุพร ศรีหาญ, ชาวบ้านบ้านบัว, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๖๙} สัมภาษณ์ แม่อุ้นใจ นพแสง, ชาวบ้านบ้านบัว, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

จึงเห็นได้ว่า สิมเป็นที่ประดิษฐานของหลวงปู่ที่ชาวบ้านเคารพนับถือ จึงทำให้เกิดวัฒนธรรมประเพณีเคารพสักการะหลวงปู่ โดยการนำดอกไม้หรือขันหมากเบ็งมาถวายและสงฆ์น้ำในช่วงเทศกาลสงกรานต์ที่จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี รวมทั้งประเพณีปฏิบัติตามฮีตสิบสองคองสิบสี่สืบเป็นหลักในการใช้ชีวิต ทอดกันต่อมาจนถึงปัจจุบัน

๒) อุปบั้นอุปบั้นที่ปรากฏในวัฒนธรรมประเพณีของชาวบ้านบ้านนั้น ก็เห็นจะเป็นการนุ่งผ้าซิ่นที่ปรากฏในอุปบั้น การแต่งกาย และการแสดงทางท่วงท่าที่นำเอาท่าทางจากอุปบั้นไปประยุกต์เป็นท่าฟ้อนรำในงานบวงสรวงบุญประเพณีอำเภอมัญจาคีรี^{๒๗๐} อุปบั้นบนผนังสิมนั้นทำให้ส่งผลในการนุ่งซิ่น และการออกแบบในการทอผ้าไหมมัดหมี่นั่นเอง จนเกิดเป็นรายได้เกิดขึ้นในครัวเรือนและชุมชน ข้อนี้เด่นชัด ส่วนอย่างอื่นนั้น มีบุญประเพณีสงกรานต์มีประชาชนในอำเภอมัญจาคีรีมารวมกันจำนวนมาก เพื่อมาสงฆ์น้ำสิมและหลวงปู่^{๒๗๑} ประเพณีและวัฒนธรรมของชาวบ้านนั้น ก็ยึดฮีต ๑๒ คอง ๑๔ ประเพณีอีสานของเขาเป็นหลักในการใช้ชีวิตปกติ เป็นช่วงสงกรานต์ที่ชาวบ้านจะทำบุญสงฆ์น้ำแล้วจะขึ้นไปสงฆ์น้ำพระบนสิมหลังเก่า^{๒๗๒} ในเมื่อก่อนนั้นก็ใช้สิมหลังเก่านี้ในการประกอบพิธีทางพระพุทธศาสนา แต่ปัจจุบันนั้นได้เปลี่ยนมาใช้อุโบสถหลังใหม่แทน ส่วนในเรื่องฮีตคองชาวบ้านก็ยึดปฏิบัติมาไม่ได้เปลี่ยนแปลงแต่อย่างใดสิ่งที่ชาวบ้านนั้นถือปฏิบัติ คือ การแสดงความกตัญญูต่อหลวงปู่ โดยจะมีการทำบุญสงฆ์น้ำหลวงปู่เป็นประจำทุกปีที่วัด ตลอดทั้งชาวบ้านยึดฮีตคองที่ปฏิบัติสืบทอดมาตั้งแต่สมัยปู่ ย่า ตา ยายสิ่งที่ยึดปฏิบัติของชาวบ้านมาตลอดก็คือ ฮีต ๑๒ คอง ๑๔ ตามปกติและมีประเพณีที่สำคัญก็คือประเพณีสงฆ์น้ำพระในช่วงสงกรานต์^{๒๗๓} ประเพณีและวัฒนธรรมของชาวบ้านนั้น ก็ยึดฮีต ๑๒ คอง ๑๔ ประเพณีอีสานของเขาเป็นหลักในการใช้ชีวิตปกติ ไม่ได้มีประเพณีอะไรที่เด่นชัดหรือนอกเหนือจากนั้น^{๒๗๔} ถ้าจะพูดถึงฮีตคองที่ชาวบ้านเคยเฮดเคยทำมาในอดีตนั้น ก็คือ สมัยก่อนนั้นจะไปทำกิจกรรมต่างๆอยู่ที่วัด คนสมัยก่อนจะมักพาลูกหลานเข้าวัด แต่ปัจจุบันนี้เปลี่ยนไป จากเดิมคนเริ่มห่างวัด น่าจะเป็นเพราะยากในเรื่องการทำมาหากิน จนทำให้คนสมัยนี้ลืมนึกถึงสิ่งที่เคยทำเคยประพฤติมาในอดีต แต่ก็ยังหาเวลาและโอกาสที่จะเข้าวัดเพื่อทำบุญอยู่เป็นประจำประเพณีของชาวบ้านในงานบุญประเพณีสงกรานต์ คนในชุมชนส่วนใหญ่รวมถึงทั่วอำเภอต่างหลั่งไหลมา สักการะบูชากราบไหว้หลวงปู่ใหญ่ ซึ่งนับว่าเป็นบูรพาจารย์ของหมู่บ้าน

^{๒๗๐} สัมภาษณ์ พระครูปลัดนรินทร์ กิตติภทโท, เจ้าอาวาสวัดสระทอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๗๑} สัมภาษณ์ นายประยุทธ์ แสนเสาร์, ผู้ใหญ่บ้านบ้านบัว หมู่ที่ ๑๗, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๗๒} สัมภาษณ์ นายแพง เดชบำรุง, ผู้ใหญ่บ้านบัวหมู่ที่ ๑, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๗๓} สัมภาษณ์ แม่สำลี จันทร์โทศรี, ชาวบ้านบ้านบัว, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๗๔} สัมภาษณ์ แม่สุพร ศรีหาม, ชาวบ้านบ้านบัว, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

อำเภอัญญาคีรี เป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูทเวทีต่อบุรพจารย์ จึงนับว่าเป็นงานประเพณีที่สำคัญและสืบทอดกันต่อๆ มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน^{๒๗๕}

จึงเห็นได้ว่า ชูบป็นสะท้อนถึงวัฒนธรรมการแต่งกายและการแสดงท่าทางพ่อนรำ ซึ่งชาวบ้านได้นำท่าทางพ่อนรำนั้นมาปรับประยุกต์เป็นท่าพ่อนรำในงานบุญบวงสรวงบุญประเพณีอำเภอัญญาคีรี และชาวบ้านได้นำเรื่องราวชูบแต้มที่ปรากฏในลิมมาทาลวดลายผ้าไหมมัดหมี่ รวมทั้งงานบุญประเพณีสงกรานต์ที่มีการสรงน้ำหลวงพ่อที่เคารพ ตลอดจนการยึดถือปฏิบัติตามฮีตคลองของชาวอีสานสืบมาจนถึงปัจจุบัน

จากบทสรุปที่ได้จากการศึกษาลิมและชูบป็นวัดสระทอง ทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของชุมชนด้านวัฒนธรรมประเพณีได้ว่า ลิมและชูบป็นสะท้อนถึงวัฒนธรรมและประเพณีของชาวอำเภอัญญาคีรี คือ การจัดงานบุญในช่วงเทศกาลสงกรานต์ที่จัดขึ้นในทุกปี เป็นการสรงน้ำลิมและหลวงพ่อที่เคารพบูชาและสักการะด้วยดอกไม้หรือขันหมากเบ็ง และสะท้อนวัฒนธรรมการแต่งกาย การพ่อนรำ รวมถึงการประพฤติปฏิบัติตามฮีตคลองประเพณีชาวถิ่นอีสานสืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

จากบทสรุปที่ได้จากการศึกษาทั้ง ๕ พื้นที่ พบว่า ลิมและชูบแต้มมีความสัมพันธ์ด้านวัฒนธรรมประเพณี ลิมและชูบแต้มมีความสัมพันธ์ด้านวัฒนธรรมประเพณีลิมที่ประกอบด้วยชูบแต้มหรือชูบป็นมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมและประเพณีของถิ่นอีสานตามฮีตสิบสองคอง ๑๔ ที่มีมาแต่โบราณโดยเฉพาะงานบุญเดือนสามบุญข้าวจี งานบุญเดือนสี่บุญผะเหวด และงานบุญเดือนห้าบุญสงกรานต์ ชูบแต้มภายในลิมแต่ละแห่งนอกจากจะประกอบด้วยเรื่องราวจากวรรณกรรมท้องถิ่นที่แฝงด้วยคติคำสอนเรื่องต่าง ๆ แล้วยังสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของคนในอดีต วัฒนธรรมการแต่งกายแบบพื้นบ้านที่เรียบง่ายแต่เรียบง่าย วัฒนธรรมการเฉลิมฉลองในงานบุญประเพณี ไม่ว่าจะเป็นการเป่าแคน การขับร้อง และการพ่อนรำที่แสดงออกถึงความสนุกสนาน จึงเป็นผลให้ในงานบุญประเพณีในปัจจุบันต้องมีหรรสพสมโภชนตลอดคืนซึ่งถือเป็นแบบอย่างที่ชาวบ้านยึดถือประพฤติปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ลิมยังใช้ในการประกอบพิธีกรรมที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาเนื่องในวันสำคัญต่าง ๆ และในบางแห่งได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของภาครัฐและเอกชนในการจัดงานบุญตามประเพณีประจำปีจึงสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้าร่วมอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมประเพณีอีสานตามฮีตคลองเดิมให้คงอยู่จนถึงรุ่นลูกรุ่นหลานสืบไป

^{๒๗๕} สัมภาษณ์ แม่อุ่นใจ นพแสง, ชาวบ้านบ้านบัว, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

๔.๓.๕ ความสัมพันธ์ด้านความเชื่อ

ลิมและฮูปแต้มเป็นสื่อทางพระพุทธศาสนาที่สอดแทรกธรรมคำสอน และคติธรรมซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต นอกจากนั้น ยังสะท้อนให้เห็นความเกี่ยวข้องกับความเชื่อของคนในชุมชนครั้งอดีตที่ผ่านมา ซึ่งมีอิทธิพลต่อความความสัมพันธ์ด้านความเชื่อ ดังนี้

๔.๓.๕.๑ วัดไชยศรี บ้านสาวตี่ ตำบลสาวตี่ อำเภอเมือง

๑) ลิมลิมวัดไชยศรีแสดงให้เห็นถึงความเชื่อของชุมชนในอดีต ที่เชื่อในผลของการกระทำ ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว จึงพร้อมใจกันสร้างลิมหลังนี้ขึ้น เพื่อจะสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา เพราะว่าเป็นบ่อเกิดของพระภิกษุสามเณรลิมแห่งนี้มีความศักดิ์สิทธิ์ชาวบ้านนั้นมีความเชื่อในลิมนี้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธเจ้า จึงมีวรรณกรรมเรื่องสินไซ ผูกโยงในเรื่องของสินไชยเป็นพระโพธิสัตว์ ก่อนที่กลับชาติมาเกิดเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ จึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในกาลต่อมา จึงมีความเชื่อในลิมนี้ว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านนั้นมักมาขอพรพระพุทธรูปในลิมอยู่เป็นประจำ^{๒๗๖} ลิมเป็นสถานที่สูงส่งในความเชื่อของชาวบ้าน จึงมีข้อห้ามของชาวบ้านที่ถือ คือ ห้ามผู้หญิงเข้าไปภายในลิม เพราะเป็นที่เฉพาะสงฆ์หรือผู้ชาย อีกประการหนึ่งที่ห้ามไม่ให้ผู้หญิงเข้าไปในลิม เพราะคนโบราณบรรจุของศักดิ์สิทธิ์ ของคำของคุณของเก่าโบราณไว้ในลิมแห่งนี้^{๒๗๗} ปกติก็จะมีชาวบ้านมาบนขอพรจากพระพุทธรูปภายในลิมหลังนี้เป็นประจำ บางคนก็สมหวังดังปรารถนา บางคนก็ไม่สมหวัง แต่ส่วนใหญ่จะสมหวัง พอได้ในสิ่งที่ตนเองสมหวังแล้วก็จะมาแก้บนด้วยดอกไม้หรือพวงมาลัยไปถวายพระในลิมเป็นประจำก็มีความเชื่อมาตลอดว่า พระพุทธรูปในลิมวัดไชยศรีนั้นศักดิ์สิทธิ์ เพราะตนนั้นก็ไปบนขอว่าให้ได้เป็นผู้ใหญ่บ้านแล้วก็สมหวัง ได้เป็นผู้ใหญ่บ้านในปัจจุบันนี้^{๒๗๘} พระพุทธรูปบนลิมนั้นมีความศักดิ์สิทธิ์มากและชาวบ้านมักจะไปขอพรหรือบน อยู่เป็นประจำ แล้วพอสมหวังก็จะนำดอกไม้หรือพวงมาลัยไปแก้บน^{๒๗๙} ชาวบ้านนั้นมีความเชื่อเรื่องการเสียเคราะห์ที่จัดในบริเวณรอบลิมทุกๆ ปี และมีความเชื่อว่าพระพุทธรูปนั้นเป็นของศักดิ์สิทธิ์ของวัดไชยศรี จนทำให้ชาวบ้านนั้นไปขอพรแล้วก็สมหวังตามที่ตนนั้นขอยุ่เป็นประจำ^{๒๘๐} คนในชุมชนมีความเชื่อในทางความศักดิ์สิทธิ์ของลิมและเชื่อในพระพุทธรูปที่ประดิษฐานในลิม ซึ่งก็มีส่วนที่มีความเชื่อส่วนตัวในด้านการบนบานไหว้ขอพรเมื่อ

^{๒๗๖} สัมภาษณ์ พระครูบุญชยากร, เจ้าอาวาสวัดไชยศรี, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๗๗} สัมภาษณ์ แม่รินไธย์ บุญมี, ชาวบ้านสาวตี่, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๗๘} สัมภาษณ์ แม่สมร คำโหมง, ผู้ใหญ่บ้านสาวตี่ หมู่ ๘, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๗๙} สัมภาษณ์ พ่อไพฑูรย์ คำโหมง, กำนันตำบลสาวตี่, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๘๐} สัมภาษณ์ พ่อสุ่ม สุวรรณวงศ์, ปราชญ์ชาวบ้านสาวตี่, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สำเร็จตามคำปรารภมาแล้ว ก็มีการถวายบูชาของตามที่ได้ปรารภเอาไว้ ส่วนใหญ่คนในชุมชนจะถือคติความเชื่อตามสินไซ และหลักของกรรมคือการเกรงกลัวบาป^{๒๘๑}

จึงทำให้เห็นว่า สินวัดไชยศรีมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อในด้านความศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งชาวบ้านมาขอพรพระพุทธรูปในสิมอยู่เป็นประจำสิมจึงเป็นสถานที่สูงส่งในความเชื่อของชุมชน จึงเห็นได้จากการมีข้อห้ามของชาวบ้านที่ถือ คือ ห้ามผู้หญิงเข้าไปภายในสิม เพราะเป็นที่เฉพาะสงฆ์หรือผู้ชายอีกประการหนึ่งที่ห้ามไม่ให้ผู้หญิงเข้าไปในสิม เพราะคนโบราณบรรจุสิ่งของศักดิ์สิทธิ์ ของค่าของคุณของเก่าโบราณไว้ในสิมแห่งนี้

๒) อุปแต้มอุปแต้มวัดไชยศรีเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องสินไซ ที่สื่อถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ก็คือ ความกตัญญูทดแทนบุญคุณ เรื่องการทำความดียอมได้ชั่ว ทำชั่วยอมได้ชั่ว และมีภาพขุนนรก หมอนรกที่มีสัตว์นรกกำลังเสวยผลกรรมที่ได้กระทำมาในอดีต และในภาพมีสัตว์นรกที่ได้รับผลกรรมจากการทำหมันวัวควาย โดนคิมขนาดใหญ่หนีบอวัยวะเพศได้รับทุกขเวทนา สื่อถึงชุมชนของเราทำอาชีพกสิกรรมทำไร่นา ต้องทำหมันวัวควายที่ใช้ไถไถนา ดังนั้นภาพนี้จึงสื่อถึงชุมชนได้ดีมากเลยทีเดียวทำให้ชาวบ้านนั้นมีความเชื่อ เรื่องนรก สวรรค์ว่ามีจริง การทำความดีนั้นยอมได้ขึ้นสวรรค์สอนให้คนในชุมชนได้ทราบถึงบาปบุญคุณโทษ สามารถสอนเรื่องกฎแห่งกรรมให้แก่คนในชุมชน และผู้คนที่ได้ศึกษาและนักท่องเที่ยว^{๒๘๒} อุปแต้มเรื่องสินไซนั้นเป็นของสูง เพราะเป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ที่พระพุทธเจ้าเสวยชาติเป็นสินไซ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตรง จึงมีความเชื่อว่า เป็นกลวิธีอย่างหนึ่งในการสื่อถึงสิมกับอุปแต้มนั้นจะต้องสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้า เพราะเป็นที่ประดิษฐานหรือที่ประทับของพระพุทธเจ้านั่นเอง^{๒๘๓} อุปแต้มในสินวัดไชยศรีนั้นเป็นสื่อที่สามารถสอนถึงการทำความดีได้ชั่ว ทำชั่วได้ชั่ว คนเราทำกรรมเช่นไรก็ย่อมได้รับผลกรรมที่ตนได้ทำไว้ เหมือนสินไซที่ทำแต่คุณงามความดี ถึงแม้ว่าจะมีอุปสรรคขวากหนามมากมาย สุดท้ายก็ได้เสวยผลความดีที่เคยทำมา^{๒๘๔} เป็นเรื่องที่มีคติธรรมคำสอนแฝงอยู่ภายใน ที่คนโบราณต้องการสื่อให้คนสมัยนี้ได้เห็น เช่น การแต่งกาย จารีตประเพณี ศิลปวัฒนธรรม^{๒๘๕} สอนในหลายๆ อย่างที่นำมาใช้ในชีวิตประจำวันก็คือ ความกตัญญูทดแทนบุญคุณ บาปบุญคุณโทษ และสามารถทำให้รู้ว่าคนโบราณนี้รู้ว่าสินไซนี้สำคัญต่อวิถีชีวิตชาวบ้านหลายๆ ด้าน เพราะแต่ก่อนไม่ได้ปกครองแบบกฎหมาย จึงจำเป็นจะต้องนำวรรณกรรมใน

^{๒๘๑} สัมภาษณ์ พ่อคำบาง เพี้ยศักดิ์, ชาวบ้านสาวตี่, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๘๒} สัมภาษณ์ พระครูบุญชยากร, เจ้าอาวาสวัดไชยศรี, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๘๓} สัมภาษณ์ แม่รันไธย์ บุญมี, ชาวบ้านสาวตี่, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๘๔} สัมภาษณ์ แม่สมร คำโหมง, ผู้ใหญ่บ้านสาวตี่ หมู่ ๘, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๘๕} สัมภาษณ์ พ่อไพฑูรย์ คำโหมง, กำนันตำบลสาวตี่, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

ท้องถิ่นมาเป็นสื่อที่ส่งผลถึงสังคม มีอิทธิพลต่อการปกครอง^{๒๘๖} ทำให้คนในชุมชนมีความเชื่อผลของการกระทำดังเช่นปรากฏในเรื่องสินไชย สอนในการทำแต่ความดี กตัญญูทเวที่ต่อผู้มีพระคุณต่อตัวเอง สามารถเป็นสื่อในการสอนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรม^{๒๘๗}

จึงทำให้เห็นว่า ฮูปแต้มวัดไชยศรีมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องที่มีคติธรรมคำสอนแฝงอยู่ภายใน ที่คนโบราณต้องการสื่อให้คนสมัยนี้ได้เห็นหลักธรรมที่นำมาใช้ในชีวิตประจำวันก็คือความกตัญญูทเวที่ บาบุญคุณโทษ ทำให้คนในชุมชนมีความเชื่อผลของการกระทำสามารถเป็นสื่อในการสอนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรม

สรุปภาพรวมทำให้เห็นว่า สิมและฮูปแต้มวัดไชยศรีมีความสัมพันธ์ของชุมชนด้านความเชื่อได้ว่า สิมวัดไชยศรีมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อในด้านความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปในสิมและยังสื่อให้เห็นว่าสิมนั้นเป็นสถานที่สูงส่งในความเชื่อ ผ่านการห้ามผู้หญิงเข้าไปภายในสิม เพราะมีความเชื่อว่าคนโบราณบรรจุสิ่งของศักดิ์สิทธิ์ของเก่าโบราณ นอกจากนั้น ฮูปแต้มวัดไชยศรียังเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องที่มีคติธรรมคำสอนแฝงอยู่ภายใน ที่คนโบราณต้องการสื่อให้คนสมัยนี้ได้เห็นหลักธรรมที่นำมาใช้ในชีวิตประจำวันทำให้คนในชุมชนมีความเชื่อผลของกรรม สามารถเป็นสื่อในการสอนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรม

๔.๓.๕.๒ วัดสนวนวารีพัฒนาราม บ้านหัวหนอง ตำบลหัวหนอง อำเภอบ้านไผ่

๑) สิม สิมวัดสนวนวารีพัฒนารามที่แสดงออกมาได้ชัดเจนที่สุดก็คือหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่แฝงอยู่ในสิมหลังนี้ การเปลี่ยนแปลงรวมถึงการคงอยู่ เพราะว่าสิมเก่าหลังนี้ตั้งอยู่บนสภาพพื้นดินที่มีความเค็มก็เกิดคาบโคลเกลือกทำลาย คือกับชีวิตของคนเรานี้ละก็ตั้งอยู่ในสภาวะที่บ่เที่ยงแท้แน่นอน รวมไปถึงการรักษาให้อยู่ในสภาพเก่าก็ยากยิ่ง เพราะคนในชุมชนก็ต้องร่วมมือกัน สืบต่ออนุรักษ์สิมโบราณหลังนี้ให้คงอยู่ให้ลูกหลานได้ดูได้เห็น^{๒๘๘} ในความเข้าใจสิมหลังนี้ที่สะท้อนเกี่ยวข้องกับชุมชนทางด้านความเชื่อก็คือ ความสันโดษ ปรัชญาเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงของชุมชนในสมัยก่อน ซึ่งไม่ได้มุ่งสิมขนาดใหญ่เหมือนสมัยทุกวันนี้ เน้นที่ประโยชน์การใช้สอยของสงฆ์เป็นสิ่งสำคัญที่สุด รวมไปถึงศรัทธาในพระพุทธศาสนาของคนในสมัยก่อนได้อย่างชัดเจน^{๒๘๙} สิมวัดสนวนวารีพัฒนารามนั้นแฝงด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นสื่อที่สามารถสอนการดำรงชีวิตในปัจจุบันและการทำบุญสร้างกุศลที่ยิ่งใหญ่ที่สุดเพื่อจะบรรลุมรรคผลนิพพาน^{๒๙๐} คนในชุมชนที่สามารถสร้าง

^{๒๘๖} สัมภาษณ์ พ่อสุ่ม สุวรรณวงศ์, ปรากฏชาวบ้านสาวดี, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๘๗} สัมภาษณ์ พ่อคำบาง เพี้ยศักดิ์, ชาวบ้านสาวดี, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๘๘} สัมภาษณ์ พระครูไพศาลสารวิมล, เจ้าอาวาสวัดสนวนวารีพัฒนาราม, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๘๙} สัมภาษณ์ นางบุญมี ยอดบุญ, ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๙๐} สัมภาษณ์ นายสุรศักดิ์ ราศี, กำนันตำบลหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สืมได้ยอมสะท้อนให้เห็นถึงแรงศรัทธาและความสามัคคีที่เป็นหนึ่งเดียวในการร่วมกันสร้าง นอกจากนั้น ยังทำให้เห็นว่าสืมสามารถสื่อถึงความเป็นอยู่และความเรียบง่ายของการดำรงชีวิตของชุมชนสมัยนั้นและปัจจุบันอีกด้วย^{๒๙๑} สืมนั้นเป็นของเก่าแก่โบราณที่ชาวบ้านสมัยก่อนสร้างขึ้น ปัจจุบันมีความเชื่อว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นสถานที่ใช้สาบานในการเลิกเหล้า ผู้ที่ละล้าคืองดเว้นได้สามารถควบคุมตนเอง ให้เลิกลาได้อย่างเด็ดขาดก็ยอมเป็นผลดี ในทางกลับกัน หากปฏิบัติไม่ได้ชีวิตจะต้องมือันเป็นไป^{๒๙๒} คนในชุมชนมีความเชื่อในทางความศักดิ์สิทธิ์ของสืมและเชื่อในพระพุทธรูปที่ประดิษฐานในสืม ซึ่งก็มีส่วนที่มีความเชื่อส่วนตัวในด้านการบนบานไหว้ขอพรเมื่อสำเร็จตามคำปรารถนาแล้ว ก็มีการถวายบูชาของตามที่ได้ปรารถนาเอาไว้ ส่วนใหญ่คนในชุมชนก็จะมีความเชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์ และเกรงกลัวบาปกรรม^{๒๙๓}

จึงทำให้เห็นได้ว่า สืมวัดสนวนวาริพัฒนาราม บ้านหัวหนองมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อว่เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปที่ประดิษฐานในสืม และเป็นที่พึ่งของชุมชนด้านการทำความดีผ่านพิธีกรรมสาบานตนในการเลิกเหล้า

๒) อุปแต้มที่แสดงออกมาได้ชัดเจนที่สุดก็คือหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่แฝงอยู่ในอุปแต้มวัดสนวนวาริ จนได้นำมาสอนญาติโยม และสามารถทำให้ญาติโยมเข้าใจถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรมและผลของกรรมทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว ผลของการทานคือการบริจาคทรัพย์สินเงินทองที่มีอยู่ให้เป็นทาน ทานทั้งลูกเมียเพื่อปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณ ผลของการทานนั้นทำให้สำเร็จความปรารถนาความตั้งใจ^{๒๙๔} ได้เชื่อและเข้าใจในบาปบุญคุณโทษนั้นมีจริงและทำดียอมได้ดี ทำชั่วยอมตกนรก การบริจาทานที่ตนสามารถทานให้แก่บุคคลอื่นได้ เพื่อเป็นประโยชน์สุขของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายในชาติต่อมา^{๒๙๕} สิ่งทีอุปแต้มสินไซนั้นสะท้อนให้เห็นและเกิดความเชื่อในปัจจุบันนั้นกะคือเรื่อง นรก สวรรค์ การทำคุณงามความดีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ นั้นได้อาศัยอยู่รอบตัวเราเช่นกัน^{๒๙๖} ทำให้เชื่อว่าวิถีชีวิตของชาวอีสานนั้นส่วนใหญ่แล้วมาจากวรรณกรรมเพราะอุปแต้มเรื่องสินไซนั้น แฝงไปด้วยคติสอนใจทางพระพุทธศาสนาหลายอย่างด้วยกัน^{๒๙๗} ชาวบ้านส่วนใหญ่นั้นมีความเชื่อ เรื่องของกรรม และเรื่องนรกสวรรค์ ทั้งนั้นก็ได้อธิพลมาจากการฟังนิทานในสมัยเด็กที่ได้ฟังจากคนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านตอนไปวัด เพราะตนก็เคยได้ฟังนิทานเรื่องสิน

^{๒๙๑} สัมภาษณ์ นายเส็ง ผาพิมพ์, ผู้ใหญ่บ้านบ้านหัวหนอง หมู่ ๓, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๙๒} สัมภาษณ์ พ่อสมศักดิ์ มาชา, ปราชญ์ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๙๓} สัมภาษณ์ พ่อชม พรหมมาชุย, ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๙๔} สัมภาษณ์ พระครูไพศาลสารวิมล, เจ้าอาวาสวัดสนวนวาริพัฒนาราม, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๙๕} สัมภาษณ์ นางบุญมี ยอดบุญ, ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๙๖} สัมภาษณ์ นายสุรศักดิ์ ราศี, กำนันตำบลหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๙๗} สัมภาษณ์ นายเส็ง ผาพิมพ์, ผู้ใหญ่บ้านบ้านหัวหนอง หมู่ ๓, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

ไซเหมือนกัน^{๒๙๘} คนในชุมชนมีความเชื่อในทางความศักดิ์สิทธิ์ของสิมและเชื่อในพระพุทธรูปที่ประดิษฐานในสิม ซึ่งก็มีส่วนที่มีความเชื่อส่วนตัวในด้านการบนบานไหว้ขอพรเมื่อสำเร็จตามคำปรารภแล้ว ก็มีการถวายบูชาของตามที่ได้ปรารภเอาไว้ส่วนใหญ่คนในชุมชนจะถือคติความเชื่อตามสินไซ และหลักของกรรมคือการเกรงกลัวบาป^{๒๙๙}

จึงทำให้เห็นได้ว่า ฮูปแต้มวัดสนวนวารีมีความเชื่อในบาปบุญคุณโทษนั้นมีจริงและทำดีย่อมได้ดีได้บังเกิดในสวรรค์ทำชั่วย่อมตกนรก นอกจากนั้น ยังสื่อให้เห็นถึงการให้ทานแก่บุคคลอื่นเพื่อเป็นประโยชน์สุขของเทวดาและมนุษย์ และยังแฝงไปด้วยคติสอนใจทางพระพุทธศาสนาหลายอย่าง สรุปรวมภาพรวมทำให้เห็นได้ว่า สิมและฮูปแต้มวัดสนวนวารีพัฒนารามมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อโดยสิมชุมชนในอดีตมีความเชื่อว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปที่ประดิษฐานและเป็นที่พึ่งของชุมชนด้านการทำความดี ผ่านพิธีกรรมสาบานตนในการเลิกเหล้าและนอกจากนั้น ฮูปแต้มวัดสนวนวารีมีความเชื่อในบาปบุญคุณโทษนั้นมีจริงและทำดีย่อมได้ดีได้บังเกิดในสวรรค์ ทำชั่วย่อมตกนรก และสื่อให้เห็นถึงการให้ทาน แบ่งปันการเสียสละแก่บุคคลอื่นเพื่อเป็นประโยชน์สุขของเทวดาและมนุษย์

๔.๓.๕.๓ วัดมัมขมิมาวิทยาราม บ้านลาน ตำบลบ้านลาน อำเภอบ้านไผ่

๑) สิมสิมหลังนี้มีความสำคัญกับชาวบ้านมาก โดยชาวบ้านนั้นมีความเชื่อเรื่องการให้ทานและผลของการให้ทาน ทั้งนี้ก็เนื่องจากวรรณกรรมเรื่องพระเวสสันดร เป็นเรื่องที่กล่าวถึงการบำเพ็ญทานบารมีของพระพุทธเจ้า ตลอดทั้งยังมีชาวบ้านนั้นเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของสิมหลังนี้ เพราะชาวบ้านในต่างหมู่บ้านมักนิยมนำลูกหลานมาบวชที่นี่ ตลอดทั้งยังมีคนมาบนขอพรบ้างในบางโอกาสสิ่งที่สะท้อนให้เห็นเกี่ยวกับความเชื่อของชาวบ้านน่าจะเป็นเรื่องการให้ทาน เพราะชาวบ้านนั้นทำบุญให้ทาน รักษาศีลโดยยึดเอาพระเวสสันดรเป็นตัวอย่าง ตลอดทั้งเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของสิมโบราณเพราะว่าในสิมนี้มีพระพุทธรูปโบราณอยู่ด้วย ซึ่งในปัจจุบันพระพุทธรูปถูกเก็บรักษาไว้น่าหลวงพ่อบุญเรืองจะมีญาติโยมที่รู้เท่านั้นมาขอกราบไหว้บนบานขอพรตามโอกาส^{๓๐๐} เชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของสิมจึงได้ให้ลูกหลานนั้น มาบวชในสิมเก่าแก่หลังนี้ เพราะเชื่อว่าจะมีความเกี่ยวข้องกับพยานาคศรีสุทโธ หากได้บวชอยู่ที่สิมนี้แล้วจะมีอานิสงส์หลาย ตลอดทั้งมาบนอะไรก็สมหวังตลอด^{๓๐๑} เชื่อในเรื่องของผลของการให้ทาน ว่าการที่เราจะให้เรานั้นก็ไม่มีทางที่จะอดตาย ดังคำที่ว่า ทานไปแล้วได้

^{๒๙๘} สัมภาษณ์ พ่อสมศักดิ์ มาซา, ปราชญ์ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๙๙} สัมภาษณ์ พ่อชม พรหมมาชัย, ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๐๐} สัมภาษณ์ พระครูโชติธรรมสาร, เจ้าอาวาสวัดมัมขมิมาวิทยาราม, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๐๑} สัมภาษณ์ นายอ่อนสา มาศรี, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

คืนมาหลายกว่าเก่านั้นเอง^{๓๐๒} เชื่อในเรื่องผลของการให้ทาน ว่าการที่เราทำทานมากย่อมไม่มอดตาย และเชื่อว่าลิมนี้มีความศักดิ์สิทธิ์จนเป็นสาเหตุให้คนมาบนเพื่อขอพรอยู่เป็นประจำ^{๓๐๓} เชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพราะตนเองนั้นก็เคยไปบนขอพรจากลิมนี้แล้วก็ทำให้นั้นสมหวังดังที่ตนได้ขอพร จึงได้แก้บนด้วยการนำดอกไม้ และพวงมาลัยไปถวายพระประธานเก่าในลิม ซึ่งเป็นของเก่าโบราณ^{๓๐๔} ตนนั้นได้ยินจากคนทางอื่นที่มามีบวชในลิมหลังนี้ว่า ลิมหลังนี้มีความศักดิ์สิทธิ์มาก เพราะลิมบ้านลานั้นเป็นทางผ่านของพญานาค มีทางเชื่อมไปแม่น้ำโขงและคำชะโนด และมีร่างทรงมานั่งสมาธิในลิมหลังนี้แล้วนิมิตเห็นพญานาคนั้น ใช้เส้นทางนี้ในการเดินทางก็เห็นไปในแนวเดียวกัน จนเป็นสาเหตุให้คนต่างถิ่นนิยมเอาลูกหลานมาบวชที่ลิมแห่งนี้^{๓๐๕}

จึงทำให้เห็นได้ว่า ลิมวัดมณีมาวิทยารามนั้นชุมชนมีความเชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์ของลิมโบราณเพราะว่าในลิมนี้มีญาติโยมมาขอกราบไหว้บนบานขอพรพระพุทธรูปโบราณ และเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของลิมจึงนำลูกหลานมาบวชในลิมหลังนี้ อีกทั้งเชื่อเกี่ยวข้องกับพญานาครวมถึงการสมหวังในการบนบาน

๒) ฮูปแต้ม ชาวบ้านนั้นมีความเชื่อเรื่องการให้ทานและผลของการให้ทาน ทั้งนี้ก็เนื่องจากฮูปแต้มจากรรณกรรมเรื่องพระเวสสันดรชาดก เป็นเรื่องที่กล่าวถึงการบำเพ็ญทานบารมีของพระพุทธเจ้าสิ่งที่สะท้อนให้เห็นเกี่ยวกับความเชื่อของชาวบ้านน่าจะเป็นเรื่องการให้ทาน เพราะชาวบ้านนั้นทำบุญให้ทาน^{๓๐๖} เชื่อในการทำคุณงามความดี ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว การแบ่งปันเสียสละเพื่อส่วนรวม^{๓๐๗} เชื่อในเรื่องของผลของการให้ทาน ว่าการที่เราจะให้เรานั้นก็ไม่มีทางที่จะมอดตาย ดังคำที่ว่า ทานไปแล้วคืนมาหลายกว่าเก่านั้นเอง^{๓๐๘} เชื่อในเรื่องผลของการให้ทาน ว่าการที่เราทำทานมากย่อมไม่มอดตาย^{๓๐๙} เชื่อในเรื่องบำเพ็ญทานของพระเวสสันดร ผลทานก็ทำให้มาเกิดเป็นพระพุทธเจ้า นอกจากนั้น ฮูปแต้มยังผูกโยงกับความเชื่อที่ว่า เรื่องราวที่นำมาวาดมาแต้มบนผนังของลิมนั้น จะต้องมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันกับพระพุทธเจ้าหรือพุทธประวัติตนเอง^{๓๑๐} ตนนั้นมีความ

^{๓๐๒} สัมภาษณ์ นายสังเวียน สอนบาล, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๕, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๐๓} สัมภาษณ์ นางโฮม ไสปัน, ชาวบ้านบ้านลาน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๐๔} สัมภาษณ์ นางสาวาล สมี่แจ้ง, ชาวบ้านบ้านลาน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๐๕} สัมภาษณ์ นางสาวอนุศรี เจาเศษ, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๕, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๐๖} สัมภาษณ์ พระครูโชติธรรมสาร, เจ้าอาวาสวัดมณีมาวิทยาราม, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๐๗} สัมภาษณ์ นายอ่อนสา มาศรี, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๕, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๐๘} สัมภาษณ์ นายสังเวียน สอนบาล, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๕, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๐๙} สัมภาษณ์ นางโฮม ไสปัน, ชาวบ้านบ้านลาน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๑๐} สัมภาษณ์ นางสาวาล สมี่แจ้ง, ชาวบ้านบ้านลาน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

เชื่อว่า สิมบ้านลานนั้นเป็นทางผ่านของพญานาค เพราะได้มีพระมานั่งสมาธิในสิมหลังนี้แล้วนิมิตเห็นพญานาคนั้น ใช้เส้นทางนี้ในการเดินทาง จนเป็นสาเหตุให้คนต่างถิ่นนิยมเอาลูกหลานมาบวชที่สิมแห่งนี้^{๓๑๑}

จึงทำให้เห็นได้ว่า ฮูปแต้มวัดมัชฌิมาวิทยารามมีความเกี่ยวข้องเรื่องความเชื่อการบำเพ็ญทานบารมีที่สะท้อนให้เห็นเกี่ยวกับความเชื่อของชาวบ้าน และความเชื่อในการทำคุณงามความดี ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว การแบ่งปันเสียสละเพื่อส่วนรวม

สรุปภาพรวมจึงทำให้เห็นได้ว่า สิมและฮูปแต้มวัดมัชฌิมาวิทยารามมีความสัมพันธ์กับชุมชนนั้น โดยสิมของชุมชนมีความเชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์ของสิมโบราณเพราะว่าในสิมนี้นิมนต์โยมมาขอกราบไหว้บนบานขอพรพระพุทธรูปโบราณ และเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของสิมจึงนำลูกหลานมาบวชในสิมหลังนี้ อีกทั้งเชื่อเกี่ยวข้องกับพยานาคนอกจากนั้น ฮูปแต้มมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องผลของการบำเพ็ญทานบารมีที่สะท้อนให้เห็นเกี่ยวกับความเชื่อของชาวบ้าน และความเชื่อในการทำคุณงามความดี ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว การแบ่งปันเสียสละเพื่อส่วนรวม

๔.๓.๕.๔ วัดสระบัวแก้ว บ้านวังคุณ ตำบลหนองเม็ก อำเภอนองสองห้อง

๑) สิม สิ่งที่แสดงออกเกี่ยวกับฮูปแต้มเกี่ยวกับความเชื่อนั้นก็น่าจะเป็นเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปในสิมหลังนี้ เพราะเป็นพระพุทธรูปเก่าแก่ชาวบ้านมักจะมาขอพรหรือทำการบน เป็นประจำ หลังจากที่ได้ตั้งประสงค์แล้วก็จะมาแก้บนโดยการนำพวงมาลัยมาถวายบ้าง และมีเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อเรื่อง บาป บุญ คุณ โทษ ที่ชาวบ้านนั้นเชื่อถือและปฏิบัติสิ่งที่เห็นชัดเจนก็น่าจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องของกรรม ผลของกรรม ว่าถ้าทำดียอมได้ขึ้นสวรรค์ ทำชั่วยอมตกนรก และเรื่องของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การขอพรจากเทวดา หรือเจ้าปู่ เป็นต้น^{๓๑๒} ฮูปแตมนั้นสะท้อนให้อะไรหลายอย่างโดยเฉพาะหลักธรรมที่แฝงอยู่ในฮูปแต้ม ซึ่งสามารถนำมาสอนชาวบ้านได้เป็นอย่างดี และทำให้ชาวบ้านนั้นเกิดความศรัทธา ต่อพระพุทธศาสนาได้เช่นกัน ยกตัวอย่างเช่น เรื่อง นรก สวรรค์ เป็นต้น^{๓๑๓} สมัยเด็กนั้นพ่อแม่จะพาไปที่สิมแล้วเล่านิทานให้ฟังจนทำให้ตนนั้นเกิดการปลูกฝังเรื่องเกี่ยวกับ บาป บุญ คุณ โทษ นั้นมีจริง และเชื่อว่าพระพุทธรูปในสิมนั้นมีความศักดิ์สิทธิ์^{๓๑๔} ตนนั้นเชื่อว่าพระพุทธรูปในสิมนั้นมีความศักดิ์สิทธิ์มากเพราะมีคนไปบน ไปขอพรหลายคนแล้วก็สมหวังดังที่ตนไปขอฮูปแตมนั้นทำให้ชาวบ้านนั้นมีความเชื่อในเรื่องของนรก สวรรค์ ว่าถ้าหากเราทำความดี

^{๓๑๑} สัมภาษณ์ นางสาวอนุศรี เงามะเศษ, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๑๕ พุศิจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๑๒} สัมภาษณ์ พระครูวิบูลสารการ, เจ้าอาวาสวัดสระบัวแก้ว บ้านวังคุณ, ๑๕ พุศิจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๑๓} สัมภาษณ์ คุณครูละมัย นามอ่อนตา, คุณครูสอนมัธยมศึกษาชั้นน้อย, ๑๕ พุศิจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๑๔} สัมภาษณ์ พ่อประสิด คำพิลา, ปราชญ์ชาวบ้านบ้านวังคุณ, ๑๕ พุศิจิกายน ๒๕๖๑.

แล้ว ย่อมได้ขึ้นสวรรค์ ถ้าทำความชั่วแล้วย่อมตกนรก^{๓๑๕} สิ่งที่สะท้อนให้เห็นในอุปถัมภ์นั้นก็คือ หลักธรรมในการใช้ชีวิต หรือวิถีชีวิตของคนอีสาน จนทำให้ตนนั้นเชื่อเรื่องของกรรม และผลของกรรม ว่าการที่เราทำความดีนั้นย่อมได้ขึ้นสวรรค์ ส่วนการที่เราทำความชื่อนั้นย่อมตกนรก^{๓๑๖} เมื่อก่อนนั้น ยังมองไม่เห็นคุณค่าของของเก่าของโบราณ จะมองข้ามเป็นประจำแต่ปัจจุบันนี้ทำให้ตนนั้นมองเห็นคุณค่ามากขึ้น เพราะส่งผลต่อชุมชนเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นฮีตคลองหรือวิถีชีวิตต่างๆของคนอีสานนั้น^{๓๑๗}

จึงทำให้เห็นได้ว่า สิมวัดสระบัวแก้ว บ้านวังคุณนั้นมีความเกี่ยวข้องกับชุมชนในด้านความเชื่อ เพราะว่าชาวบ้านมักจะมาขอพรหรือทำการบ่นเป็นพระพุทธรูปเก่าแก่เป็นประจำ หลังจากที่ได้ตั้งประสงค์แล้วก็จะมาแก้บนโดยการนำพวงมาลัยมาถวายบ้าง และมีเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องบาป บุญ คุณโทษ ทำให้ชาวบ้านนั้นเชื่อถือและประกอบคุณงามความดี

๒) อุปถัมภ์สิ่ง que แสดงออกเกี่ยวกับอุปถัมภ์เกี่ยวกับความเชื่อนั้นก็น่าจะเป็นเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปในลุ่มหลังนี้ เพราะเป็นพระพุทธรูปเก่าแก่ชาวบ้านมักจะมาขอพรหรือทำการบ่น เป็นประจำ หลังจากที่ได้ตั้งประสงค์แล้วก็จะมาแก้บนโดยการนำพวงมาลัยมาถวายบ้าง และมีเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อเรื่อง บาป บุญ คุณโทษ ที่ชาวบ้านนั้นเชื่อถือและปฏิบัติ สิ่งที่เห็นชัดเจนก็น่าจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องของกรรม ผลของกรรม ว่าถ้าทำดียอมได้ขึ้นสวรรค์ ทำชั่วยอมตกนรก และเรื่องของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การขอพรจากเทวดา หรือเจ้าปู่ เป็นต้น^{๓๑๘} อุปถัมภ์นั้นสะท้อนให้เห็นอะไรหลายอย่างโดยเฉพาะหลักธรรมที่แฝงอยู่ในอุปถัมภ์ ซึ่งสามารถนำมาสอนชาวบ้านได้เป็นอย่างดี และทำให้ชาวบ้านนั้นเกิดความรู้สึกศรัทธา ต่อพระพุทธศาสนาได้เช่นกัน ยกตัวอย่างเช่น เรื่องนรก สวรรค์ เป็นต้น^{๓๑๙} สมัยเด็กนั้นพ่อแม่จะพาไปที่ลุ่มแล้วเล่านิทานให้ฟังจนทำให้ตนนั้นเกิดการปลูกฝังเรื่องเกี่ยวกับ บาป บุญ คุณ โทษ นั้นมีจริง และเชื่อว่าพระพุทธรูปในลุ่มนั้นมีความศักดิ์สิทธิ์^{๓๒๐} ตนนั้นเชื่อว่าพระพุทธรูปในลุ่มนั้นมีความศักดิ์สิทธิ์มากเพราะมีคนไปบ่น ไปขอพรหลายคนแล้วก็สมหวังดังที่ตนไปขอ^{๓๒๑} อุปถัมภ์นั้นทำให้ชาวบ้านนั้นมีความเชื่อในเรื่องของนรก สวรรค์ ว่า

^{๓๑๕} สัมภาษณ์ นางสมเพียร คำพิลา, ชาวบ้านบ้านวังคุณ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๑๖} สัมภาษณ์ นายเทวกร พรหมสวัสดิ์, ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านบ้านวังคุณ หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๑๗} สัมภาษณ์ นายอรุณ ศรีเดช, ผู้ใหญ่บ้านบ้านวังคุณ หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๑๘} สัมภาษณ์ พระครูวิบูลสารการ, เจ้าอาวาสวัดสระบัวแก้ว บ้านวังคุณ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๑๙} สัมภาษณ์ คุณครูละมัย นามอ่อนตา, คุณครูสอนมัธยมศึกษาชั้นน้อย, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๒๐} สัมภาษณ์ พ่อประสิด คำพิลา, ปราชญ์ชาวบ้านบ้านวังคุณ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๒๑} สัมภาษณ์ นางสมเพียร คำพิลา, ชาวบ้านบ้านวังคุณ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

ถ้าหากเราทำความดีแล้ว ย่อมได้ขึ้นสวรรค์ ถ้าทำความชั่วแล้วย่อมตกนรกสิ่งที่สะท้อนให้เห็นในอุปถัมภ์นั้นก็คือ หลักธรรมในการใช้ชีวิต หรือวิถีชีวิตของคนอีสาน จนทำให้ตนนั้นเชื่อเรื่องของกรรมและผลของกรรมว่าการที่เราทำความดีนั้นย่อมได้ขึ้นสวรรค์ ส่วนการที่เราทำความชั่วนั้นย่อมตกนรก^{๓๒๒} เมื่อก่อนนั้นยังมองไม่เห็นคุณค่าของของเก่าของโบราณ จะมองข้ามเป็นประจำแต่ปัจจุบันนี้ทำให้ตนนั้นมองเห็นคุณค่ามากขึ้น เพราะส่งผลต่อชุมชนเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นฮิตคลองหรือวิถีชีวิตต่างๆของคนอีสานนั้น^{๓๒๓}

จึงจำให้เห็นได้ว่า อุปถัมภ์วัดสระบัวแก้ว บ้านวังคุณนั้นมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อในเรื่องหลักธรรมสำหรับการใช้ชีวิต หรือวิถีชีวิตของคนอีสาน นอกจากนั้น ยังปรากฏอุปถัมภ์เรื่องการฮอดสงฆราวาส ซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อในเรื่องของการยอมรับผู้ปกครอง หรือผู้มีอำนาจวาสนา บารมี ตลอดถึงทศพิธราชธรรม ที่มีในพระราชหรือผู้ปกครองเอง

จากบทสรุปที่ได้จากการศึกษาสัมภาษณ์และอุปถัมภ์วัดสระบัวแก้ว ทำให้เห็นความสัมพันธ์ของชุมชนด้านความเชื่อ โดยในสัมนั้นมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อในเรื่องการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา ความเชื่อของการทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว นอกจากนั้น อุปถัมภ์ยังมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อในเรื่องของการยอมรับนับถือพระราชผ่านพิธีมูรธาภิเษกคือการฮอดสงฆ และการรักษาเวียนวายตายเกิดด้วยบุญกุศลที่บำเพ็ญมาในอดีต

๔.๓.๕.๕ วัดสระทอง บ้านบัว ตำบลกุดเค้า อำเภอมัญจาคีรี

๑) สิ่งที่สัมพันธ์กับชาวบ้านนั้นก็จะเกี่ยวข้องกับความเชื่อ ในวิกรรมของเจ้าเมืองที่แสดงออกมาเป็นอุปถัมภ์นั้นรูปผนังสัมนั้น ตลอดทั้งการสักการบูชา ต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คือพระพุทธรูปในสัมนั้น โดยการนำดอกไม้ ชันหมากเบงมาบูชาอยู่เป็นประจำ^{๓๒๔} เชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของสัมนั้นนี้ โดยเฉพาะพระพุทธรูปนั้นถือว่าเป็นของเก่าแก่ที่สร้างขึ้นพร้อมกันสัมนั้นนี้ โดยตนก็ได้ทำขันหมากเบงมาบูชาพระพุทธรูปนั้นเป็นประจำ ทำให้ตนนั้นมีความเชื่อเรื่องบาป บุญ คุณโทษ และเชื่อว่าสัมนั้นโบราณหลังนี้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์^{๓๒๕} สิ่งที่เห็นชัดเจนที่สุดก็คือการที่ชาวบ้านนั้นได้ไปสักการบูชาพระพุทธรูปในสัมนั้นเป็นประจำและคอยปิดกวาดทำความสะอาดรอบวัด ทั้งยังอนุรักษ์รักษาไว้จนตก

^{๓๒๒} สัมภาษณ์ นายเทวกร พรหมสวัสดิ์, ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านบ้านวังคุณ หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๒๓} สัมภาษณ์ นายอรุณ ศรีเดช, ผู้ใหญ่บ้านบ้านวังคุณ หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๒๔} สัมภาษณ์ พระครูปลัดนรินทร์ กิตติภทโท, เจ้าอาวาสวัดสระทอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๒๕} สัมภาษณ์ นายประยุทธ์ แสนเสาร์, ผู้ใหญ่บ้านบ้านบัว หมู่ที่ ๑๗, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

มาถึงคนรุ่นหลังได้ชม^{๓๒๖} สิมวัดสระทองนั้นผนังรอบสิมจะเป็นการปั้นปูนเป็นรูปที่แสดงถึงวิถีชีวิตและ
 วัตรกรรมของเจ้าเมืองตลอดทั้งแฝงด้วยหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ซึ่งก่อให้เกิดความเชื่อแก่คน
 รุ่นหลังว่าเจ้าเมืองมัญจานั้นมีอยู่จริงและวิถีชีวิตของชาวบ้านนั้นก็ได้รับอทธิพลมาจากบรรพบุรุษ^{๓๒๗}
 สิมวัดสระทองนี้ถือว่าเป็นสิ่งที่ภาคภูมิใจของเจ้าบ้านโดยแท้ เพราะได้รางวัลอาคารที่ทรงคุณค่าจาก
 ยูเนสโก^{๓๒๘} ตลอดทั้งเป็นสิ่งศักดิ์ประจำหมู่บ้านของชาวบ้านบัว โดยแท้

จึงทำให้เห็นได้ว่า สิมวัดสระทองมีความเกี่ยวข้องกับด้านความเชื่อและความศรัทธาต่อ
 พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ในสิมด้วยการบูชาดอกไม้และขันหมากเบง ซึ่งสื่อถึงความหมายที่แฝงอยู่ใน
 เครื่องสักการะ ได้แก่ ขันธ ๕ สรุปลือร่ายกายและจิตใจของคนในชุมชนที่มีความเลื่อมใสศรัทธาใน
 พระพุทธรูปอย่างมั่นคง

๒) รูปปั้น สิ่งที่สัมพันธ์กับชาวบ้านนั้นก็จะเป็นเกี่ยวกับความเชื่อในวัตรกรรมของเจ้า
 เมืองที่แสดงออกมาเป็นรูปปั้นรูปผนังสิม ตลอดทั้งการสักการบูชา ต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คือพระพุทธรูป
 ในสิม โดยการนำดอกไม้ ขันหมากเบงมาบูชาอยู่เป็นประจำ^{๓๒๙} เชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของสิมหลังนี้
 โดยเฉพาะพระพุทธรูปนั้นถือว่าเป็นของเก่าแก่ที่สร้างขึ้นพร้อมกันสิมหลังนี้ โดยตนก็ได้ทำขันหมาก
 เบงมาบูชาพระพุทธรูปนั้นเป็นประจำ^{๓๓๐} ทำให้ตนนั้นมีความเชื่อเรื่องบาป บุญ คุณโทษ และเชื่อว่าสิม
 โบราณหลังนี้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์^{๓๓๑} สิ่งที่เห็นชัดเจนที่สุดก็คือการที่ชาวบ้านนั้นได้ไปสักการบูชา
 พระพุทธรูปในสิมนั้นเป็นประจำและคอยปิดกวาดทำความสะอาดรอบวัด ทั้งยังอนุรักษ์รักษาไว้จนต
 มาถึงคนรุ่นหลังได้ชม^{๓๓๒} สิมวัดสระทองนั้นผนังรอบสิมจะเป็นการปั้นปูนเป็นรูปที่แสดงถึงวิถีชีวิตและ
 วัตรกรรมของเจ้าเมืองตลอดทั้งแฝงด้วยหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ซึ่งก่อให้เกิดความเชื่อแก่คน
 รุ่นหลังว่าเจ้าเมืองมัญจานั้นมีอยู่จริงและวิถีชีวิตของชาวบ้านนั้นก็ได้รับอทธิพลมาจากบรรพบุรุษ^{๓๓๓}
 สิมวัดสระทองนี้ถือว่าเป็นสิ่งที่ภาคภูมิใจของเจ้าบ้านโดยแท้ เพราะได้รางวัลอาคารที่ทรงคุณค่าจาก
 ยูเนสโก^{๓๓๔} ตลอดทั้งเป็นสิ่งศักดิ์ประจำหมู่บ้านของชาวบ้านบัว โดยแท้

^{๓๒๖} สัมภาษณ์ นายแพง เดชบำรุง, ผู้ใหญ่บ้านบัวหมูที่ ๑, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๒๗} สัมภาษณ์ แม่สุพร ศรีหามู, ชาวบ้านบ้านบัว, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๒๘} สัมภาษณ์ แม่อุ่นใจ นพแสง, ชาวบ้านบ้านบัว, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๒๙} สัมภาษณ์ พระครูปลัดนรินทร์ กิตติภโท, เจ้าอาวาสวัดสระทอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๓๐} สัมภาษณ์ นายประยุทธ์ แสนเสาร์, ผู้ใหญ่บ้านบ้านบัว หมูที่ ๑๗, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๓๑} สัมภาษณ์ แม่บุญโฮม มีใจใส, ชาวบ้านบัว, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๓๒} สัมภาษณ์ นายแพง เดชบำรุง, ผู้ใหญ่บ้านบัวหมูที่ ๑, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๓๓} สัมภาษณ์ แม่สุพร ศรีหามู, ชาวบ้านบ้านบัว, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๓๓๔} สัมภาษณ์ แม่อุ่นใจ นพแสง, ชาวบ้านบ้านบัว, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

จึงทำให้เห็นได้ว่า อุบาสันที่ปรากฏรอบผนังเป็นภาพคนกับจระเข้ ซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อทางด้านหลักธรรมเกี่ยวกับความโลภ เป็นกิเลสอันนอนเนื่องในจิตใจของมนุษย์ปุถุชน เมื่อคนจะได้ก็จะต้องมีปัญหา รู้จักพิจารณาจึงจะตัดได้

จากบทสรุปที่ได้จากการศึกษาสิมและอุบาสันวัดสระทอง ทำให้เห็นความสัมพันธ์ของชุมชนด้านความเชื่อได้ว่า สิมนั้นเป็นสถานที่ที่สามารถสื่อให้เห็นความเลื่อมใสศรัทธาของชุมชน ผ่านเครื่องสักการบูชาคือขันหมากเบง นอกจากนี้ อุบาสันคนกับจระเข้บนผนังสิม ซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อทางด้านหลักธรรมเกี่ยวกับความโลภ เป็นกิเลสอันนอนเนื่องในจิตใจของมนุษย์ปุถุชน เมื่อคนจะได้ก็จะต้องมีปัญหา รู้จักพิจารณาจึงจะตัดได้

จากบทสรุปที่ได้จากการศึกษาทั้ง ๕ พื้นที่ พบว่า สิมและอุบาสันแสดงความสัมพันธ์ต่อชุมชนด้านความเชื่อ โดยสิมมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อในด้านความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปในสิม และมีญาติโยมมาขอกราบไหว้บนบานขอพรพระพุทธรูปโบราณและสื่อให้เห็นว่าเป็นสถานที่สูงส่งในความเชื่อผ่านการห้ามผู้หญิงเข้าไปภายในสิม และเป็นที่พึ่งของชุมชนด้านการทำความดี ผ่านพิธีกรรมสาบานตนในการเลิกเหล้าของชาวบ้าน และเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของสิมจึงนำลูกหลานมาบวชในสิมหลั่งนี้ อีกทั้งเชื่อเกี่ยวข้องกับพยานาคทำให้เห็นความสัมพันธ์ของชุมชนด้านความเชื่อ โดยในสิมนั้นมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อในเรื่องการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา ความเชื่อของการทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว โดยสามารถสื่อให้เห็นความเลื่อมใสศรัทธาของชุมชน ผ่านเครื่องสักการบูชาคือขันหมากเบง นอกจากนี้ อุบาสันยังเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องที่มีคติธรรมคำสอนแฝงอยู่ภายใน ที่คนโบราณต้องการสื่อให้คนสมัยนี้ได้เห็นหลักธรรมที่นำมาใช้ในชีวิตประจำวันทำให้คนในชุมชนมีความเชื่อผลของกรรม สามารถเป็นสื่อในการสอนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรมมีความเชื่อในบาปบุญคุณโทษและสื่อให้เห็นถึงการให้ทาน แบ่งปันการเสียสละเพื่อส่วนรวมความเชื่อเรื่องการยอมรับนับถือพระราชาผ่านพิธีมรุธาภิเษกคือการฮอตสง และการรักษาเวียนวายตายเกิดด้วยบุญกุศลที่บำเพ็ญมาในอดีตสามารถสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อทางด้านหลักธรรมเกี่ยวกับความโลภ เป็นกิเลสอันนอนเนื่องในจิตใจของมนุษย์ปุถุชน

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย ข้อเสนอแนะ และอภิปรายผล

การศึกษาวิจัยเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของพุทธศิลป์ที่มีต่อชุมชนในจังหวัดขอนแก่นโดยมีวัตถุประสงค์ ๓ ข้อ ได้แก่ ๑) เพื่อศึกษาพุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในพุทธศิลป์จังหวัดขอนแก่น และ ๓) เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของพุทธศิลป์ที่มีผลต่อชุมชนในจังหวัดขอนแก่น ผลการวิจัยสามารถสรุปประเด็นสำคัญได้ต่อไปนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ พุทธศิลป์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาพบว่า พุทธศิลป์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนานั้น ๕ ประเภท ได้แก่ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว เรือนชั้น เรือนโล้น ซึ่งหมดนี้ได้มีการพัฒนาการจากวิหารเสนาสนะอันที่อยู่พระพุทธเจ้าและพระสาวก และถ้าที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตต่อมาปรากฏพบบัญญัติเกี่ยวกับพุทธศิลป์ประเภทสถาปัตยกรรม ได้แก่ กุฏิ วิหารและโรงอุโบสถ ซึ่งปรากฏเป็นรูปแบบและลักษณะตลอดถึงวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการก่อสร้าง บทบัญญัติเกี่ยวข้องกับพุทธศิลป์ประเภทจิตรกรรมฝาผนัง ต่อมา พุทธศิลป์ในรูปแบบสถูปหรือพระเจดีย์ก็ได้ปรากฏขึ้นและนิยมสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุและพระธาตุ จึงทำให้ทราบได้ว่า พุทธศิลป์ในสมัยพุทธกาลนั้นมีปรากฏขึ้นเพื่อประโยชน์แก่การใช้สอยเป็นหลัก ไม่เน้นไปที่การสร้างเพื่อเสพสุนทรีย์ทางศิลปะ และสร้างเพื่อเป็นสถานที่เคารพกราบไหว้สักการะบูชา จึงทำให้พุทธศิลป์ได้มีการพัฒนาการต่อเนื่องไปสู่ยุคสมัยต่อมา

พุทธศิลป์สมัยหลังพุทธกาลนั้น จะเห็นได้ว่าพุทธศิลป์ประเภทต่างๆ นั้น มีพัฒนาการด้านรูปแบบและลักษณะต่อเนื่องถึงสมัยหลังพุทธกาล จะเห็นได้จากการสร้างศาลาจตุรมุขปรากฏชื่อว่า ศาลาโฆฏมุขีในสมัยของพระเจ้าอู่เทน จนถึงสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่ได้ให้ความอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาหลายด้าน ในด้านการสร้างพุทธศิลป์นั้นพระองค์ได้สร้างวัดโศการาม และพระสถูปสาญจี อันเป็นต้นแบบเจดีย์ในสมัยต่อมา ไม่ว่าจะเป็นการขุดเจาะภูเขาสร้างเป็นถ้ำพระวิหาร ที่อยู่ของพระสงฆ์ เป็นต้น ต่อมาในสมัยของพระเจ้ามลิந்தได้ปรากฏหลักฐานทางด้านพุทธศิลป์ว่า พระองค์ได้ทรงสร้างอุโบสถพระวิหารมากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศิลป์ประเภท

ประติมากรรมที่เป็นพระพุทธรูป โดยสร้างตามรูปเคารพของเทพเจ้ากรีกเป็นแบบ ได้เกิดขึ้นในสมัยของพระองค์เป็นครั้งแรก และเป็นต้นแบบของพุทธศิลป์ประเภทนี้ต่อมาจนถึงปัจจุบัน

พุทธศิลป์เป็นงานศิลปะที่สำคัญ เพราะว่าเป็นงานที่สร้างขึ้นมาเพื่ออุทิศเป็นพุทธานุชา และเป็นศูนย์รวมแห่งการสื่อสารทางวัฒนธรรมประเพณี ของแต่ละชุมชน ท้องที่ ภูมิภาค พุทธศิลป์จะมีอัตลักษณ์และเอกลักษณ์ที่แตกต่างกันไป ก่อให้เกิดความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแก่พุทธศาสนิกชน และเป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืน ต่อไป

๕.๑.๒ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในพุทธศิลป์จังหวัดขอนแก่นพบว่า สิมเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน เพราะสร้างขึ้นด้วยเลื่อมใสศรัทธาและความสามัคคีของคนในชุมชน จึงเป็นสถานที่เคารพสักการะของชาวบ้าน รวมถึงเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญสำหรับการศึกษาที่สามารถก่อให้เกิดปัญญาแก่ชุมชน และมีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน สื่อให้เห็นหลัก**ฆราวาสธรรม**ในการครองเรือน

ในส่วนของอุบาสกวัดไชยศรีปรากฏภาพสวรรค์ซึ่งเป็นประทับของพระอินทร์ ซึ่งเป็นผลมาแต่การบำเพ็ญ**ทาน**มาแต่อดีต ผนังด้านหน้าสิมวัดไชยศรีและด้านหลังวัดสนวนวารีพัฒนาราม ปรากฏภาพขุนนรกที่แสดงสัตว์นรกผู้ได้ทำกรรมกำลังเสวยผลกรรมและภาพการถูกทรมานคือการทำหมันสัตว์ สื่อให้เห็นถึงหลัก**ศรัทธา**ที่ประกอบด้วยเหตุผลเชื่อในเรื่องการกระทำ ทำดีย่อมได้รับผลดีทำชั่วย่อมได้รับทุกขเวทนา คือเสวยผลของกรรมในอบายภูมิคือนรก ซึ่งยังสะท้อนการกระตุ้นให้เกิดความละอายต่อการทำความชั่วเกรงกลัวต่อบาปคือ**หิริโอตตปปะ**ส่งผลต่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ในชุมชนอุบาสกวัดมัสฌิมาวิทยาารามปรากฏการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ได้แก่ **ทานการบริจาค** เสียสละสิ่งของ รวมถึงทรัพย์สินภายนอกและลูกเมียเพื่อปรารถนาที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ตลอดถึงการรักษาอกบาสีที่เขาศรีวงกต แสดงถึงการแสวงหาความ**สันโดษ**เพื่อแสวงหาสังขารรวมถึงอุบาสกที่วัดสระทองเป็นรูปจระเข้ ที่เป็นสัตว์สัญลักษณ์ที่สื่อถึงความ**โลภ** ความละโมภโลภมากคือตะกวดในการบริโภคอาหารไม่รู้จักประมาณตน อันเป็นกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานของมนุษย์ปุถุชน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงสุขของผู้ครองเรือนคือ สุขของคฤหัสถ์หรือ**คิหิสุข** ได้แก่**กามโกติสุข** คือสุขเกิดจากความมัวหมอง สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ และสุขเกิดจากความประพฤติสุจริต ไม่บกพร่องเสียหาย ใครๆ ดิเตือนไม่ได้ นอกจากนั้น ยังปรากฏหลัก**อริยสัจอัน** เป็นธรรมที่ปฏิบัติให้ถึงความหลุดที่ปรากฏในอุบาสกเรื่องเวสสันดรชาดก และอุบาสกวัดสระบัวแก้ว ปรากฏภาพการมูรธาภิเษกก่อนขึ้นครองราชย์ สื่อถึง**จักรพรรดิธรรม** คือ ธรรมของผู้ปกครองแผ่นดิน ซึ่งยังส่งผลต่อประเพณีพิธีกรรมเถรภิเษกที่มีปรากฏในชุมชน ซึ่งพิธีนี้จะจัดขึ้นสำหรับพระสงฆ์ที่ได้รับยกย่องในชุมชนและภาพประวัติของเจ้าเมืองที่สามารถชนะการประลองขกมวยจนได้ชัยชนะต่อมาได้รับการพระราชทานแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองมัญจาคีรีที่จางวางเอก สะท้อนให้เห็นถึงหลัก**โลกธรรม ๘** ที่มีอยู่คู่กับโลกได้เป็นอย่างดี

๕.๑.๓ วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของพุทธศิลป์ที่มีต่อชุมชนในจังหวัดขอนแก่น พบว่า สิมเป็นสถาปัตยกรรมที่เป็นมรดกทางภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความศักดิ์สิทธิ์และทรงคุณค่ายิ่งของคนในชุมชน จึงเป็นแหล่งศูนย์รวมและเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี ทั้งเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญของคนในชุมชน สิมในแต่ละพื้นที่จะมีส่วนประกอบด้วยธูปแต้มหรือธูปปูนปั้นที่เกิดจากวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาและวรรณกรรมท้องถิ่น เช่น วรรณกรรมสินไซ พระเวสสันดรชาดกและพระลักษณะพระราม เป็นต้น ล้วนแล้วแต่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ในขณะที่เดียวกัน ยังแฝงหลักธรรมหรือสอดแทรกหลักธรรมคำสอนต่างๆ ไว้ ได้แก่ ความเสียสละ ความกตัญญูกตเวที การทำความดียอมได้ขึ้นสวรรค์ การทำความช่วยเหลือมตคนรัก การเห็นประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน ความเพียรพยายาม การฝ่าฟันอุปสรรค การรู้จักคบคน และการให้ทาน เป็นต้น หลักธรรมสอดแทรกทั้งหมดเป็นส่วนหนึ่งในกิจกรรมในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน ซึ่งชาวบ้านได้นำหลักธรรมคำสอนเหล่านั้นยึดถือประพฤติปฏิบัติตามทั้งในระดับครอบครัวและชุมชนตั้งแต่อดีตสืบมาจนถึงปัจจุบัน ด้วยเหตุการณ์สั่งสอนผ่านวรรณกรรมอันสื่อที่สามารถถึงตัวบุคคล ชุมชนได้ง่าย จึงเป็นส่วนหนึ่งที่สามารถส่งผลให้ชาวบ้านมีความเกรงกลัวต่อการทำบาป รู้จักตอบแทนบุญคุณต่อผู้มีพระคุณ รู้จักใช้ความเพียรพยายามในการทำงานให้สำเร็จลุล่วง เป็นคนเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีเมตตาต่อกัน รู้จักให้ทานเป็นประจำ มีความสามัคคี ซึ่งทำให้ชีวิตมีความสุขเพราะไม่ได้ไปเบียดเบียนใครรวมทั้งคำนึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน เป็นคนดีของสังคม ตลอดจนชาวบ้านเกิดความเชื่อเรื่องการทำความดี กลัวการทำชั่ว กลัวบาป รู้จักเสียสละ รู้จักการทำบุญ รักษาศีล และไม่ไปผิดลูกผิดเมียคนอื่นเพราะจะทำให้ครอบครัวของตนนั้นไม่มีความสุข สิมในบางพื้นที่ยังคงใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและการอุปสมบทสืบมาจนปัจจุบัน

ความสัมพันธ์ของพุทธศิลป์ที่มีต่อชุมชนด้านเศรษฐกิจพบว่า สิมและธูปแต้มมีความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจกับชุมชนสิมเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ถ่ายทอดมาจากภูมิปัญญา มีความสำคัญและทรงคุณค่าทำให้กรมศิลปากรประจำจังหวัดขอนแก่นเล็งเห็นความสำคัญและให้การสนับสนุนให้สิมที่เป็นโบราณสถานขึ้นเป็นสถานที่ท่องเที่ยวประจำจังหวัดขอนแก่น ซึ่งในสิมเหล่านี้มีธูปแต้มและธูปปั้นจากวรรณกรรมเรื่องต่างๆ เช่น สินไซ พระเวสสันดรชาดก และพระลักษณะพระราม และในสิมแต่ละแห่งก็จะมีลักษณะที่โดดเด่นและแปลกใหม่แตกต่างกันออกไป ทำให้หน่วยงานของรัฐองค์กร สื่อมวลชนและนักท่องเที่ยวให้ความสนใจและเข้ามาศึกษาดูงานเป็นจำนวนมาก รวมถึงการประชาสัมพันธ์จากสื่อมวลชนและนักท่องเที่ยวที่เคยมาเยี่ยมชม เมื่อนักท่องเที่ยวเป็นจำนวนมากก็ทำให้เศรษฐกิจในชุมชนเกิดการพัฒนาและเจริญเติบโตขึ้นตามไปด้วย และยังเป็นการสร้างรายได้ให้แก่วัยรุ่น กลุ่มแม่บ้าน และกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชน อีกทั้งเกิดอาชีพเสริมที่สร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้านและชาวบ้านภายในชุมชนได้อีกด้วย คือการเป็นมัคคุเทศก์น้อยเด็กนักเรียนมีรายได้เสริมไม่เดือดร้อนพ่อแม่และคอยต้อนรับนักท่องเที่ยวที่เข้ามาศึกษาดูงาน การขายสินค้าโอท็อปของหมู่บ้าน

และการขายสินค้าต่าง ๆ ที่มีอยู่ในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียง สำหรับเป็นของชำร่วยและเป็นของฝากให้แก่นักท่องเที่ยว ตลอดจนการแสดงหมอลำที่เป็นศิลปวัฒนธรรมของชาวบ้านให้คงสืบต่อไป ส่งผลให้ชีวิตความเป็นอยู่และเศรษฐกิจในชุมชนอีกยิ่งขึ้น

ความสัมพันธ์ของพุทธศิลป์ที่มีต่อชุมชนด้านชุมชน/สังคม พบว่า สิมที่ประกอบด้วย ฐานแปดหรือฐานปัทม์นั้น ถือเป็นแหล่งโบราณสถาน แหล่งท่องเที่ยวและแหล่งเรียนรู้ที่ทรงคุณค่า มีความสำคัญ และก่อให้เกิดความภาคภูมิใจของคนในชุมชน อีกทั้งเป็นศูนย์รวมและเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี เมื่อชุมชนเห็นความสำคัญและคุณค่าของสิมและฐานแปด คนในชุมชนก็ก่อให้เกิดความสามัคคี ความเสียสละ โดยเฉพาะการเสียสละเวลาส่วนตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวมในการร่วมกันอนุรักษ์และพัฒนาสิมให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวให้เกิดขึ้นในชุมชนของตน ฐานแปดภายในสิมนั้นสะท้อนถึงวิถีชีวิตของชาวบ้านในอดีตและวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องต่าง ๆ ที่แฝงไปด้วยคติธรรมคำสอน เพื่อให้ชาวบ้านได้ยึดถือประพฤติปฏิบัติตามและปรับประยุกต์ใช้ในชีวิตของตน ได้แก่ ความสามัคคี ความเสียสละ การมีศีลธรรม การรู้จักเอื้อเฟื้อแบ่งปัน การรู้จักหน้าที่รับผิดชอบของตนเอง เป็นต้น ซึ่งหลักธรรมคำสอนเหล่านี้ทำให้คนในชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสันติสุข และสิมในบางแห่งยังได้รับรางวัลจากองค์กรยูเนสโก ทำให้ชุมชนมีชื่อเสียง เป็นที่รู้จัก และสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวได้เป็นจำนวนมาก ส่งผลให้คนในชุมชนมีรายได้เสริมและชุมชนพัฒนามากยิ่งขึ้น

ความสัมพันธ์ของพุทธศิลป์ที่มีต่อชุมชนด้านประเพณี พบว่า สิมและฐานแปดมีความสัมพันธ์ด้านวัฒนธรรมประเพณี สิมและฐานแปดมีความสัมพันธ์ด้านวัฒนธรรมประเพณี สิมที่ประกอบด้วยฐานแปดหรือฐานปัทม์มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมและประเพณีของถิ่นอีสานตามฮีต ๑๒ คอง ๑๔ ที่มีมาแต่โบราณโดยเฉพาะงานบุญเดือนสามบุญข้าวจี งานบุญเดือนสี่บุญผะเหวด และงานบุญเดือนห้าบุญสงกรานต์ ฐานแปดภายในสิมแต่ละแห่งนอกจากจะประกอบด้วยเรื่องราวจากวรรณกรรมท้องถิ่นที่แฝงด้วยคติคำสอนเรื่องต่าง ๆ แล้วยังสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของคนในอดีต วัฒนธรรมการแต่งกายแบบพื้นบ้านที่เรียบง่ายแต่เรียบง่าย วัฒนธรรมการเฉลิมฉลองในงานบุญประเพณี ไม่ว่าจะเป็นการเป่าแคน การขับร้อง และการฟ้อนรำที่แสดงออกถึงความสนุกสนาน จึงเป็นผลให้ในงานบุญประเพณีในปัจจุบันต้องมีมหรสพสมโภชนตลอดคืนซึ่งถือเป็นแบบอย่างที่ชาวบ้านยึดถือประพฤติปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้สิมยังใช้ในการประกอบพิธีกรรมที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาเนื่องในวันสำคัญต่าง ๆ และในบางแห่งได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของภาครัฐและเอกชนในการจัดงานบุญตามประเพณีประจำปีจึงสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้าร่วมอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมประเพณีอีสานตามฮีตคองเดิมให้คงอยู่จนถึงรุ่นลูกรุ่นหลานสืบไป

ความสัมพันธ์ของพุทธศิลป์ที่มีต่อชุมชนด้านความเชื่อ พบว่า สิมและอุโบสถัม
ความสัมพันธ์ต่อชุมชนด้านความเชื่อ โดยสิมมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อในด้านความศักดิ์สิทธิ์ของ
พระพุทธรูปในสิม และมีญาติโยมมาขอกราบไหว้บนบานขอพรพระพุทธรูปโบราณและสื่อให้เห็นว่า
เป็นสถานที่สูงส่งในความเชื่อผ่านการห้ามผู้หญิงเข้าไปภายในสิม และเป็นที่พักของชุมชนด้านการทำ
ความดี ผ่านพิธีกรรมสาบานตนในการเลิกเหล้าของชาวบ้าน และเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของสิมจึงนำ
ลูกหลานมาบวชในสิมหลังนี้ อีกทั้งเชื่อเกี่ยวข้องกับพยานาคทำให้เห็นความสัมพันธ์ของชุมชนด้าน
ความเชื่อ โดยในสิมนั้นมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อในเรื่องการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา ความเชื่อ
ของการทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว โดยสามารถสื่อให้เห็นความเลื่อมใสศรัทธาของชุมชน ผ่านเครื่อง
สักการบูชาคือขันหมากเบง นอกจากนี้ อุโบสถัมยังเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องที่มีคตินิยมคำสอนแฝง
อยู่ภายใน ที่คนโบราณต้องการสื่อให้คนสมัยนี้ได้เห็นหลักธรรมที่นำมาใช้ในชีวิตประจำวันทำให้คนใน
ชุมชนมีความเชื่อผลของกรรม สามารถเป็นสื่อในการสอนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรมมีความเชื่อในบาป
บุญคุณโทษและสื่อให้เห็นถึงการให้ทาน แบ่งปันการเสียสละเพื่อส่วนรวมความเชื่อเรื่องการยอมรับ
นับถือพระราชอำนาจพิธีมูรธาภิเษกคือการสดสรง และการรักษาเวียงน่วยตายเกิดด้วยบุญกุศลที่
บำเพ็ญมาในอดีตสามารถสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อทางด้านหลักธรรมเกี่ยวกับความโลภ เป็นกิเลส
อันนอนเนื่องในจิตใจของมนุษย์ปุถุชน

๕.๒ อภิปรายผล

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของพุทธศิลป์ที่มีต่อชุมชนในจังหวัด
ขอนแก่น มีผลการวิจัยที่แตกต่างจากประเภทของพุทธศิลป์ที่ได้ศึกษา ซึ่ง**ปฐม หงษ์สุวรรณ** ได้
กล่าวถึงพุทธศิลป์ในวิจัยเรื่องเกี่ยวกับตำนานพระพุทธรูปล้านนา: พลังปัญญาทางความเชื่อและ
ความสัมพันธ์กับท้องถิ่น ซึ่งกล่าวถึงตำนานของพระพุทธรูป และมีประเด็นเหมือนกันที่มีคุณค่าต่อ
การอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อทางศาสนา และคุณค่าที่มีต่อการอธิบายความสัมพันธ์ของ
เพศวิถีระหว่างหญิงชาย แสดงให้เห็นถึงพลังปัญญาทางความเชื่อที่ปรากฏอยู่ในตำนานพระพุทธรูป
ล้านนายังช่วยให้มองเห็นการดำรงอยู่ของเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ที่ยังคงอยู่ในท้องถิ่น นอกจากนี้ มี
ประเด็นที่สอดคล้องกับ**โสวิทย์ บำรุงภักดิ์** ที่ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง คติความเชื่อด้านพระพุทธศาสนาใน
วรรณกรรมเรื่องสังข์ศิลป์ชัย และอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวอีสานซึ่งมีต่อถึงวิถีชีวิตแบบชาวอีสาน แต่
ก็มีประเด็นที่แตกต่างตรงที่**โสวิทย์ บำรุงภักดิ์** ได้ศึกษาเฉพาะเรื่องสินไซ แต่งงานวิจัยนี้ได้ศึกษา
ความสัมพันธ์ของสิมและอุโบสถัมที่มีต่อชุมชน มีประเด็นสอดคล้องกับ**พระมหาพิระพันธ์ ธมมวฑฺฒโน**
(ตรีศรี) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องวิเคราะห์คุณค่าอุโบสถัมเชิงพุทธศิลป์ในสิมวัดโพธิ์ชัย ตำบลนาพึง อำเภอนา
แหว่ง จังหวัดเลย ซึ่งพบว่า อุโบสถัมส่วนใหญ่ในภาคอีสานเกิดขึ้นจากแรงบันดาลใจจากเรื่องราวทาง
พระพุทธศาสนาและวรรณกรรมพื้นบ้าน ถ่ายทอดผ่านอุโบสถัมที่ผสมผสานระหว่างพุทธศิลป์
ส่วนกลางของไทยกับล้านช้างสอดแทรกไปด้วยภาพวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรม

ไทย-ลาวที่ครอบคลุมพื้นที่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง มีประเด็นที่แตกต่างจากงานวิจัยนี้ คือ **พระมหาพิระพันธ์ ธมมวฑฺฒ** ได้ศึกษารูปแบบ กรรมวิธี หลักการจัดองค์ประกอบศิลป์ที่ไม่สลับซับซ้อน และมีกฎเกณฑ์แน่ชัด ช่างสามารถแสดงออกด้วยทักษะและความสามารถทางเชิงช่างของแต่ละคน อย่างอิสระเสรี แต่งานวิจัยนี้ศึกษาความสัมพันธ์ของพุทธศิลป์ที่มีต่อชุมชนในจังหวัดขอนแก่น ๕ ด้าน มีประเด็นที่แตกต่างจาก **รณภพ เตชะวงศ์** ซึ่งได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ศิลปะพื้นถิ่นอีสานเพื่อประยุกต์ใช้ในงานจิตรกรรมร่วมสมัย จังหวัดขอนแก่นและจังหวัดมหาสารคาม ได้พบว่า ลักษณะรูปแบบ องค์ประกอบศิลป์ สีเส้นและเนื้อหาสาระของรูปปั้นในกลุ่มอีสานกลางนี้มีความเป็นตัวของตัวเอง ไม่ว่าจะพิจารณาถึง เทคนิคกรรมวิธี องค์ประกอบ สีเส้น และมีประเด็นที่สอดคล้องกับงานวิจัยนี้ คือ ภาพแต่ผนังเป็นวรรณกรรมทางพุทธศาสนาและวรรณกรรมพื้นบ้าน แต่ช่างแต่มีอีสานมีความเป็นอิสระต่อการแสดงออกมากกว่าช่างหลวงทางส่วนกลางเป็นงานศิลปะพื้นบ้านที่บริสุทธิ์มีความเป็นตัวของตัวเอง สร้างขึ้นด้วยเหตุแห่งความจำเป็นเพื่อประโยชน์ในการใช้สอยโดยตรง สิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความผูกพันของสภาพชีวิตชาวอีสานที่มีต่อรูปปั้น เป็นภาพของชาวบ้านในห้องถิ่นอีสานที่มีชีวิตจิตใจ มีชีวิตที่ร่วมสมัยกับช่วงเวลาของการเขียนรูปปั้น ซึ่งพิจารณาได้จากลักษณะของรูปร่าง หน้าตา ตลอดจนเครื่องแต่งกาย นอกเหนือจากนั้นยังสอดแทรกให้เห็นในภาพชีวิต ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมประเพณีพื้นถิ่นอีสาน

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๕.๓.๑.๑ การอนุรักษ์พุทธศิลป์ที่เกี่ยวข้องกับสิมและรูปปั้นโดยชุมชนมีส่วนร่วมนั้น ชุมชนมีความต้องการให้หน่วยงานที่รับผิดชอบด้านงบประมาณ ให้การสนับสนุนอย่างต่อเนื่องในการจัดการพื้นที่สิมและการอนุรักษ์

๕.๓.๑.๒ ควรส่งเสริมให้มีการอบรมเชิงปฏิบัติการ ในด้านความพร้อมด้านการจัดการพื้นที่เพื่อการท่องเที่ยว โดยมีความร่วมมือแบบภาคเครือข่ายของชุมชน

๕.๓.๑.๓ หน่วยงานที่รับผิดชอบควรมีหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนในสถานศึกษา เพื่อปลูกเรื่องความตระหนักรู้ในเรื่องพุทธศิลป์ในชุมชน และการอนุรักษ์ให้ดำรงอยู่เป็นมรดกทางภูมิปัญญาพื้นบ้าน

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

๕.๓.๒.๑ ควรศึกษาวิจัยสิมและรูปปั้น ในฐานะเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอีสาน โดยเจาะจงพื้นที่ที่จะศึกษาเพื่อให้ครอบคลุมทุกประเด็นที่เกี่ยวข้อง

๕.๓.๒.๒ ควรศึกษาวิจัยพุทธศิลป์ประเภทต่างๆ ที่ปรากฏในพื้นที่ชุมชน มีความสัมพันธ์กับประเพณีพิธีกรรมและความเชื่อ ด้านอัตลักษณ์ชุมชนและพหุวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน

๕.๓.๒.๓ ควรศึกษาวิจัยสัตว์สัญลักษณ์ที่ปรากฏในพุทธศิลป์และการตีความ เพื่อการพัฒนาสังคม

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาเถปิฎก ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหาวิทยาลัยรามคำแหง. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐเถปิฎก ๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๕.

_____. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย

ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ปกรณวิเสสภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาปกรณ์วิเสส. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬา

ลกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ

ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

กรมศิลปากร. วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๒๕. อ้างใน สมเด็จพระ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทย

และพระพุทธรูปสมัยต่างๆ ในประเทศไทย. พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๔๙๙.

กรมศิลปากร. วิวัฒนาการพุทธสถานไทย. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๓๓.

กระทรวงศึกษาธิการ. เลียบวัดใกล้วัง. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๔๒.

คึกฤทธิ์ ปราโมท. ศ.. พล. ต.. ม. ร. ว.. ธรรมแห่งอริยะ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยามรัฐ, ๒๕๓๗.

คุณ โทษณ์. พระพุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗.

จรรยา โกมรรัตนานนท์. สุนทรียศาสตร์. นนทบุรี: เอส อาร์ พรินติ้ง แมสโปรดักส์, ๒๕๓๙.

จารุวรรณ พึ่งเพียร. **พุทธศิลป์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

จิตร บัวบุศย์. **ประวัติย่อพระพิมพ์ในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อำพลพิทยา, ๒๕๑๔.

จุลทรรศน์ พยัคฆรานนท์. อ้างใน จารุวรรณ พึ่งเพียร. **พุทธศิลป์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. **ร้อยคำร้อยความ**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

ฉลอง ปรีดาบุญ. **ได้ร่มพุทธศิลปะ**. กรุงเทพมหานคร: อนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพ, ๒๕๓๔.

น.ณ ปากน้ำ. **ชมศิลปะในอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส พี เอฟ พรินติ้ง กรุป จำกัด, ๒๕๔๒.

น.ณ ปากน้ำ. **พจนานุกรมศิลปะไทย**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทโรงพิมพ์กรุงเทพ, ๒๕๔๐.

บุญมี แท่นแก้ว.ศศ.. **พุทธปรัชญาเถรวาท**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๕.

บุญเยี่ยม แยมเมือง. **สุนทรียภาพทัศนศิลป์**. กรุงเทพมหานคร: โอ เอส พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๗.

ประมวล พิมพ์เสน. **บันทึกประวัติศาสตร์เมืองขอนแก่น**. ขอนแก่น: โรงพิมพ์ธรรมชนิ, ๒๕๔๑.

ปัญญา เทพสิงห์. **ศิลปะเอเชีย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

ปิ่นราชย์ กาญจนนัฐิ. รายงานการสำรวจศึกษา รวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลด้านโบราณสถานและการอนุรักษ์ ในโครงการอนุรักษ์

และพัฒนานครประวัติศาสตร์ พระนครศรีอยุธยา ระยะที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ.ปยุตโต. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๔.

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๘.

พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ.ปยุตโต. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. ชำระ-เพิ่มเติมช่วงที่ ๑ พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระพิมลธรรม ขอบ อนุจารี. **ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ**. กรุงเทพมหานคร: โครงการมูลนิธิ, ๒๕๓๓.

พระพิมลธรรม ขอบ อนุจารี. **พุทธประวัติทัศนศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: กรีนพรินท์, ๒๕๕๓.

พระพุทโธสาจารย์. **จดุตถสมันตปาสาทิกาอรรถกถาพระวินัยจุลวรรคพรรณนา**. ทรงแปลโดย สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราช จวนอุฎฐายีมหาเถร ป.ธ. ๙. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระราชวรมุณี ประยูรท์ ปยุตโต. ศิลปะศาสตร์เพื่อการศึกษาที่ยั่งยืน. เนื่องในวันสถาปนาคณะศิลป
ศาสตร์ ม.ธรรมศาสตร์ ครบ ๓๕ ปี ๑๕ สิงหาคม ๒๕๔๐. กรุงเทพมหานคร: บริษัท
ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๔๐.

พวง มีนอก. สุนทรียศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๖.

พุทธทาสภิกขุ. พุทธประวัติจากหินสลัก. กรุงเทพมหานคร: อัมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด,
๒๕๕๒.

พุทธทาสภิกขุ. สารนิพนธ์พุทธทาสภิกขุ ว่าด้วยศิลปะและสุนทรียภาพทางจิตวิญญาณ. ไซยา: สวน
โมกข์, ๒๕๔๔.

ไพโรจน์ สโมสร. จิตรกรรมฝาผนังอีสาน. กรุงเทพมหานคร: อัมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๒.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระผู้ทรงเป็นปราชญ์แห่งพระพุทธศาสนา. การถวาย
ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลย
เดช วันที่ ๑๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๕. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี จำกัด,
๒๕๔๕.

รณภพ เตชะวงศ์. ศิลปะพื้นถิ่นอีสานเพื่อประยุกต์ใช้ในงานจิตรกรรมร่วมสมัย จังหวัดขอนแก่น
และจังหวัดมหาสารคาม. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๒.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์
พับลิเคชั่น, ๒๕๔๖.

วสันต์ ชีวะสาธน์. ศาสนสถานในพุทธศาสนา : แหล่งและบทบาท. กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญ
ทัศน์, ๒๕๕๒.

วิบูลย์ ลีสุวรรณ. ทศนศิลป์ไทย. กรุงเทพมหานคร: ชมรมเด็ก, ๒๕๔๗.

วิโรฒ ศรีสุโร. สิมอีสาน : ภาพชีวิตประวัติและปฏิบัติ ของพระอาจารย์ฝั้น อาจาโร. กรุงเทพมหานคร:
หจก.การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๑.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ศาสตราจารย์ ดร.. พระพุทธรูปในประเทศไทย : รูปแบบ พัฒนาการและความ
เชื่อของคนไทย. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖.

สงวน รอดบุญ. ศิลปกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๙.

สงวน รอดสุข. พุทธศิลป์สุโขทัย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๓.

สงวน รอดบุญ. พุทธศิลป์รัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๖.

สนธิ ศรีสำแดง. พระพุทธศาสนา : กระบวนทัศน์ใหม่. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

สมชาติ มณีโชติ. **จิตรกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙.

สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์. **ตำนานพุทธเจดีย์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๗.

สันติ เล็กสุขุม. **ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย การเริ่มต้นและการสืบเนื่องงานช่างในศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: ด่านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๘.

สิริวัฒน์ คำวันสา. **ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

สุจิตรา อ่อนค้อม. **ปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อักษราพิพัฒน์, ๒๕๔๕.

สุภัทรดิศ ดิศกุล. **ศิลปะในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙.

สุภัทรดิศ ดิศกุล. **ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๕.

สุภัทรดิศ ดิศกุล. **ศิลปะอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร: องค์การคำครุสภา, ๒๕๔๕.

สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา. **น้ำ : บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๙.

เสนอ นิลเดช. **ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗. องค์การคำของครุสภา. **ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๓ “เรื่องเมืองนครจำปาศักดิ์”**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ครุสภา, ๒๕๑๒.

อภัย นาคคง. **ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ**. กรุงเทพมหานคร: ท.วัฒนาการพิมพ์, ๒๕๓๓.

อรศิริ ปาณินท์. **เรือนพื้นถิ่นระแวกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑.

(๒) ดุษฎีนิพนธ์/วิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์:

ธิดารัตน์ ภูมิวัฒน์. “วิถีชีวิตชาวอีสานใต้ที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้าน : กรณีศึกษาเรื่อง ปาจิต-อรพิม”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, ๒๕๔๕.

ปัญญาฤทธิ์ นาคมุจลินท์. “พัฒนาการของพระพุทธพระลับต่อการเป็นพระคู่บ้านคู่เมืองจังหวัดขอนแก่น”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระมหาพิระพันธ์ ธมมวฑฺฒ โตรีศรี. “วิเคราะห์คุณค่าอุปถัมภ์เชิงพุทธศิลป์ในสิมวัดโพธิ์ชัย ตำบลนา
พึ่ง อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย”. **พุทธศาสนมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พระมหาอุดมปณฺญาโก อรรถศาสตร์ศรี. “การศึกษาวิเคราะห์พุทธศิลป์เชิงสุนทรียศาสตร์: กรณี
เฉพาะพระพุทธรูปสมัยอยุธยา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย:
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

ภาณุวัฒน์ เนียมบาง “ศึกษาปรัชญาในงานพุทธศิลป์ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา : วัดร่องขุน”.
วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

สุภาพร วีระปรียากร. “สมิอีสาน : รูปแบบการอนุรักษ์ฟื้นฟูเพื่อส่งเสริมคุณค่าด้านวัฒนธรรมโดยการ
มีส่วนร่วมของชุมชน”. **วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์**.
บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๔.

โสวิทย์ บำรุงภักดิ์. “คติความเชื่อด้านพระพุทธศาสนาในวรรณกรรมเรื่องสังข์ศิลป์ชัย และอิทธิพลต่อ
วิถีชีวิตของชาวอีสาน”. **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย:
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

(๓) รายงานวิจัย:

บุรินทร์ เปล่งดีสกุล. “พัฒนาการของจิตรกรรมฝาผนังอีสาน กรณีศึกษาจังหวัดขอนแก่น จังหวัด
มหาสารคามและจังหวัดร้อยเอ็ด”. **รายงานวิจัย**. มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๔.

ปฐม หงส์สุวรรณ. “ตำนานพระพุทธรูปล้านนา: พลังปัญญาทางความเชื่อและความสัมพันธ์กับ
ท้องถิ่น”. **รายงานวิจัย**. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๒.

พระมหามิตร ฐิตปญฺโญ. ผศ.ดร.. “การศึกษาวิเคราะห์แนวทางการป้องกันและแก้ปัญหาภาวะมล
พิษตามแนวทางพระพุทธศาสนา”. **รายงานวิจัย**. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

โรธ ศรีสโร. “สมิอีสาน”. **รายงานวิจัย**. คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๐.

สันติ เล็กสุขุม ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. ราศี บุชรัตนพันธ์. “บทบาทของศิลปะต่อพุทธศาสนา:
อดีต ปัจจุบัน อนาคต”. **รายงานวิจัย**. ศูนย์พุทธศาสนศึกษา: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๕๕.

(๔) บทความ:

กนกวรรณ ดุงศรีแก้ว. “การพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว”. จุลสารการท่องเที่ยว. ปีที่ ๑๘ เล่มที่ ๔ (ตุลาคม-ธันวาคม. ๒๕๔๒): ๔๙.

ณัฐภัทร จันทวิช. “ความเป็นมาของพุทธสถาน”. วิวัฒนาการพุทธสถานไทย กรมศิลปากร. (กรกฎาคม-๓๐ กันยายน ๒๕๓๓): ๖.

ประกิจ ลัคนผจง. “สถาปัตยกรรมไทย คุณค่าสู่สังคม”. จุลสารสถาบันศิลปสถาปัตยกรรมไทย. (๒๕๔๓): ๑๙-๒๔.

สิราภรณ์ สีนันทวงศ์. “คุณค่าของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอีสานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”. วารสารอีสาน-สถาปัตย์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. (๒๕๔๓): ๒๔.

(๕) สัมภาษณ์/สนทนากลุ่ม:

สัมภาษณ์ คุณครูละมัย นามอ่อนตา, คุณครูสอนมัธยมศึกษา, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ ตาชม พรหมมาชุย, ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นางบุญมี ยอดบุญ, ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นางสมเพียร คำพิลา, ชาวบ้านบ้านวังคุณ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นางสาวาล สมิแจ้ง, ชาวบ้านบ้านลาน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นางสาวอนุศรี เงามะเสษ, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๑, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นางโฮม ไสปัน, ชาวบ้านบ้านลาน, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นายเทวกร พรหมสวัสดิ์, ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านบ้านวังคุณ หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นายประยุทธ์ แสนเสาร์, ผู้ใหญ่บ้านบ้านบัว หมู่ที่ ๑๗, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นายแพง เดชบำรุง, ผู้ใหญ่บ้านบ้านบัว หมู่ที่ ๑, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นายสังเวียน สอนบาล, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๕, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นายสุรศักดิ์ ราศี, กำนันตำบลหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นายเส็ง ผาพิมพ์, ผู้ใหญ่บ้านบ้านหัวหนอง หมู่ ๓, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นายอรุณ ศรีเดช, ผู้ใหญ่บ้านบ้านวังคุณ หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นายอ่อนสา มาศรี, ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน หมู่ที่ ๔, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ พระครูโชติธรรมสาร, เจ้าอาวาสวัดมณีมาวิทยาราม, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ พระครูบุญชยากร, เจ้าอาวาสวัดไชยศรี, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ พระครูปลัดนรินทร์ กิตติภทโท, เจ้าอาวาสวัดสระทอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ พระครูไพศาลสารวิมล, เจ้าอาวาสวัดสนวนวาริพัฒนาราม, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ พระครูวิบูลสารการ, เจ้าอาวาสวัดสระบัวแก้ว บ้านวังคูณ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ พ่อคำบาง เพี้ยศักดิ์, ชาวบ้านสาวตี่, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ พ่อชม พรหมมาชุย, ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ พ่อประสิด คำพิลา, ปราชญ์ชาวบ้านวังคูณ, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ พ่อไพฑูรย์ คำโมง, กำนันตำบลสาวตี่, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ พ่อสมศักดิ์ มาชา, ปราชญ์ชาวบ้านบ้านหัวหนอง, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ พ่อสุ่ม สุวรรณวงศ์, ปราชญ์ชาวบ้านสาวตี่, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ แม่บุญโฮม มีใจใส, ชาวบ้านบ้านบัว, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ แม่รัตนไธย์ บุญมี, ชาวบ้านสาวตี่, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ แม่สมร คำโมง, ผู้ใหญ่บ้านสาวตี่ หมู่ ๘, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ แม่สำลี จันทร์โทศรี, ชาวบ้านบ้านบัว, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ แม่สุพร ศรีหาม, ชาวบ้านบ้านบัว, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ แม่อุ้นใจ นพแสง, ชาวบ้านบ้านบัว, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก.

แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

แบบสัมภาษณ์

ศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีต่อพุทธศิลป์ในจังหวัดขอนแก่น

ANALYTICAL STUDY OF COMMUNITY RELATION TOWARDS BUDDHIST ARTS IN KHOKAEN PROVINCE

คำชี้แจง ผลการวิจัยในครั้งนี้จะเป็นข้อมูลนำไปใช้ในการอนุรักษ์มรดกอันเป็น
สถาปัตยกรรมท้องถิ่น และพัฒนาการองค์ความรู้ในการศึกษาพุทธศิลป์และนำไปเป็นแนวทางในการ
พัฒนาพันธกิจด้านการผลิตและพัฒนากำลังคนให้สอดคล้องกับความต้องการของสังคมในการพัฒนา
ประเทศ

ตอนที่ ๑ ข้อมูลส่วนบุคคล

๑. ชื่อ..... ฉายา/นามสกุล.....
๒. อายุ.....การศึกษา.....
๓. ตำแหน่ง.....
๔. ที่อยู่.....
๕. วัน/เดือน/ปีที่สัมภาษณ์.....

ตอนที่ ๒ ความสัมพันธ์พุทธศิลป์ที่มีต่อชุมชนในจังหวัดขอนแก่น

๒.๑ สิมอีสาน

๒.๑.๑ ด้านความเชื่อ

๑. ท่านมีความรู้ความเป็นมาของประวัติของสิมอีสานอย่างไร
๒. สิมอีสานสามารถสร้างแรงจูงใจท่านในด้านใดบ้าง
๓. สิมอีสานมีอิทธิพลในการดำเนินชีวิตของท่านอย่างไร
๔. สิมอีสานมีความศักดิ์สิทธิ์อย่างไร
๕. สิมอีสานมีพิธีกรรมบูชาอย่างไร
๖. เพราะอะไร สิมอีสานถึงห้ามผู้หญิงเข้า
๗. ท่านมีความเชื่อต่อสิมอีสานอย่างไร

๒.๑.๒ ด้านวัฒนธรรมประเพณี

๑. บุญประเพณีที่เกี่ยวข้องกับสิมอีสานมีหรือไม่อย่างไร

๒. สิมอีสานที่ปรากฏในศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น หมอลำ กลอนลำ เป็นต้น มีหรือไม่
อย่างไร

๓. จงยกตัวอย่างศิลปะที่ปรากฏให้เห็นในสังคมปัจจุบันที่เกี่ยวข้องกับสิมอีสาน
๔. วัฒนธรรมในอดีตกับปัจจุบันที่ปฏิบัติต่อสิมอีสานมีความเหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร
๕. ทางวัดการจัดงานประจำปีที่เกี่ยวข้องสิมอีสานหรือไม่ อย่างไร

๒.๑.๓ ด้านหลักธรรม/คำสอน

๑. สิมอีสานสามารถยึดเหนี่ยวจิตใจของท่านได้อย่างไร
๒. สิมอีสานสื่อถึงธรรมะข้อใดในพระพุทธศาสนา
๓. สิมอีสานสามารถสอนให้ท่านเข้าใจในหลักธรรมข้อใด
๔. ท่านได้ธรรมะข้อใดเมื่อมาเที่ยวชมสิมอีสาน
๕. ท่านได้นำหลักธรรมคำสอนที่ปรากฏในสิมอีสานมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

อย่างไร

๒.๑.๔ ด้านเศรษฐกิจ

๑. มีการจำหน่ายของที่ระลึกเกี่ยวกับสิมอีสานหรือไม่ เช่นอะไรบ้าง
๒. มีวิธีการดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมสิมอีสานภายในชุมชนของท่านอย่างไร
๓. มีหน่วยงานใดบ้าง ที่เข้ามาสนับสนุนงบประมาณในการจัดกิจกรรม/ ประเพณี
๔. ทางวัดได้จัดจุดบริการดอกไม้ ธูปเทียนและตู้รับบริจาค หรือการจัดเก็บรายได้จากผู้

ที่มาเยี่ยมชมหรือไม่ อย่างไร

๒.๑.๕ ด้านชุมชนและสังคม

๑. ท่านคิดว่าสิมอีสานสามารถสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในชุมชนท่านได้อย่างไร
๒. สิมอีสานมีความสัมพันธ์กับชุมชนอย่างไร
๓. สิมอีสานเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนท่านอย่างไร
๔. สิมอีสานสามารถสร้างความสามัคคีในชุมชนท่านอย่างไร

๒.๑.๖ ด้านการอนุรักษ์สืบสาน

๑. อะไรเป็นแรงจูงใจให้ท่านได้อนุรักษ์สิมอีสาน
๒. เหตุผลใดที่ทำให้ท่านอนุรักษ์สิมอีสานด้วย
๓. ท่านมีความคิดว่ายากให้พัฒนาในด้านไหนเกี่ยวกับสิมอีสาน
๔. เยาวชนในชุมชนของท่านมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิมอีสานอย่างไร

๒.๒ ฮูปแต้ม

๒.๒.๑ ด้านความเชื่อ

๑. ท่านมีความรู้ความเป็นมาของประวัติของฮูปแต้มอย่างไร
๒. ฮูปแต้มสามารถสร้างแรงจูงใจท่านในด้านใดบ้าง
๓. ฮูปแต้มมีอิทธิพลในการดำเนินชีวิตของท่านอย่างไร
๔. ฮูปแต้มมีความศักดิ์สิทธิ์อย่างไร
๕. ฮูปแต้มมีพิธีกรรมบูชาอย่างไร
๖. ท่านมีความเชื่อต่อฮูปแต้มอย่างไร

๒.๑.๒ ด้านวัฒนธรรมประเพณี

๑. บุญประเพณีที่เกี่ยวข้องกับฮูปแต้มมีหรือไม่อย่างไร
๒. ฮูปแต้มที่ปรากฏในศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น หมอลำ กลอนลำ เป็นต้น มีหรือไม่
อย่างไร

๓. จงยกตัวอย่างศิลปะที่ปรากฏให้เห็นในสังคมปัจจุบันที่เกี่ยวข้องกับฮูปแต้ม
๔. วัฒนธรรมในอดีตกับปัจจุบันที่ปฏิบัติต่อฮูปแต้มมีความเหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร
๕. ทางวัดการจัดงานประจำปีที่เกี่ยวข้องฮูปแต้มหรือไม่ อย่างไร

๒.๑.๓ ด้านหลักธรรม/คำสอน

๑. ฮูปแต้มสามารถยึดเหนี่ยวจิตใจของท่านได้อย่างไร
๒. ฮูปแต้มสื่อถึงธรรมะข้อใดในพระพุทธศาสนา
๓. ฮูปแต้มสามารถสอนให้ท่านเข้าใจในหลักธรรมข้อใด
๔. ท่านได้ธรรมะข้อใดเมื่อมาเที่ยวชมฮูปแต้ม
๕. ท่านได้นำหลักธรรมคำสอนที่ปรากฏในฮูปแต้มมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันอย่างไร

๒.๑.๔ ด้านเศรษฐกิจ

๑. มีการจำหน่ายของที่ระลึกเกี่ยวกับฮูปแต้มหรือไม่ เช่นอะไรบ้าง
๒. มีวิธีการดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมฮูปแต้มภายในชุมชนของท่านอย่างไร
๓. มีหน่วยงานใดบ้าง ที่เข้ามาสนับสนุนงบประมาณในการจัดกิจกรรม/ ประเพณี
๔. ทางวัดได้จัดจุดบริการดอกไม้ ธูปเทียนและตู้รับบริจาค หรือการจัดเก็บรายได้จากผู้
ที่มาเยี่ยมชมหรือไม่ อย่างไร

๒.๑.๕ ด้านชุมชนและสังคม

๑. ท่านคิดว่าฮูปแต้มสามารถสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในชุมชนท่านได้อย่างไร
๒. ฮูปแต้มมีความสัมพันธ์กับชุมชนอย่างไร
๓. ฮูปแต้มเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนท่านอย่างไร

๔. อุปถัมภ์สามารถสร้างความสามัคคีในชุมชนท่านอย่างไร
- ๒.๑.๖ ด้านการอนุรักษ์สืบสาน
๑. อะไรเป็นแรงจูงใจให้ท่านได้อนุรักษ์อุปถัมภ์
 ๒. เหตุผลใดที่ทำให้ท่านอนุรักษ์อุปถัมภ์ด้วย
 ๓. ท่านมีความคิดว่ายากให้พัฒนาในด้านไหนเกี่ยวกับอุปถัมภ์
 ๔. เยาวชนในชุมชนของท่านมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์อุปถัมภ์อย่างไร

นายอดุลย์ หลานวงศ์
มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ภาคผนวก ข.

รายนามผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือ

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยชุมชนขอนแก่น (บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น) โทร ๐๘๘-๗๖๐-๐๓๓๐

ที่ ศธ ๖๑๓๒.๑/ว๑๐๒

วันที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๙

เรื่อง ขอความร่วมมือเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย

เจริญพร ผศ.ดร. ประยูร แสงใส

สิ่งที่ส่งมาด้วย เครื่องมือวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย นายอดุลย์ หลานวงศ์ รหัสประจำตัว ๕๘๐๕๕๐๕๐๒๔ นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ทำคุณิพนธ์ เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีต่อพุทธศิลป์ในจังหวัดขอนแก่น” มีคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ดังนี้ คือ ๑) พระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ.ดร. ๒) ดร.ทักษิณาร์ ไกรราช

เพื่อให้นักศึกษาวิจัยของนิสิตมีคุณภาพด้านวิชาการและถูกต้องตามหลักการวิจัย บัณฑิตศึกษาวิทยาเขตขอนแก่น พิจารณาเห็นว่าท่านเป็นบุคคลผู้มีความรู้ความสามารถและมีความเชี่ยวชาญในการตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย จึงเจริญพรมาเพื่อขอความร่วมมือจากท่านเพื่อเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัยตามรายละเอียดที่แนบมาพร้อมนี้

บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนามา ณ โอกาสนี้

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

๓๓๓ เครื่องมือวิจัยแล้ว
ส่งร.เด่นเป็นผลิตผล ๒๐๘ ลมกต.ห.อ.ไม่เก็บง้อผูก

๕ พ.ย. ๕๙

ผลงาน วิทยาลัยขอนแก่น (บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น) โทร ๐๘๘-๗๖๐-๐๓๓๐

ที่ ศร ๖๑๓๒.๑/ว๑๐๒

วันที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๙

เรื่อง ขอความร่วมมือเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย

เรียน พระครูภาวนาโพธิคุณ, ผศ.ดร.

สิ่งที่ส่งมาด้วย เครื่องมือวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย นายอตุลย์ หลานวงศ์ รหัสประจำตัว ๕๘๐๕๔๐๕๐๒๔ นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ทำคุณูปนิพนธ์ เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีต่อพุทธศิลป์ในจังหวัดขอนแก่น” มีคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ดังนี้ คือ ๑) พระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ.ดร. ๒) ดร.ทักษิณาร์ ไกรราช

เพื่อให้งานศึกษาวิจัยของนิสิตมีคุณภาพด้านวิชาการและถูกต้องตามหลักการวิจัย บัณฑิตศึกษาวิทยาเขต
ขอนแก่น พิจารณาเห็นว่าท่านเป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถและมีความเชี่ยวชาญในการตรวจสอบเครื่องมือ
การศึกษาวิจัย จึงเจริญพรมมาเพื่อขอความร่วมมือจากท่านเพื่อเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย
ตามรายละเอียดที่แนบมาพร้อมนี้

บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนา
ณ โอกาสนี้

Mr. Grew

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

Heartschof.
J. J. J.
X 20.89

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยขอนแก่น (บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น) โทร ๐๘๘-๗๖๐-๐๓๓๐

ที่ ศธ ๖๑๓๒.๑/ว๑๐๒

วันที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๙

เรื่อง ขอความร่วมมือเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย

เจริญพร รศ. อุดม บัวศรี

สิ่งที่ส่งมาด้วย เครื่องมือวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย นายอดุลย์ หลานวงศ์ รหัสประจำตัว ๕๘๐๕๔๐๕๐๒๔ นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ทำดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีต่อพุทธศิลป์ในจังหวัดขอนแก่น” มีคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ดังนี้ คือ ๑) พระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ.ดร. ๒) ดร.ทักษิณารั ไกรราช

เพื่อให้นักศึกษาริวิจัยของนิสิตมีคุณภาพด้านวิชาการและถูกต้องตามหลักการวิจัย บัณฑิตศึกษาวิทยาเขต
ขอนแก่น พิจารณาเห็นว่าท่านเป็นบุคคลผู้มีความรู้ความสามารถและมีความเชี่ยวชาญในการตรวจสอบเครื่องมือ
การศึกษาริวิจัย จึงเจริญพามาเพื่อขอความร่วมมือจากท่านเพื่อเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาริวิจัย
ตามรายละเอียดที่แนบมาพร้อมนี้

บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนา
ณ โอกาสนี้

Mr. Lewis

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

วันที่ ๑๙ ธ.ค. ๒๕๖๖

มีนาย V. หนึ่งคนที่ไปพบคุณหมอ

Soft sand Bird moon & new moon

hi hi to ywnted / v v d d v v

June
27 W.C. 58

ที่ ศธ.๖๑๓๒.๑/ว๑๓๓

บัณฑิตศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น ตำบลโคกสี
อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย

เจริญพร รศ.ดร. นิยม วงศ์พงษ์คำ

สิ่งที่ส่งมาด้วย เครื่องมือการวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย นายอดุลย์ หลานวงศ์ รหัสประจำตัว ๕๘๐๕๕๐๕๐๒๔ นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีต่อพุทธศิลป์ในจังหวัดขอนแก่น” มีคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ดังนี้ คือ ๑) พระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ.ดร. ๒) ดร.ทักษิณาร์ ไกรราช

เพื่อให้งานศึกษาวิจัยของนิสิตมีคุณภาพด้านวิชาการและถูกต้องตามหลักการวิจัย บัณฑิตศึกษาวิทยาเขตขอนแก่น พิจารณาเห็นว่าท่านเป็นบุคคลผู้มีความรู้ความสามารถและมีความเชี่ยวชาญในการตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย จึงเจริญพรมมาเพื่อขอความร่วมมือจากท่านเพื่อเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัยตามรายละเอียดที่แนบมาพร้อมนี้

บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนามา ณ โอกาสนี้

เจริญพร

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

สนง.บัณฑิตศึกษา โทร.๐๔๓-๒๘๓-๕๕๗ ต่อ ๑๑๖

พระมหาพิสิฐ วิสิษฐปญโญ - จนท.ประสานงาน - ๐๘๕-๗๕๗-๗๗๖๐

๒๖/๓๐/๕๙
- รศ.ดร. นิยม วงศ์พงษ์คำ
กับ รศ.ดร. นิยม วงศ์พงษ์คำ
นส. ๕๙/๓๐/๕๙
๒๖ พ.ค. ๕๙

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยขอนแก่น (บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น) โทร ๐๘๘-๗๖๐-๐๓๓๐

ที่ ศธ ๖๑๓๒.๑/ว๑๐๒

วันที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๙

เรื่อง ขอความร่วมมือเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย

เจริญพร ผศ. ขอบ ดีสวนโคก

สิ่งที่ส่งมาด้วย เครื่องมือวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย นายอตุลย์ หาดานวงศ์ รหัสประจำตัว ๕๘๐๕๔๐๕๐๒๔ นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ทำดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีต่อพุทธศิลป์ในจังหวัดขอนแก่น” มีคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ดังนี้ คือ ๑) พระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ.ดร. ๒) ดร.ทักษิณาร์ ไกรราช

เพื่อให้ทางศึกษาวิจัยของนิสิตมีคุณภาพด้านวิชาการและถูกต้องตามหลักการวิจัย บัณฑิตศึกษาวិทยาเขต
ขอนแก่น พิจารณาเห็นว่าท่านเป็นบุคคลผู้มีความรู้ความสามารถและความเชี่ยวชาญในการตรวจสอบเครื่องมือ
การศึกษาวิจัย จึงเจริญพามาเพื่อขอความร่วมมือจากท่านเพื่อเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย
ตามรายละเอียดที่แนบมาพร้อมนี้

บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนา
ณ โอกาสนี้

Dr. Grew

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

ที่มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรญาณ

၁၇၀၄ ခုနှစ် ဇန်နဝါရီလ ၁၀ ရက်နေ့တွင်

[illegible]

วันที่ ๓ สิงหาคม ๒๕๖๓

1. $\text{Pb} + \text{H}_2\text{SO}_4 \rightarrow \text{PbSO}_4 + \text{H}_2$ (กรดซัลฟิวริก)

ตั้งใหม่ ซึ่งตรงกับเวลาทำรายการโทรทัศน์ดังต่อไปนี้

8 W.E. 59

ภาคผนวก ค.

ข้อมูลส่วนบุคคลและภาพประกอบกิจกรรมของผู้ให้สัมภาษณ์เชิงลึก

๑. วัดไชยศรี บ้านสาวต๋อ ต. สาวต๋อ อ. เมือง

พระครูบุญชยากร เจ้าอาวาสวัดไชยศรี

สัมภาษณ์ พ่อสุ่ม สุวรรณวงศ์

รูปแต้มที่สื่อถึงการเฉลิมฉลองเมื่อประสบสำเร็จตามคำปรารถนา

รูปแต้มที่เป็นสื่อในการสอนเรื่องทำได้ดีทำชั่วได้ชั่ว

๒ วัดสนวนวารีพัฒนาราม บ้านหัวหนอง ต. หัวหนอง อ. บ้านไผ่

พระครูไพศาลสารวิมล อายุ ๕๕ พรรษา ๒๔ เจ้าอาวาสวัดสนวนวารีพัฒนาราม

พ่อสมศักดิ์ มาซา อายุ ๖๔ ปี การศึกษา ศศ.บ. ป.ตรี ข้าราชการบำนาญ

อุปถัมภ์ที่สื่อให้เห็นถึงการบำเพ็ญทานบารมี

อุปถัมภ์เป็นสื่อในเรื่องทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว

๓. วัดมัชฌิมาวิทยาราม บ้านลาน ต.บ้านลาน อ.บ้านไผ่

พระครูโชติธรรมสาร เจ้าตำบลบ้านลาน เจ้าอาวาสวัดมัชฌิมาวิทยาราม

นายสังเวียน สอนบาล ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ ๕

อุบแด่มที่แสดงให้เห็นถึงการแบ่งปัน เสียสละบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดร

๔. วัดสระบัวแก้ว บ้านสระวังคุณ ต. หนองเม็ก อ. หนองสองห้อง

พระครูวิบูลสารการอายุ เจ้าอาวาสวัดสระบัวแก้ว

คุณครูละมัย นามอ่อนตา คุณครูผู้สร้างมัคคุเทศก์น้อยบ้านวังคุณ

รูปแต้มที่สื่อถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนในอดีต

ธูปแต้มมูรธาภิเษก ที่มีอิทธิพลต่อพิธีสดสงของอีสาน

ธูปแต้มที่สื่อให้เห็นถึงผลของการทำบาปกรรม

๕ วัดสระทอง บ้านบัว ต.กุดเค้า อ. มัญจาคีรี

พระครูปลัดนรินทร์ กิตติภทฺโท เจ้าอาวาสระทอง บ้านบัว

แม่ทองคำ มั่งคั่ง อายุ ๗๓ ปี การศึกษา ป.๔ ๑๘๘ ม.๑ บ้านบัว

ซูปปั้นที่มีอิทธิพลต่อการทอผ้าไหมมัดหมี่

ซูปปั้นที่ปรากฏหลักฐานประวัติของชุมชน และปรากฏภาพพระเข้ที่เป็นสัตว์สัญลักษณ์
หมายถึง ความโลภ ความจกประมาณตน

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ-สกุล : นายอดุลย์ หลานวงศ์
- วันเดือนปีเกิด : วันที่ ๑ เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๗
- สถานที่เกิด : อำเภотаคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์
- การศึกษา : - ประถมศึกษาปีที่ ๕ โรงเรียนทุ่งเก๋าราชบุรุษประสิทธิ์
- นครธรรมชั้นเอก วัดชัยศรี สำนักเรียนคณะจังหวัดขอนแก่น
- เปรียญธรรม ๙ ประโยค สำนักเรียนวัดสระเกศ กรุงเทพมหานคร
- ระดับปริญญาโท พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาธรรมนิเทศ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ตำแหน่งหน้าที่ : อาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต
ขอนแก่น
- เข้าศึกษา : ๒๕๕๘
- สำเร็จการศึกษา : ๒๕๖๒
- ปัจจุบันอยู่ : บ้านเลขที่ ๑๐๐ หมู่ที่ ๘ ตำบลทุ่งเก๋า อำเภотаคันโท จังหวัด
กาฬสินธุ์ ๔๖๑๙๐